СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЯРОШ ЯРОСЛАВ БОГДАНОВИЧ

УДК 321.02:329(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

ПОЛІТИЧНА КОНКУРЕНЦІЯ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ПАРТІЙ

23.00.02 – політичні інститути та процеси

Подається на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____Я. Б. Ярош

Науковий консультант Примуш Микола Васильович, доктор
політичних наук, професор

Луцьк – 2019

АНОТАЦІЯ

Ярош Я. Б. Політична конкуренція парламентських партій. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». – Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки; Львівський національний університет імені Івана Франка, – Луцьк; Львів, 2019.

У дисертації з'ясовано ступінь наукового розроблення проблеми політичної конкуренції парламентських партій, зокрема розкрито методологічні та концептуальні засади дослідження. Виявлено специфіку політичної конкуренції в сучасних політичних процесах. Акцентовано увагу на особливостях трансформації нормативно-правової бази щодо функціонування політичних партій та динаміку їх структуризації. Здійснено аналіз об'єктивних і суб'єктивних чинників, які впливають на методи й засоби діяльності парламентських політичних партій під час політичної боротьби.

Установлено, що політичну конкуренцію парламентських партій можна вивчати через політичний дискурс, який спроможний виступати дієвим ресурсом (провладних чи опозиційних партій), конструюючи та змальовуючи певні обриси політичної реальності, і який здатний здійснювати легітимацію тих чи інших суб'єктів політики. У політичному дискурсі реалізовується й конструюється певна умовна реальність, що претендує стати політичною практикою. Іншими словами, через дискусію між політичними партіями щодо дихотомії «демократія–авторитаризм» у виборчому процесі можуть створюватися нові правила гри.

Політична конкуренція між політичними партіями може мати як позитивні, так і негативні моменти для розвитку суспільства. До позитивних складових відносимо демократизацію та регулювання політичного процесу на конкурентних засадах, формування активістської політичної культури в

громадян, політичну соціалізацію особи, протидію соціальній апатії, абсентеїзму й політичного радикалізму. До негативних чинників відносимо загрозу розвитку демократії та її цінностей, оскільки під час виборчих процесів політичні партії використовують маніпуляційні технології та можуть стати засобом досягнення тіньових, злочинних й антигуманних цілей.

Акцентовано увагу на тому, що парламентські політичні партії можуть отримувати фінансування з різних джерел, які можна виокремити в три групи, а саме: членські внески, приватні внески, публічне (державне) фінансування. Публічне фінансування не має знищувати потребу в членських внесках чи приватному фінансуванні. Важливо, щоб державна допомога не була єдиним джерелом доходу й не створювала умови для надмірної залежності від державної підтримки, а стимулювала політичні партії до розвитку та зменшувала залежність від фінансово-промислових груп.

Досліджено нові форми комунікації парламентських партій із виборцями в соціальних мережах у різних регіонах України. Охарактеритовано взаємодію партій із виборцями у соціальних мережах. Аналіз регіональних Facebook-сторінок парламентських політичних партій здійснено за вісьмома критеріями, а саме: наявність сторінки у Фейсбуці, період активності сторінки, кількість підписників сторінки, чисельність дописів, контент, кількість поширень, згадки про національних та місцевих політиків, тематика дописів.

У розділі 1 «Стан наукового опрацювання проблеми дослідження політичних партій» охарактеризовано стан наукової розробки проблеми, теоретичні засади, обґрунтовано роль та місце політичних партій у політичному процесі. Здійснено аналіз наукової літератури і джерел щодо напрямів дослідження проблеми функціонування політичних партій. як суб’єктів політичного процесу. Проведено комплексне дослідження стану наукового розроблення проблеми політичної конкуренції парламентських партій у зарубіжній та вітчизняній політичній науці.

Звернено увагу, що громадський контроль за діяльністю парламентських політичних партій потребує покращення. Причинами цього є загальне нерозуміння первинності інтересів громадянського суспільства стосовно владних інституцій, слабка інституційна спроможність громадського контролю (відсутність професійності та комунікації). Частина організацій громадянського суспільства лише імітують громадський контроль. Для зміцнення громадського контролю необхідні кількісне та якісне зростання громадських організацій, підвищення їхньої компетентності, інституційної й ресурсної спроможності, покращення комунікацій, пошук і використання нових технологій контролю та вдосконалення спільних дій.

Установлено, що в основу процесу розвитку політичних партій покладено зміну типу її суб'єктності: від суб'єктності однієї людини в організаціях лідерського типу до суб'єктності малої групи в організаціях корпоративного типу й далі, до суб'єктності великої групи, чисельність якої може безперервно зростати. У цьому полягає певна особливість політичних партій, які, на відміну від інших інституцій, продовжують розвиватися та збільшують сфери свого впливу або згасають і зникають із політичної арени, нівелюючи власну роль у політичному процесі.

У розділі 2 «Теоретико-методологічні засади політичної конкуренції парламентських партій» обґрунтовано базові поняття дослідження, методологічні підходи до вивчення політичної конкуренції парламентських партій.

З'ясовано, що конкурентною партійною системою вважається така, за якої більше ніж одна партія мають розважливі сподівання виграти вибори або належати до переможної коаліції. За цієї системи у виборчому процесі беруть участь декілька суб'єктів політики (політичних партій або блоків), які мають реальні шанси подолати репрезентативний бар'єр та бути представленими в парламенті й таким чином отримати статус парламентської політичної партії.

Визначено критерії, що дають змогу здійснити комплексний аналіз політичної конкуренції парламентських партій. Політичну конкуренцію партій можна розглядати в широкому та вузькому контекстах. В широкому розумінні, політичну конкуренцію трактуємо як явище, котре прагне охопити все розмаїття політичної боротьби в політичному процесі з метою моделювання всіх об'єктивних і суб'єктивних чинників, які формують середовище, де здійснюється політична боротьба. У вузькому розумінні, політичну конкуренцію, можна аналізувати через конкретні суб'єкти політичного процесу за відповідними хронологічними та територіальними параметрами.

Зазначено, що індикатором який визначає якісні характеристики політичної конкуренції парламентських партій, є рівень уключення громадян у політичні процеси. Застосовуючи компаративний аналіз, розглянуто Україну та низку європейських країн із високими й низькими індикаторами політичної активності громадян. Це дало можливість з'ясувати, що інтерес до політики залишається відносно стабільним і на високому рівні в країнах із давніми демократичними традиціями.

Під час розробки стратегії для політичної партії потрібно чітко уявляти можливості й загрози на кожному з етапів виборчої кампанії. Для ефективної конкурентної боротьби треба зменшити вплив факторів, які заважають реалізовувати стратегію. Аналізуючи сильні й слабкі сторони, обов'язково звертаємо увагу на внутрішньопартійну демократію та політичну культуру лідерів політичної партії. Ці чинники визначатимуть можливості й обмеження під час вибору напрямів розвитку організації. Здійснюючи аналіз ринку та загроз проведення виборчої кампанії, проводимо детальний аналіз ключових конкурентів, а саме парламентських політичних партій. Це дасть змогу краще зрозуміти сильні сторони політичної партії під час виборчої кампанії й проаналізувати можливі дії конкурентів при виборі нової стратегії або створення нового бренду.

У розділі 3 «Світовий та вітчизняний досвід політико-правового регулювання політичних партій» розкрито міжнародні й вітчизняні стандарти правового регулювання та фінансування політичних партій.

Визначено, що вирішальне значення для належного розуміння основних міжнародних принципів функціонування політичних партій має те, що вони жодним чином не повинні розглядатися як засіб установлення надмірних обмежень для політичних партій із дотриманням прав громадян здобувати політичні посади особисто або як представники парламентських політичних партій чи організацій.

У світовій практиці правового регулювання акцентовано увагу на двох аспектах, а саме на правах та обов'язках політичних партій. У першому аспекті громадянам гарантується право на об'єднання в політичні партії. У міжнародній практиці важливими є принципи недискримінації і політичного плюралізму. Ці принципи важливі для рівної політичної конкуренції політичних партій. Нормативно-правові акти щодо політичних партій мають бути націлені на сприяння плюралістичному політичному середовищу в країні. Можливість громадян отримувати різні політичні погляди через вираження різних політичних позицій політичних партій є засадничим елементом демократичного політичного режиму.

Другий аспект міжнародного законодавства регламентує процеси реєстрації та підзвітності політичних партій. Політичні партії мають звітувати про свою діяльності виборцям. У нормативних актах має бути передбачено, що політичні партії в демократичних системах повинні відмовитися від використання насильства як політичного інструменту й не пропагувати та не вдаватися до насильства або утримувати власні воєнізовані формування. З'ясовано, що українське законодавство щодо функціонування політичних партій певною мірою відповідає міжнародним демократичним європейським стандартам, що стосуються прав та свобод громадян.

Акцентовано увагу на тому, що політичні партії можуть отримати фінансування з різних джерел, які можна виокремити в три групи, а саме:

членські внески, приватні внески, публічне (державне) фінансування. Державне фінансування не має знищувати потребу в членських внесках чи приватному фінансуванні. Важливо, щоб державна допомога не була єдиним джерелом доходу й не створювала умови для надмірної залежності від державної підтримки та стимулювали політичні партії до розвитку й зменшували залежність від фінансово-промислових груп.

У розділі 4 «Чинники інституційного розвитку політичних партій» охарактеризовано фактори та етапи інституційного розвитку політичних партій.

Установлено, що індикатором, який визначає якісні характеристики політичної конкуренції парламентських партій, є рівень уключення громадян у політичні процеси. Їх зацікавленість політикою передбачає участь у виборчих процесах, працю в політичних партіях та виборчих штабах, звернення до лідерів політичних партій. Громадсько-політична активність є сукупністю окремих дій, спрямованих на досягнення політичної мети через взаємодію індивідів у суспільстві. Застосовуючи компаративний аналіз щодо зацікавленості політикою й довірою до парламенту країни, спостерігаємо таку закономірність, що виборці тих держав, які більше довіряють парламенту, частіше звертаються до представників влади різного рівня. І спостерігається зворотна ситуація в тих країнах, де менше довіряють парламенту: там менше цікавляться політикою.

Визначено три аспекти, які впливають на низький рівень громадської участі в Україні. По-перше, це відсутність харизматичних лідерів, які готові брати на себе відповідальність і працювати для розв’язання реальних проблем. По-друге, це незадоволення базових потреб громадян, що змушує населення виживати, а не розв’язувати потреби більш високого ґатунку, зокрема участі в діяльності політичних партій. По-третє, це високий рівень патерналізму. В Україні спостерігаємо обережне ставлення до громадських ініціатив та участі в різних ініціативах, а в окремих випадках трактуючи

громадську участь крізь призму власного інтересу (політичного, соціального, фінансового тощо).

У розділі 5 «Особливості політичної конкуренції парламентських партій в Україні» розкрито комунікацію політичних партій із виборцями та здійснено аналіз регіональних особливостей політичної конкуренції українських парламентських партій.

Розглянуто діяльність парламентських політичних партій, що спрямована на формування й забезпечення процесів обміну інформацією між різними політичними та соціальними групами в суспільстві. У демократичних політичних режимах політичні партії повинні використовувати різні канали й способи взаємодії з виборцями, зокрема соціальні мережі. В авторитарних політичних режимах інформація, зазвичай, передається одноканально від політичної еліти до мас. Окрім традиційних засобів масової інформації та комунікації (інформаційні агенції), з'являються нові форми взаємообміну інформацією й відносин комунікації (соціальні мережі).

Запропоновано методологію дослідження, за якою проводили аналіз регіональних Facebook-сторінок парламентських політичних партій, що проходив за вісьмома критеріями, а саме: наявність сторінки на Фейсбуці, період її активності, кількість підписників, чисельність дописів, контент, кількість поширень, згадки про національних і місцевих політиків, тематика дописів.

Досліджено специфіку комунікацій політичних партій із виборцями в соціальних мережах. Зазначено, що потрібно покращити їх взаємодію, зокрема в дописах на сторінці Facebook звертатися більше до виборців, ніж робити репости з інших сторінок та сайтів; спонукати виборців до коментування дописів і залучення до дискусій; на регіональних сторінках поширювати більше інформації місцевого значення й, навпаки, скоротити контент національного рівня. Однак і виборці, зі свого боку, мають

активніше долучатися до таких ініціатив парламентських політичних партій та створювати запит на них.

З’ясовано, що в Україні майже за десятиліття (із 2006-го по 2015 р.) інтенсивність політичної конкуренції між політичними партіями зросла. Результати виборів у цей період свідчать про те, що відбулися помітні зміни щодо електоральних уподобань виборців. У 2015 р. на місцевих виборах до представницьких органів влади спостерігаємо відсутність домінування однієї партії, яка перемагає в більшості областей, і констатуємо невеликі розриви між політичними партіями, що зайняли перші та другі місця. Це свідчить про фрагментацію електорального простору й збільшення кількості конкурентних партій в Україні.

Розглянуто етапи становлення та функціонування політичних партій під час парламентських виборів. Здійснено компаративний аналіз політичної конкуренції парламентських політичних партій в Україні, з’ясовано індекси громадсько-політичної активності виборців у європейських країнах, індекси ефективної кількості парламентських партій на прикладі виборів до Верховної Ради України.

Розглянуто специфіку інституційного розвитку політичних партій в Україні й зазначено, що потрібно враховувати специфіку державотворення та вплив західних і східних культур. Трансформуючись, українське суспільство повинно формувати власну модель партійної системи відповідно до власних цінностей та ментальності.

Ключові слова: виборці, політична партія, парламентська політична партія, політична конкуренція, політичний процес, індекс ефективної кількості партій, громадсько-політична активність, партійна система.

ABSTRACT

Yarosh Ya. B. Political Competition of Parliamentary Parties. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for the degree of doctor of political sciences, specialty 23.00.02 «Political institutions and processes». – Eastern European National University named after Lesia Ukrainka, Ivan Franko National University of Lviv, Lutsk; Lviv, 2019.

The degree of scientific development of the problem of political competition of parliamentary parties in particular, methodological and conceptual foundations of the study are revealed in the thesis. The specificity of political competition in modern political processes is revealed. The attention is focused on the peculiarities of transformation of the legal framework of the functioning of political parties and the dynamics of their structuring. The analysis of objective and subjective factors that influence methods and means of activity of parliamentary political parties during political struggle is carried out.

It is established that the political competition of parliamentary parties can be studied through political discourse, which is able to act as an effective resource (pro-government or opposition parties) by constructing and drawing certain outlines of political reality and which is able to legitimize certain political subjects. In political discourse, a certain conditional reality is realized and constructed, claiming to become a political practice. In other words, new rules of the game can be created through discussion among political parties about the dichotomy of «democracy–authoritarianism» in the electoral process.

Political competition between political parties can have both positive and negative aspects for the development of society. The positive components include democratization and regulation of the political process on a competitive basis, the formation of an activist political culture among citizens, political socialization of the person, countering social apathy, absenteeism and political radicalism. The negative components include the threat to the development of democracy and its values, as during the electoral processes, political parties use manipulative technologies and can become a means to achieve shady, criminal and inhumane goals.

Attention is focused on the fact that parliamentary political parties can receive funding from various sources, which can be divided into three groups, namely: membership fees, private contributions, public (state) funding. Public funding should not eliminate the need for membership fees or private funding. It is important that state aid is not the only source of income and does not create conditions for excessive dependence on state support, but stimulates political parties to develop and reduces dependence on financial and industrial groups.

New forms of communication of parliamentary parties with voters in social networks in different regions of Ukraine are investigated. Interaction of parties with voters is characterized. The analysis of regional Facebook pages of parliamentary political parties was carried out according to eight criteria, namely: the presence of a page in Facebook, the period of activity of the page, the number of subscribers of the page, the number of articles, content, the number of distributions, mentions of national and local politicians, the subject of publications.

In Chapter 1 «State of the scientific processing of the problem of political parties research» the state of scientific development of a problem, theoretical bases is characterized, the role and a place of political parties in political process is proved. The analysis of scientific literature and sources on the directions of research of the problem of functioning of political parties is carried out as subjects of the political process. A comprehensive study of the state of scientific development of the problem of political competition of parliamentary parties in foreign and domestic political science.

It is noted that public control over the activities of parliamentary political parties needs to be improved. The reasons for this are a general lack of understanding of the primacy of the interests of civil society in relation to power institutions, weak institutional capacity of public control (lack of professionalism and communication). Some civil society organizations only imitate public control. Strengthening public control requires quantitative and qualitative growth of public organizations, increasing their competence, institutional and resource capacity,

improving communications, searching for and using new control technologies and improving joint actions.

It is established that the process of political party development is a change in the type of subjectivity: the subjectivity of one-person organizations a leader of the subjectivity of a small group in the organizations of corporate type and further to the subjectivity of a large group, the number of which can continuously grow. This is a specific feature of political parties, which, unlike other institutions, continue to develop and increase their sphere of influence or fade and disappear from the political arena levelling their influence in the political process.

In Chapter 2 «Theoretical and methodological principles of political competition of parliamentary parties» basic concepts of research, methodological approaches to studying of political competition of parliamentary parties are proved.

It was found that the competitive party system is such that more than one party has a calculated hope to win the election or belong to the winning coalition. For this system, several political actors (political parties or blocs) participate in the electoral process, which have a real chance to overcome the representative barrier and be represented in Parliament and thus obtain the status of a parliamentary political party.

The criteria allowing carrying out the complex analysis of political competition of parliamentary parties are defined. Political competition of parties can be viewed in a broad and narrow context. In a broad sense, political competition can be seen as a phenomenon that seeks to encompass the diversity of political struggle in the political process in order to model all the objective and subjective factors that shape the environment where the political struggle takes place. In a narrow sense, political competition can be analysed through specific actors of the political process according to the relevant chronological and territorial parameters.

It is indicated that the indicator that determines the qualitative characteristics of political competition of parliamentary parties is the level of inclusion of citizens in political processes. Using comparative analysis, Ukraine and a number of

European countries with high and low indicators of political activity of citizens are considered. This made it clear that interest in politics remains relatively stable and at a high level in countries with long democratic traditions.

When developing a strategy for a political party, opportunities and threats must be clearly presented at each stage of the election campaign. For effective competition it is necessary to reduce the influence of factors that prevent the implementation of the strategy. It is necessary to pay attention to the internal party democracy and the political culture of the leaders of the political party analysing the strengths and weaknesses. These factors will determine the opportunities and limitations in the choice of areas of development of the organization. When analysing the market and the threats of the election campaign, it is necessary to conduct a detailed analysis of the key competitors, namely the parliamentary political parties. This will help to better understand the strengths of a political party during the election campaign and analyse the possible actions of competitors when choosing a new strategy or creating a new brand.

Chapter 3 «World and domestic experience of political and legal regulation of political parties» reveals international and domestic standards of legal regulation and financing of political parties.

It is determined that crucial for a proper understanding of the basic international principles of functioning of political parties is that they should not be considered in any way as a means of imposing excessive restrictions on political parties with respect to the rights of citizens to obtain political office, personally or as representatives of parliamentary political parties or organizations.

The world practice of legal regulation focuses on two aspects, namely the rights and obligations of political parties. In the first aspect, citizens are guaranteed the right to form political parties. The principles of non-discrimination and political pluralism are important in international practice. These principles are important for equal political competition of political parties. Legal acts concerning political parties should be aimed at promoting a pluralistic political environment in the country. The ability of citizens to obtain different political points of view,

through the expression of different political positions of political parties, is a fundamental element of a democratic political regime.

The second aspect of international legislation regulating the processes of registration and accountability of political parties. Political parties must report their activities to the voters. The regulations should stipulate that political parties in democratic systems should refrain from using violence as a political tool and should not advocate or resort to violence or maintain their own paramilitary groups. It was found that the Ukrainian legislation on the functioning of political parties to a certain extent meets international democratic European standards with regard to the rights and freedoms of citizens.

Attention is focused on the fact that political parties can receive funding from various sources, which can be divided into three groups, namely: membership fees, private contributions, public (state) funding. Public funding should not destroy the need for membership fees or private funding. It is important that state aid is not the only source of income and does not create conditions for excessive dependence on state support and encourage political parties to develop and reduce dependence on financial and industrial groups.

Chapter 4 «Factors of institutional development of political parties» describes the factors and stages of institutional development of political parties.

It is established that the indicator that determines the qualitative characteristics of political competition of parliamentary parties is the level of inclusion of citizens in political processes. Citizens' interest in politics involves participation in electoral processes, work in political parties and election headquarters, and appeals to the leaders of political parties. Social and political activity is a set of individual actions aimed at achieving a political goal through the interaction of individuals in society. Applying a comparative analysis of interest in politics and trust in the Parliament of the country, we observe such a pattern that the voters of those states that trust the Parliament more often turn to the authorities of different levels. Moreover, there is a reverse situation in those countries where there is less trust in Parliament, there is less interest in politics.

Three aspects that affect the low level of public participation in Ukraine are identified. The first is the lack of charismatic leaders who are willing to take responsibility and work to solve real problems. The second is the discontent with the basic needs of citizens, which forces the population to survive rather than to address the needs of a higher class, in particular participation in political parties. Third, there is a high level of paternalism. In Ukraine, there is a cautious attitude to public initiatives and participation in various initiatives, and in some cases linking public participation through the prism of self-interest (political, social, financial, etc.).

Chapter 5 «Features of political competition of parliamentary parties in Ukraine» reveals the relationship of political parties with voters and analyses the regional features of political competition of Ukrainian parliamentary parties.

The activity of parliamentary political parties aimed at the formation and maintenance of information exchange processes between different political and social groups in society is considered. In democratic political regimes, political parties must use various channels and means of interaction with voters, in particular social networks. In authoritarian political regimes, information is usually transmitted singly from the political elite to the masses. In addition to traditional media and communications (news agencies), new forms of information exchange and communication relationships (social networks) are emerging.

The proposed research methodology, which included analysis of regional Facebook pages of the parliamentary political parties, were carried out on eight criteria, namely the presence of a Facebook page, the period of the activity page, the number of subscribers to the page, number of articles, content, number of distributions, a mention on national and local politicians, the subject of publications.

The specificity of communication of political parties with voters in social networks is investigated. It is indicated that it is necessary to improve their interaction, namely: in messages on the Facebook page to address more voters than to repost from other pages and sites; to encourage voters to comment on messages

and engage in discussions; on regional pages to disseminate more information of local importance and, conversely, to reduce the content of the national level. However, voters, in turn, should be more actively involved in such initiatives of parliamentary political parties and create a request for them.

It was found that in Ukraine, almost a decade from 2006 to 2015, the intensity of political competition between political parties has increased. The results of the elections during this period indicate that there have been significant changes in electoral preferences of voters. In 2015, in the local elections to the representative bodies of power, we observe the lack of dominance of one party, which wins in most areas and note small gaps between the political parties that took first and second places. This indicates the fragmentation of the electoral space and the increase in the number of competitive parties in Ukraine.

Stages of formation and functioning of political parties during parliamentary elections are considered. The comparative analysis of political competition of parliamentary political parties in Ukraine is carried out, indexes of social and political activity of voters in the European countries, indexes of effective number of parliamentary parties are considered (on the example of elections to the Verkhovna Rada of Ukraine.

The specificity of the institutional development of political parties in Ukraine and that it is necessary to take into account the specifics of the state and the influence of Western and Eastern cultures. Transforming Ukrainian society should form its own model of the party system, according to its own values and mentality.

Key words: voters, political party, parliamentary political party, political competition, political process, index of effective number of parties, social and political activity, party system.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Монографії:

1. Ярош Я. Трансформація політичних партій в Україні: монографія. Луцьк: АКВА ПРІНТ, 2019. 274 с.

Рецензія: Цокур Є. Г. Рецензія на монографію Я. Б. Яроша «Трансформація політичних партій в Україні». *Політичне життя. Politikal life*: наук. журн. Донец. нац. ун-ту ім. Василя Стуса. Вінниця, 2019. № 3. С. 139–141.

Наукові статті, опубліковані у фахових виданнях України:

2. Ярош Я. Особливості взаємодії виборчих і партійних систем. *Історико-політичні проблеми сучасного світу:* зб. наук. ст. Чернівці, 2009. Т. 19–20. С. 149–155.

3. Ярош Я. Специфіка інституційного розвитку молодіжних організацій в Україні. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.* Луцьк, 2012. Вип. 20 (245). С. 130–135. (ISSN 1729-360X).

4. Ярош Я. Передумови виникнення громадських об’єднань в Україні. *Панорама політологічних студій. Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету.* Рівне, 2013. Вип. 10. С. 108–114.

5. Ярош Я. Концептуальні аспекти дослідження об’єднань громадян. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.* Луцьк, 2016. Вип. 2 (327). С. 226–231. (ISSN 1729-360X).

6. Ярош Я. Інституційний розвиток політичних партій в Україні. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.* Луцьк, 2016. Вип. 11 (336). С. 165–170. (ISSN 1729-360X).

7. Ярош Я. Б. Ідеологічні засади діяльності політичних партій в Україні. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.* Луцьк, 2017. Вип. 6 (355). С. 225–229. (ISSN 1729-360X).

Публікації у виданнях, уключених до міжнародних наукометричних баз:

8. Ярош Я. Функціонування об'єднань громадян в Україні. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки:* зб. наук. праць. Харків, 2015. Вип. 2 (10). Ч. 2. С.167–177.

9. Ярош Я. До проблеми суб'єктності політичних партій. *Політичне життя. Politikal life*: наук. журн. Донец. нац. ун-ту ім. Василя Стуса. Вінниця, 2017. № 3. С. 84–89.

10. Ярош Я. Роль політичних партій у реалізації державної політики в Україні. *Політичне життя. Politikal life*: наук. журн. Донец. нац. ун-ту ім. Василя Стуса. Вінниця, 2017. № 4. С. 54–58.

11. Ярош Я. Комунікація українських політичних партій з виборцями у соціальних мережах. *Політичне життя. Politikal life*: наук. журн. Донец. нац. ун-ту ім. Василя Стуса. Вінниця, 2018. № 4. С. 62–67.

12. Ярош Я. Політичні партії як суб'єкти громадянського суспільства. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії.* Луцьк, 2018. № 2 (4). С. 145–155.

13. Ярош Я. Теоретичні засади дослідження політичної конкуренції партій. *Політичне життя. Politikal life*: наук. журн. Донец. нац. ун-ту ім. Василя Стуса. Вінниця, 2018. Вип. 1. С. 91–97.

14. Ярош Я. Регіональні аспекти політичної конкуренції партій в Україні. *Політичне життя. Politikal life*: наук. журн. Донец. нац. ун-ту ім. Василя Стуса. Вінниця, 2018. Вип. 2. С. 86–91.

15. Ярош Я. Роль SWOT-аналізу у діяльності політичних партій. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії.* Луцьк, 2018. № 1 (3). С. 80–86.

16. Ярош Я. Трансформація політичних партій в Україні. *S.P.A.C.E. SOCIETY, POLITICS, ADMINISTRATIONIN CENTRAL EUROPE:* електронний наук.-практ. журн. Нац. ун-ту «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. Вип. 6. URL: www.space.nuoua.od.ua (дата звернення: 10.12.2018).

17. Ярош Я. Особливості трансформації партійної системи України. *Політикус:* наук. журн. Південноукр. нац. пед. ун-ту ім. К. Д. Ушинського. Одеса, 2018. Вип. 2. С. 82–86.

Статті, опубліковані в наукових періодичних виданнях інших держав:

18. Ярош Я. Місце політичних партій в політичній системі України. *KELM.* Lodz, 2016. № 4 (16). S. 100–108.

19. Ярош Я. Політична конкуренція партій в Україні (на прикладі Волинської області). *KELM.* Lodz, 2017. № 3 (19). S. 297–301.

20. Ярош Я. Правові аспекти функціонування політичних партій в Україні. *KELM.* Lodz, 2017. № 2 (18). S. 220–226.

21. Ярош Я. Взаємодія молодіжних громадських організацій з політичними партіями в Україні. *Evropsky politicky a pravni diskurz.* Praha, 2017. № 4 (5). S. 89–94.

22. Ярош Я. Функціонування громадських організацій в контексті європейської інтеграції України. *Partnerstwo Wschodnie w kontekscie europejskich aspiracji Ukrainy.* Szczezecin. 2011. Wyd. 1. S. 87–201.

23. Ярош Я. Співпраця влади і громадських організацій в реалізації державної молодіжної політики. *Системная трансформація общества: инновации и традиции:* сб. науч. трудов. Брест, 2013. Вип. X. С. 243–247.

24. Ярош Б., Ярош Я. Український етнос та політичні партії у Польщі в міжвоєнний період (1921–1939 рр.). *Меншість польська в Україні. Меншість українська в Польщі по 1989 рік.* Chełm, 2009. S.11–21 (0,25 друк. арк.) (особистий внесок здобувача: обґрунтовано особливості функціонування політичних партій).

25. Філіпович М., Ярош Я. Об’єднання громадян в українському державотворчому процесі. *KELM.* Lodz, 2018. № 3 (23). S. 181–190 (0,25 друк. арк.) (особистий внесок здобувача: зроблено класифікацію громадських об’єднань та проаналізовано тенденції їх трансформації).

Статті, які додатково відображають наукові результати дисертації:

26. Ярош Я. Місце і роль «третього сектору» в українському політичному процесі. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія*: *Політологія. Соціологія. Філософія.* Ужгород, 2007. Вип. 5–6. С. 304–309.

27. Ярош Я. Особливості впливу політичних громадських об’єднань на сучасні державотворчі процеси в Україні. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія.* Ужгород, 2009. Вип. 11. С. 143–146.

28. Ярош Я. Специфіка співпраці політичних партій і громадських організацій у політичних процесах України. *Панорама політологічних студій. Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету*. Рівне, 2016. Вип. 14. С. 164–170.

29. Ярош Я. Проблеми державотворення у працях В. Липинського. *В’ячеслав Липинський в історії, теорії та практиці українського державотворення:* матеріали міжнар. конф., 26–27 квіт. 2007 р. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. С. 335–359.

30. Ярош Я. Вступ України в НАТО (волинський вимір). *Україна–НАТО: регіональний вимір.* Львів, 2008. С. 61–65.

31. Ярош Я. Взаємовідносини державних структур з політичними та громадськими інститутами. *Децентралізація державного управління та розвиток місцевого самоврядування в контексті європейської практики:* матеріали наук.-практ. конф. Луцьк: СПД Гадяк Ж. В., 2008. С. 19–21.

32. Ярош Я. Особливості взаємодії органів публічної політики та громади у дослідженнях В. Парсонса. *Актуальні проблеми державного*

управління на сучасному етапі державотворення: матеріали наук.-практ. конф. Луцьк: СПД Гадяк Ж. В., 2011. С. 147–149.

33. Ярош Я. Теоретичні аспекти дослідження об'єднань громадян у зарубіжній науковій думці. *Політологічні читання пам'яті професора Богдана Яроша*: зб. наук. праць. Луцьк: Твердиня, 2012. С. 129–134.

34. Ярош Я. Індикатори ефективності громадських інституцій. *Другі політологічні читання пам'яті професора Богдана Яроша*: зб. наук. праць. Луцьк: Вежа-Друк, 2013. С. 193–195.

35. Бугайчук А., Ярош Я. Трансформаційні процеси в партійній системі України. *Другі політологічні читання пам'яті професора Богдана Яроша*: зб. наук. праць. Луцьк: Вежа-Друк, 2013. С. 206–210 (0,1 друк. арк.) (особистий внесок здобувача: визначено етапи партійної системи України).

36. Голубович С., Ярош Я. Політичне розшарування українського суспільства. *Другі політологічні читання пам'яті професора Богдана Яроша*: зб. наук. праць. Луцьк: Вежа-Друк, 2013. С. 222–224 (0,1 друк. арк.) (особистий внесок здобувача: визначено чинники політичного розшарування.

37. Гринів А., Ярош Я. Фактори формування мережі громадських організацій. *Другі політологічні читання пам'яті професора Богдана Яроша*: зб. наук. праць. Луцьк: Вежа-Друк, 2013. С. 224–227 (0,1 друк. арк.) (особистий внесок здобувача: здійснено класифікацію громадських організацій).

38. Зінькевич Д., Ярош Я. Вплив релігійного чинника на специфіку політичних процесів в Україні. *Другі політологічні читання пам'яті професора Богдана Яроша*: зб. наук. праць. Луцьк: Вежа-Друк, 2013. С. 248–252 (0,1 друк. арк.) (особистий внесок здобувача: розкрито специфіку взаємодії політики й релігії).

39. Малиха М., Ярош Я. Тенденції глобального розвитку сучасного світу. *Другі політологічні читання пам'яті професора Богдана Яроша*: зб. наук. праць. Луцьк: Вежа-Друк, 2013. С. 292–298 (0,1 друк. арк.) (особистий внесок здобувача: розкрито головні тенденції глобального розвитку).

40. Ярош Я. Участь громадських організацій у політичних процесах України. *Політологічні читання пам'яті професора Богдана Яроша*: зб. наук. праць. Луцьк: Вежа-Друк, 2014. Вип. 3. С. 163–170.

41. Бугайчук А., Ярош Я. Політичне протистояння в Україні у листопаді 2013 – лютому 2014 рр., як класичний приклад революції. *Політологічні читання пам'яті професора Богдана Яроша*: зб. наук. праць. Луцьк: Вежа-Друк, 2014. Вип. 3. С. 179–182 (0,1 друк. арк.) (особистий внесок здобувача: виявлено чинники політичного протистояння).

42. Карпюк М., Ярош Я. Політична секуляризація в русинському питанні. *Політологічні читання пам'яті професора Богдана Яроша*: зб. наук. праць. Луцьк: Вежа-Друк, 2014. Вип. 3. С. 189–201(0,1 друк. арк.) (особистий внесок здобувача: розкрито особливості русинського питання).

43. Ярош Я. Сучасний стан довіри до політичних інститутів в Україні. *Політологічні читання пам'яті професора Богдана Яроша*: зб. наук. праць. Луцьк: Вежа-Друк, 2015. Вип. 4. С. 183–186.

44. Ярош Я. Функціонування об'єднань громадян у політичному режимі. *Політологічні читання пам'яті професора Богдана Яроша*: зб. наук. праць. Луцьк: Вежа-Друк, 2015. Вип. 4. С. 186–190.

45. Ярош Я. Теоретичні засади дослідження політичної опозиції. *V Всеукраїнські політологічні читання пам'яті професора Богдана Яроша*: зб. наук. праць. Луцьк: Вежа-Друк, 2016. С. 282–286.

46. Булавчик С., Ярош Я. Сучасний стан функціонування ультраправих об'єднань в Україні. *VI Всеукраїнські політологічні читання пам'яті професора Богдана Яроша*: зб. наук. праць. Луцьк: Вежа-Друк, 2017. С. 304–309 (0,1 друк. арк.) (особистий внесок здобувача: розкрито вплив об'єднань громадян на політичні процеси в Україні).

47. Ярош Я. Ідеологічна артикуляція політичних партій в Україні. *V Всеукраїнські політологічні читання пам'яті професора Богдана Яроша*: зб. наук. праць. Луцьк: Вежа-Друк, 2017. С. 134–142.

48. Ярош Я. Особливості взаємодії виборчої та партійних систем за різних форм державного правління. *Актуальні проблеми українського державотворення. Науковий збірник:* матеріали наук. конф., присвяченої 90-й річниці українських національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. та 65-річчю утворення УПА. м. Луцьк 16–17 лист. 2007 р. Луцьк: РВВ ЛНТУ, 2008. С. 184–195.

49. Ярош Я. Влада і гендер. *Основи гендерної рівності*: навч. метод. посіб. Луцьк: [б. в.], 2008. С. 50–57.

50. Ярош Я. Гендерний компонент партійного будівництва. *Основи гендерної рівності:* навч. метод. посіб. Луцьк: [б. в.], 2008. С. 134–143.

51. Ярош Я. Теоретичні засади дослідження об'єднань громадян у науковій думці. *Математика. Інформаційні технології. Освіта:* зб. ст. матеріалів конф. Луцьк: СНУ ім. Лесі Українки, 2015. С. 211–220.

52. Ярош Я. Перспективи розвитку молодіжного руху в Україні (християнський аспект). *Духовна компонента в системі вищої освіти України*. Луцьк: ЛНТУ, 2010. С. 252–262.

53. Ярош Я. Дослідження об'єднань громадян у зарубіжній науковій думці. *Математика. Інформаційні технології. Освіта:* зб. ст. матеріалів конф. Луцьк: СНУ ім. Лесі Українки, 2015. С. 114–118.

54. Ярош Я. Тенденції розвитку партійної системи. *Віче.* 2008. № 24. URL: http://veche.kiev.ua/journal/1263/ (дата звернення: 10.12.2018).

55. Ярош Я. Роль політичних партій в державотворчих процесах України. *Збірник матеріалів наукової конференції, присвяченої 135-й річниці від дня народження В'ячеслава Липинського.* Луцьк: Вежа-Друк, 2017. С. 187–191.

ЗМІСТ

ВСТУП..... 26
РОЗДІЛ 1. **СТАН НАУКОВОГО ОПРАЦЮВАННЯ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ** 41
1.1. Стан дослідженості політичної конкуренції партій 41
1.2. Суб'єктність політичних партій у політичному процесі 66
Висновки до розділу 1 85
РОЗДІЛ 2. **ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПОЛІТИЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ПАРТІЙ** 88
2.1. Сутність конкурентної взаємодії політичних партій 88
2.2. Методологія дослідження політичної конкуренції парламентських партій..... 116
Висновки до розділу 2 132
РОЗДІЛ 3. **СВІТОВИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД ПОЛІТИКО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ**..... 136
3.1. Міжнародні стандарти правового регулювання політичних партій... 136
3.2. Правові аспекти функціонування та фінансування політичних партій в Україні 189
Висновки до розділу 3 212
РОЗДІЛ 4. **ЧИННИКИ ІНСТИТУЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ** 216
4.1. Специфіка та етапи розвитку парламентських політичних партій в Україні 216
4.2. Особливості взаємодії політичних партій та громадських організацій 234
4.3. Індекси громадсько-політичної активності громадян європейських країн…….....…..258
Висновки до розділу 4 287

РОЗДІЛ 5. **ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ПАРТІЙ В УКРАЇНІ** 293
5.1. Комунікація парламентських політичних партій із виборцями в соціальних мережах 293
5.2. Регіональні особливості політичної конкуренції парламентських партій в Україні 318
Висновки до розділу 5 363
ВИСНОВКИ 370
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ 380
ДОДАТКИ 431

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми. Парламентські політичні партії – це інститут політичної системи, через який громадяни беруть участь у політичному процесі та мають можливість делегувати свої повноваження в законодавчі й представницькі органи влади.

Процес державотворення серед інших умов потребує наявності дієвого громадянського суспільства, одним із провідних суб'єктів якого є політичні партії. Розуміння їх сутності вимагає ґрунтовних політичних знань, котрі потрібні не лише політичній еліті, а й кожному громадянину, навіть там, де він виступає не тільки об'єктом, а й повноцінним суб'єктом політики. У цьому контексті вивчення парламентських політичних партій як політико-правового інституту – це перспективний напрям сучасної політичної науки.

Теоретико-методологічний і практичний інтерес до партології актуалізується необхідністю формування нової плюралістичної партійної системи, перетворенням політичних партій у необхідний та обов'язковий інститут механізму завоювання, реалізації й утримання політичної влади.

Концептуальним стрижнем проблеми дослідження є розуміння специфіки функціонування парламентських політичних партій не лише як інструменту в боротьбі за владу, але і як способу узгодження різноманітних суспільних інтересів. Саме під таким кутом зору важливий аналіз міжнародної та вітчизняної нормативно-правової бази політичних партій, що регулює їхню діяльність, вивчення досвіду роботи в провідних демократіях.

В українському суспільстві відбувається процес демократичної трансформації, де громадяни мають можливість брати участь у роботі політичних партій, що, зі свого боку, актуалізує дискусію щодо змісту політичної конкуренції парламентських партій, віддзеркалює потребу ґрунтовного висвітлення теоретичних і прикладних аспектів проблеми.

Методи та функції діяльності політичних партій відмінні в різних політичних режимах, але будь-яке демократичне суспільство передбачає можливість здобуття політичної влади легальним шляхом. Діяльність політичних партій допомагає громадянам реалізувати демократичні принципи й набувати активістську політичну культуру. Через політичні партії окремі особи та соціальні групи мають можливість впливати на інші групи, на суспільство загалом відповідно до своїх інтересів, перетворюючись на важливі суб'єкти політики.

Актуальність теми дослідження визначається динамічним розвитком політичних процесів і конкуренцією політичних партій у боротьбі за владу, що вимагає від них використання всіх інституційних можливостей для завоювання симпатій виборців. Відтак пошук ефективних інструментів донесення своєї позиції до електорату залишається актуальним.

Важливою складовою частиною, яка легітимізує партійну систему, є довіра громадян до діяльності політичних партій. Рівень довіри свідчить про готовність суспільства загалом до формування відносин відкритого типу та співпраці на основі демократичних принципів.

За відсутності сталої соціальної бази й мінливості процесів політичної структуризації політичні партії є переважно не виразниками інтересів певних соціальних груп, а технологічними проектами фінансово промислових груп, зростання кількості яких корелює з початком чергової електоральної кампанії.

Проблема дослідження політичних партій має комплексний характер. Її комплексність полягає в тому, що завдяки комплексному підходу з'являється можливість аналізу низки важливих проблем, зокрема правового забезпечення політичної діяльності партій, регулювання роботи політичних партій, їх державного фінансування, особливостей політичної конкуренції партій на національному й місцевому рівнях, комунікації політичних партій із виборцями, ролі політичних партій у політичних процесах.

Звернення до проблеми політичної конкуренції парламентських партій повною мірою відповідає тенденціям розвитку світової та вітчизняної політичної науки, адже початок XXI ст. ознаменувався значним підвищенням інтересу до групової політики, зокрема щодо діяльності політичних партій.

Актуальність роботи очевидна з огляду на відсутність комплексних досліджень проблеми політичної конкуренції парламентських партій.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано в рамках досліджень кафедри політології та державного управління Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки відповідно до комплексної науково-дослідної теми «Інституційні зміни процесу демократичних трансформацій в Україні: Волинь» (номер державної реєстрації 0119U001842).

Мета дослідження − виявити закономірності та особливості політичної конкуренції парламентських партій. Досягнення поставленої мети зумовлює виконання таких ***завдань:***

– окреслити стан наукової розробки проблеми дослідження в зарубіжній і вітчизняній політичній науці;

– обрати відповідний методологічний інструментарій розв'язання проблеми конкурентності політичних партій;

– виявити міжнародні стандарти політико-правового регулювання політичних партій, на яких ґрунтується політична конкуренція;

– з'ясувати правові аспекти функціонування та фінансування парламентських політичних партій, визначивши їх класифікацію;

– установити особливості взаємодії парламентських політичних партій і громадських організацій;

– виявити чинники інституційного розвитку політичних партій, які впливають на їх політичну конкуренцію;

– простежити конфігурацію партійної системи України, запропонувавши основні етапи її розвитку; визначити індекс ефективної кількості партій на національному й регіональному рівнях *(ENP)*;

– виявити форми та зміст комунікації вітчизняних парламентських політичних партій із виборцями в соціальних мережах і запропонувати систему критеріїв їх аналізу;

– розкрити регіональні особливості політичної конкуренції парламентських партій в Україні.

Об'єкт дослідження – політичні партії як динамічний складник сучасних політичних процесів.

Предмет дослідження – специфіка політичної конкуренції парламентських партій.

Методи дослідження. Дослідження ґрунтується на принципах сучасного наукового пізнання, а саме: об'єктивності, системності та комплексності. *Принцип об'єктивності* виступає гарантом отримання достовірної інформації, заперечує свідоме викривлення фактів, довільне трактування процесів або явищ без їх належного наукового обґрунтування. *Принципи системності й комплексності* передбачають аналіз парламентських політичних партій, які є органічною частиною політичної системи та перебувають у системному зв'язку з іншими підсистемами суспільства.

Дослідження побудоване на *теорії синергетики*, що вивчає процеси переходів від невпорядкованості до порядку в усіх явищах і системах. Синергетика враховує випадковість та раціонально пояснює нераціональний світ, стверджуючи, що процеси є альтернативними й багатоваріантними.

У дослідженні використано загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, зокрема методи аналізу й синтезу, дедукції та індукції, біхевіоралізму, моделювання й інші, що стосувалися безпосередньо організації та процедури розгляду поставлених завдань.

Роль базової методологічної установки в дослідженні виконує *неоінституційний підхід*. Він дав змогу розглядати парламентські політичні партії не лише як суб'єкт політичного процесу з притаманними їм властивостями, а й виявити поведінкові мотиви й цінності, що спрямовували діяльність політичних партій у тому чи іншому парламентському виборчому

циклі. Використання неоінституційного підходу сприяло дослідженню концепту відкритості у функціонуванні політичних партій, оскільки в основу цієї концепції політики покладено уявлення про принципову відкритість політичного процесу та політичну рівність громадян. Однак на політичну конкуренцію партій впливають об'єктивні й суб'єктивні чинники та умови, у яких вони взаємодіють під час виборчого процесу.

Політичну конкуренцію партій досліджено з позицій постбіхевіоралізму. Це дало змогу комплексно, з урахуванням ціннісних й поведінкових аспектів політики прогнозувати подальшу конкурентну боротьбу політичних партій. У дисертації використано емпіричні дослідження, котрі уможливили оцінку наявної політичної практики суб'єктів політики. Під час аналізу політичної конкуренції здобувач не обмежувався дослідженням електорально-поведінкових реакцій індивідів, політичних партій та груп на ті чи інші процеси, а зосереджувався на аналізі потреб соціуму й доведенні того, що політична конкуренція сприяє розвитку суспільства або призводить до його консервації та деградації. Політичну конкуренцію в роботі розглянуто в контексті функціонування політичного режиму.

Структурно-функціональний підхід уможливив трактування політичної конкуренції як певної цілісності, системи зі складною структурою, у якій кожен компонент відіграє свою функціональну роль, має певне призначення й спрямований на задоволення потреб наявних елементів системи.

У межах *раціонального підходу* виявлено, що парламентські політичні партії як раціональні суб'єкти політичного процесу намагаються збільшити рівень електоральної підтримки населення та максимізувати вигоди за зменшення витрат; вони змушені діяти прагматично, конструюючи нову соціальну реальність.

Логіка дослідження зумовила застосування *компаративного аналізу,* що дає змогу виявити загальні риси функціонування політичних партій і особливості політичної конкуренції в різних країнах. Зокрема, індикатором який визначає якісні характеристики політичної конкуренції парламентських

партій, є рівень уключення громадян у політичні процеси. Україну та низку європейських держав проаналізовано щодо рівня політичної активності громадян.

За допомогою методики *контент-аналізу* здійснено системну й об'єктивну ідентифікацію програм та повідомлень, які парламентські політичні партії розміщують у соціальних мережах. Це дало змогу з'ясувати контент текстів, повідомлень на інтернет-сторінках вітчизняних парламентських політичних партій і виявити, що на регіональних сторінках розміщено більше інформації національного рівня й, навпаки, менше місцевої інформації. Контент-аналіз сприяв визначенню тематики дописів на інтернет-сторінках парламентських партій і Топ-5 тем, котрі найчастіше пропонуються для обговорення.

Використання методики *бенчмаркінгу* дає змогу покращити іміджеві показники політичної партії, порівняно з іншими конкурентами. Бенчмаркінг створює своєрідну базу аналогій, яка може бути застосована як еталонний об'єкт поглибленого предметного дослідження. Причому цілі тих політичних партій, котрі використовують методику бенчмаркінгу, можуть бути різними: покращити іміджеві позиції політичної партії, порівняно з іншими конкурентами; зменшити витрати на виборчу кампанію; упроваджувати сучасні технології у виконанні політичної діяльності або збільшити ефективність тих, що вже використовуються; визначити проблемні місця у виборчому циклі; розробити нові законопроекти або запропонувати нові галузеві реформи; покращити менеджмент політичної партії тощо.

У дослідженні використано методику *«Трикутник Нагаями»*, що застосовувалася щодо різних видів виборів, зокрема парламентських і місцевих. За допомогою методики *«Трикутник Нагаями»* нами з'ясовано, що майже за десятиліття (із 2006-го по 2015 р.) інтенсивність політичної конкуренції між політичними партіями зросла. Методика дала змогу порівняти рівень підтримки в «міських» і «сільських» виборчих округах

(територіях) парламентських політичних партій, а також визначити інтенсивність конкурентної боротьби.

Використання методики *SWOT-аналізу* сприяло з'ясуванню специфіки та особливостей політичної конкуренції. Застосування цієї методики уможливило вияв сильних і слабких сторін, загроз та можливостей і після цього – установлення взаємозв'язку між ними, що в майбутньому можуть бути використані політичними партіями для формулювання власних стратегій.

Успішне виконання завдань та досягнення мети дослідження зумовлені застосуванням сукупності методів, що дало змогу виявити причинно-наслідкові зв'язки й особливості політичної конкуренції парламентських політичних партій.

Наукова новизна отриманих результатів дисертації полягає в розробці цілісної авторської методологічної концепції дослідження політичної конкуренції парламентських партій.

Уперше:

– запропоновано авторське визначення політичної конкуренції парламентських партій (ПКПП) як системи суспільних відносин, яка характеризує стан політичного режиму й форму міжпартійної взаємодії, у ході котрої політичні партії як суб'єкти політичного процесу змагально використовують правові або позаправові засоби для отримання політичних переваг, завоювання, використання або утримання політичної влади. Політична конкуренція партій за дотримання цивілізованих форм суперництва є рушійною силою сучасної демократії;

– установлено, що конкурентоспроможність політичної партії – це властивість суб'єкта, яка визначається ступенем реальної чи потенційної участі в здобутті влади, порівняно з іншими суб'єктами, котрі функціонують у політичному процесі. Конкурентоспроможність політичної партії – це комплексна порівняльна характеристика її потенціалу, що відображає сукупність індикаторів якості використання ресурсів (економічних, соціальних, силових, інформаційних, демографічних, правових тощо),

організаційних можливостей, котрі визначають ефективність потенціалу політичної партії під час конкретних виборів (національних, місцевих) у певний проміжок часу щодо сукупності індикаторів інших політичних партій;

– доведено, що на функціонування парламентських політичних партій впливає низка індикаторів, а саме: загальна чисельність партій; індекс ефективної кількості парламентських партій; індекс громадсько-політичної активності громадян; індекс участі в діяльності політичних партій; індекс зацікавленості політичними процесами, що передбачає більш активну участь у парламентських виборах і впливає на усталеність партійних уподобань; індекс довіри до парламентських політичних партій тощо;

– обґрунтовано, що на політичну конкуренцію парламентських партій впливають об’єктивні та суб’єктивні чинники. До об’єктивних відносимо відсутність сталих політичних традицій функціонування демократичних інститутів; наявний тип виборчої системи; незавершеність інституціалізації парламентських політичних партій; повільність процесу соціальної стратифікації; гальмування процесу ринкових економічних перетворень, реформ тощо. Суб’єктивні чинники виявляються в таких базових характеристиках парламентських політичних партій, як відсутність соціального підґрунтя інституту лідерства; несформованість соціальної бази; методи й засоби діяльності політичних партій (корумпованість, велика залежність від обставин, які складаються, неспроможність дієво реагувати на зміни в політичному житті тощо);

– визначено, що політичні партії функціонують у певній атмосфері, що формується суспільством. Ця атмосфера стимулює або гальмує розвиток політичних партій. Визначальний вплив на такі процеси має тип політичного режиму. Зокрема, за тоталітарних режимів політичним партіям дозволено функціонувати лише під контролем держави або у вигляді підпільних груп. За лібералізації режиму створюються умови для виникнення незалежних від держави політичних партій. Для демократичного режиму характерна

наявність широкого спектра політичних партій, які є незалежними від неправомірного державного втручання. Чим більше таких об'єднань, тим вищий ступінь демократизації суспільства, його динамічності;

– у дисертації використано методику *SWOT-аналізу,* що дало змогу визначити можливі потенційні внутрішні переваги (сильні сторони) і недоліки (слабкі сторони) парламентських політичних партій. До сильних сторін відносимо існування харизматичного лідера, досвід попередніх виборчих кампаній, статус парламентської партії та наявність фракції в парламенті, чіткої передвиборчої програми, ресурсів (адміністративних, матеріальних, інформаційних, демографічних тощо); професійний кадровий потенціал, високий рівень мотивації членів партії, розгалужену й дієву мережу місцевих партійних осередків; існування наступальної чи іншої обґрунтованої стратегії тощо. До слабких сторін належать відсутність харизматичного лідера, досвіду попередніх виборчих кампаній, лобістів у парламенті, професійного управління й менеджменту, розгалуженої мережі місцевих партійних осередків, наступальної чи іншої обґрунтованої стратегії; статус не парламентської партії, обмеженість ресурсів (адміністративних, матеріальних, інформаційних, демографічних тощо);

– обґрунтовано доцільність використання інноваційних методів, зокрема методики бенчмаркінгу *(«benchmarking»)* для дослідження *Facebook-сторінок* парламентських політичних партій. Застосування методики *«benchmarking»* уможливило якісний та кількісний аналіз *Facebook-сторінок* парламентських політичних партій. Дослідження *Facebook-сторінок* здійснювалося за трьома критеріями, а саме: наявність сторінки у *«Facebook»*, кількість підписників сторінки та дописів. Із погляду дослідження політичної конкуренції парламентських партій ця методика синергує в єдину конкурентну систему та дає змогу виконувати аналіз діяльності конкурентів і розробляти власну стратегію;

– обґрунтовано, що для аналізу регіональних особливостей політичної конкуренції використано методику «Трикутник Нагаями», яка може

застосовуватися щодо різних видів виборів, зокрема парламентських та місцевих. Проаналізовано політичну конкуренцію парламентських політичних партій у західних і східних областях України. Методика дала змогу порівняти рівень підтримки в «міських» та «сільських» виборчих округах парламентських політичних партій, а також визначити інтенсивність конкурентної боротьби. У дослідженні розглянуто особливості політичної конкуренції політичних партій у Волинській, Закарпатській і Харківській областях. Здійснено аналіз результатів виборів до обласних рад у 2006–2015 рр., який засвідчує те, що відбувалася фрагментація партійних систем в областях. Констатуємо, що у 2015 р. (місцеві вибори) політична конкуренція партій перебуває в сегменті *G*, що характеризується станом партійної конкуренції як такої, за якої партія-переможець не має абсолютної більшості. Ця область вважаться конкурентною − і в ній відбувається інтенсивне змагання між суб'єктами виборчого процесу;

– запропоновано авторську методику визначення рівня підтримки політичних партій. Проміжний індекс підтримки партій (ПІПП) засвідчує динаміку електоральних симпатій та констатує рівень підтримки політичних партій у певний період, що дає змогу парламентським партіям змінювати тактику й стратегію своєї політичної діяльності, ураховуючи об'єктивні умови (рівень підтримки виборців). Цей індекс показує, яка кількість політичних партій суттєво впливає на політичні процеси та ступінь фрагментації партійних структур. ПІПП обчислюється на підставі визначення розміру підтримки, котру має кожна партія під час виборів до парламенту, місцевих рад і навпаки. Результати парламентських та місцевих виборів виступають маркером підтримки й довіри до політичних партій. Завдяки цьому індексу можемо визначати рівень підтримки партій під час їх каденції, а також він дає змогу партіям корелювати власну тактику та стратегію;

– доведено, що політичну конкуренцію партій можемо вивчати через політичний дискурс, котрий спроможний виступати дієвим ресурсом (провладних чи опозиційних партій), конструюючи й змальовуючи певні

обриси політичної реальності, і який здатний здійснювати легітимацію тих чи інших суб'єктів політики. У політичному дискурсі виконується та конструюється певна умовна реальність, яка претендує стати політичною практикою. Іншими словами, через дискусію між політичними партіями щодо дихотомії «демократія–авторитаризм» у виборчому процесі можуть створюватися нові правила гри.

Поглиблено:

– зміст поняття «політична конкуренція партій», його роль у дослідженні процесів становлення й розвитку політичних партій. Ураховуючи демократизацію політичних процесів, зазначимо, що політична конкуренція партій повинна створювати однакові можливості для того, щоб усі суб'єкти політичного процесу мали можливість популяризувати власні ідеї щодо здобуття влади. Рівні можливості політичних партій щодо утримання та завоювання влади дають змогу почути голос альтернативної думки, який часто обмежується різними цензами й бар'єрами. Обмеження щодо рівної участі політичних партій у виборчому процесі породжують конфліктність усередині суспільства;

– розроблену Дж. Наєм концепцію, за якою суб'єкти політики для отримання влади можуть використовувати *«softpower»* (м'яку силу) – авторитет культурних і наукових надбань та привабливість соціальної політики й *«smartpower»* (розумну силу) у своїй політичній діяльності. Концепція «розумної» сили обґрунтовує важливість поєднання «жорсткої» та «м'якої» сили для створення виграшної стратегії для політичної партії. Для політичних партій важливо вести стратегічну комунікацію за допомогою нових медіа (Інтернет, соціальні мережі тощо). Формуючи громадську думку, парламентські партії, можуть відмовлятися від використання «жорсткої сили» (економічні, силові ресурси тощо) і повинні надавати перевагу стратегіям «м'якої сили» та «розумної сили».

Дістали подальший розвиток:

– положення щодо інституційного розвитку політичних партій, на функціонування яких впливає зміна нормативно-правової бази, форм і методів політичної конкуренції під час парламентських виборів;

– дослідження парламентських політичних партій та розуміння функцій, котрі виконують політичні партії. Зазначено, що в широкому розумінні політичні партії реалізовують такі основні завдання в демократичному політичному режимі. По-перше, це функція розвитку демократії. Політичні партії все більше відіграють роль складових частин громадянського суспільства й пропонують свою підтримку демократичній політичній системі. Отже, партнерські відносини політичних партій та інших суб'єктів суспільних відносин є дуже важливими для формування громадянського суспільства. По-друге, політичні партії виконують важливу інформаційну функцію, що полягає в оприлюдненні поглядів окремих груп суспільства (наприклад відстоювання інтересів певних конфесій чи національних меншин) або груп, які дотримуються визначених поглядів (наприклад захист навколишнього середовища). У цьому випадку політичні партії мають змогу донести до таких груп суспільства конкретну інформацію, оминаючи традиційні канали інформації, а також через свої канали на місцевому й загальнонаціональному рівнях сприяти та легітимізувати ту чи іншу політику;

– твердження, що конкуренція між політичними партіями може відзначатися позитивними та негативними моментами для розвитку суспільства. До позитивних компонентів відносимо демократизацію й регулювання політичного процесу на конкурентних засадах, формування активістської політичної культури в громадян, політичну соціалізацію особи, протидію соціальній апатії, абсентеїзму та політичного радикалізму. До негативних складників відносимо загрозу розвитку демократії і її цінностей, оскільки під час виборчих процесів політичні партії використовують маніпуляційні технологіїі, вони водночас можуть стати засобом досягнення тіньових, злочинних, антигуманних цілей.

Теоретичне й практичне значення отриманих результатів визначається тим, що дослідження буде корисним для суб'єктів політичного процесу, які прагнуть брати участь у реалізації влади чи впливати на цей процес. Матеріали стануть корисними партійним функціонерам, громадським діячам, державним службовцям, керівникам органів публічного управління в їхній роботі щодо забезпечення ефективної співпраці між різними суб'єктами політичного процесу. Результати дослідження можуть використовуватися в навчальних курсах із питань політичної конкуренції, виборчих технологій та політичного маркетингу.

Апробація результатів дисертації. Висновки та основні положення дисертації апробовано на 28 наукових конференціях. Із них – 8 міжнародних та 20 всеукраїнських, а саме: на Науково-практичній конференції «Децентралізація державного управління та розвиток місцевого самоврядування в контексті європейської практики» (Луцьк, 2008); Науковій конференції «Актуальні проблеми українського державотворення» (Луцьк, 2008); Міжнародній конференції «Меншість польська в Україні. Меншість українська в Польщі по 1989 рік» (Хелм, 2009); VII Міжнародній науковій конференції «Системна трансформація суспільства: історичний досвід, сучасність, перспективи» (Брест, 2010); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Духовна компонента в системі вищої освіти» (Луцьк, 2010); Громадських слуханнях по обговоренню Закону України «Про доброчесну поведінку державних службовців» (Луцьк, 2008); Міжнародній конференції «Партнерство східне в контексті європейського прагнення України» (Щецин, 2011); Науково-практичній конференції «Актуальні проблеми державного управління на сучасному етапі державотворення» (Луцьк, 2011); VII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми державного управління на сучасному етапі державотворення» (Луцьк, 2013); III Політологічних читаннях імені професора Богдана Яроша (Луцьк, 2014); П'ятому конгресі політологів України «Стратегічний курс України: політологічний дискурс» (Київ, 2014); Семінарі «Гендерні аспекти

економічного та політичного просування жінок» (Київ, 2014); Міжнародній науково-практичній конференції «Нові медіа і громадянське суспільство» у рамках міжнародної програми «Школа сучасної журналістики» (Світязь, 2014); Всеукраїнській конференції «Жінки–Суспільство–Політика: збільшуючи представництво, змінюючи правила» (Київ, 2014); IV Політологічних читаннях імені професора Богдана Яроша (Луцьк, 2015); Міжнародному польсько-українському круглому столі «Політичні партії і вибори в Україні» (Київ, 2015); V Політологічних читаннях імені професора Богдана Яроша (Луцьк, 2016); VI Міжнародній науково-практичній конференції «Особистість, суспільство, політика» (Люблін, 2017); VI Політологічних читаннях імені професора Богдана Яроша (Луцьк, 2017); Круглому столі з питань розвитку громадянського суспільства, пріоритетів та завдань державно-громадської взаємодії (Київ, 2017); VII Політологічних читаннях імені професора Богдана Яроша (Луцьк, 2018); Всеукраїнській науковій конференції, присвяченій 135-й річниці від дня народження В'ячеслава Липинського (Луцьк–Затурці, 2017); II науковій конференції пам'яті Ю. Шведи «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (Львів, 2017); «Третій рівень освіти в Україні: становлення та тенденції» до 25-річчя аспірантури СНУ імені Лесі Українки (Луцьк, 2017); Круглому столі: «Діяльність політичних партій у соціальних мережах» (Луцьк, 2018); III Міжнародній науковій конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (Львів, 2018); VIII Політологічних читаннях імені професора Богдана Яроша (Луцьк, 2019); Науково-практичному семінарі «Використання інформаційних технологій» (Луцьк, 2019).

Результати дослідження обговорено на засіданні кафедри політології та державного управління Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Публікації. Основні теоретичні положення й висновки дисертації викладено в 55 наукових працях: індивідуальній монографії, 25 наукових статтях, 6 із яких – у фахових виданнях, 10 – у наукових журналах та

збірниках, що внесені до міжнародних наукометричних баз; 8 статей − у зарубіжних періодичних виданнях, 30 − в інших наукових виданнях.

Наукові положення, що виносяться на захист:

1) конкурентоспроможність потенціалу парламентської політичної партії – комплексна порівняльна характеристика потенціалу, яка відображає ступінь переваги сукупності індикаторів якості використання ресурсів (економічних, соціальних, силових, інформаційних, демографічних, правових тощо) та організації взаємозв'язків між ними, що визначають ефективність потенціалу політичної партії під час конкретних виборів (національних, місцевих) у певний проміжок часу, щодо сукупності індикаторів інших політичних партій;
2) конкурентна боротьба політичних партій дає змогу почути альтернативну думку, що часто нівелюється різними цензами та бар'єрами. Обмеження щодо рівної участі політичних партій у виборчому процесі породжують конфліктність усередині суспільства;
3) політична конкуренція сприяє демократизації політичного режиму, оскільки легітимізує формування парламентської більшості та опозиції через легальні межанізми на основі загального виборчого права.

Структура та обсяг дисертації. Специфіка проблем, що стали об'єктом дисертаційної роботи, зумовила її логіку й структуру. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, поділених на підрозділи, висновків, списку використаних джерел і літератури (532 позиції). Загальний обсяг дисертаційної роботи – 437 сторінок, із них основний текст – 357, список використаних джерел і літератури – 49 сторінок.

РОЗДІЛ 1
СТАН НАУКОВОГО ОПРАЦЮВАННЯ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

1.1. Стан дослідженості політичної конкуренції партій

Міжнародний досвід переконує, що найефективнішою формою самоорганізації суспільства є об'єднання громадян, діяльність яких дає змогу розв'язати різноманітні проблеми. На всіх етапах розвитку суспільства, особливо в кризові періоди, політичні партії перебирають на себе корелятивну роль, спрямовуючи енергію громадян на творчу діяльність і тим самим формуючи політичні інститути. Зростання чисельності політичних партій переходить у якісно вищу форму – виникнення партійної системи, що охоплює майже всі сфери суспільного життя.

Кількість джерел та літератури щодо дослідження партійних систем є неймовірно великою. Один запит літератури в пошуковій системі Google із 1945 р. по 2019 р. видав близько 20 800 опублікованих статей, монографій і досліджень, пов'язаних із темою політичних партій та партійних систем [255].

Політична наука завжди приділяла увагу різноманітним об'єднанням громадян. Серед перших спроб звернення до цих самодіяльних громадських утворень були їх оцінка й місце в розвитку суспільства давніми мислителями (Арістотель, Цицерон). Дж. Локк ураховував їх специфіку під час обгрунтування договірної концепції, зокрема взаємодії політичного і громадянського суспільства. Р. Шміттер проблему взаємодії громадських утворень і державних структур розглядав у рамках корпоративістської концепції. Крім того, деякі аспекти трансформації політичних інститутів демократії, у тому числі й політичних партій, розглянуто в працях зарубіжних учених, зокрема С. Гантінгтона, М. Крозьєра [452].

Дослідження, які пов'язані з політичною конкуренцією, здійснювались у різні періоди такими зарубіжними науковцями, як Р. Даль, К. Дойч, М. Вебер, С. Бартоліні, М. Дюверже, Х. Даалдер, А. Лейпхарт, С. Ліпсет, С. Роккан, Дж. Сарторі, М. Лааско, Р. Таагепера [267; 473; 482; 483; 503]. Серед вітчизняних учених, котрі розглядали проблематику політичної конкуренції, можна виокремити В. Бебика, С. Гелей, Г. Зеленько, Б. Кухту, М. Михальченка, І. Кресіну, А. Ліченко, С. Наумкіну, І. Нікіфорова, Ф. Рудича, А. Руденко, Г. Щедрову [74; 176; 200; 388; 389].

Зарубіжні дослідники С. Бартоліні й П. Майр подають три можливі інтерпретації тенденцій розвитку політичних партій. Перша – еволюційна: партії кожної демократії еволюціонують через подібні стадії (наприклад від елітарної до масової, до «всеосяжної» партії). Однак це не суперечить тому, що партії в нових демократіях зараз значною мірою проходять стадію масової організації та мобілізації. Друга – «generational» (поколіннева): залежить від важливості відображення партіями соціально-політичних обставин (таких як глобалізація, індивідуалізація й масова комунікація), у яких вони зараз змагаються. Третя, в основу якої покладено генетичну інтерпретацію того, що партії «прагнутимуть змінюватися відповідно до обставин їх початкового утворення та розвитку» [498].

Х. Даалдер звертає увагу на різноманітність партій і виокремлює низку критеріїв. По-перше, це легітимність. У країнах із давніми традиціями представницької демократії партії розвивалися повільно та, зазвичай, це стало розглядатися як закономірне явище.

По-друге, це розміри елітних мас. Кожен раз, коли демократичний процес сповільнювався, партії розвивалися шляхом елітної конкуренції. Партії, як стверджував М. Дюверже, можуть бути «внутрішньо створені» групами, що сформовані в представницькому зібранні з певними лідерами й спільними інтересами. Вони встановили організації на місцевих виборчих округах, щоб забезпечити обрання та переобрання саме тих представників. Типова початкова форма партії позапарламентської фракції характерна лише

для парткому (вільна організована група місцевих лідерів, які стали активними під час виборів на підтримку привілейованих кандидатів). Лише тоді, коли право голосу було поширене, потрібними стали жорсткі форми, щоб організувати підтримку маси, яка також була причиною створення виборчих округів. Утім, парламентське походження залишалося очевидним. Лідери таких партій продовжували спиратися на парламентське керівництво.

По-третє, це інтеграція. Партії значно відрізнялися за тим, як вони досягли успіху в інтеграції з огляду населення. З. Нейман виокремлює «партії індивідуального представництва», «партії соціальної інтеграції» та «партії повної інтеграції», які різняться між собою. «У партіях індивідуального представництва» і лідери, і виборці можуть рухатися відносно вільно в політичному просторі», чого не скажеш про «партії інтеграції», де лідери та послідовники залишаються в конкретних визначених межах релігії або етнічної приналежності.

По-четверте, це націоналізація партій. У деяких країнах партійна діяльність залишається досить локалізованою, орієнтованою на висування певних осіб. В інших державах політизація й соціальне розмежування привели до утворення справді національних партій, які інтегрували значні верстви населення в національну політику.

По-п’яте, це «досяжність» чи «проникнення» партій. Існують відмінності, у межах яких партійні організації поза парламентом ефективно контролюють дії їхніх представників. Окрім того, партії також істотно різняться за ступенем, визначають склад судової влади та стають вирішальними учасниками в можливо прибутковому секторі економіки, напівдержавних адміністративних органах і підприємствах [498].

Сама природа та сутність політичних партій показує, що їх не можна розглядати у відриві від функціонування в політичних процесах суспільства. Проблему інституалізації політичних партій піднімають у своїх дослідженнях Ю. Шведа, Ю. Юдин, В. Мельниченко [245; 366; 367].

Питання формування партійної системи в умовах модернізації суспільства, становлення багатопартійності в Україні, класифікацію політичних партій, ідеологічні особливості партійної системи досліджували вітчизняні науковці С. Здіорук, В. Бичек, Л. Кормич, Д. Шелест, С. Бабій, Б. Назаренко, А. Слюсаренко, М. Томенко, В. Базів [25; 325]. Особливості формування партійної системи та становлення багатопартійності зумовлені спадщиною комуністичного режиму, який довгий час панував на теренах України. Історію українського партійного будівництва розглядають В. Гарань у праці «Убити дракона. З історії Руху та нових партій України» [73], а також В. Шевченко, М. Павленко, Г. Потапов – у науковій розвідці «Історія українських політичних партій» [245]. О. Бойко досліджувала феномен української партійної системи через аналіз основних етапів формування, становлення й перспектив її розвитку [44].

Проблематику трансформації політичних партій України дещо раніше висвітлено в працях вітчизняних авторів, серед яких треба відзначити книгу В. Литвина, у якій подано новітню політичну історію України (1990–1994 рр.) із залученням архівних матеріалів та інших документальних джерел [195]. Також цікава робота В. Базіва, у котрій здійснено аналіз походження й функціонування політичних партій у тоталітарних і демократичних політичних системах [25]. Потрібно звернути увагу на працю, С. Здіорука та В. Бичека, у якій висвітлено проблеми функціонування політичних партій України в системі владних відносин [139]. На окрему увагу заслуговують дослідження А. Білоуса, О. Гараня [41], Л. Кормича [171], Ю. Шведи [365] й Е. Пуфлера [275], у яких розкрито особливості процесів формування та становлення партійної системи сучасної України і її переходу до системи поляризованого плюралізму.

Потрібно виокремити праці К. Пальшкова та Г. Щедрової, які розглядають політичну конкуренцію. Український дослідник К. Пальшков зазначає, що «конкурентне суспільство – вищий ступінь розвиненого громадянського суспільства, що характеризується високим освітнім,

ціннісним, інтелектуальним потенціалом, а також широким набором засобів і характеристик, здатних забезпечити надійний захист інтересів і стійкість такого суспільства до внутрішніх та зовнішніх викликів і загроз» [388, с.141]. Учений зазначає, що важливим критерієм власне конкурентоспроможності є здатність конкретного суспільства виступати рівним опонентом у відносинах із владою.

Українська дослідниця Г. Щедрова розглядає політичну конкуренцію крізь призму зіткнення інтересів різних суб'єктів політики. Зокрема, науковець відзначає, що «конкуренція політична (лат. concurrentia – зіткнення) – специфічна форма політичної взаємодії суб'єктів політичної процесу з приводу участі в боротьбі за отримання та реалізацію влади, що регламентується певними нормами права та політичної культури, і виступає індикатором демократичності політичного режиму. Від економічної конкуренції, яка була первинною, політична конкуренція запозичила такі ознаки, як тяжіння до олігополії, стабільність правил гри між учасниками, наявність системи стримувань та противаг» [388, с. 141]. Г. Щедрова пропонує розглядати політичну конкуренцію як критерій, що характеризує політичний ринок. Вона подає типологізацію політичного ринку й виокремлює пропорційний, непропорційний та умовно-пропорційний політичні ринки.

У монографії Л. Гонюкової здійснено аналіз концептуальних засад функціонування політичних партій як інституту державної політики та управління, а також висвітлено роль впливу середовища на перетворення політичних партій у державний інститут. Науковець розкриває партійні механізми формування державної політики й діяльність партій під час формування вищих органів державної влади та виконання ними державницьких функцій [85].

Українська дослідниця О. Симончук розглядає рівень довіри до політичних партій через класову структуру суспільства. На підставі даних

моніторинґу Інституту соціології НАН України та Європейського соціального дослідження й низки цільових досліджень робітничого та середнього класу науковцем надано емпіричну обґрунтовану відповідь на питання про те, які із соціальних класів і якою мірою включені в політичні процеси в країні.

О. Симончук зазначає, що класи найманих працівників і дрібних власників в Україні були політично вкрай слабко консолідованими та представленими в політиці. Для них парламентські політичні партії не є ефективним інструментом організації й мобілізації для просування й захисту їхніх інтересів. Це підтверджується низьким рівнем членства в політичних партіях і довіри до них серед представників цих класів, а також і класово несегментованим партійно-електоральним полем в Україні [310].

Український центр політичних досліджень за редакцією С. Конончук та С. Горобчишина підготував розвідку «Динаміка партійного представництва в Україні після Революції Гідності», де розглянуто зміни в представництві політичних партій в Україні в період після Революції гідності.

У праці «Динаміка партійного представництва в Україні після Революції Гідності» здійснено аналіз динаміки участі партій у виборчих процесах в Україні у 2010–2015 рр. Цей період охоплює два електоральні цикли виборів до Верховної Ради України (2012, 2014 рр.) та місцевих рад (2010–2015 рр.). Дослідження цікаве тим, що значну увагу приділено партійному представництву на регіональному рівні, оскільки ця проблематика залишається поза увагою дослідників.

На основі даних про представництво партій у Верховній Раді України та органах місцевого самоврядування в електоральних циклах 2010–2015 рр. засвідчено високу партійну турбулентність, прискорену суспільними перетвореннями в період Революції гідності і їхніми наслідками в політичній сфері. Висловлено припущення про подальшу нестійкість партійного представництва на парламентському й місцевому рівнях [168].

Проблематику дослідження ультраправих/правих партій у країнах Центрально-Східної Європи розкрито в розвідках Г. Альберта, М. Бастла, М. Мареша, Й. Смоліка, Я. Ратая, М. Стрімски, А. Романюка, В. Литвина, Я. Харвата й інші [196; 279; 441].

Вивченням питання щодо лівих політичних партій займаються І. Бекешкіна, О. Гарань, Д. Видрін, В. Горбатенко, Б. Кухта, Ф. Кирилюк, С. Ростецька, В. Хмелько, Г. Кирн, В. Мейтус, Д. Корольов, Г. Маркузе, Д. Пилаш, О. Шевченко, Г. Шипунов й інші [73; 86; 284; 379].

Поняття «політична партія» – це витвір новітньої доби, хоча це явище існує ще з давньоримських часів. Термін «партія» походить від лат. *partis* – частина, галузь, відділ. Політичні групи, клуби такі ж старі, як і сама політика, але політичні партії в сучасному їх значенні тісно пов'язані зі становленням і розвитком представницької демократії та її основного елементу – парламентаризму як форми й методу організації та реалізації влади. У більшості західних демократій виникнення політичних партій відбувалося поряд із розширенням права участі у виборах на все ширші верстви суспільства.

Політичні партії як масові організації в сучасному їх розумінні виникли в другій половині XIX ст. Поява політичних партій залежно від їх ідейної спрямованості є певною хронологічною послідовністю. Лібералізм і ліберальні партії сформувались у боротьбі проти феодальних режимів. Консервативні партії постали як противага ліберальним партіям. Робітничі партії виникли в боротьбі з капіталістичною системою, а комуністичні – проти соціал-демократії.

Існує чимало видів дефініцій політичних партій:

– електоральний, в основу якого покладено зв'язок партії з виборчим процесом. Партія визначається як «добровільна асоціація виборців, що прагне контролювати уряд шляхом завоювання перемоги на виборах»;

– структурний: об'єднання громадян, що має свою особливу структуру;

– функціональний: партія – це організація людей, яка прагне продовжити повноваження від народу задля реалізації політичної влади;

– класовий підхід відображає уявлення про політичну організацію певного класу. Класовий поділ завжди визначає політичне угрупування.

А. Білоус дає таке трактування: «Партія – організована частина населення, що має за мету формування та утримання державної влади і характеризується такими базовими ознаками: ідеологією, політичною платформою, організаційною структурою, методами та засобами діяльності, соціальною базою і електоратом» [40, с. 8].

М. Томенко підтримує таку дефініцію: «Партія політична – організоване об'єднання громадян зі спільними соціальними інтересами, а також єдиним політичним розумінням (уявленням) форми державного, суспільного, економічного ладу. Це об'єднання ставить за мету здобути, утвердити та контролювати владу у державі шляхом парламентських виборів» [325, с. 68].

За Т. Криворучком, у політичній системі будь-якого суспільства партії як інститут цієї системи виконують притаманні їм функції: представництво інтересів; комунікативну функцію; формування й підбір політичних еліт; функцію соціалізації; розробку політики та реалізацію політичного курсу.

У трансформаційних суспільствах, зазвичай реєструють велику кількість партій. Український дослідник, Ю. Остапець звертає увагу на те, що не всі політичні партії беруть участь у політичному житті суспільства. Як вважає дослідник, сутність партійної системи проявляється в наявності стійких зв'язків не лише між партіями, але і між партіями та державою. Політична влада як об'єкт міжпартійних відносин з'єднує партії в певну цілісність й формує стійкі відносини між суб'єктами партійної системи. Тому до партійної системи включено лише ті з партій, які: а) виражають значні інтереси суспільства та користуються підтримкою громадян; б) дотримуються політичних і правових норм, що регулюють партійну

конкуренцію; в) здобувають представництво в державних органах влади (насамперед парламенті).

Ю. Остапець, спираючись на вказані вище ознаки, зазначає, що партійну систему можна характеризувати як сукупність політичних партій, які, відповідно до правових засад та волі виборців, є представлені в органах влади, забезпечують дієвість взаємодії між суспільством і державою. Отже, до партійної системи потрібно відносити ті політичні партії, які беруть участь у розподілі владних відносин у суспільстві та були учасниками щонайменше двох парламентських виборчих кампаній поспіль [240, с. 120]. Ю. Остапець виокремлює чинники, які впливають на формування політичних партій і партійної системи, а саме:

– об'єктивні умови, які зумовлюють специфіку функціонування партійних систем у сучасному світі;

– логіка трансформаційного процесу в тій чи іншій державі;

– вибір форми правління;

– наявна виборча система;

– суспільно-політичні поділи суспільства [240, с. 120].

Деякі дослідники пов'язують еволюцію політичних партій із логікою демократичного транзиту («теорія переходу») та виокремлюють при цьому низку стадій. Довгий час популярною була модель демократичного переходу, запропонована американським ученим Д. Растоу. Науковець здійснив компаративний аналіз переходів до демократії у Швеції (із 1890 до 1920 рр.) і Туреччині (із 1940 до 1960 рр.). Він виокремлює три фази, а саме:

– фазу підготовчу, у процесі якої загострюється конфлікти між основними політичними й соціальними силами;

– фазу прийняття рішень, коли досягається компроміс між політичними суб'єктами щодо нових правил демократичної політичної гри;

– фазу звикання, за якої демократичні інститути набувають стійкості. Головною умовою успішного демократичного переходу Д. Растоу вважав національну єдність [277, с. 5–15].

Американські науковці Ф. Шміттер та Г. О'Доннел виокремлюють такі фази демократичного переходу: лібералізації, демократизації, ресоціалізації. Перша (фаза лібералізації) розпочинається кризою авторитарних чи тоталітарних режимів і кризою ідентичності еліт, що закінчується їх розколом. Друга фаза (демократизації) відрізняється інституціональними змінами в політичній системі. Цей етап характеризується тим, що починають з'являтися такі політичні інститути, як політичні партії, що дають змогу формувати органи влади демократичним шляхом. Під час третьої фази (ресоціалізації) відбуваються освоєння й засвоєння громадянами демократичних цінностей і правил гри та поступове їх уключення до нової політичної системи, тобто формується громадянське суспільство.

Отже, логіка становлення політичних партій і партійних систем підпорядкована вказаній вище логіці політичного транзиту й закінчується така еволюція консолідацією партійної системи. На кожному з цих етапів партійна система має свою конфігурацію та на її становлення впливають відповідні чинники. Зокрема, на етапі лібералізації режиму відбувається політичне розмежування політичних партій на праві й ліві, правлячі та опозиційні. Далі розподіл поглиблюється й відбувається розмежування в межах правлячих та опозиційних партій. Сегментація й розмежування символізують демонополізацію політичного процесу та стимулюють становлення національного поля політики, яке П. Бурдьє порівнює з ринком, де є виробництво й попит особливого товару – політичних партій, лідерів, політичних програм [49, с. 182–183]. Зі свого боку, на етапі демократизації, як вважає російський дослідник С. Елісєєв, визначальний вплив на розвиток партійних систем мають інституційні чинники: політико-правове закріплення кордонів національної держави; вибір системи правління; вибір виборчої системи [122, с. 76].

Як зазначає, Ю. Остапець, суттєвий вплив на становлення партійної системи має форма правління в процесі транзиту. Досвід перехідних суспільств свідчить, що парламентська система є більш стабільною й сприяє

розвитку політичних партій. Прямі вибори президента підсилюють політичну поляризацію та надають політичній конкуренції мажоритарного характеру й сприяють персоналізації політики [240, с. 120].

На інституційний розвиток політичних партій відчутно впливає виборча система. Одним із перших звернув увагу на взаємозв'язок між партійною та виборчою системами М. Дюверже. Досліджуючи виборче право й політичні партії, учений виклав своє розуміння проблематики у «соціологічних законах». М. Дюверже, пропонує такі висновки щодо інституційного розвитку політичних партій:

– режим пропорційного представництва призводить до багатопартійної системи з жорсткими, незалежними та стабільними партіями..;

– мажоритарне голосування у два тури веде до багатопартійної системи, політичні партії якої характеризуються «м'якою» структурою, схильністю до альянсів і відносною стабільністю;

– мажоритарне голосування в один тур – це шлях до дуалістичної системи з чергування при владі великих незалежних партій [120, с. 300]. Ці закономірності не є абсолютними, а визначають лише основні тенденції впливу виборчої системи на функціонування політичних партій. У несформованих демократіях із нестабільною партійною системою та обмеженим впливом політичних партій на виборчий процес ці закономірності мають лише часткове відображення.

Американський науковець М. Уоллерстайн шляхом поєднання мажоритарної й пропорційної виборчих систем із парламентською та президентською формами правління виокремлює різні варіанти взаємодії політичних партій та влади, а саме:

– парламентська форма правління з мажоритарною системою забезпечує сильний уряд й обмежує систему представництва двома партіями;

– президентська система з виборчою системою відносної більшості: поєднання біпартизму зі слабким впливом партій на прийняття рішень;

– парламентська модель із системою пропорційного представництва продовжує багатопартійність із коаліційними урядами;

– президентська система з пропорційною виборчою системою зумовлює багатопартійність, але присутність у парламенті представників багатьох політичних сил може призвести до конфлікту між президентом та парламентом [240, с. 121].

Досліджуючи еволюцію політичних партій, Ю. Остапець звертає увагу на подальший розвиток політичних партій:

– від кадрових і масових партій до універсальних (зменшення ролі первинних організацій, зниження ролі членства, підвищення ролі альтернативних партійних структур);

– зменшення ролі політичних партій як ланки, що пов’язує громадянське суспільство й державу;

– зростання ролі виборчих технологій у політичному процесі. Використання технологій призводить до того, що зменшується роль партійних організацій у проведенні виборчих кампаній;

– зміна відносин політичних партій і держави за рахунок конституалізації партій, прийняття законів про партії й вибори, посилення контролю за діяльністю партій із боку держави, державного фінансування партій;

– персоналізація політики, посилення впливу партійних лідерів, зменшення впливу та ролі партійних програм;

– зміна вподобань електорату, який під час вибору орієнтується не стільки на політичну партію, стільки на той образ, який створюють їй засоби масової комунікації [240, с.122].

С. Мейнварінг, звертає увагу на рівень інституціалізації партійних систем. Дослідник вважає, що він може бути визначений за такими критеріями, як розвиненість партійних інститутів на національному рівні; активність і репрезентованість політичних партій у парламенті; рівень партійної ідентифікації серед громадян; сталість виборчої участі політичних

партій; регіональне представництво політичних партій у місцевих органах влади [264, с. 10].

Клаус фон Бойме, вважає, що такий чинник, як консолідація суттєво впливає на формування партійних систем. Стан консолідації партійної системи в рамках загальної консолідації демократії він пропонує оцінювати, виходячи з таких критеріїв: мінімум екстремізму в діяльності партій; чітка структура соціально-політичних розмежувань; розподіл територіального функціонального представництва інтересів; зменшення фракційності в політичних партіях; зменшення електоральної неусталеності партійних уподобань; можливість створення й ефективного функціонування коаліційних урядів.

Суттєвий вплив на еволюцію політичних партій та становлення партійних систем мають суспільно-політичні поділи. С. Ліпсет і С. Роккан розглядали становлення та розвиток партійних систем зарубіжних країн у тісному зв’язку з революційними перетвореннями й суперечностями, що виявлялися між різними суб’єктами (центром – периферією, державою – церквою, містом – селом, власниками – робітниками). Відтак у політичній науці, крім інституційного, існує й соціетальний (кліважний) підхід до трактування сутності еволюції партійних систем. Цей підхід презентує партійні системи як відображення соціетальних конфліктів чи структур політичної конкуренції, що склалися між різноманітними групами населення [191, с. 204–235].

Сукупність усіх значних політичних партій у країні, їх взаємодія й виборча система формують партійну систему. С. Ліпсет і С. Рокан у праці «Партійні системи та поділ виборців» («Party Systems and Voter Alignments, 1967 р.») стверджують, що партійні системи в західних демократіях здебільшого «заморожують» характер розламів, що існували за доби надання виборчого права робітничому класові. Сучасні партійні поділи відображають політичні дискусії та поділи за інтересами, що існували кілька десятиріч тому [173, с. 485].

Як зазначає, Ю. Остапець, з огляду на те, що кліваж відображає глибокий чи перманентний конфлікт і стійкі соціальні розколи, зрозуміло, що в суспільстві на стадії трансформації не може бути кліважних структур, корті детермінують стабільні партійні системи [240, с. 123].

В. Подгорна, класифікує кліважні структури посткомуністичних країн за чотирма типами:

– історичні, успадковані від комуністичного режиму;

– перехідні, що з'являються, а потім зникають у період демократичної консолідації (президент/парламент, центр/регіон);

– потенційні, котрі відображають ключові конфлікти в посткомуністичному суспільстві (праця/капітал, європейська/євразійська інтеграція);

– актуальні, які з'являються в процесі розвитку посткомуністичних суспільств (держава/ринок, бідні/багаті) [264].

Г. Голосов виокремлює сім проблемних вимірів, які співвідносяться з конфліктними лініями С. Ліпсета і С. Роккана й суттєво впливають на становлення і розвиток політичних партій. Дослідник виділяє такі виміри: культурно-етнічний, релігійний, соціально-економічний, зовнішньополітичний, постматеріальний, виміри «місто–село» та «підтримки режиму» [83].

Розвиваючи цю тезу, зазначимо, що соціальні розмежування існують у кожному суспільстві, але не всі вони можуть трансформуватися й перерости в соціально-політичні поділи. Наявність таких розмежувань суттєво впливає на діяльність політичних партій.

Український дослідник, А. Романюк відзначає, що головним індикатором, який засвідчує перетворення того чи іншого соціального розмежування, представленого відповідними групами, на соціополітичний поділ, є виникнення зв'язку між групою й політичною партією або іншим політичним інститутом, який буде представником інтересів цієї групи. Другим індикатором повинен бути часовий вимір – тривалість існування

соціополітичного поділу. Отже, про наявність у суспільстві соціально-політичного поділу можемо говорити лише тоді, коли означений зв'язок є тривалим у часі. Оскільки поняття «тривалість» досить відносне, то стосовно соціополітичного поділу мінімальним часом, на нашу думку, має бути період у два парламентські терміни. Цей час повинен засвідчити, що існує зв'язок певної політичної партії й відповідної/них соціальної групи/груп під час одних виборів не був випадковістю або кон'юнктурою та був відтворений під час наступного парламентського циклу [280, с. 50–51].

Теоретичний аналіз функціонування політичних партій є, звичайно, неповним без використання числових індикаторів. Можемо запропонувати перелік таких індикаторів для аналізу функціонування й розвитку політичних партій: загальна кількість партій; чисельність впливових партій (стійкі партії, партії, які мають коаліційний потенціал або потенціал шантажу); індекс фракційності; індекси ефективної кількості парламентських та електоральних партій; індекс усталеності партійних уподобань; індекс ідеологічних уподобань («ліві–праві»); індекс правлячих й опозиційних партій; індекс етнічних партій.

Отже, досліджуючи особливості політичної конкуренції парламентських партій, важливо враховувати зазначені вище емпіричні індикатори, що уможливлюють узагальнену характеристику еволюції політичних партій в умовах інституційної трансформації.

У світовій та вітчизняній політології існує багато критеріїв типологізації політичних партій. Зокрема, В. Якушик запропонував таку систематизацію політичних партій: за критерієм наявності в політичних партій достатньо чіткої ідеології вони поділяються на ідейно-політичні (із наявністю офіційної ідеології); прагматичні (згуртовані навколо певної тактичної цілі); партії харизматичних лідерів, корті не пропагують будь-якої відносно сталої та логічно побудованої ідеології) [397].

На базі ставлення до сучасного типу суспільно-економічних відносин розрізняють такі партії, як ультраліві, ліві, лівоцентристські, центристські,

правоцентристські, праві, ультраправі. Залежно від специфіки їхньої офіційної або фактичної соціально-політичної ідеології партії можемо класифікувати, як анархічні, комуністичні, соціалістичні, ліберальні, консервативні, традиціоналістські, фашистські тощо.

З урахуванням ставлення політичних партій до релігії та свободи думки доцільно розрізняти релігійні партії (ґрунтуються на релігійних цінностях); атеїстичні (відкрито й однозначно відкидають релігію); світські (вважають проблему ставлення до релігії не політичною). За характером основних проблем, на яких концентрується їхня увага, зорієнтовані на розв'язання конкретних проблем усього суспільства (соціоцентристські партії) та захист певних групових інтересів (партії групового егоїзму).

Партії, взаємодіючи між собою, населенням і владою, утворюють партійну систему. Італійський політолог Дж. Сарторі виокремлює сім видів партійних систем: однопартійну (колишній СРСР, Куба, Заїр, Того); з партією, яка здійснює гегемонію (Мексика); із домінуючою партією (Японія); двопартійну систему (США, Англія, Канада); поміркованого плюралізму (Бельгія, Німеччина); крайнього (поляризованого) плюралізму (Італія, Нідерланди, Фінляндія); атомізовані (Малайзія) [299].

Сучасне цивілізоване суспільство не може функціонувати без багатопартійності. Її становлення, проблеми, пов'язані з цим процесом, зумовлюються об'єктивними й суб'єктивними чинниками.

Об'єктивні чинники:

– відсутність у суспільстві сталих політичних традицій функціонування демократичних інститутів;

– незавершеність інституціалізації політичних партій;

– повільність процесу соціальної стратифікації суспільства;

– гальмування процесу ринкових економічних перетворень та адміністративних реформ.

Суб'єктивні чинники виявляються в таких базових характеристиках політичних партій:

– відсутність соціального підґрунтя інституту лідерства;

– несформованість соціальної бази;

– методи й засоби діяльності політичних партій (корумпованість, велика залежність від обставин, які складаються, неспроможність адекватно реагувати на зміни в політичному житті).

5 квітня 2001 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про політичні партії в Україні». Відповідно до нього політичною партією вважалося «зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян, прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формування і вираження політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах» [132].

Політичні партії в Україні створюються й діють тільки із всеукраїнським статусом. Рішення про створення політичної партії повинно бути підтримане підписами не менше ніж 10 000 громадян України, які мають право голосу, зібраними не менше ніж у двох третинах районів не менш ніж двох третин областей України. Реєстрацію політичної партії здійснює Міністерство юстиції України. Політичні партії не повинні мати воєнізованих формувань. Членами політичної партії можуть бути громадяни з 18 років, окрім суддів, працівників прокуратури, органів внутрішніх справ, Служби безпеки України, військовослужбовців [132].

За роки існування незалежної Української держави, незважаючи на складну політичну, соціально-економічну ситуацію в країні, політичні структури активно розвиваються. Водночас потрібно враховувати, що в Україні політичні інституції загалом ще проходять період становлення.

Найактивнішими суб'єктами політичного процесу залишаються політичні партії. Більшість із них переважно орієнтується на конкретні соціальні, професійні, вікові категорії населення, шукає свою електоральну базу.

Для політичних партій характерний активний пошук політичних партнерів. На сьогодні в Україні вже відпрацьовано механізм створення

«припартійних» структур, що за своїми статутними документами орієнтуються на ідеологічні засади політичних партій. Такі об'єднання чітко налаштовані на реалізацію своїх цілей разом із тими політичними партіями, які для них є стратегічними партнерами. Водночас треба відзначити, що й вони намагаються зберегти свій автономний статус під час розв'язання проблем внутрішнього життя організації.

Можна погодитися з думкою О. Корнієвського та В. Якушика, що нежиттєвими виявилися ті формування, які створені без належного опрацювання програми й визначення механізмів забезпечення життєдіяльності організації. Такі структури «мали позасистемне походження, неузгоджене з об'єктивною логікою розвитку суспільно-політичних процесів» [172].

Політичні партії включаються в політичну діяльність тією мірою, наскільки це потрібно для виконання завдань, що лежать у політичній, економічній, соціальній, культурній, екологічній та інших сферах. Наявність багатьох проблем, котрі неможливо розв'язати без влади, спонукає громадян до об'єднання, уключає їх в орбіту політичних процесів.

Ступінь впливу різноманітних політичних об'єднань на політичні процеси різний. Однак у сучасних умовах загальної політизації суспільства жодне з них не може відмежуватися від прямої або опосередкованої участі в політичному житті. Одне з головних завдань політичних партій у впливах на процеси – прийняття політичних рішень органами державної влади й здійснення тиску на владні структури на різних рівнях із метою завоювання та утримання влади.

Трансформація політичної системи України створює можливість участі політичних партій у політичному процесі. Україна завершила початковий етап – проголошення незалежності й набуття атрибутів держави та перейшла до етапу розвитку демократичних інститутів. Становлення політичної системи й інститутів громадянського суспільства відбувається не просто.

Останнім часом у вітчизняному науковому середовищі спостерігаємо значне підвищення інтересу до функціонування суб'єктів політичного процесу. Водночас огляд вітчизняної наукової літератури дає підстави констатувати, що проблема комплексного дослідження трансформації політичних партій у політичному процесі ще не стала об'єктом спеціальних досліджень.

Із часу виникнення людського суспільства йому притаманний потяг до взаємодії його членів, установлення між ними різних зв'язків та відносин на основі спільних інтересів. Групи людей, які виникають унаслідок такої взаємодії і є цілісними утвореннями, називають об'єднаннями громадян. Динаміка політичного процесу значною мірою залежить від того, наскільки залучається такий важливий суб'єкт суспільного життя, як політичні партії.

Політичні партії функціонують у певній атмосфері, яка формується суспільством. Вона стимулює або гальмує розвиток політичних партій. Визначальний вплив на ці процеси має тип політичного режиму. Зокрема, за тоталітарних режимів політичним партіям дозволено функціонувати лише під контролем держави або у вигляді підпільних груп. За лібералізації режиму створюються умови для виникнення незалежних від держави політичних партій. Демократичний режим відзначається наявністю широкого спектра політичних партій, які є незалежними від державного апарату. Чим більше таких об'єднань, тим вищий ступінь демократизації суспільства, його динамічності. В Україні з'являється можливість для розширення діяльності політичних партій.

Значні трансформаційні перетворення в більшості суспільств, що відбулися на межі XX і XXI ст., супроводжувалися зміною поглядів на можливості політичних партій. Стан їх функціонування та рівень розвитку громадянського суспільства в країні поступово стають вагомими факторами для вступу до міжнародних об'єднань, налагодження дипломатичних, економічних, культурних й інших зв'язків між державами.

Сьогодні важливим для України є процес залучення політичних партій

до реалізації державної політики. Євроінтеграційні прагнення нашої держави ставлять завдання реорганізації всієї структури прийняття політичних рішень, що передбачає необхідність створення механізму розвитку незалежної позавладної експертизи. Одним із напрямів таких трансформаційних процесів має стати залучення політичних партій і громадських організацій до управлінської діяльності. У цьому контексті важливе розуміння процесу реалізації політики в Європейському Союзі, усвідомлення європейських норм і стандартів прийняття політичних рішень.

Прийняття Конституції України актуалізувало наукові дослідження з цієї тематики. Відбулося закріплення норми, що визнає право громадян на «свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів» (ст. 36) і нових норм, згідно з якими ніхто «не може бути змушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян» (ст. 36). Ці та інші конституційні норми спонукали наукові пошуки шляхів і методів підвищення суб'єктності політичних партій [170, с. 15].

До основних характеристик політичних партій належать наявність спільної мети, певної документально оформленої програми, відповідної структури, за допомогою якої реалізуються поставлені цілі. Вони звільняють особистість від необхідності самостійно розвязувати свої проблеми.

Громадяни можуть об'єднуватися в політичні партії та громадські організації, які, відповідно мають різні цілі. Політичні партії прагнуть до завоювання, використання й утримання влади, та намагаються впливати на владу, політичних діячів для прийняття потрібних їм рішень.

Зі свого боку, громадські організації функціонують як політичні організації лише в тому разі, коли переслідують суто політичні завдання або реалізують свої інтереси політичними методами. У зв'язку з цим можна виокремити декілька типів: повністю деполітизовані громадські організації, до складу яких входять особи, котрі не мають чітких ідейних орієнтацій і

займають різні політичні позиції. Такі організації, зазвичай, рідко бувають тривалими; громадські організації, які об'єднують людей за єдиним ідейним спрямуванням; політизовані громадські організації. Вони переважно досить стійкі, орієнтуються на конкретну (часто правлячу) партію. У багатьох країнах, зокрема європейських, такі громадські організації можуть функціонувати як молодіжні секції або фракції. За допомогою цих організацій політичні партії готують для себе кадрове поповнення, організовують вибори, референдуми, проводять масові акції; громадські організації, які не мають ідейно-політичної основи й займаються лише розв'язанням соціально-економічних, культурно-художніх, побутових проблем. Такий тип організацій найбільш поширений [165, с. 90].

У XXI ст. зросла масовість соціальних рухів. Активісти громадських рухів вимагають від влади більше уваги приділяти правам людини, захисту людської гідності, можливості самореалізації. Зокрема, у Європейському Союзі часто організовуються багатотисячні кампанії протестів, демонстрації на захист миру, антиядерні, екологічні рухи. І все це робиться численними групами активістів, які об'єднані в організацій.

Для розуміння специфіки функціонування політичних партій важливе визначення їхніх функцій, а саме: представництво й захист групових інтересів, суспільної активізації, формування громадської думки, підбір і підготовка кадрів, виховна й інформаційна.

У широкому розумінні, політичні партії виконують такі основні функції в Європейському Співтоваристві. По-перше, це функція розвитку демократії. Усе більше політичні партії виступають у ролі складників громадянського суспільства й пропонують свою підтримку демократичній політичній системі суспільства. Отже, партнерські відносини політичних партій та інших суб'єктів політики й влади є дуже важливими для формування громадянського суспільства.

По-друге, політичні партії виконують важливу інформаційну функцію, яка полягає в оприлюдненні поглядів окремих груп суспільства (наприклад

відстоювання інтересів певних конфесій чи національних меншин) або груп, які дотримуються визначених поглядів (наприклад захист навколишнього середовища). У цьому випадку політичні партії мають змогу донести до таких груп суспільства конкретну інформацію, минаючи традиційні канали інформації. Окрім того, політичні партії через свої канали на місцевому та загальнонаціональному рівнях мають змогу сприяти кращому розумінню й реалізації тієї чи іншої політики.

По-третє, функція створення «позитивного іміджу» щодо інтеграції в європейські та світові структури. Політичні партії популяризують створення «європейської громадської думки», тобто сприяють втіленню в життя ідеї європейської інтеграції в практичному плані на рівні широких верств населення. Отже, можливість співпраці європейських та українських політичних партій є вигідною для обох сторін. Однак відзначимо, що існує низка політичних партій в Україні, які виступають проти інтеграції в європейські структури [233].

Політичні партії відрізняються одна від одної за своїми організаційними структурами, обсягом роботи, джерелами фінансування й відносинами з органами влади (провладні та опозиційні) тощо. Політичні партії характеризується різноманітними напрямами діяльності, за допомогою яких вони надають величезний комплекс послуг як своїм членам, так і значно більшому колу людей.

У програмних документах (статутах, положеннях) політичні партії наголошують на тому, що створюються не для отримання й розподілу ресурсів, а щоб якісно змінити суспільство та допомогти людям незалежно від їх етнічних, конфесійних та політичних вподобань. Усе частіше дослідники звертають увагу на світові і європейські моделі залучення громадськості до процесу прийняття рішень на всіх рівнях. Метою соціального партнерства у світовій практиці є партнерська взаємодія політичних партій та державних органів [68].

Як зазначає Л. Пал: «Процесів вироблення політики багато, а тому вони

відрізнятимуться відповідно до сектора, залежно від учасників, інституційної спадщини, від минулих варіантів політики, природи політичних суперечок...» [247].

Потрібно зазначити, що політичні партії мають низку суттєвих переваг над владними інституціями у своєму розпорядженні. До найголовніших із них можна віднести такі: вони гнучкіші й менш забюрократизовані, ніж державні органи влади, краще розуміють проблеми найбідніших і маргінальних груп, мають практичний досвід пов'язаний із безпосередньою участю на певній території, швидше розв'язують проблеми, що існують на стику політики, держави й громадянського суспільства. Ці характеристики більш характерні для тих політичних партій, які подолали репрезентативний бар'єр і представлені, щонайменше у місцевих радах різного рівня.

Ті політичні партії, які є опозиційними й не подолали репрезентативний бар'єр та не представлені в місцевих радах, мають менше можливостей і з часом їхня ефективність і діяльність послаблюється. Це пояснюється тим, що в таких партіях мало членів організації, а отже, обмежені організаційно-управлінські можливості, велика залежність від ресурсів (фінансові, інформаційні, соціальні тощо). Обмеженість ресурсів часто призводить до зниження активності та втрати керованості й мобільності.

У сучасній Україні політичні партії є індикатором демократичності політичної системи, яка на сьогодні, ще не є усталеною. Подальшому процесу залучення цих інституцій до вироблення державної політики заважає низка перешкод. У відносинах держави й політичних партій не вдалося викорінити бюрократизацію та створити якісну нормативно-правову базу, яка напрацьована в країнах Європейського Союзу.

В українському громадському русі проспежено амбівалентні процеси. З одного боку, надмірна конфронтаційна політизація суспільства зумовлює аполітичність більшості громадських організацій України, з іншого – визнаючи зміцнення позицій політичних партій, які намагаються створювати

власні громадські припартійні структури, керівники громадських організацій через обмеженість ресурсів співпрацюють із політичними партіями. Особливо активно це відбувається в період передвиборчих кампаній, та характеризується надмірною політизацією громадського руху. Партійно-політична боротьба в Україні відзначається тим, що суб'єкти виборчого процесу використовують усі ресурси для досягнення бажаного результату.

Причинами низького рівня політичної участі громадян через організовані політичні партії, на нашу думку, є, по-перше, недостатня компетентність людей стосовно захисту своїх прав і свобод та психологічна неготовність їх захищати.

Специфіка взаємодії політичних партій має низку особливостей, а саме, між ними на різних рівнях (національний, місцевий, локальний тощо), триває гостра боротьба за економічні ресурси й конкуренція стає особливо жорсткою у виборчий період. Сильними складовими, що впливають на інституційний розвиток політичних партій, є розуміння та захист проблем громадян; намагання відстоювати їхні інтереси щодо конкретних питань, які держава, через різні причини не вирішує; надання політичними партіями більш якісних послуг із використанням менших витрат, аніж державні інституції; добровільність членства в політичних партіях, що виключає примус.

Актуальним залишається пошук нових, альтернативних механізмів у формуванні й реалізації державної політики. Зокрема, ідеться про громадський контроль (незалежна експертиза, громадські слухання) з боку політичних партій за діяльністю парламенту, уряду, органів місцевого самоврядування з тих питань, які стосуються інтересів людей.

Нідерландський інститут багатопартійної демократії (NIMD) був заснований сімома політичними партіями Нідерландів у 2000 р. задля підтримки політичних партій у країнах із демократіями, що розвиваються. Бачення NIMD полягає в підтримці багатопартійних політичних систем та покращенні інституційної спроможності політичних партій і політичних

угруповань задля забезпечення функціонування стабільних та плюралістичних демократій. Ініціативи NIMD мають на меті зробити внесок у розбудову демократичних політичних інститутів у молодих демократіях. На сьогодні організація співпрацює з більш ніж 150 політичними партіями в рамках 27 програм у країнах Африки, Латинської Америки, Азії та Східної Європи [38].

Особливості функціонування політичних партій дають змогу спрогнозувати основні тенденції, які визначатимуть рівень їхньої політичної суб'єктності: підвищуватиметься роль політичних партій у формуванні загальнодержавних пріоритетів, у визначенні та відстоюванні певних цінностей.

Особливості трансформації й функціонування парламентських політичних партій у політичному процесі дає підстави зробити висновки, що їх суб'єктність не є завойованою раз і назавжди. Вона формується поступово, підтверджується шляхом організаційного зміцнення й самоусвідомлення не лише частиною громадян, а й усім суспільством. Специфіка політичного визрівання політичних партій по-різному проявляється в момент їх становлення та період активної діяльності. Міжнародний і вітчизняний досвід доводить, що відродження ренесанс українського суспільства можливий лише за активної участі політичних партій у політичних процесах, значного підвищення їх суб'єктності.

1.2. Суб'єктність політичних партій у політичному процесі

Інтерес політичної науки до проблем організацій за останні роки підвищився і за кордоном, і в Україні. Сьогодні у світі не існує єдиної моделі громадянського суспільства, однаково придатної для всіх країн, а є конкретно-історичні моделі, що залежать від традицій та особливостей окремих держав. Тому потрібно досліджувати цілком визначене, конкретне суспільство, його характерні ознаки й параметри, які визначають динаміку та характер розвитку політичних партій і цінностей останнього. Саме тому в дослідженні важливо враховувати специфіку політичного процесу та особливості розвитку громадянського суспільства, яке завжди формується на базі інститутів і традицій розвитку конкретного соціуму. Для дослідження ролі політичних партій у політичному процесі важливо розглянути місце цих суб'єктів політики крізь призму розвитку громадянського суспільста.

У XXI ст. простежуємо тенденцію, коли політичні партії все більше починають конкурувати з інституціями «третього сектору» за механізми консолідації в громадянському суспільстві. Політичні партії, як і інші посередники, а саме громадські організації та рухи, мають деякий ступінь автономії у їхніх внутрішніх процесах та намагаються впливати на реалізацію певної політики. Усередині кожного типу існують відмінності в організаційній структурі, щодо матеріальних ресурсів, кількості членів, ступеня лояльності, стратегії впливу тощо.

Однак політичні партії, громадські організації та рухи можуть впливати на політичні процеси в демократичному суспільстві. Відмінною особливістю політичних партій є їх роль у виборчому процесі. Політичні партії контролюють процес висування кандидатів. У разі перемоги їхні представники займають певні керівні посади, беруть участь у формуванні уряду і беруть на себе відповідальність за здійснення державної політики. Зі

свого боку, громадські організації прагнуть впливати на напрям політики, але вони безпосередньо не конкурують на виборах і не звітують публічно за цю політику. У політичних партій та громадських організаціях різні форми активності, мотиви для участі, різні рівні й типи мобілізації ресурсів, тощо. Однак ці суб'єкти політичного процесу активно взаємодіють між собою під час парламентських виборів і не лише. Для розуміння сутності такої взаємодії важливо дослідити особливості функціонування громадянського суспільства та його вплив на політичні процеси.

Основною ознакою існування громадянського суспільства виступає вільний характер асоціативного життя, за якого особа є добровільним учасником соціальних процесів та бере на себе відповідальність. Український дослідник О. Дем'яненко досліджує системотворчі підвалини об'єднання громадян у організації, а саме:

– існування множинного поля різноманітних асоціацій, які формують нерівномірно розподілені центри соціальної влади;

– відносна незалежність центрів соціальної влади від політичної, бюрократичної та економічної сфер, що проявляється через самоврядний характер таких структур і можливостей самоорганізації із ресурсного погляду;

– громадянська відповідальність, яка впливає на моделі поведінки громадянина, та активна громадянська позиція як одна з таких моделей.

Дослідник виокремлює три рівні соціальних відносин, котрі мають свої особливості й прямо впливають на розвиток громадянського суспільства. Такими рівнями виступають локальний рівень відносин (у рамках окремих громад, професійних або культурних спільнот); національний рівень відносин (на державному рівні або міждержавні регіональні взаємозв'язки); наднаціональний рівень відносин (екологічна проблематика, питання війни й миру, роззброєнь тощо) [111].

На кожному рівнів визначаються межі та окремі наслідки діяльності суб'єктів і формується предмет дослідження, який має свої особливості. На першому локальному рівні можемо виокремити таку проблематику, а саме: участь громадських інститутів в артикуляції інтересів місцевих громад, діяльність і контроль місцевих органів влади, участь у формуванні локальних програм і їх вирішення. Аналіз кількості та якості пропозицій від організацій виступає ознакою рівня розвитку громадянського суспільства в окремій локальній соціальній системі. На другому національному рівні існує достатня кількість досліджень, що пояснюється, передусім, зручним рівнем наукового аналізу, що дає зиогу провести розвідки з достатньою кількістю емпіричного матеріалу. На третьому наднаціональному рівні з'являються наукові дослідження організацій і це є новим трендом політичної науки. Це пояснюється тим, що в XXI ст., з'явилося багато транснаціональних, наддержавних організацій, які формують навколо себе окремі центри соціальної влади, що дає можливість фіксувати особливості такого рівня відносин, досліджуючи структуру, ресурсну базу й ідеологічну складову частину цих утворень.

Окремим напрямом дослідження громадянського суспільства виступають ціннісні та гуманістичні аспекти діяльності його суб'єктів. У таких випадках соціокультурні ознаки та рівень їх розвитку треба розглядати в контексті розвитку політичної й партійної систем. Розглядаючи особливості розвитку політичних партій як інституцій громадянського суспільства в Україні, потрібно враховувати специфіку державотворення та вплив західних і східних культур. Українське суспільство, трансформуючись, повинне формувати свою модель громадянської ініціативи відповідно до власних цінностей та ментальності. Такий підхід дає можливість не допустити копіювання якоїсь успішної світової моделі, а збудувати власне громадянське суспільство.

Важливою проблемою в розвитку політичних партій в Україні, яка потребує постійної уваги, є їх взаємодія з державними інституціями. Розмежування їхніх повноважень окреслює різні способи організації людського співіснування, заснованого на зіткненні, узгодженні та гармонізації інтересів індивідів.

У більшості країн процес становлення громадянського суспільства відбувався одночасно з розвитком держави, а в Україні інститути громадянського суспільства формувалися фрагментарно, і залежали від політичного впливу сусідніх держав. Однак можемо стверджувати, що політична історія України має переконливі приклади зародження та існування системи незалежних від держави громадських інституцій.

Ф. Рудич звертає увагу на те, що не кожну сукупність людей на тій чи іншій території можна назвати громадянським суспільством, а лише таку, члени якої об’єднані спільними інтересами. Інакше кажучи, громадянському суспільству властиве органічне співіснування різноманітних соціальних сил, інститутів, політичних партій, організацій, зацікавлених груп, об’єднаних прагненням до спільного життя [136, с. 25].

Тоталітарний політичний режим жорстко знищував незалежні організації або перетворював їх у сателітів комуністичної партії. Право на існування громадських організацій (піонерська, комсомольська, профспілкова тощо) визначалося необхідністю створення показної демократії. Звичайно, за таких умов в Україні інститути громадянського суспільства фактично припинили свою діяльність або перейшли на нелегальне становище. Проте політичній еліті Радянського Союзу не вдалося повністю викорінити індивідуалізм та об’єднання в організації громадян для захисту своїх інтересів.

Демократичні процеси в Україні початку 1990-х років призвели до руйнування авторитарної системи та створення Української держави.

Відновлення політичного плюралізму дало значний поштовх для розвитку інститутів громадянського суспільства.

Громадянське суспільство складається з низки проміжних об'єднань, що не є ані державою, ані (розширеною) родиною. Громадянське суспільство – це сукупність добровільних об'єднань, політичних партій, громадських й інших колективних організацій. Цей термін почали вживати різні автори з різним значенням.

Вагому увагу залучення громадян до управління суспільством ми знаходимо в Арістотеля. На його думку, усі громадяни могли брати участь в управлінні державними справами: «неминуче, щоб усі громадяни брали участь… в усьому, що стосується життя держави» [136, с. 11].

Потрібно зазначити, що поняття «держава», «цивільна громада», «суспільство громадян» Арістотель практично ототожнював. Спілкування між людьми для нього це такий же продукт природного розвитку, як і держава.

Сутність громадянського суспільства в працях античних філософів, крім практичного, наповнювалося високим моральним змістом. Для встановлення гармонійних відносин у суспільстві потрібне, підпорядкування власних інтересів вищим моральним цілям, спілкування між усіма членами спільноти на засадах поваги один до одного.

Дж. Локк вважав, що за природним походженням усі люди є вільними, рівними й незалежними. Єдиний шлях суспільства до цивілізації – це добровільна угода з іншими людьми про об'єднання в товариство. На його переконання, «коли яка-небудь кількість людей таким чином згодилась створити співтовариство або державу, то вони тим самим уже об'єднані і складають єдиний політичний організм, в якому більшість має право діяти і вирішувати за решту» [136, с. 12].

Дж. Локк, зазначав, що поняття «громадянське й політичне суспільство» є синонімами. При цьому дослідник ототожнює громадянське суспільство та державу, де законодавча й виконавча влади співвідносяться з громадянським суспільством, а люди інтегруються в громадянське суспільство, щоб «скласти один народ, одне політичне тіло під владою одного верховного уряду» На думку філософа, держава історично передує громадянському суспільству, однак саме завдяки останньому забезпечуються «безпека, зручності та достаток для народу» [136, с. 12].

Ш. Монтеск'є обгрунтовував, що для забезпечення політичної свободи громадян потрібне утворення такого правління, за якого один громадянин може не боятися іншого й виключається можливість зловживання владою. Учений розрізняє державні та громадянські закони. До перших відносять політичні права й свободи громадян. Другі регламентують відносини, що регламентують недержавні відносини. Ліквідація законів, на думку Ш. Монтеск'є, призведе до серйозних суспільних потрясінь, а громадянське суспільство є основною гарантією від сваволі й диктатури влади.

Ж.-Ж. Руссо зазначав, що успіх державного правління залежатиме від громадянської доброчесності, відданості суспільним інтересам, готовності поступитись особистою вигодою задля загального добра. Ж. Боден, особливу увагу приділяє корпораціям, колегіям, станам, громадам. На його думку, громада навіть старша за державу, вона є більшою мірою громадянським суспільством, ніж політичним [136, с. 13]. Як бачимо, будь-які форми громадської ініціативи відіграють важливу роль у розвитку громадянського суспільства.

Г. Гегель розглядав громадянське суспільство як взаємопов'язану систему соціальних груп, спільностей, інститутів, приватних осіб, взаємодія яких регулюється цивільним правом і безпосередньо не залежить від

політики держави. У громадянському суспільстві відбувається постійне протистояння, зіткнення приватних інтересів, а його складники часто нестійкі та схильні до конфліктів Розв’язати суперечності можливо лише через державу. Держава, за Г. Гегелем, є виразником абсолютної ідеї, світового духу, вона є вищою й найбільш спільною формою людського співжиття, а тому всі інші форми суспільної організації підкоряються їй. Ідеалізм Г. Гегеля проявляється тут у визнанні залежності громадянського суспільства від держави, яку він вважає істинною формою об’єктивного духу, тоді як громадянське суспільство є лише кінцевою формою духу. Громадянське суспільство існує не в державі, а поряд із нею. Найважливішими принципами, на базі яких функціонує громадянське суспільство, Г. Гегель вважав власність, особисту свободу, вільно сформовану громадську думку, правосуддя й інші. На відміну від багатьох своїх попередників, Г. Гегель розглядав громадянське суспільство та державу як самостійні інституції [136, с. 12].

Значний внесок у розуміння суб’єктності організацій і групової політики зробили американські дослідники. Одним із перших засади групового представництва інтересів громадян обгрунтував мислитель і державний діяч Дж. Медісон, відстоючи принципи американської Конституції. Проблему групових інтересів ще на початку минулого століття обґрунтував А. Бентлі, який виходив із того, що немає групи, у якої не було б свого окремого інтересу. На його думку, суспільство є сукупністю різноманітних груп інтересів, а їх кількість обмежується лише одним показником – інтересами, заради яких вони створені й діють.

Р. Даль акцентує увагу на тому, що групове представництво є виразом багатоманітності та демократизму й лише в таких суспільствах групи, відстоюючи свої інтереси, виступають на «політичній арені як організовані сили». Отже, Р. Даль, підтверджує тезу про те, що існування в суспільстві

різних політичних партій, які є незалежними одна від одної, є засадничим принципом демократії.

Активно досліджував проблему громадських структур англійський аналітик О. Олсон. На його думку, індивід може ефективно захистити свої суспільні інтереси, у тому числі й економічні, лише груповими діями [136, с. 12].

А. Токвіль у праці «Демократія в Америці» зауважив, що американське суспільство володіє багатим мистецтвом асоціацій, тобто люди звикли об'єднуватись у добровільні асоціації як заради дрібних, так і заради великих цілей. Американська демократія з її системою обмеженого уряду була дієвою лише тому, що американці мали великий досвід у формуванні асоціацій заради досягнення як громадських, так і політичних цілей. У першому випадку громадяни, захищаючи свої інтереси, об'єднувались у громадські організації та асоціації, а в другому – у політичні партії, коли поставало питання боротьби за владу. Здатність до самоорганізації означало не лише те, що уряд не був вимушений нав'язувати устрій ієрархічно, зверху вниз, а й те, що участь у громадській асоціації було школою самоврядування, що прищеплювала людям звички до спільних дій, які вони нестимуть із собою в громадське життя.

А. Токвіль підкреслює важливість і необхідність приватних асоціацій у громадському та політичному житті. Люди в суспільстві повинні бути не просто рівні, а мають бути вільно об'єднані в неурядові організації. Дослідник формує підґрунтя сучасних уявлень про громадянське суспільство як самостійну сферу людських взаємин. Він звертає увагу на мережу громадських асоціацій, які створюють ситуацію наявності «пильного громадського ока», що постійно слідкує за владою. Бачимо, що дослідник погодився б із припущенням, що без громадянського суспільства демократія не досягла б успіху.

Як зазначає Ф. Фукуяма, соціальний капітал має переваги, які виходять далеко за межі економічної сфери, Він необхідний для створення дієвого громадянського суспільства, тобто сукупності груп й асоціацій, що перебувають між сім'єю та державою. Дослідник вважає, що громадське суспільство, яке є у фокусі посиленого інтересу в пострадянських країнах, вирішальне для успіху демократії. Соціальний капітал дає змогу різним групам усередині комплексного суспільства об'єднуватися для захисту своїх інтересів, котрі інакше могли бути проігноровані сильною державою.

Я. Шолте звертає увагу на позитивні та негативні моменти становлення громадянського суспільства. Він стверджує, що громадянське суспільство може зробити чимало для демократизації політичного процесу. Водночас громадянське суспільство може мати антидемократичні цілі й застосовувати антидемократичні засоби.

Науковець застерігає та теоретично обґрунтовує низку можливих аспектів функціонування громадянського суспільства. Перший – діяльність громадянського суспільства може не керуватися демократичними цілями. Зокрема, деякі неурядові організації можуть переслідувати закулісну тактику набуття спеціальних привілеїв для задоволення приватних інтересів. Другий – громадянське суспільство може зменшувати рівень демократії в політичному процесі, якщо його втручання не досить продумане в реалізації. Третій – демократія може постраждати, якщо інституції політичної системи недостатньо налаштовані на зворотний зв'язок. Четвертий – негативні наслідки для демократії від асиміляції громадських структур, які можуть утратити свої задекларовані позитивні можливості щодо активізації дебатів та вільнодумства. П'ятий – громадянське суспільство може продукувати або навіть збільшувати структурну нерівність і привілеї, пов'язані з класом, національністю, статтю, релігією тощо. Шостий – громадянське суспільство може відображати інтереси лише вузького прошарку еліти. Сьомий –

громадська діяльність стосовно управління може потерпати від недемократичних методів унаслідок відсутності внутрішньої демократії в громадському секторі. Ці аспекти дають підстави розглядати громадянське суспільство з особливою увагою [136, с. 15]. Потрібно додати, що політичні партії, які також є суб'єктами громадянського суспільства, можуть монополізувати владу й застосовувати щодо інших суб'єктів не демократичні дії.

Т. Парсонс розлядає асоціації як корпорацію, між членами якої існує солідарність та консенсус стосовно їхньої спільної діяльності. Дослідником, акцентовано увагу на тому, що саме консенсус є джерелом ідентичності асоціацій, у якій рішення щодо головних питань приймаються самою організацією, а не бюрократією. Як вважає Т. Парсонс, окремі елементи асоціації властиві всім типам організацій, але про наявність асоціації можна стверджувати лише у тому випадку, коли присутня колективна дія [136, с. 16].

Британський науковець А. Фаулер опублікував книгу «Утримуючи рівновагу», де розкрив проблеми розвитку організацій, які стосуються громадянського суспільства. Він дослідив діяльність близько 700 інституцій громадянського суспільства в усьому світі та дійшов невтішних висновків, що не більше ніж 20 % із них можуть вважатися такими, що контролюють дії влади й захищають інші суспільні інтереси. Решта (80 %) інституцій громадянського суспільства створюються для інших цілей. Дослідження проводили в країнах Східної та Центральної Європи, у Латинській Америці, Африці, а також у державах пострадянського простору.

Це дало змогу, А. Фаулеру класифікувати інституції громадянського суспільства таким чином:

– BRINGO (Briefcase NGO) – «кишенькова НУО» – створюється політиками, комерційними або мафіозними структурами винятково для

написання певних пропозицій органам влади;

– CONGO (Commercial NGO) – «комерційна НУО» – засновується підприємцями для зменшення податків, отримання обладнання, допомоги для пошуку й підписання контрактів та лобіювання інтересів приватної компанії в органах влади;

– GRINGO (Government NGO) – «провладна» НУО – створюється державними органами для імітації й управління громадською діяльністю. Таких організацій найбільше в країнах Африки;

– MANGO (Mafia NGO) – «мафіозна НУО» – засновується криміналітетом для відмивання грошей, покращення іміджу «авторитетів», тиску на владу та прикриття злочинної діяльності. Таких організацій більше функціонує в Східній і Центральній Європі та на пострадянському просторі;

– MONGO (My own NGO) – «моя власна НУО» – створюється винятково для самовираження певного лідера;

– QUANGO (Quasi NGO) – «квазі-НУО» – засновується державою для імітації опозиційної діяльності та демонстрації її міжнародному співтовариству;

– PANGO (Party NGO) – «партійна НУО». За даними А. Фаулера, ці організації особливо популярні в Центральній Азії й Індокитаї. Така форма дає змогу політичним партіям проводити пропаганду та лобіювати свої інтереси на різних рівнях влади через громадські організації [137]. Цю класифікацію за змістовними характеристиками можна застосовувати й для дослідження політичного процесу в Україні та аналізу ролі політичних партій.

Важливим питанням у демократичному політичному процесі є інститут представництва. Які б не були інститути вибрані й реалізовані при зміні режиму, дуже імовірно, що центральну роль гратимуть механізми представництв. Сучасна демократія значною мірою спирається на непряму

участь своїх громадян. Політики притягаються до відповідальності, якщо є підстави, завдяки співпраці між посередниками, які «репрезентують» інтереси й переконання громадян, групуючись за різними категоріями та рівнями агрегації. Окрім того, із часом ці посередники стають усе більш організованими й професійними в ролях, які вони грають. І, як бачимо, вони вдаються до більшої розмаїтості каналів представництв і рівнів агрегації, ніж в минулому.

Зміцнення сучасної демократії може бути більш диференційованим і різноманітним процесом, ніж колись. Ф. Шміттер вважає, що багато прихильників-новачків демократії допускають одну або дві з обох можливих помилок анахронізму: вони схильні ігнорувати досить істотні зміни, які відбулися в природі, і роль партій в усталеній демократії, або вони припускають, що партії в сучасній демократії повинні пройти через усі етапи й виконувати всі функції своїх попередників [498].

Дослідник вважає, що громадяни сьогодні мають абсолютно різні організаційні навички та, найімовірніше, більше інтересів, ніж у минулому. Крім того, нові режими, що виникають у міжнародному середовищі, фактично насичені різними моделями успішних колективних дій. Усе це не може строго виключати керівну роль партій у процесі консолідації, але дає змогу припустити, що вони зіткнуться стикатися з більшою конкуренцією з боку впливових об’єднань і громадських рухів, ніж їхні попередники, і що ми повинні переглянути наше уявлення про демократизацію відповідно.

Ф. Шміттер виокремлює «три загальні типи посередників: політичні партії, впливові асоціації та громадські рухи. Усі вони є організаціями; усі захищені правами на офіційні політичні зібрання й петиції в демократичному суспільстві; усі мають деякий ступінь автономії в їхніх внутрішніх процесах; усі хочуть мати вплив на форму та зміст державної політики. Усередині кожного типу, зрозуміло, існують серйозні відмінності в організаційній структурі, матеріальні ресурси, кількість членів, ступінь лояльності, стратегії впливу, імовірність успіху» [498].

Відмінною особливістю політичних партій є їх роль у проведенні виборів. Вони контролюють процес висування кандидатів, які, якщо переможуть, займають певні керівні посади, сформувати уряд і беруть на себе відповідальність за реалізацію державної політики. Групи впливу прагнуть впливати на напрям політики таким чином, що це піде на користь, особливо своїх членів, які не конкурують на виборах і не звітують публічно за цю політику. Громадські рухи також намагаються вплинути на політику, не конкуруючи на виборах, і не стають підзвітними громадськості в цілому, але, крім тих переваг, мають набагато ширший спектр важливих справ. Ці різні осередки активності, зазвичай, мають на увазі інші модальні відмінності в організаційній структурі, відносинах між послідовниками й лідерами, мотивах для участі, рівнях і типах мобілізації ресурсів залежно від союзників і зовнішніх джерел підтримки та здатності підбурювати лояльність або ненависть.

Існує особливість, яка полягає в тому, що не кожне утворення, котре називає себе партією, організацією або рухом, дійсно заслуговує на довіру та знаку якості. Багато партій, внесених у виборчі списки, не мають жодних реальних шансів на перемогу, і тому так звані партії «замасковані» у вигляді організацій або рухів. Деякі групи впливу можуть відігравати настільки важливу роль, що вони визначають керівників конкретних державних посад. Деякі громадські рухи прикидаються, говорячи про широкий спектр своєї соціальної робогти, але насправді вони зацікавлені в просуванні своїх власних співробітників.

Ф. Шміттер вважає, що «всі ці три типи посередників грають важливу роль у консолідації демократії, але, окрім того, немає більше ніяких підстав вважати, що сторони повинні мати привілеї чи переваги в цьому плані. Із цими різноманітними об’єднаннями прихильники демократичних процесів повинні мати справу, якщо вони за те, щоб консолідувати свої зміни режиму, а не поступово створювати посередників, яких було дуже багато на ранніх етапах демократизації. Політичні партії, можливо, грали провідну

роль у минулому, але вони не обов'язково робитимуть це сьогодні або в майбутньому» [498].

Один зі способів вивчення цього досить незвичайного твердження – розглянути функції, які політичні партії, як передбачається, виконують, щоб легітимізувати й консолідувати демократичний режим. Ф. Шміттер акцентує увагу на функціях, які виконують політичні партії. Він вважає, що політичні партії повинні здійснювати такі функції:

– По-перше, політичні партії, повинні структурувати виборчий процес, висуваючи кандидатів на державні посади шляхом залучення осіб до активної участі в кампаніях і, отже, пропонуючи громадянам, зібраним у територіальних виборчих округах, вибір між альтернативними лідерами. Успішне виконання цієї функції стає значно важчим, якщо додати застереження, запропоноване Н. Боббіо, що альтернативні лідери, запропоновані виборцю, повинні бути реальними та значущими з погляду вподобань громадян (функція «виборчого структурування»).

– По-друге, політичні партії повинні ознайомити більшість громадян зі своїми ідеями й цілями, що лише закріплюють їх очікування з приводу демократії, орієнтувати їх у загальному напрямі своєї політики та змусити їх відчувати себе частиною процесу колективного вибору (функція «символічної інтеграції»).

– По-третє, політичні партії повинні бути здатні сформувати уряд і забезпечити внутрішню структуру законодавчого процесу, роблячи це самостійно або в коаліції з іншими політичними партіями. Зверніть увагу, що для того, щоб робити це добре, партії повинні бути здатні підтримувати стабільно високий рівень внутрішньої дисципліни під час їх перебування на посаді, хоча, зробивши це строго функціональною умовою, безумовно, дискваліфікує багато виборчих угруповань від отримання статусу партії («регулювальна функція»).

– По-четверте, в основу всіх зазначених вище функцій покладено одне припущення, що політичні партії повинні бути в змозі агрегувати

інтереси й уподобання значної частини громадян, направляючи очікування цих осіб, фірм, об'єднань і рухів через внутрішні процеси в політиці та виробляти програму, яка змішує державну політику таким чином, щоб задовольнити загальні вимоги виборців.

Дослідник зазначає, що не всі окремі партії виконують усі ці функції. «Деякі займаються діяльністю в набагато ширшому діапазоні, уключаючи надання розваг, освіти, аналіз державної політики, видання газет, володіння або контроль над засобами мовлення, надання соціальних послуг, управління кооперативами, найм та підготовки лідерів організацій і рухів, підтримання громадського порядку, формування тіньових кабінетів, створення збройних формувань». Однак коли система політичних партій як єдине ціле не виконує чотири вищевказані основні функції або навіть коли не в змозі конкурувати з іншими посередниками, щоб зробити це, постає питання, чи політичні партії справді так необхідні для консолідації або навіть просто збереження демократії [498].

Досліджуючи трансформацію політичних процесів, Дж. Кін, звертає особливу увагу на політичні партії, недержавні організації й громадські рухи. На його думку, громадянське суспільство може не лише розвиватися та покращувати свою функціональність, але й деградувати. Йому здається, що фашизм і комунізм є прикладами деградованого громадянського суспільства. Однією з центральних проблем для Дж. Кіна залишається проблема відносин громадянського суспільства й держави [136, с. 16]. Адже під час її розвязання потрібно враховувати національну та соціокультурну специфіку різних країн, їхні історичні традиції й тривалість, динаміку трансформаційних процесів.

Досліджуючи політичні партії, важливо звернути увагу на певну амбівалентність щодо їх сутності та діяльності. Ідеться про те, що, з одного боку, політичні партії є інституціями громадянського суспільства та начебто не потребують контролю за їхньою діяльністю, оскільки створенні самими громадянами для завоювання влади. І це нормально. Однак коли політична

партія долає прохідний бар'єр і здобуває владу, вона стає об'єктом громадянського суспільства та потребує контролю.

Проблемою в Україні є те, що громадський контроль за діяльністю політичних партій розвинений слабо. Причинами цього є нерозуміння його необхідності, загальне нерозуміння первинності інтересів громадянського суспільства стосовно владних інституцій, слабка інституційна спроможність громадського контролю (відсутність професійності та комунікації). Значна частина організацій громадянського суспільства лише імітує громадський контроль, а насправді їхні дії спрямовані на задоволення власних інтересів.

Як відзначає Є. Захаров, для зміцнення громадського контролю потрібні кількісне та якісне зростання громадських організацій, підвищення їхньої компетентності, інституційної й ресурсної спроможності, покращення комунікацій, пошук і використання нових технологій контролю та вдосконалення спільних дій [137].

Український дослідник Т. Плахтій звертає увагу на ідеологічний контекст функціонування політичних партій. Він зазначає, що сучасна якісно нова ідеологія повинна бути «живою», тобто спроможною динамічно змінюватися відповідно до змін у зовнішньому та внутрішньому середовищах. Традиційний підхід до побудови ідеологічних партій – «спочатку ідеологія», а потім – політична організація» – потрібно змінити на зворотний: спочатку треба побудувати «живі» політичні організації на базі невеликої кількості основних організаційних та ідеологічних принципів і цінностей, які наперед визначаються, обираються й узгоджуються їхніми засновниками [260].

Т. Плахтій акцентує увагу на тому, що умовою стабільності ієрархічно структурованих партій є фізичний або ідеологічний примус. За його наявності такі політичні партії функціонують достатньо успішно,

проте, як тільки він зникає, партія розчиняється точно так само, як свого часу розчинилася КПРС.

Умовою стабільності організацій корпоративного типу – західних корпорацій та окремих партій, якими управляє керівне ядро, мала група лідерів чи менеджерів, – є наявність зовнішньої етики, яка б утримувала в певних рамках поведінку її членів у процесі групової взаємодії. Отже, успіх західних корпорацій і став наслідком того, що зовнішня – протестантська – етика регулювала стосунки членів їхніх керівних груп, блокуючи природні бажання кожного учасника взаємодії скористатися підвищенням свого групового статусу.

Як зазначає Т. Плахтій у цьому сенсі українські партії корпоративного типу, якщо вони будуть створені, не зможуть повторити історії успіху західних корпорацій, оскільки в сучасному посттоталітарному політичному процесі, особливо в середовищі його політичних еліт, принципово відсутня будь-яка загальновизнана етика, яка б утримувала учасників вищих керівних органів політичних партій від спокуси реалізувати свою біологічну природу – стати альфа-особою з абсолютною владою в керівному ядрі [260].

Потрібно зазначити, що відсутність такої корпоративної етики ще на початку створення формалізує кожну ініціативну групу зі створення нової української партії в жорстку неформальну ієрархію з чітко визначеними статусами учасників, котра пізніше фіксується партійним статутом, за дотриманням ієрархічності якого стежить чинне законодавство (Міністерство юстиції України).

У праці «Конфлікти у громадянському суспільстві» О. Пойченко розглядає громадянське суспільство як сферу добровільно сформованих організацій громадян, захищену законами від прямого втручання та надмірної регламентації їхньої діяльності з боку органів державної влади.

Науковець акцентує увага на тому, що в Україні активність громадян у процесі становлення й розвитку громадянського суспільства як інституту пом’якшення соціальної напруги та забезпечення консенсусу в суспільстві є складною [136, с. 27].

О. Рублюк відзначає, що розвиток суб’єктів соціальної структури України можливий через демократичну та аристократичну модель. Перша ґрунтується на використанні людського потенціалу за збереження високих соціальних зобов’язань держави перед громадянами, друга – на збереженні й поглибленні соціально-економічної диференціації, успадкуванні попереднього соціального статусу наступними поколіннями, гострої диференціації прошарків та окремих груп щодо можливостей користування суспільною власністю [136, с. 27].

У 2018 р. «Центр Разумкова» підготував аналітичну оцінку перебігу політичних процесів та розвитку громадянського суспільства в Україні. Процеси, які відбувалися в громадянському суспільстві, як і в інших аспектах суспільно-політичного життя, мають різносторонній характер і безпосередньо впливають на функціонування політичних партій у державі. У зазначеній вище аналітичній оцінці експерти «Центру Разумкова» зазначають, що «з одного боку, ситуація надає підстави стверджувати, що громадянське суспільство поступово входить у фазу сталого розвитку, яка характеризується посиленням внутрішньої конкуренції за доступ до ресурсів і вплив на процес прийняття рішень, поетапним утворенням базових структур і напрацюванням основних ліній взаємодії з органами влади» [332].

У дослідженні «Центру Разумкова» зазначено, що у 2018 р. «понад 61 % громадян відзначали «сильний» або «деякий» вплив інституцій громадянського суспільства в сучасному українському соціумі, більше третини громадян оцінювали рівень розвитку громадянського суспільства в Україні – як «середній», ще понад 10 % – як «високий» та «дуже високий».

Близько 19 % громадян готові надати громадським організаціям право представляти їхні інтереси в суспільно-політичних процесах [332]. Бачимо, що близько 20 % громадян готові надавати інститутам громадянського суспільства представляти свої інтереси в політичних процесах. Важливим аспектом є те, чи зможуть політичні партії використати цей потенціал і запропонувати громадянам конкретні програми щодо розвитку їхніх ідей та сподівань.

В основу процесу розвитку політичних партій покладено зміну типу її суб'єктності: від суб'єктності однієї людини в організаціях лідерського типу до суб'єктності малої групи в організаціях корпоративного типу й далі, до суб'єктності великої групи, чисельність якої може безперервно зростати. У цьому полягає певна особливість політичних партій, які, на відміну від інших інституцій громадянського суспільства, продовжують розвиватися та збільшують сфери свого впливу або згасають і зникають із політичної арени.

У демократизації політичних процесів і підвищення рівня політичної культури між суб'єктами політичного процесу важливу роль відіграє компаративний аналіз національних та локальних вимірів демократії.

Процеси децентралізації влади через упровадження в Україні адміністративної реформи формують нові форми демократичної конкуренції на місцевому рівні. Місцеві осередки парламентських та непарламентських політичних партій виступають провідниками реформування влади на місцях. Особливості розвитку партійної системи зумовлені тим, що інституційний розвиток місцевих осередків політичних партій перебуває не на високому рівні. Однак значну частину проблем зосереджено на локальному рівні, із якими стикаються політичні партії й саме аналіз основних чинників цього процесу дасть змогу краще розуміти тенденції трансформації політичних партій в Україні.

Висновки до розділу 1

Проведено комплексне дослідження стану наукової розробки проблеми політичної конкуренції парламентських партій у зарубіжній та вітчизняній політичній науці.

Теоретичні засади існування політичних інститутів, зокрема політичних партій як інститутів представницької демократії, відображені в працях класиків суспільно-політичної думки західних учених, зокрема Е. Берка, М. Вебера, Р. Кейроля, Ж. Кермона, Дж. Сарторі, М. Дюверже, Дж. Найа, Ф. Шміттера, Г. О'Доннела, С. Гантінгтона, М. Крозьєра, Клаус фон Бойме, С. Ліпсета, С. Роккана, С. Мейнварінга, Л. Пала, Д. Растоу, М. Лааско, Р. Таагапери, М. Уоллерстайна та інших.

Дослідження, які пов'язані з політичною конкуренцією, проводили в різні періоди такі зарубіжні науковці, як Р. Даль, К. Дойч, М. Дюверже, А. Лейпхарт, С. Ліпсет, С. Роккан, Дж. Сарторі, М. Лааско, Р.Таагепера й інші.

Значну допомогу в роботі надають теоретичні розробки та праці вітчизняних науковців, у яких розкрито суб'єктність політичних партій і їх роль у політичних процесах (В. Бебик, В. Бортніков, О. Бойко, І. Вдовичин, В. Гарань, В. Горбатенко, С. Гелей, В. Денисенко, Г. Зеленько, Б. Кухта, М. Михальченко, І. Кресіна, А. Ліченко, О. Старіш, С. Наумкіна, І. Нікіфорова, В. Подгорна, Я. Турчин, Ф. Рудич, А. Руденко, Н. Хома, О. Шерман та інші).

Важливу роль відіграють теоретичні розвідки вітчизняних дослідників, які вивчали проблематику політичної конкуренції парламентських партій на регіональному й локальному рівнях. Серед них можна виокремити праці А. Авксентьєва, І. Доцяка, Г. Зеленько, М. Кармазіної, М. Примуша, Н. Панчак-Бялоблодської, А. Романюка, Н. Ротар, К. Меркотан, Б. Максимеця, П. Молочко, С. Наумкіної, Ю. Шведи, Г. Голосова, Ю. Остапця, Г. Шипунова, В. Климончука, В. Литвина, В. Лебедюка, В. Шелемби, Г. Щедрової, Ю. Якименка та інших.

Окремий блок становлять дослідження вітчизняних учених із проблематики становлення партійної системи в Україні. Окрім зазначених вище дослідників, проблеми формування партійної системи в умовах трансформації суспільства розглядали такі науковці, як С. Здіорук, В. Базів, В. Бичек, Л. Кормич, Д. Шелест, С. Бабій, Б. Назаренко, С. Бабій, А. Слюсаренко, Е. Пуфлер, М. Томенко та інші. Особливості формування партійної системи в історичній ретроспективі й становлення багатопартійності корисними були праці В. Гараня, В. Литвина, М. Павленко, Г. Потапова, В. Шевченко та інших. Гендерні аспекти партійного будівництва розкривають вітчизняні дослідники Т. Марценюк, Т. Мельник, Л. Кобелянська, О. Ярош й інші. О. Бойко досліджувала феномен української партійної системи через аналіз основних етапів формування, становлення та перспектив її розвитку. Е. Пуфлер розкриває особливості процесів формування й становлення партійної системи сучасної України та її переходу до системи поляризованого плюралізму. Ю. Якименко досліджує партійну систему України на різних етапах її становлення. Увага вчених до різних аспектів функціонування політичних партій є значною, однак досліджень із політичної конкуренції парламентських партій у вітчизняній політичній науці недостатньо.

Досліджуючи роль політичних партій у політичному процесі, звертаємо увагу на певну амбівалентність щодо їх сутності й діяльності. З одного боку, політичні партії є інституціями громадянського суспільства та не потребують контролю за їхньою діяльністю, оскільки створені самими громадянами для завоювання влади. Однак коли політична партія долає прохідний бар’єр і стає парламентською, здобувши владу, вона стає об’єктом громадянського суспільства й потребує контролю.

Громадський контроль за діяльністю парламентських політичних партій розвинений слабо. Для зміцнення громадського контролю необхідне якісне зростання громадських організацій, підвищення їхньої компетентності, інституційної та ресурсної спроможності, покращення

комунікацій, пошук і використання нових технологій контролю та вдосконалення спільних дій.

В основі процесу розвитку політичних партій покладено зміну типу її суб'єктності: від суб'єктності особи в організаціях лідерського типу до суб'єктності малої групи в організаціях корпоративного типу й далі, до суб'єктності великої групи, чисельність якої може безперервно зростати. У цьому полягає певна особливість політичних партій, які, на відміну від інших інституцій громадянського суспільства, продовжують розвиватися та збільшують сфери свого впливу або згасають і зникають із політичної арени, нівелюючи свій вплив у політичному процесі.

Основні положення розділу викладено здобувачем у таких публікаціях: [404; 408; 409; 416; 425].

РОЗДІЛ 2
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПОЛІТИЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ПАРТІЙ

2.1. Сутність конкурентної взаємодії політичних партій

Інтерес до дослідження політичних партій, групових суб'єктів політичного процесу в політичній науці зростає. Це зумовлено тим, що ефективність політичної діяльності групи значно вища за діяльність конкретного індивіда. Інтерес до діяльності політичних партій пояснюється тим, що вони впливають на розподіл ресурсів суспільства та беруть участь у прийнятті політичних рішень.

У демократичному політичному режимі через виборчий процес громадяни делегують владні повноваження політичним партіям, котрі змагаються за політичну владу. Політична конкуренція між політичними партіями за підтримку з боку суспільства є важливим критерієм демократизації політичного процесу. Політична конкуренція між політичними партіями – важливий чинник легітимізації влади завдяки підвищенню рівня політичної активності громадян у виборчі періоди та через їх залучення до активної політичної діяльності.

Особливу увагу дослідників зосереджено на політичних партіях як суб'єктів політичного процесу, однак недостатньо робіт прикладного характеру, а також стосовно аналізу політичної конкуренції партій. Виокремлення досліджень політичної конкуренції у відносно самостійний напрям політичної науки пов'язано з демократизацією політичних процесів у XXI ст.

Політична наука особливу увагу звертає на політичну діяльність суб'єктів політичного процесу, особливо тих, хто впливає на процеси прийняття політичних рішень. Актуальними є дослідження щодо сутності, форм та завдань, які виконують політичні партії в державотворчих процесах.

Важливе розуміння мети їхньої діяльності, що дає підставу зробити обґрунтовані висновки щодо стратегії й тактики в політичній діяльності.

Найбільш активними суб'єктами політичного, а особливо виборчого процесу є політичні партії, які формують органи влади в представницькій демократії та відіграють важливу роль у прийнятті політичних рішень. Потрібно розглянути діяльність політичних партій і здійснити аналіз чинників, згідно з якими відбувається політична конкуренція партій.

Досліджувати політичну конкуренцію парламентських партій доцільно через теорію демократії. Демократія грецькою мовою означає «народовладдя». Однак під час демократичного управління в будь-якому суспільстві громадяни рідко досягають одностайності, тому демократію як загальний термін можна розглядати як«урядування більшості».

Арістотель обґрунтовував принцип більшості в управлінні й зазначав, що «радше більшість ніж найкращі повинна врядувати там, де найкращих небагато» [173, с. 174]. Гобс і Лок демократію розглядали крізь призму рівності всіх громадян. Ж. Ж. Руссо проголошував необхідність повної рівності всіх громадян та існування влади, що реалізовується загальною волею.

Вважаємо, що демократія – це така політична форма організації суспільства, яка як базовий принцип вважає народ джерелом влади, його право брати участь у реалізації державної політики й надання громадянам широких прав та свобод. Термін «демократія» вживають у зв'язку з функціонуванням політичних і соціальних інститутів, зокрема парламентських політичних партій.

Потрібно розглянути базові принципи демократії. По-перше, це народний суверенітет, де носієм влади є народ. По-друге, дотримання прав меншості та підпорядкування меншості більшості. По-третє, відсутність концентрації й монополії влади в одних руках і поділ влади на три гілки (законодавчу, виконавчу та судову). По-четверте, дотримання й пануванням

закону у всіх сферах життя, конституціоналізм. По-п’яте, проведення вільних виборів для обрання представників влади. Вільні вибори можуть відбуватися за дотримання таких умов, як: загальне і рівне виборче право; свобода таємного голосування; вільне функціонування політичних партій; рівні можливості для проведення агітації під час передвиборчої кампанії.

Оскільки, саме за допомогою парламентських політичних партій здійснюється формування органів влади, то дослідження політичної конкуренції в політичній науці викликає значний інтерес до цієї проблематики.

Представницька демократія формально закріплює умови для створення, розвитку та функціонування парламентських політичних партій, визначає правовий характер їх взаємодії й роль впливу на соціум, а це зі свого боку, визначає специфіку партійної конкуренції.

Політична конкуренція безпосередньо пов’язана з такими поняттями, як політична партія, партійна система, багатопартійність, що дають змогу розкрити сутність цього поняття. Сам факт існування політичної конкуренції свдчить про те, що діяльність політичних партій закріплена і регламентована в правових нормах і сприймається в політичній свідомості суспільства як механізм взаємодії громадянина з державою, де через політичні партії формуються органи державної влади. Якість політичної конкуренції визначається рівнем інституційного розвитку політичних партій, а рівень інституційного розвитку політичних партій є детермінантою стану та якості демократичності політичного режиму. При цьому важливо звертати увагу на легальність і легітимність функціонування парламентських політичних партій.

На партійну конкуренцію впливає політичний режим. Його авторитарність не виключає існування багатьох політичних партій, а отже у таких суспільствах присутня політична конкуренція партій. Тоталітарний

політичний режим характеризується встановленням жорсткої однопартійної системи або існуванням партії-гегемона та партій-сателітів, які відіграють формальну роль у суспільстві.

У демократичному політичному режимі існує багатопартійність і присутня міжпартійна конкуренція. Однак, як зазначає К. Меркотан, «багатопартійність не є прямим свідченням демократичного політичного режиму. Існування демократичних інститутів і конкурентна політична поведінка нерідко має лише зовнішній формальний характер, а самі політичні партії – слабкий вплив на суспільство. Тому на організаційно-політичне становлення багатопартійності поряд з інституційними суттєво впливають соціально-культурні чинники» [218].

Теоретико-методологічна цінність політичної конкуренції, полягає у визначенні міжпартійної взаємодії, що дає змогу виокремити її особливості. По-перше, ефективну кількість політичних партій, що активно змагаються за владу. По-друге, специфіку міжпартійних відносин між політичними партіями. По-третє, структурованість політичних партій. По-четверте, коаліційний потенціал і потенціал шантажу політичних партій. По-п’яте, співпраця та порівняння політичних партій із різною політичною вагою, ресурсами й характером взаємодії провладних та опозиційних політичних партій.

У дослідженні політичної конкуренції важливе значення має характер взаємодії політичних партій і держави, і її інститутів. Як відзначає К. Меркотан, «останнім часом є тенденція їх симбіозу в багатьох країнах» [218]. Зарубіжні дослідники Р. Кац, П. Мейра, К. Детербек виокремлюють картельні партії, цілі яких стають більш егоїстичними, а міжпартійна комунікація розвивається в руслі можливостей дієво та професійно здійснювати управління державою [218]. У таких суспільствах політичні партії стають частиною державного апарату.

На політичну конкуренцію партій впливає суспільна трансформація. У XXI ст. змінюються якісні характеристики виборців і специфіка взаємодії з ними. Із плином часу політичні партії все менше структурують свій електорат. Об'єктом, на який політичні партії спрямовують свою агітацію, стає не представник певної соціально-демографічної групи, що зорієнтований на ідеологію політичних партій, а просто виборець. У цьому контексті політична конкуренція парламентських партій відбувається в електоральному полі й посилюється під час виборчих кампаній.

При сформованій багатопартійності політичні партії використовують принцип стримувань і противаг які в урядових структурах та парламентах взаємодіють як провладні й опозиційні партії. Політична конкуренція сприяє демократизації політичного процесу, оскільки відбувається легальна політична боротьба між політичними партіями на основі загального виборчого права, формується парламентська коаліція та функціонує легітимна опозиція. Завдяки політичній конкуренції здійснюється донесення вимог й інтересів громадян до органів державної влади, удосконалюються функціонування механізмів політичної системи. Наявність політичної конкуренції між політичними партіями є індикатором відповідності політичного режиму країни демократичним стандартам (право громадянина обирати й бути обраним; принципи періодичності, обов'язковості, справедливості, дійсності та свободи виборів, загальне рівне виборче право під час таємного голосування, які забезпечують свободу волевиявлення виборців; гарантії реалізації виборчих прав і свобод учасників виборчого процесу тощо).

Під час політичної конкуренції партії популяризують власні ідеї та цінності через пропаганду. У політичній енциклопедії, підготовленій Інститутом політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса, зазначено, що «пропаганда (від лат. *propaganda* – те, що підлягає

поширенню) – діяльність спрямована на системне поширення та популяризацію ідей, учень, поглядів, знань, міфів, стереотипів тощо з метою формування певного світогляду, корегування системи цінностей, створення необхідного емоційного фону для здійснення впливу на поведінку окремої людини або суспільства в цілому» [266, с. 610].

У політичній конкуренції пропаганда є важливим інструментом впливу на суспільство в цілому та на конкретних громадян зокрема. Політичні партії використовують пропаганду для завоювання, утримання й використання політичної влади. Пропаганда має свою особливість, а саме вона націлена на активне формування чіткого переконання, що спонукає суб'єкта політики (людина, група) до конкретної політичної дії чи бездіяльності. На відміну від пропаганди, політична реклама спрямована на стимулювання бажання суб'єкта політики (людина, група) підтримати або ні певну політичну партію чи її ідеї.

За характером впливу на суспільну свідомість О. Бойко виокремлює конструктивну та деструктивну політичну пропаганду. На думку дослідника, конструктивна пропаганда, «націлена на формування соціальної гармонії в суспільстві, правдиве роз'яснення сутності складних процесів та явищ, а також націлена на виховання людей відповідно до загальновизнаних цінностей». Деструктивна пропаганда загострює соціальні конфлікти, «актуалізує та драматизує протиріччя та суперечності у суспільстві, апелює до інстинктів, а не до мислення» [266, с. 610].

Пропаганда може згладжувати або загострювати політичні, економічні, соціальні, етнічні, релігійні суперечності в суспільствах. Пропаганда часто виступає одним з основних інструментів політичного маніпулювання.

Для аналізу суб'єктності політичних партій важливе з'ясування поняття «партія». Партії утворюють одну з фундаментальних підвалин сучасного суспільства і є активними суб'єктами політичного процесу.

С. Здіорук і В. Бичек зазначають, що партії представляють у політичному процесі соціально окреслені інтереси окремих громадян, верств і груп політично активної частини суспільства, цілеспрямовано беруть участь у їх формуванні, упровадженні в масову свідомість цінностей, які, на їхню думку, є основою норм поведінки в суспільстві й «правил гри» в політичній сфері. Дослідники зазначають, що «виступаючи посередником між державою і громадянами, партії виконують функції механізму самоорганізації суспільної системи, завдяки якій антагонізм, внутрішньо притаманний відносинам між суспільством і державою, утримується в безпечних для життєдіяльності межах, а політична боротьба між конкуруючими партіями стає рушієм розвитку, сприяючи формуванню демократичним шляхом загальнонаціональних інтересів і цілей» [139, с. 21]. За їх допомогою громадянське суспільство інтегрується в державу, а держава набуває легітимності в очах суспільства.

Е. Лозовий відзначає, що розмаїття дефініції «партія» в сучасній політичній науці поступається хіба що сукупності визначень поняття «нація». Ураховуючи класовий, структурний і функціональний аспекти, партією можемо назвати організовану частину електорату, що ставить собі за мету здобуття та реалізацію влади чи принаймні впливу на її формування й охоплює такі складники, як організаційна будова, ідеологія, політична платформа, соціальна база, електорат, методи та засоби практичної діяльності [201, с. 60–61].

Можемо погодитися з тезою, С. Здіорука й В. Бичека, що політичні партії можуть успішно виконувати властиві їм функції лише в тому разі, якщо вони сформовані в певний тип партійної системи, сутність якої визначається можливістю та ступенем реальної участі наявних у цьому суспільстві політичних партій у формуванні державних органів, передусім уряду, а також можливістю їх впливу на вироблення та реалізацію як внутрішньої, так і зовнішньої політики [139, с. 22]. Зазначимо, що партійна система є однією з найважливіших складових частин політичної системи

суспільства, через який здійснюється комунікація та делегуються владні повноваження від мас до політичної еліти. Партійна система суттєво впливає на організацію громадсько-політичних сил, структуризацію соціальних інтересів і політичних поглядів, а також надає суб'єктам політичного процесу (партіям, блокам) можливість проявляти себе на загальнонаціональному й місцевому рівнях.

Політичні партії в західних демократіях спочатку поділялися на два головні типии – це кадрові та масові партії. Кадрові партії сформувалияь з невеликих елітних груп. У XIX ст. це здебільшого були партії, що складалися з людей, які займали високе соціальне становище, і їхніх окремих прихильників. За своїм походженням кадрові партії, зазвичай, були парламентськими. Політична еліта, що колись обіймала політичну владу, згодом організувалася для боротьби за голоси виборців. Кадрові партії мали вільну організацію, були нечисленні й не мали ідеологічних програм. Так сформувалася більшість консервативних і правоцентристських партій.

Наприкінці XIX ст. масові партії утворилися на основі розвитку протестної складової робітничого класу й політичних амбіцій профспілкового та кооперативного рухів. Масові партії були позапарламентськими партіями, за якими стояли певні соціальні групи, що прагнули до завоювання політичної влади. Для масових партій характерною була більш формальна організація, а саме: функціонери, котрі працювали повний робочий день; масове членство; політичні програми. Такі політичні партії мали тенденцію ставати соціал-демократичними або дотримувалися демократичного соціалізму, і їм набагато більшою мірою була властива внутрішня партійна демократія [173, с. 484].

Однак із часом відбувалась уніфікація спільних рис політичних партій. Це пов'язано з боротьбою за політичну владу й пошуком прихильників (виборців) партій. Розширення виборчого права спонукало кадрові й масові партії розвинути професійну організацію та значно збільшити кількість членів для здобуття голосів виборців.

Згідно з моделлю партійної організації О. Кірхгаймера, логіка партійної конкуренції, дедалі більшою мірою спонукає політичні партії відповідати певним спільним рисам. Можна виокремити такі риси, а як:

– брак згадок про початкову соціальну основу, щоб була змога звертатися до широких мас електорату;

– брак наполягань на конкретній ідеології, щоб існувала змога реагувати на погляди виборців із приводу питань, які постають у недалекій перспективі;

– зміцнення центрального партійного керівництва та ієрархічного контролю, щоб забезпечити виразну передвиборчу програму;

– жертвування внутрішньою партійною демократією, щоб мати змогу репрезентувати привабливий образ єдиної партії;

– розширення зв'язків із соціальними групами, щоб збільшити можливості фінансування партії;

– перехід від масових кампаній у засобах масової інформації, зосереджених навколо постаті лідера [173, с. 484].

За дослідженням, Р. Катца й П. Мейра подальший розвиток полягає у формуванні картельної партії як певного ідеального типу, до якого рухаються чимало усталених партій західних демократій. Вивчаючи спільний розвиток рис, які мають політичні партії, щоб привабити різні соціальні групи, дослідники зазначають, що усталені партії вживають додаткових засобів, щоб зберегти свою позицію на мінливих виборчих ринках [173, с. 485]. Ці заходи зосереджуються на державному фінансуванні партій, що збільшує незалежність партій від конкретних груп, котрі дають фінанси, і конкретних вимог, які можуть бути наслідком такого фінансування. У зв'язку з цим партійне керівництво здобуває більше свободи, щоб звертатися до широкої середньої групи виборців. Оскільки держава фінансує на основі вже наявного представництва, усталені (парламентські) партії мають велику перевагу в ресурсах над новосформованими (не парламентськими).

У США Демократична й Республіканська політичні партії доволі вільно організовані та не мають постійних структур, які звичайно існують у європейських політичних партіях. У Східній Європі постають різні організаційні форми у вигляді партій-наступниць колишніх комуністичних партій, партій, організованих державою, і маси невеличких партій, що функціонують на виборчому полі, де демократія має слабке коріння. В однопартійних державах та в системах, де домінує якась одна партія, політична партія найтісніше пов'язана зі структурою державної влади. Колишні комуністичні партії СРСР і країн Східної Європи були організовані на основі принципу демократичного централізму [173, с. 485].

Політична конкуренція має різний характер у різних типах політичних режимів. В авторитарних та тоталітарних політичних режимах відповідні преференції мають провладні (парламентські) політичні партії. У демократичних політичних режимах політичні партії повинні діяти в рівних умовах. За демократії політична система має забезпечувати конкуренцію політичних партій.

Досліджуючи політичну конкуренцію, потрібно розглянути такі поняття, як «конкуренція», «конкурентна партійна система», «політика суперництва», «політична боротьба», «політична поведінка», «політична комунікація», «політична поведінка», «політичний дискурс».

В Оксфордському політичному словнику зафіксовано термін «конкурентна партійна система», який означає, що «політична система, за якої більше ніж одна партія має розважливі сподівання виграти вибори або належати до переможної коаліції» [173, с. 328]. За цієї системи у виборчому процесі бере участь декілька суб'єктів політики (політичних партій або блоків), котрі мають реальні шанси подолати репрезентативний бар'єр і бути представленими в парламенті й так отримати статус парламентської політичної партії.

Академічний тлумачний словник української мови трактує, конкуренцію (лат. *змагання, суперництво*), як суперництво в якій-небудь

галузі, боротьбу за досягнення кращих наслідків; змагання [4]. Для політичної науки важливе з'ясування чинників, які дають змогу здійснити комплексний аналіз політичної конкуренції партій.

Політичну конкуренцію можна розглядати через розуміння їх місця в політичній системі суспільства. Р. Кейроль вважає, що політичні партії «встановлюють взаємозв'язок між інститутами влади та громадянським суспільством» під час політичного процесу [267, с. 504].

У політичній науці політичну конкуренцію партій можна розглядати в широкому та вузькому контекстах. В широкому розумінні, політичну конкуренцію можемо трактувати, як явище, що прагне охопити все розмаїття політичної боротьби в політичному процесі з метою моделювання всіх об'єктивних і суб'єктивних чинників, які формують середовище, де здійснюється конкуренція. У вузькому розумінні, політичну конкуренцію, можна аналізувати через конкретні суб'єкти політичного процесу за відповідними хронологічними й територіальними параметрами.

У межах вузького підходу можемо виокремити кілька аспектів. У першому політичну конкуренцію розглядаємо крізь призму виборчого процесу. Для політичної партії важлива участь у виборах і висування своїх представників. Політична партія, яка відмовляється від участі у виборчому процесі та не конкурує з іншими, автоматично перестає бути конкурентною партією й занепадає. Саме через участь у виборчому процесі Дж. Сарторі аналізує політичні партії: «політична партія – це політична група, яка має офіційну назву, бере участь у виборах і здатна шляхом участі у виборах (вільних або невільних) висувати своїх кандидатів на державні посади» [267, с. 504].

У другому аспекті, політичну конкуренцію можемо розглядати через структурний підхід. У цьому випадку увагу акцентовано на особливостях структури партії та часу її існування та зв'язків із суспільством. У цьому контексті доцільно навести визначення М. Дюверже щодо політичних партій. Дослідник розумів політичну партію як «об'єднання людей, які мають свою

особливу структуру, таку внутрішню організацію, що поєднує партійних лідерів у центрах правління з їхніми прихильниками на політичній арені» [267, с. 504].

У третьому аспекті, політичну конкуренцію, можемо розглядати через реалізацію тих функцій, які виконують політичні партії в конкретному політичному режимі. Можемо навести визначення, Ж.-Л. Кермона, де увагу акцентовано на функціональних особливостях політичних партій: «це організовані політичні сили, які об'єднують громадян однієї політичної тенденції для мобілізації думки з певної кількості потреб і для участі в органах влади або для орієнтування влади на досягнення цих вимог» [267, с.504].

Політичну конкуренцію парламентських партій можемо розглядати через виборче структурування. Ф. Шміттер пропонує аналізувати структуруючу виборчу конкуренцію, наголошуючи на тому, що це є основною функцією для політичних партій, у тому сенсі, що це діяльність, яка є їх основною метою для підвищення політичної ролі. І немає жодних сумнівів, що організація суперника-кандидата на посади й агітація за голосування громадян у територіальних виборчих округах мали вирішальне значення для їх початкової популярності в більшості демократіях. Партії мали небагато повноважень у координації й навіть змісті переходів до іншої системи, але як тільки реальні вибори проводились і їх результат був неясним, партії займали центральне місце серед керівних фракцій, груп впливу та громадських рухів. Лідери, фонди зміщувалися в бік цих посередницьких організацій, які отримали свої місця у виборчих списках. Залежно від партійних і виборчих законів, кількість партій, що розвивалась, дуже коливалась. Було відносно небагато партій у Південній Європі, де минулий статус у політиці залишався високим; існували в Латинській Америці при парламентських виборах і менше – при президентських виборах через їх ефект поляризації [498].

Як зазначає, Ф. Шмітер, «наступні установчі вибори зазвичай проводили з винятково високою явкою. Лише в Угорщині не менше ніж 65 % ішли на вибори. Утім, з майже монотонною регулярністювідсоток тих, хто утримався, зростав з кожними наступними виборами. У Південній Європі, де консолідація режиму була найбільшою, явка, зазвичай, стабілізувалась. У Східній Європі, де первинні очікування були, імовірно, вищими, подальші розчарування від результатів виборів також були більшими. У польських місцевих виборах 1991 р. явка знизилася до американських показників – 34,1 %» [498].

Не лише без підтримки великих партій політики самостійно висували свої кандидатури на високий пост і працювали над «антипартійними» програмами, але й були винагороджені за це виборцями. Правда, це переважно характерно для Латинської Америки, з А. Фухіморі в Перу в якості прототипа, а потім – Ф. Коллора і, згодом Ф. Кардозо в Бразилії й Р. Кальдера у Венесуелі. Усі вони були обрані, незважаючи на тодішні партійні системи. В Аргентині К. Менем був належно призначений «своєю» партією, але згодом він вирішив слідувати політиці діаметрально протилежній тій, яка історично пов’язані з його партією. Зокрема, кандидатури Л. Валенси в Польщі та В. Гавела в Чехії також були чітко позапартійними або в тому сенсі, що вони були висунуті без явних зусиль однієї з партій, або що їх участь у виборах не залежить від підтримки тієї чи іншої партії або коаліції партій. Усе більше й більше, складається враження, що існують незалежні політичні підприємці, котрі купують наявний «бренд партії» або створюють новий винятково для своїх власних цілей, а не навпаки, як передбачено. І навіть тоді, коли партія вибирає «свого» кандидата, кампанія й подальший процес формування уряду більшою мірою залежать від особистості цього кандидата, ніж від партійних фінансів або програм. Для американців із півночі це може звучати знайомо, але для європейців це має виглядати як перекручення норм, якщо не загроза для самої демократії [498].

Ф. Шміттер зазначає, що «громадяни, здається, обізнані про ці втрачені зв'язки між партіями, їх кандидатами, і відповідно змінили свої вподобання в період між виборами. За даними, зібраними М. Котта, між послідовними виборами, чотири нові демократії після Другої світової війни мали сукупні відсоткові зрушення – 23 % (Італія), 21 % (Німеччина), 12 % (Австрія) і 6 % (Франція) – порівняно з їхніми попередніми показниками. У Південній Європі різниця між першими й другими виборами становила 22 % (Греція), 11 % (Португалія), 11 % (Іспанія). Але найбільші відмінності були між другими й третіми виборами: 27 % – для Греції, 10 % – для Португалії, і феноменальні 42 % – для Іспанії. Три післявоєнні демократії, з іншого боку, мали помітно нижчу різницю в другому турі (Франція – виняток). У Латинській Америці, різниця була також великою, а в Східній Європі побила всі рекорди. Наприклад, у Польщі 70 % виборців змінили свій вибір між першими й другими виборами, і ще 35 % – у період між другими та третіми. У Словаччині, сукупний відсоток зрушення сягнув 41 %, у той час як це було більш-менш стабільно в Чеській Республіці – 28 %. Єдина європейська країна, виборці якої проявили інтереси, близькі до інтересів партій майже 50 роками раніше, була Болгарія, яка мала лише 20 % зсуву між першими й другими виборами та 36 % – у період між другим і третім турами. Крім того, на відміну від південних європейських країн, де волатильність уподобань виборців згодом наблизилася до європейських норм, вона продовжує залишатися на високому рівні в Східній Європі, за винятком Угорщини» [498].

Погоджуємося з дослідником, що все це не заперечує того, що політичні партії не мають собі рівних у якості посередників, коли справа доходить до організації територіальними виборчими округами й спрощення вибору громадян – і всі нові демократії мають потребу в конкурентоспроможній системі партій, якщо вони хочуть зберегти демократичні принципи управління.

Аналізуючи британську парламентську систему, С. Файнер у праці «Політика суперництва і виборча реформа» обґрунтовує гіпотезу суперництва. Науковець зазначає, що під час політики суперництва знижується рівень парламентського обговорення й депутатських запитів. Під час дискусії політичні суперники використовують різні аргументи, щоб переконати опонентів. Дослідник вважає, що «політика суперництва – тимчасова патологія», оскільки опоненти не завжди розходяться в політичних поглядах [173, с. 518]. Ця теза знаходить підтримку в тому розумінні, що політичні партії під час виборчого процесу можуть критикувати одна одну, однак, потрапляючи у парламент, досить часто створюють коаліції (провладні або опозиційні).

Можна розглядати становлення й трансформацію політичних партій через теорію синергетики, яка вивчає процеси переходів від невпорядкованості до порядку в усіх явищах, тобто як виникає порядок із хаосу. Синергетика враховує випадковість і пояснює раціонально нераціональний світ, стверджуючи, що процеси є альтернативними й багатоваріантними.

Теорія синергетики аналізує різні взаємні переходи, нестаціонарні стани, живу динаміку, руйнацію та зародження нового. Вона по-своєму аналізує процеси, які мають певну впорядкованість. Перший її підхід – це той, що виникає внаслідок самоорганізації. Другий – еволюційний підхід, у результаті чого створюються локалізовані, оформлені певним чином структури, які можуть далі діяти та функціонувати на певних територіях.

У цьому контексті процес становлення політичних партій можемо розглядати з певних послідовних етапів, що можуть повторюватися, якщо цей політичний режим існує вже довший хронологічний проміжок часу.

Можемо виокремити стадію становлення, а саме створення (зародження) організації. Наступний етап розвитку організації – це відтворення елементів та ознак конкретної системи як певної специфічної якості. Далі – це прийняття до виконання політичних рішень, тобто

якнайповніший прояв самого призначення організації в соціумі. На цій стадії відбувається контроль за виконанням і функціонуванням організації. Далі процеси трансформації сповільнюються й може наступати занепад конкретної системи, у якій функціонує організація, або ж занепад самої організації. Урешті, відбувається зародження нової якості, проходить реформування організації, починаються адаптація та зміни, – усе це називається перехідним етапом до нової системи. Разом усі зазначені стадії можемо розглядати через алгоритм політичного процесу.

Аналіз трансформації політичних партій, які функціонують у політичних режимах, був би неповний без розгляду перехідних періодів. Перехід – це процес змін, за допомогою якого політичний режим, що існував раніше змінюється іншим. Це час, протягом якого долається відстань від колишнього якісного стану суспільства до його нового стану. Він також може бути еволюційним, революційним, передбачає долання минулого з негативними наслідками й висунення нових цілей, ідеалів та визначення шляхів їх досягнення. Він має певні фази (підготовчу, вирішальну, звичну фазу функціонування) і домінуючі методи, він обмежений у часі.

У перехідний період потрібна системність перетворень, тобто досягнення більш-менш одночасних кардинальних змін у всіх складових елементах системи в їх взаємозв’язку за спрямованістю та часом. Специфікою перехідного періоду є також переорієнтація масової свідомості з певною абсолютизацією нових цінностей та різним применшенням чинних доти системних цінностей. Окрім того, саме в перехідний період зростають потреби й претензії кожного нового покоління, що значно відрізняються від запитів попереднього покоління, та ще й у різних сферах. Перехідний період – це планування суспільних ілюзій і сподівання на їх швидке досягнення. Це й велика невизначеність щодо майбутнього, а також криза цілей, що були поставлені попередниками.

Перехідний період – це час політичних маневрів для політичних партій, що допомагають формуванню суспільних компромісів. Оптимальний

наслідок цього компромісу можна розуміти через установлення певного політичного консенсусу, який задовольняє сторони, не спричиняє конфронтації сторін, утримуючи їх у допустимих межах.

Існує декілька моделей переходу, а саме: класична, лінійна, циклічна й у вигляді коливань. Сьогодні більшість дослідників вважають, що суспільні процеси все-таки не є лінійними, а мають циклічний і коливальний характер. Е. Князева вважає, що «світ пульсуючий, світ, що має свої ритми життя, зазнає періодичних коливань типу Інь-Янь, можливо – більшою або меншою мірою – на всіх рівнях його ієрархічної організації» [159, с. 44].

Ідею тривалого коливання, приблизно в 50 років, висловлювали С. Джевонс, Р. Макдональд, М. Туган-Барановский, К. Каутський, В. Парето та ін. Якщо ж такі коливання стосувалися насамперед сфери економіки, то теорія довгих хвиль, яку опрацював пізніше, М. Кондратьєв, дала змогу підійти до створення теорії коливальних процесів як загальносоціологічної еволюційної закономірності [55, с. 289]. У цілому ж поступово сформувалася думка, що і політичні, соціальні й економічні процеси мають періоди нестійкості, не рівноваги, які чергуються з періодами відносної стійкості та рівноваги й об’єктивно впливають на процеси становлення організацій, зокрема політичних партій. Однією з основних причин обмеження можливостей місцевих осередків політичних партій у здійсненні своїх функцій є відсутність чіткого розподілу повноважень між керівними органами партії та місцевими організаціями.

Політичну конкуренцію партій можемо розглядати крізь призму політичної поведінки суб’єктів політики. Зародження поведінкового напряму в політичній науці пов’язане з розвитком психологічної науки у XX ст. «Політичний біхевіоризм» доповнив аналіз суб’єктів політики почуттями, мотивацією, самоідентифікацією особистості. Через призму «політичного біхевіоризму» об’єктами дослідження ставали групові суб’єкти політики, зокрема політичні партії.

Учений Чиказького університету Ч. Мерріам обґрунтовував політичну поведінку й запропонував виявляти специфічні риси індивіда та соціальних груп через емпіричні дослідження соціології та соціальної психології. Перевагою таких досліджень було те, що вони зосереджувалися на вивченні поведінки виборців через статистичні узагальнення, анкетування, технічну обробку інформації. Використання емпіричних досліджень дає змогу краще зрозуміти об'єкт політики (рівень довіри, протестний потенціал тощо) для політичної агітації. Однак використання масштабних емпіричних досліджень електорату не давали дослідникам чіткого розуміння сутності суб'єктів (політичних партій і блоків) та їх взаємодії.

Інший дослідник Д. Істон обґрунтовував тезу про те, що не треба обмежуватися дослідженням лише електоральної поведінки індивідів і соціальних груп. На думку науковця, для об'єктивного знання в дослідженнях треба поєднувати емпіричний матеріал і ціннісно-нормативний аналіз, комплексніше розкривати теоретичні складники політичних і соціокультурних цінностей суб'єктів політики. Із кінця XX ст. спостерігаємо спад колективного оптимізму в дослідженні політичної поведінки за традиційною біхевіористською методологією. Проблематику політичних партій і соціальних рухів у контексті політичної поведінки все більше розглядаємо без досліджень, заснованих на емпіричній базі [267, с. 505].

У 1979 р. М. Лааско і Р. Таагепера ввели в науковий обіг поняття ефективної кількості партій (далі − ENP) для вимірювання кількості впливових політичних партій. Індекс ефективної кількості партій вказує на кількість партій, їх відносну вагу і є широко застосовуваним методом для розрізнення партійних систем. Цей індекс обчислюється на підставі визначення розміру підтримки, яку має кожна партія під час виборчого процесу. Для аналізу ефективної кількості політичних партій та розуміння національного чи локального політичного процесу враховується частка голосів виборців, корті проголосували за осередки політичних партій на виборах.

Індекс ефективної кількості партій указує на кількість партій, їх відносну вагу й використовується для розрізнення двопартійних, «двох з половиною» та багатопартійних систем, а також дає можливість спостерігати рівень підтримки тих чи інших політичних партій. Якщо всі політичні партії отримали рівну кількість голосів або місць, тоді ENP дорівнює кількості партій. Якщо частка місць або голосів серед політичних партій різна, тоді ENP буде меншим за фактичну кількість партій. Якщо в партійній системі буде певна кількість партій із малою часткою місць або голосів, тоді значення ENP збільшиться [473].

Українська дослідниця Г. Щедрова вивчає політичну конкуренцію еліт у сучасній Україні. У її працях докладно висвітлено демократичні механізми регулювання політичної конкуренції еліт, а саме: правове унормування, тип політичного лідерства та діяльність політичних партій. Учена приходить до висновків, що потрібно впроваджувати конкурентні механізми взаємодії еліт, що сприятиме демократизації політичної системи України [387].

Інший дослідник Б. Максимець вивчає роль політичних партій у реалізації державної політики. Науковець зазначає, що відчувається брак праць, у яких політичні партії розглядалися б не лише під кутом зору маркетингових уявлень стосовно участі та конкуренції на ринку політичних послуг, але і в здійсненні державної політики. Б. Максимець, відзначає, що спостерігаємо тенденцію зростання ролі політичних партій у демократичному процесі. Ті політичні партії, які володіють коаліційним потенціалом і стають правлячими, беруть безпосередню участь у здійсненні державної політики. Насамперед це стосується прийняття політичних рішень [206].

Науковець М. Борисов вважає, що правлячі політичні еліти прагнуть до обмеження політичної конкуренції й схильні постійно змінювати правила гри. При цьому пропонуються такі правила політичної боротьби, які створюють перевагу для адміністративних партій [46]. Ця теза знаходить підтвердження, особливо перед початком виборчого процесу або під час

нього, коли партія влади вносить корективи та змінює «правила гри» для опозиційних партій. Використовуються різні форми, зокрема зняття опозиційних кандидатів і відмова їм у реєстрації, невключення представників опозиційних партій у виборчі комісії тощо.

Політичну конкуренцію партій можна вивчати через політичний дискурс, який спроможний виступати дієвим ресурсом (провладних чи опозиційних партій), конструюючи та змальовуючи певні обриси політичної реальності і який здатний здійснювати легітимацію тих чи інших суб'єктів політики. У політичному дискурсі виконується й конструюється певна умовна реальність, яка претендує стати політичною практикою. Іншими словами, через дискусію між політичними партіями щодо дихотомії «демократії–авторитаризму» у виборчому процесі можуть створюватися нові правила гри.

Український дослідник, вивчаючи політичну конкуренцію, С. Гелей зазначає, що конкуренція реалізується у формі такої політичної взаємодії, у якій суб'єкти політики в рамках правових або неправових правил змагаються за перевагу в розподілі влади, матеріальних ресурсів і престижу [74].

Політичну конкуренцію партій важливо досліджувати з позицій постбіхевіоризму. Це дає змогу комплексно, із врахуванням ціннісних та філософських аспектів політики прогнозувати подальшу конкурентну боротьбу політичних партій. При цьому важливо використовувати емпіричні дослідження, які дають змогу оцінити наявну політичну практику суб'єктів політики. Під час аналізу політичної конкуренції не потрібно обмежуватися дослідженням електорально-поведінкових реакцій індивідів, політичних партій і груп на ті чи інші процеси. Зосереджуємо увагу на потребах соціуму й тому, чи політична конкуренція, яка існує сприяє розвитку суспільства чи веде до консервації або деградації. Потрібно політичну конкуренцію розглядати в контексті функціонування політичного режиму.

Із застосуванням і використанням маніпулятивних технологій, політичну конкуренцію, можна розглядати з позицій необігевіоризму. Із цієї

позиції суб’єкт політики автоматично реагує на зовнішні подразники: отримуючи вхідний сигнал стимул (S) і відповідаючи на нього вихідним сигналом реакцією (R). Зокрема, А. Бандура, «наголошував на ролі знань індивіда про зовнішнє середовище, що створює потребу засвоєння сукупного досвіду суспільства через спостереження». Саме ця обставина дає змогу з більшою імовірністю передбачати поведінку соціальних груп [267, с. 425].

Із позиції біхевіоризму, основна причина розладу між індивідумом і соціальним середовищем зосереджена не в особливостях політичного, соціального, економічного чи іншого характеру, а в поведінкових реакціях особистості на соціум. Під час політичної конкуренції партій, можемо спостерігати, що над поведінкою особистості й соціальних груп суб’єкти політики намагаються встановити певний контроль і за допомогою спеціальних методів-стимулів (S) змінювати поведінку особистості та соціальних груп у потрібному напрямі. Результатом такої праці має бути «керований суб’єкт» зі стійкою «правильною поведінкою» та правильним сигналом-реакцією (R).

Політична конкуренція між політичними партіями може мати як позитивні так і негативні моменти для розвитку суспільства. До позитивних складників відносимо демократизацію та регулювання політичного процесу на конкурентних засадах, формування активістської політичної культури в громадян, політичну соціалізацію особи, протидію соціальній апатії, абсентеїзму та політичного радикалізму. До негативних складових відносимо загрозу розвитку демократії та її цінностей, так як під час виборчих процесів політичні партії використовують маніпуляційні технологіїі вони можуть стати засобом досягнення тіньових, злочинних, антигуманних цілей.

Політичні партії для завоювання, використання й утримання політичної влади використовують політичну комунікацію, взаємодіючи з індивідуальними чи колективними суб’єктами політики. Через політичну комунікацію політичні партії передають інформацію, впливають на

політичну соціалізацію громадян, формують громадську думку з урахуванням їхніх інтересів і потреб.

Можна виокремити низку основних способів комунікації політичних партій. По-перше, комунікація за допомогою засобів масової інформації, як друкованих (газети, журнали, листівки тощо), так і електронних (телебачення, радіо, Інтернет тощо). По-друге, комунікація завдяки створеним політичним ситуаціям (вибори, референдуми, відкликання депутатів тощо). По-третє, комунікація за допомогою формальних (політичні партії, громадські організації, благодійні фонди тощо) і неформальних (волонтери, ультрас, скінхеди тощо) організацій. При завершальній стадії виборчого процесу політична конкуренція досягає свого апогею в першому й другому способах комунікації політичних партій, оскільки виходить на фінішну пряму. Для третього способу комунікації політична конкуренція не є яскраво вираженою, тому що взаємодія суб'єктів політичного процессу відбувається, зазвичай за допомогою неформальних каналів зв'язку. При цьому політичні партії формують групи підтримки та налагоджують неформальні контакти між різними соціально-демографічними групами в суспільстві.

Із використанням нових інформаційних технологій зростає роль використання пропагандистського впливу на масову аудиторію через подання необхідної інформації в потрібний час. На цій проблематиці акцентує свою увагу Г. Ласвелл, який є одним з авторів «магічної кулі», де йдеться про «необмежені можливості пропагандистського впливу на маси… і по суті нагадує пацієнта, чий стан починає змінюватися після отримання лікарського препарату у вигляді ін'єкції» [267, с. 491].

Розширили аналіз політичної комунікації такі дослідники, як П. Лазарсфельд, Х. Годе і Б. Берельсон. Вони запропонували двоступеневу модель впливу масової комунікації на особистість. Дослідники наголошують на тому, що конкретна дія на індивіда є не прямимою, а відбувається через лідерів мікрогруп. Вплив здійснюється через посередників, лідерів

громадської думки, які мають авторитет у своїй соціальній групі. Тобто політична інформація передається від засобів масової інформації та політичних партій, а від них – до менш активних верств суспільства [267, с. 491].

У XXI столітті на політичну конкуренцію впливає формування інформаційного простору (глобального, загальнодержавного, регіонального тощо) та посилення медіакратичних тенденцій, що призводить до нерівномірності доступу до інформаційних ресурсів. Це, зі свого боку, призводить до концентрації управління й поширення інформації та маніпуляції в політичних цілях тими політичними партіями, які мають такі можливості.

Політичні партії для отримання влади можуть використовувати *«softpower»* (м'яку силу) і «smartpower» (розумну силу) у своїй діяльності. Як зазначає Дж. Най «softpower» м'яка сила – це здатність отримувати бажаний результат, не використовуючи примус, а формувати привабливість і симпатію, спонукаючи до добровільної участі й співробітництва. За концепцією Дж. Най, суб'єкт політики може використовувати три ресурси – військовий, економічний і «м'яку силу», тобто авторитет культурних та наукових надбань і привабливість соціальної політики тощо [491, с. 28].

Поряд із політикою «м'якої сили» *(«softpower»)* суб'єкти політики використовують у своїй політичній діяльності «розумну силу» *(«smartpower»).* Ця концепція обґрунтовує важливість поєднання «жорсткої» та «м'якої» сили для створення виграшної стратегії суб'єкта політики. Дослідник Дж. Най відзначає, що у XXI ст. Всесвітня мережа призводить до розпорошення влади, тому суб'єктам політики важливо навчитися працювати з інтернет-аудиторією та активно використовувати у своїй діяльності соціальні мережі [491]. Для політичних партій важливо, виконуючи свою діяльність вести стратегічну комунікацію за допомогою нових медіа (Інтернет, соціальні мережі тощо). Коригуючи громадську думку, політичні партії можуть відмовлятися від застосування «жорсткої сили» (економічні,

силові ресурси тощо) і повинні надавати перевагу стратегіям «м'якої сили» й «розумної сили».

Українська дослідниця А. Ліченко відзначає, що ЗМІ є вагомим і невід'ємним елементом конструювання політики, яку використовують політичні партії. У зарубіжній науковій думці вживаються терміни *«teledemocracy»* та *«CNNeffect»*, які апелюють до впливу особливо нових мас-медіа на політику й на процес прийняття рішень. Дослідниця відзначає, що «інтерактивні телекомунікації, Інтернет та соціальні медіа оминають часові й просторові бар'єри та дають змогу державам й іншим суб'єктам формувати сприятливе підґрунтя для лобіювання власних інтересів і вести приховану інформаційну пропаганду» [200, с. 26].

Досить часто парламентські політичні партії у своїй діяльності намагаються приховувати реальні протестні настрої суспільства й формують при цьому штучну громадську думку. Для цього використовується «астротурфінг», який виник у США у середині XX ст., мета якого – формувати хибне враження, що значна частина суспільства вимагає чогось конкретного або виступає проти чого-небудь. У зв'язку з цим політичні партії формують громадську думку через написання замовних матеріалів, поширення резонансних повідомлень, які апелюють до емоційного сприйняття інформації. Отже, через ЗМІ, а особливо нові інтернет-ресурси, політичні партії формують власний позитивний імідж та здобувають прихильність у різних верств суспільства, лобіюючи власні інтереси.

Для українського політичного процесу характерне зневажливе ставлення до політико-правових норм і створення та дотримання «правил гри», за якими відбувається політична конкуренція партій. Зі свого боку, українські політичні еліти розглядають політико-правові норми не через призму певних якісних характеристик і цінностей, а через технічний інструментарій, який можна змінювати залежно від конкретної політичної ситуації та рейтингу політичних партій. Політична конкуренція партій значною мірою здійснюється через неформальні канали. При цьому офіційні

правові норми часто стають формальним підтвердженням досягнутих до цього неформальних домовленостей між владою та опозицією (Конституційна реформа 1.01.2006 р.).

Важливо розглянути сутність поняття «недобросовісна політична конкуренція» як порушення загальноприйнятих правил і норм конкуренції. При цьому порушуються закони й неписані правила. В українському законодавстві звертають увагу на поняття «недобросовісної конкуренції». У статті 1 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції» (2008 р.) описано дії, які можна трактувати, як недобросовісну конкуренцію в економічній системі, і зазначено, що сюди належать «будь-які дії в конкуренції, що суперечать торговим та іншим чесним звичаям у господарській діяльності» [232].

Окрім того у ст. 4–19 зазначеного вище закону зазначено форми недобросовісної конкуренції, а саме: неправомірне використання ділової репутації суб'єкта господарювання; неправомірне використання позначень; неправомірне застосування товару іншого виробника; копіювання зовнішнього вигляду виробу; використання порівняльної реклами; неправомірне збирання комерційної таємниці; розголошення комерційної таємниці; схилення до розголошення комерційної таємниці; неправомірне використання комерційної таємниці [232].

У багатьох державах офіційно заборонені демпінг, таємна змова на торгах і створення таємних картелів, помилкова інформація й реклама та інші методи недобросовісної конкуренції.

Окрім того, до недобросовісної конкуренції часто відносять так званий *«vendor lock-in»*, тобто практику, за якою постачальник будь-яких продуктів або сервісів створює споживачеві перешкоди до зміни постачальника або взаємодії з продуктами інших постачальників. До відповідальності постачальників, котрі використовують цю практику, притягають рідко.

У зв’язку з цим у Законі України «Про захист від недобросовісної конкуренції» передбачено відповідні дії щодо ведення недобросовісної конкуренції. У вищезазначеному Законі прописано види відповідальності за недобросовісну конкуренцію, а саме: накладення штрафу за недобросовісну конкуренцію; відшкодування шкоди; вилучення товарів із неправомірно використаним позначенням і копій виробів іншого суб’єкта господарювання; спростування неправдивих, неточних або неповних відомостей [232]. Важливо запозичити певні види відповідальності за недобросовісну конкуренцію з економічної системи в політичну.

Однак оновлення законодавства щодо діяльності політичних партій (державне фінансування політичний партій тощо) у перспективі дасть змогу створити «правила гри», за якими здійснюватиметься політична конкуренція на демократичних засадах. Створення дієвих «правил гри» можливе за взаємодії правлячих й опозиційних політичних партій, які мають бути представлені в органах державної влади.

Досліджуючи політичну конкуренцію, потрібно зазначити, що це особлива форма взаємодії, у якій суб’єкти політики використовують різні (легальні, тіньові тощо) способи для здобуття влади. О. Ставицька акцентує увагу на тому, що конкуренція політична є однією з рушійних сил суспільного прогресу і реалізується через демократичні правові норми [266, с. 351]. У демократичному політичному режимі політична конкуренція стимулює відповідальність у боротьбі елітарних груп через результати їхньої роботи в розумінні покращення життя громадян, а також сприяє зростанню попиту на професійні, моральні, інтелектуальні якості політичних лідерів через ротацію та зміну кадрового потенціалу елітарних груп, яких обирають виборці. За допомогою політичної конкуренції, громадяни можуть оцінювати результати політичної діяльності парламентських політичних партій та усувати або підтримувати ті політичні партії, які не виправдали або виправдали сподівання виборців. Політична конкуренція сприяє виробленню

механізмів взаємного контролю між політичними партіями, а також стимулює участь громадськості (громадські організації, ЗМІ тощо) у діяльності парламентських партій.

О. Ставицька звертає увагу на фактори, які сприяють нормальному розвитку політичної конкуренції в нерозвинених суспільствах, а саме: «відсутність сильних політичних партій та лідерів, які здатні вести рівноцінну боротьбу за політичну владу, що заважає представництву рівзних верств населення у владі; відсутність сильних громадських організацій, які захищають свої інтереси на різних рівнях влади; монополізація засобів масової інформації та корекція громадської думки; концентрація матеріальних, інформаційних і адміністративних ресурсів у олігархічних групах та використання їх у виборчих кампаніях; слаборозвинений середній клас» [266, с. 351]. Ці фактори сприяють парламентським політичним партіям і надалі утримувати політичну владу, обмежуючи можливості інших політичних партій. У зв’язку цим відбувається погіршення політичної взаємодії між політичними опонентами, загострюється політична ситуація, відбувається непередбачуваність розвитку політичного процесу, що збільшує конфліктний потенціал розвитку суспільства.

Ураховуючи демократизацію політичних процесів, зазначимо, що політична конкуренція партій повинна створювати рівні можливості для того, щоб усі суб’єкти політичного процесу процесу мали можливості для популяризації власних ідей щодо здобуття влади. Рівні можливості політичних партій щодо утримання й завоювання влади дають змогу почути голос альтернативної думки, який часто обмежується різними цензами та бар’єрами. Обмеження щодо рівної участі політичних партій у виборчому процесі породжують конфліктність усередині суспільства.

Запропоновано визначення політичної конкуренції парламентських партій, а саме: політична конкуренція парламентських партій – це форма партійної взаємодії, у якій політичні партії як суб’єкти політичного процесу

змагаються між собою за голоси виборців та використовують правові або неправові засоби для завоювання, використання й утримання політичної влади. Політична конкуренція партій за дотримання цивілізованих форм суперництва сприяє демократизації політичного процесу.

Зі свого боку, конкурентоспроможність політичної партії – це властивість суб'єкта, яка визначається ступенем реальної чи потенційної участі в здобутті влади, порівнянно з іншими суб'єктами, які функціонують у політичному процесі. Конкурентоспроможність потенціалу політичної партії – комплексна порівняльна характеристика потенціалу, яка відображає ступінь переваги сукупності індикаторів якості використання ресурсів (економічних, соціальних, силових, інформаційних, демографічних, правових тощо) та організації взаємозв'язків між ними, що визначають ефективність потенціалу політичної партії під час конкретних виборів (національних, місцевих) у певний проміжок часу, щодо сукупності індикаторів інших політичних партій.

Специфікою, у якій здійснюється політична конкуренція парламентських партій, є те, що багато проблем зводиться до економічних питань. В усіх країнах збільшується соціальна нерівність, яка нівелює й ставить під сумнів мобільність суспільств, а у зв'язку з цим – і реалізацію стратегічних планів національних урядів. У країнах, які змогли пристосуватися до цих умов і розвиваються, поширюється конкурентна економіка, що заохочує приватну вигоду. Недемократичні політичні режими, які перебувають у політичній, соціальній,-економічній кризі продукують деструктивну міфологію. Для покращення ситуації важливо оцінювати структурні відмінності між національними економічними регіонами та компенсувати їх роблячи кроки до політичного об'єднання частин країни.

2.2. Методологія дослідження політичної конкуренції парламентських партій

Дослідження грунтувалося на основних принципах сучасного пізнання, а саме: науковості, об’єктивності, системності, комплексності теорії й практики. Принципи науковості та об’єктивності виступають гарантом отримання достовірної інформації, заперечують свідоме викривлення фактів, довільне трактування процесів або явищ без їх належного наукового обґрунтування. Принципи системності та комплексності передбачають аналіз парламентських політичних партій, які завжди є частиною певної системи та, зі свого боку, самі мають складну структуру.

Дослідженню сприяли загальнонаукові й спеціальні методи наукового пізнання, зокрема аналізу та синтезу, дедукції й індукції, біхевіоризму, моделювання та інші, що стосувалися безпосередньо організації та процедури дослідження поставлених завдань. Зокрема, аналізуючи європейські стандарти й українську правову базу функціонування політичних партій, використовували політико-правовий метод.

Політичну конкуренцію партій важливо досліджувати з позицій постбіхевіоризму. Це дає змогу комплексно, з урахуванням ціннісних і філософських аспектів політики прогнозувати подальшу конкурентну боротьбу політичних партій. При цьому важливо використовувати емпіричні дослідження, котрі дають змогу оцінити реальну політичну практику суб’єктів політики. Під час аналізу політичної конкуренції не слід обмежуватися дослідженням електорально-поведінкових реакцій індивідів, політичних партій та груп на ті чи інші процеси. Маємо зосереджувати увагу на потребах соціуму й тому, чи політична конкуренція сприяє розвитку суспільства, чи призведе до консервації або деградації. Потрібно політичну конкуренцію розглядати в контексті функціонування політичного режиму.

Структурно-функціональний підхід дав підставу розглядати політичну конкуренцію як певну цілісність, систему з складною структурою, у якій кожен

компонент відіграє свою функціональну роль, має певне призначення та спрямований на задоволення потреб наявних елементів системи.

У межах раціонального підходу виявлено, що парламентські політичні партії як раціональні суб'єкти політичного процесу намагаються збільшити рівень електоральної підтримки населення й максимізувати вигоди за зменшення витрат, змушені діяти прагматично конструюючи нову соціальну реальність.

Неоінституційний підхід дав змогу розглядати парламентські політичні партії не лише як суб'єкт політичного процесу із притаманними їм властивостями, а й виявити поведінкові мотиви й цінності, що спрямовували діяльність політичних партій у тому чи іншому парламентському виборчому циклі. Використання неоінституційного підходу дало змогу дослідити концепт відкритості в діяльності політичних партій, оскільки в основу інституціоналістської концепції політики покладено уявлення про принципову відкритість політичного процесу та політичну рівність громадян. Однак на політичну конкуренцію партій впливають об'єктивні й суб'єктивні чинники та умови, у яких вони взаємодіють під час виборчого процесу.

Методологія інституціоналізму має подвійне значення, оскільки сам підхід можна розуміти як концептосистему, ядром якої є концепт – політична партія як інституція, яка разом з іншими концептами мезо- й макрорівня (правила чи неформальні норми) дає змогу комплексно досліджувати політичну конкуренцію партій.

Логіга дослідження зумовила використання компаративного аналізу, що уможливив виявлення загальних рис функціонування політичних партій та особливості політичної конкуренції в різних країнах. Зокрема, індикатором, який визначає якісні характеристики політичної конкуренції парламентських партій, є рівень уключення громадян у політичні процеси. Застосовуючи компаративний аналіз, ми розглянули Україну та низку європейських країн із високими та низькими індикаторами політичної активності громадян. Це дало можливість з'ясувати, що інтерес до політики

залишається відносно стабільним на високому рівні в країнах із давніми демократичними традиціями. У Східній Європі інтерес громадян до політики значно нижчий. Виборці майже всіх колишніх соціалістичних країн Східної Європи (Болгарія, Естонія, Польща, Латвія, Угорщина, Румунія, Росія, Україна), проявляють інтерес до політики значно нижче, порівняно з державами континентальної Європи.

За допомогою методики контент-аналізу здійснено системну та об'єктивну ідентифікацію програм і повідомлень, які парламентські політичні партії розміщують у соціальних мережах. Це дало змогу з'ясувати контент текстів, повідомлень на інтернет-сторінках українських парламентських політичних партій і виявити, що на регіональних сторінках розміщено більше інформації національного рівня й, навпаки, менше місцевої інформації. Контент-аналіз сприяв з'ясуванню тематики дописів на інтернет-сторінках парламентських партій та визначенню Топ-5 тем, які найчастіше пропонуються для обговорення.

Успішне виконання завдань й досягнення мети дослідження зумовлені використанням сукупності методів, що дало змогу виявити причинно-наслідкові зв'язки й особливості політичної конкуренції парламентських політичних партій.

У політичних режимах через політичні партії громадяни та соціальні групи мають можливість впливати на інші групи, суспільство загалом відповідно до своїх інтересів, перетворюючись на важливих суб'єктів політики. У сучасному політичному процесі політичні партії – найбільш активні суб'єкти політики. Тому інтерес політичної науки є значним до цих суб'єктів політики.

Нині активізувалося проведення досліджень щодо діяльності політичних партій серед зарубіжних (Л. Даймонд, Р. Ґантер, Г. Дадлер, Б. Річардсон, Л. Морліно, М. Конедж, М. Лааско, Р. Таагепера) [473] та українських науковців (В. Горбулін, О. Дем'янчук, М. Михальченко, В. Полохало, О. Жданов, А. Романюк, В. Лебедюк, Ю. Морозюк,

О. Якубовський, С. Рябов, М. Примуш, Ю. Шведа, В. Якушик) [92; 112]. Однак стан теоретико-методологічних засад дослідження політичних партій залишається недостатньо розробленим. Викладені окремими авторами матеріали щодо ролі SWOT-аналізу в діяльності парламентських політичних партій є не впорядкованими й не дають змоги комплексно осмислити цю методику.

Для дослідження політичної конкуренції парламентських партій корисне використання SWOT-аналізу як методики, що дає змогу визначити сильні та слабкі сторони в діяльності політичних партій. У зв'язку з цим важливим інструментом стратегічного планування для політичних партій є методика SWOT-аналізу.

Її запропонував К. Ендрюс, досліджуючи економічні складники політики. SWOT-аналіз за назвою утворюється за першими буквами англійських слів, а саме: *strength* (сила), *weakness* (слабкість), *opportunities* (можливості), *threars* (загрози) [92, с. 105].

Методику було засновано на дослідженні й структуризації знань про поточну ситуацію та тенденції, а пізніше стала використовуватись у широкому значенні – для конструювання стратегій. Як зазначає Ю. Кобець, «метод SWOT є підходом, який дає змогу провести спільне вивчення внутрішнього й зовнішнього середовища застосовуючи який можемо встановити лінії зв'язку між силою й слабкістю, наявні в системі, та між зовнішніми загрозами й можливостями» [161, с. 53]. Це передбачає спочатку виявлення сильних і слабких сторін, загроз та можливостей, а після цього установлення взаємозв'язку між ними, які в майбутньому можуть бути використані для формулювання стратегії в політичній діяльності.

У виборчих процесах парламентським і непарламентським політичним партіям здійснювати агітацію доводиться все важче. Це пов'язано з високим рівнем політичної конкуренції, великою кількістю суб'єктів політичного процесу, перенасиченням інформації щодо діяльності політичних партій тощо. У зв'язку з цим постає потреба підвищувати конкурентоспроможність

функціонування політичних партій через розуміння можливостей і труднощів, із якими вона може зіткнутися в політичній діяльності. Під час виборчих кампаній треба визначати стратегічні пріоритети, виконувати тактичну діяльність, аби пристосовуватися до змін зовнішнього середовища, використовувати політичний менеджмент в управлінні, а отже, здійснювати стратегічне управління. Важливим інструментом стратегічного управління, що комплексно оцінює внутрішні й зовнішні чинники, котрі впливають на специфіку політичної конкуренції, є SWOT-аналіз.

Цей аналіз не містить остаточної інформації для прийняття політичних рішень, але дає змогу впорядкувати процес обмірковування інформації з використанням власних думок й оцінок. SWOT-аналіз сприяє тому, аби формувати загальний перелік стратегій політичних партій з урахуванням їхніх можливостей та специфіки через адаптацію до середовища або вплив на нього. Застосування SWOT-аналізу пояснюється тим, що стратегічне управління пов’язане з різносторонньою інформацією під час виборів, яку потрібно збирати, обробляти й аналізувати, а відтак виникає потреба організації такої роботи.

Сильними сторонами парламентської політичної партії можуть бути вже наявні в іміджевій конструкції характеристики, які сприймаються як позитивні для цільових електоральних групп, на які спрямовано політичну діяльність. Важливо зазначити, що для нецільових електоральних груп ці іміджеві характеристики можуть не сприйматися як позитивні, а навпаки – можуть бути в певних випадках негативними. Зі свого боку, саме ці позитивні іміджеві характеристики формують рейтинг політичної партії (табл. 2.1).

Слабкими сторонами парламентської політичної партії будуть ті наявні іміджеві конструкції, що сприймаються цільовими групами як негативні. Ці складники іміджу створюють ту частину поточного негативного рейтингу політичної партії, яка в рамках виборчої кампанії є доступною для зміни (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Загальні характеристики сильних і слабких сторін політичних партій (SWOT-аналіз)

Сильні сторони (потенційні внутрішні переваги)	**Слабкі сторони (потенційні внутрішні недоліки)**
Конкурентні переваги (унікальність, представлення конкретної цільової електоральної групи),	Відсутність реальних конкурентних переваг (відсутність унікальності, представлення конкретної цільової електоральної групи),
чітка світоглядна позиція (ідеологія),	розмита або відсутня світоглядна позиція (ідеологія),
харизматичний та відомий лідер,	відсутність харизматичного та відомого лідера,
досвід попередніх виборчих кампаній,	відсутність досвіду попередніх виборчих кампаній («новачок» у політиці),
парламентська партія (лобізм),	не парламентська партія,
наявність наступальної стратегії чи іншої обґрунтованої стратегії,	відсутність обґрунтованої стратегії,
наявність чіткої передвиборної програми,	відсутність чіткої передвиборної програми,
розгалужена і дієва мережа місцевих партійних осередків,	відсутність розгалуженої мережи місцевих партійних осередків,
зростання лояльності та чисельності цільових електоральних груп (поточний рейтинг),	утрата репутації у виборців (поточний антирейтинг,)
знання політичного ринку, можливість захисту від конкурентів,	незнання політичного ринку,
наявність ресурсів (адміністративних, матеріальних, інформаційних, демографічних тощо) і доступ до особливих ресурсів,	відсутність достатніх ресурсів (адміністративних, матеріальних, інформаційних, демографічних тощо),
використання політичного менеджменту в управлінні,	відсутність професійного управління та менеджменту,
відомість та позитивна репутація партії,	погана репутація партії і її лідера,
професійний кадровий потенціал, високий рівень мотивації	відсутність кваліфікованих кадрів, низький рівень мотивації

Джерело: Складено автором.

Під можливостями важливо розуміти ті позитивні характеристики іміджу політичної партії, яких в іміджевої конструкції організації немає, але які затребувані електоральними групами. На етапі стартової діагностики в рамках фокус-груп формуються ідеальний образ й іміджеві характеристики політичної партії та її кандидатів. Подальше впровадження іміджевих

характеристик політичної партії дасть змогу, з одного боку, закріпити вже наявну електоральну підтримку, а з іншого – залучити нових представників електоральних груп, для збільшення електорального рейтингу організації. Під можливостями потрібно розглядати ті позитивні характеристики, які затребувані електоральними групами, упровадження яких в іміджеву конструкцію політичної партії дозволить збільшити електоральний рейтинг.

Під загрозами важливо розуміти ті іміджеві характеристики, які відсутні в іміджі політичної партії, але є негативними для електоральних груп і впровадження яких в іміджеву конструкцію організації призведе до зниження електорального рейтингу. Ці негативні характеристики можна виявити на етапі стартової діагностики в рамках фокус-груп. Наприклад, за допомогою питання: за яку політичну партію, що володіє певними рисами й характеристиками, Ви не проголосували б ніколи?

Таблиця 2.2

Загальні характеристики можливостей та загроз у діяльності політичних партій (SWOT-аналіз)

Потенційні зовнішні можливості	Потенційні зовнішні загрози
Економічний розвиток держави;	Економічна криза, інфляція;
соціально-політична стабільність,	високий конфліктний потенціал суспільства,
нормативно-правова база, яка гарантує права й можливості партій,	нормативно-правова протидія з боку партії влади (відмова у реєстрації тощо),
самозаспокоєність ключових конкурентів,	активізація «старих» і «нових» конкурентів (партій, блоків, коаліцій),
розширення діяльності на інші цільові електоральні групи, захист і задоволення їхніх потреб	зміни в потребах електоральних груп

Джерело: Складено автором.

У SWOT-аналізі здійснено оцінку ситуації, у якій відбуватиметься політична діяльність партій. Для цього важливо проаналізувати об’єктивні

умови, котрі допоможуть оцінити, які є зовнішні можливості та загрози під час політичної конкуренції.

Таблиця 2.3

Взаємодія елементів у SWOT-аналізі

	Можливості	**Загрози**
Сильні сторони	Заходи, які потрібно здійснити, щоб використати сильні сторони політичної партії для реалізації можливостей	Заходи, які використовують сильні сторони політичної партії для запобігання загрозам
Слабкі сторони	Заходи, які необхідно здійснити, щоб мінімізувати слабкі сторони політичної партії, використовуючи наявні можливості	Заходи, які мінімізують слабкі сторони для запобігання загрозам

Джерело: Складено автором.

Виконуючи SWOT-аналіз діяльності парламентських політичних партій, треба ретельно визначити сферу кожного складника SWOT-аналізу (сила, слабкість, можливості, загрози), використовувати різносторонню вхідну інформацію та уникати простих висновків. Зазвичай, SWOT-аналіз проводимо за участю найбільш активних і впливових членів політичної партії. Це може бути корисним для визначення слабких та сильних сторін, які відомі активу політичної партії, через застосування методу «мозкового штурму». Підвищити якість аналізу можна, залучивши до нього експертів й осіб, котрі не є членами політичної партії, які зможуть виступити незалежними арбітрами у визначенні переваг і недоліків політичної партії. Застосовуючи SWOT-аналіз, використовуємо дослідження громадської думки, що, зі свого боку, дасть змогу зосередити увагу на певних моментах діяльності політичної партії.

Під час розробки стратегії для політичної партії треба чітко уявляти можливості й загрози на кожному з етапів виборчої кампанії. Для ефективної

конкурентної боротьби потрібно зменшити вплив факторів, які заважають реалізовувати стратегію.

Аналізуючи сильні й слабкі сторони, обов'язково звертаємо увагу на внутрішньопартійну демократію й політичну культуру лідерів політичної партії. Ці чинники визначатимуть можливості і також обмеження при виборі напрямів розвитку організації. Аналізуючи ринок і загрози проведення виборчої кампанії, проводимо детальний аналіз ключових конкурентів, а саме парламентських політичних партій. Це сприятиме кращому розумінню сильних сторін політичної партії під час виборчої кампанії й аналізу можливих дій конкурентів у процесі вибору нової стратегії або створення нового бренду. Суть методу SWOT-аналізу, полягає в зіставленні даних про зовнішнє та внутрішнє середовище, крізь призму подальших загроз і можливостей для діяльності політичних партій.

Перевага SWOT-аналізу – можливість здійснювати систематизацію знань про внутрішні та зовнішні фактори, що впливають на процес стратегічного планування й політичну конкуренцію парламентських партій. Недоліками SWOT-аналізу, які потрібно враховувати, є неможливість з'ясування всіх можливостей і загроз, суб'єктивність вибору через ранжування факторів зовнішнього та внутрішнього середовищ, постійна зміна зовнішніх умов.

Сучасні теоретико-методологічні підходи до дослідження політичних партій дають змогу з'ясувати місце цих суб'єктів політики в політичному процесі. SWOT-аналіз передбачає виявлення сильних і слабких сторін, загроз та можливостей і після цього – установлення взаємного зв'язку між ними, які в майбутньому можуть бути використані для формулювання стратегії в політичній діяльності. Застосування SWOT-аналізу в діяльності політичних партій має важливе значення, оскільки його методика – це ефективний та доступний механізм оцінки стану політичної конкуренції. Він дає змогу систематизувати проблемні аспекти, краще розуміти ресурсні можливості, які треба використовувати під час виборчої кампанії, відстежувати загальний

стан політичного ринку, утілювати нові потенційні можливості краще й швидше за політичних опонентів, приймати вчасні та стратегічні рішення стосовно політичної діяльності.

У дослідженні використано методику *«benchmarking»* (англ. еталонне тестування), яка дає змогу політичним партіям визначати стратегію й коригувати (покращувати) свою діяльність. Застосування методики *«benchmarking»* щодо аналізу суб'єктів політики в Україні лише розпочинається. Із погляду дослідження політичної конкуренції парламентських партій ця методика синергує в єдину конкурентну систему та сприяє проведенню аналізу діяльності конкурентів та розробці власної стратегії.

У США поняття «бенчмаркінг» у науковий обіг уведено в 1972 р. в Інституті стратегічного планування під час розробки програми вдосконалення ринкової стратегії. Методика бенчмаркінгу дає змогу безперервно порівнювати товари (виконаний об'єм робіт та послуг), виробничих процесів й інших параметрів досліджуваного підприємства (структурного підрозділу) з аналогічними об'єктами інших підприємств чи структурних підрозділів (еталонів). У подальшому цим терміном почали позначати метод набуття конкурентних переваг і підвищення конкурентоспроможності суб'єкта підприємництва за рахунок пошуку, вивчення й адаптації до власних умов найкращих методів реалізації бізнес-процесів незалежно від сфери їх застосування.

Український дослідник С. Ставченко зазначає, що «поняття бенчмаркінгу не має однозначного тлумачення. З одного боку, бенчмаркінг – це продукт еволюційного розвитку концепції конкурентоздатності, а з іншого – програма покращення якості» [314]. Один із фундаторів бенчмаркінгу Р. Кемп подає таке трактування терміна: «Бенчмаркінг – це постійний процес вивчення й оцінки товарів, послуг та досвіду виробництва найбільш серйозних конкурентів або тих компаній, які є визнаними лідерами у своїх областях» [153, с. 79]. І. Аренков і Г. Багієв визначають бенчмаркінг

як метод пошуку й утілення найуспішніших інновацій на всіх рівнях підприємства з метою збільшення його конкурентоспроможності [19, с. 12].

У політичній науці використання цього методу дає змогу суб'єктам політики, зокрема політичним партіям, на основі вивчення успішних стратегій інших партій партнерів/конкурентів удосконалювати реалізацію власної стратегії. Бенчмаркінг покликаний підвищити ефективність власної діяльності та завоювання переваг у конкурентній боротьбі. Наголосимо, що бенчмаркінг використовуємо передусім для аналізу неочевидних, тобто прихованих, процесів і явищ. Особливість бенчмаркінгу полягає в збиранні якомога більш повної, у тому числі конфіденційної, інформації про діяльність різних політичних партій, які конкурують між собою. Отримана інформація допомагає ширше зрозуміти особливості конкурентного середовища й причини та чинники успіху парламентських партій, які повинні бути узагальнені та використані в процесі побудови моделі ефективної політичної діяльності.

Бенчмаркінг створює своєрідну базу аналогій, яку можна використовувати як еталонний об'єкт поглибленого предметного дослідження. Причому цілі тих суб'єктів політики, котрі використовують методику бенчмаркінгу, можуть бути різними: покращити іміджеві позиції політичної партії, порівняно із іншими конкурентами; зменшити витрати на виборчу кампанію; упроваджувати сучасні технології в реалізацію політичної діяльності або збільшити ефективність тих, що вже використовуються; визначити проблемні місця під час виборчої кампанії або підготовки до неї; розробити нові законопроекти чи запропонувати нові галузеві реформи; поліпшити менеджмент у політичній партії тощо. Як слушно зазначає норвезький дослідник Б. Андерсен, «бенчмаркінг – це постійне вимірювання й порівняння окремого бізнес-процесу з еталонним процесом провідної організації для збирання інформації, котра допоможе підприємству визначити мету свого вдосконалення й проведення заходів щодо поліпшення роботи» [9].

Використовуючи методику *«benchmarking»,* можемо якісно й кількісно проаналізувати Facebook-сторінки парламентських політичних партій (табл. 2.4). Дослідження Facebook-сторінок здійснювали за трьома критеріями, а саме: наявність сторінки на Фейсбуці, кількість підписників і чисельність дописів.

Таблиця 2.4

Аналіз Facebook-сторінок парламентських політичних партій за допомогою методики «benchmarking» у першому півріччі 2018 р. у Волинській області

№ з/п	Партія/Критерій	Наявність Facebook сторінки	Кількість дописів	Кількість підписників
1	Блок Петра Порошенко	+	1107	684
2	«Народний Фронт»	+	227	310
3	Об’єднання «Самопоміч»	+	1954	1375
4	«Опозиційний блок»	+	115	215
5	Радикальна партія О. Ляшка	+	234	4151
6	ВО «Батьківщина»	+	1101	7799

Джерело: Волинь: ОПОРА презентувала результати моніторингу Facebook сторінок парламентських партій. URL: https://www.oporaua.org

За результатами використання методики *«benchmarking»* з’ясовано, що незначна активність у соціальних мережах «Народного фронту» і «Опозиційного блоку» у 2018 р. корелюється з рівнем їх підтримки у Волинській області зокрема.

Таблиця 2.5

Аналіз Facebook-сторінок парламентських політичних партій за допомогою методики «benchmarking» у першому півріччі 2018 р. у Одеській області

№ з/п	Партія/Критерій	Наявність Facebook сторінки	Кількість дописів	Співвідношення загальнонаціонального і регіонального контенту, %
1	Блок Петра Порошенко	+	27	36/26
2.	«Народний фронт»	+	24	84/4
3	Об'єднання «Самопоміч»	+	436	25/40
4	«Відродження»	+	4	50/25
5	Радикальна партія О. Ляшка	–	–	–
6	ВО «Батьківщина»	+	620	55/10

Джерело: Facebook для одеських організацій парламентських партій: засіб комунікації чи новинний ресурс? URL: https://izbirkom.org.ua/publications/politika-8/2018/facebook-dlia-odeskikh-organizatsii-parlamentskikh-partii-zasib-komunikatsiyi-chi-novinnii-resurs/

Одеські обласні організації парламентських політичних партій також частіше аніж регіональні оприлюднюють у соціальних мережах загальнонаціональні новини. Це призводить до того, що публікації майже не обговорюються на місцевому рівні. Також на регіональних сторінках політичних партій розміщується інформація, крім загальнонаціонального та регіонального контенту, а саме: інформаційна робота з виборцями, привітання, публічні заходи, благодійна іпросвітницька робота тощо. Серед

обласних організацій парламентських партій ВО «Батьківщина», Об'єднання «Самопоміч», БПП «Солідарність», «Народний фронт» та «Відродження» мають сторінки у Facebook. Лише в обласної організації «Радикальної партії Олега Ляшка» відсутня сторінка в соціальних мережах (табл. 2.5). Невелика кількість публікацій у БПП «Солідарність» пояснюється тим, що сторінку обласної організації створено лише в березні 2018 р., а до цього часу інформування виборців відбувалося на Facebook-сторінці «Моя Одеса» [432].

Таблиця 2.6

Аналіз Facebook-сторінок парламентських політичних партій за допомогою методики «benchmarking» у першому півріччі 2018 р. у Черкаській області

№ з/п	Партія/Критерій	Наявність Facebook сторінки	Кількість підписників	Наявність інформації про місцезнаходження районних осередків, приймалень на сторінці
1	Блок Петра Порошенко	+	менше 200	–
2	«Народний фронт»	+	менше 200	+
3	Об'єднання «Самопоміч»	+	менше 100	+
4	«Опозиційний блок»	+	менше 100	–
5	Радикальна партія О. Ляшка	+	менше 100	+
6	ВО «Батьківщина»	+	933	–

Джерело: «Опора» провела в Черкасах публічну дискусію на тему комунікацій політичних партій з виборцями. URL: http://pro-vincia.com.ua/novini/news_poltika/38684-opora-provela-v-cherkasah-publchnu-diskusyu-na-temu-komunkacy-poltichnih-party-z-viborcyami.html

Зазначимо, що парламентським політичним партіям на Черкащині треба розмістити контакти районних осередків у соціальних мережах, однак

на усіх Facebook-сторінках наявні адреси обласних організацій парламентських партій. За допомогою методики *«benchmarking»* з'ясовуємо що кількість читачів і підписників Facebook-сторінок є доволі низькою й партії не повною мірою здійснюють комунікацію з виборцями(табл. 2.6).

Зауважимо, що підтримка тих чи інших політичних партій не завжди пов'язана з активністю в соціальних мережах, однак ті чи інші політичні партії не повною мірою використовують нові перспективні канали та форми взаємодії з виборцями.

Перспективним напрямом подальших досліджень є вивчення політичних технологій, котрі використовуються парламентськими партіями під час політичної конкуренції. Застосування методики бенчмаркінгу дає змогу досліджувавати різні аспекти практичної діяльності політичних партій, порівнюючи з кращими/гіршими практиками конкурентів (ефективність використання ресурсів, комунікація з виборцями, інформаційна підтримка, контроль за виборчим процесом тощо).

На підтвердження тези щодо перспективи комунікації політичних партій із виборцями в соціальних мережах наводимо дані міжнародного аналізу. У дослідженні за 2018 р., яке провели компанії *«We Are Social»* та *«Hootsuite»,* повідомляється, що доступ до Інтернету нерівномірно розподілений по земній кулі: найменше інтернет-користувачів у країнах Центральної Африки та Південної Азії. Проте держави цих регіонів світу за 2018 р. характеризуються найвищими показниками росту. Наприклад, із початку 2017 р. кількість інтернет-користувачів в африканській країні Малі збільшилась у шість разів.

За даними дослідження, більшість людей у світі користується Інтернетом із мобільних пристроїв (52 % інтернет-трафіку за 2018 р. припадає саме на них). Окрім того, зазначено, що 9 із 10 користувачів соціальних мереж застосовують для цього саме мобільні телефони.

Серед соціальних мереж за популярністю лідирує Facebook (2,17 млрд активних користувачів у 2018 р.). За ним – *Youtube* і *Whatsapp*. А кількість користувачів *Instagram* за останній рік збільшилася на третину.

В Україні, відповідно до дослідження, станом на 2018 р. проживає 25,6 млн інтернет-користувачів, що становить 58 % всього населення держави. Лише 13 млн із них користуються соціальними мережами, а мобільними телефонами для спілкування в Інтернеті – 9,5 млн [330].

Вважаємо, що ті політичні партії, які не розглядають і не застосовують соціальні мережі у XXI ст. як засіб комунікації з виборцями, матимуть значно менше можливостей переконати й знайти своїх виборців. І навпаки, у тих політичних партій, які активно використовують соціальні мережі під час конкурентної боротьби, буде більше можливостей потрапити в парламент.

Висновки до розділу 2

Зауважено, що конкурентною партійною системою вважається така, за якою більше однієї партії мають можливість виграти вибори або належати до переможної коаліції. За такої системи у виборчому процесі бере участь декілька суб'єктів політики (політичних партій або блоків), які реально можуть подолати прохідний виборчий бар'єр та бути представленими в парламенті й, отже, отримати статус парламентської політичної партії.

Наголошено на критеріях, які дають змогу провести комплексний аналіз політичної конкуренції парламентських партій. Її можемо розглядати в широкому й вузькому контекстах. У широкому розумінні, політичну конкуренцію, трактуємо як явище, що прагне охопити все розмаїття політичної боротьби у політичному процесі задля моделювання всіх об'єктивних і суб'єктивних чинників, які формують середовище, де триває політична боротьба. У вузькому розумінні, політичну конкуренцію можемо аналізувати через конкретні суб'єкти політичного процесу за відповідними хронологічними й територіальними параметрами.

У рамках вузького підходу виокремлюємо кілька аспектів. По-перше, це дослідження крізь призму виборчого процесу (підхід Дж. Сарторі). Для політичної партії важливі участь у виборах та висування своїх представників. Якщо політична партія, яка відмовляється від участі у виборах і не конкурує з іншими за здобуття влади, то вона автоматично перестає бути конкурентною партією й занепадає. По-друге, політичну конкуренцію можемо розглядати, застосовуючи структурний підхід (М. Дюверже). У цьому контесті акцентуємо увагу на особливостях структури партії (внутрішня організація) та часу її існування і зв'язках із суспільством. По-третє, політичну конкуренцію розглядаємо за посередництвом реалізації тих функцій, які виконують політичні партії в конкретному політичному режимі (Ж.-Л. Кермон). У такому контексті зосереджено увагу на функціональних особливостях політичних партій для мобілізації й досягнення мети.

Установлено, що до аналізу політичної конкуренції парламентських партій доцільно застосовувати політичний дискурс, який спроможний виступати дієвим ресурсом (провладних чи опозиційних партій), конструюючи та змальовуючи певні обриси політичної реальності, і котрий здатний здійснювати легітимацію тих чи інших суб'єктів політики. У політичному дискурсі виконується й конструюється певна умовна реальність, яка претендує стати політичною практикою. Іншими словами, через дискусію між політичними партіями щодо дихотомії «демократія–авторитаризм» у виборчому процесі можуть створюватися нові правила гри.

Політична конкуренція між політичними партіями може мати позитивні й негативні складники для розвитку суспільства. До позитивних відносимо демократизацію та регулювання політичного процесу на конкурентних засадах, формування активістської політичної культури в громадян, політичну соціалізацію, протидію соціальній апатії, абсентеїзму й політичного радикалізму. До негативних складників відносимо загрозу розвитку демократії та її цінностей, оскільки під час виборчих процесів політичні партії використовують маніпуляційні технології й можуть стати засобом для досягнення злочинних, антигуманних цілей.

Для характеристики потенціалу парламентських партій використано неоінституційний підхід, який дав змогу розглядати парламентські політичні партії не лише як суб'єкт політичного процесу з притаманними їм властивостями, а й виявити поведінкові мотиви та цінності, що спрямовували діяльність політичних партій у тому чи іншому парламентському виборчому циклі. Застосування неоінституційного підходу уможливило дослідження концепту відкритості в діяльності політичних партій, оскільки в основу інституціоналістської концепції політики покладено уявлення про принципову відкритість політичного процесу та політичну рівність громадян. Однак на політичну конкуренцію партій впливають об'єктивні та суб'єктивні чинники й умови, у яких вони взаємодіють під час виборчого процесу. Методологія інституціоналізму має подвійне значення: сам підхід можемо розуміти як

концептосистему, ядро якої – концепт політична партія як інституція, яка разом з іншими концептами мезо- й макрорівня (правила чи неформальні норми) дає змогу комплексно досліджувати політичну конкуренцію партій.

Зазначено, що індикатором, котрий визначає якісні характеристики політичної конкуренції парламентських партій, є рівень уключення громадян у політичні процеси. Застосовуючи компаративний аналіз, ми розглянули Україну та низку європейських країн із високими й низькими індикаторами політичної активності громадян. Це сприяло з'ясуванню того, що інтерес до політики залишається відносно стабільним на високому рівні в країнах із давніми демократичними традиціями. У Східній Європі інтерес громадян до політики є значно нижчим. Виборці майже всіх колишніх соціалістичних країн Східної Європи (Болгарія, Естонія, Польща, Латвія, Угорщина, Румунія, Росія, Україна) проявляють інтерес до політики значно менше, ніж у державах континентальної Європи.

У дослідженні використано методику *«benchmarking»*, яка дає змогу політичним партіям визначати стратегію й коригувати (покращувати) свою діяльність. Застосування цієї методики щодо аналізу суб'єктів політики в Україні є інноваційним. Стосовно дослідження політичної конкуренції парламентських партій ця методика синергує в єдину конкурентну систему та уможливлює аналіз діяльності конкурентів і розробку власної стратегії.

У процесі створення стратегії для політичної партії треба чітко уявляти можливості й загрози на кожному з етапів виборчої кампанії. Для ефективної конкурентної боротьби потрібно зменшити вплив факторів, які заважають реалізовувати стратегію. Аналізуючи сильні та слабкі сторони, зважаємо на внутрішньопартійну демократію й політичну культуру лідерів політичної партії. Ці чинники визначатимуть можливості та обмеження в обранні напрямів розвитку організації. Аналізуючи ринок і загрози проведенню виборчої кампанії, детально розглядаємо ключових конкурентів, а саме парламентських політичних партій. Це допоможе краще зрозуміти сильні сторони політичної партії під час виборчої кампанії й проаналізувати

можливі дії конкурентів під час вибору нової стратегії або створення нового бренду.

Застосування SWOT-аналізу дало змогу з'ясувати та запропонувати авторську методологію визначення можливих потенційних внутрішніх переваг (сильні сторони) і недоліків (слабкі сторони) політичних партій. До сильних сторін відносимо існування харизматичного лідера, досвід попередніх виборчих кампаній, статус парламентської партії та наявність фракції в парламенті, чіткої передвиборної програми, ресурсів (адміністративних, матеріальних, інформаційних, демографічних тощо), професійний кадровий потенціал, високий рівень мотивації членів партії, розгалужену й дієву мережу місцевих партійних осередків; наявність наступальної стратегії чи іншої обґрунтованої стратегії тощо. До слабких сторін належать відсутність харизматичного лідера, відсутність досвіду попередніх виборчих кампаній, статус не парламентської партії та відсутність лобістів у парламенті, обмеженість ресурсів (адміністративних, матеріальних, інформаційних, демографічних тощо), відсутність професійного управління й менеджменту, розгалуженої мережі місцевих партійних осередків; наявність наступальної стратегії чи іншої обґрунтованої стратегії тощо.

Обгрунтовано, що під можливостями важливо розуміти позитивні характеристики іміджу політичної партії, які в іміджевій конструкції організації не актуалізовані, але затребувані електоральними групами. Під загрозами важливо розуміти ті іміджеві характеристики, котрі відсутні в іміджі політичної партії, але є негативними для електоральних груп і впровадження яких в іміджевій конструкції організації призведе до зниження електорального рейтингу.

Основні положення розділу викладено здобувачем у таких публікаціях: [411; 416; 420; 425; 429].

РОЗДІЛ 3
СВІТОВИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД ПОЛІТИКО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

3.1. Міжнародні стандарти правового регулювання політичних партій

Діяльність політичних партій як суб'єктів політичного процесу регулюють політико-правові норми, які характерні для певного типу політичного режиму. Функціонування політичних партій в Україні регулює українське законодавство, яке закладає певну філософію та принципи діяльності політичних партій. Для кращого розуміння українського законодавства потрібно проаналізувати міжнародні стандарти правового регулювання політичних партій.

Свобода об'єднань у політичні партії є важливою конституційною гарантією політичного плюралізму як одного з основних засад сучасного демократичного політичного режиму. У зв'язку з цим політико-правові норми, що регулюють здійснення цієї свободи, а саме утворення й діяльність політичних партій, створюють окремий правовий блок, у котрій сформовані загальновизнані європейські демократичні стандарти. Джерелом таких стандартів виступають документи двох поважних міжнародних організацій – Комісії «За демократію через право» (Венеціанської комісії) Ради Європи й Бюро з демократичних інституцій і прав людини Організації з безпеки та співробітництва в Європі (БДІПЛ ОБСЄ).

Особливе значення в цій галузі має Кодекс належної практики щодо політичних партій, прийнятий у 2009 р., оскільки адресований не лише державам, а насамперед політичним партіям, котрі функціонують у державах – членах Ради Європи. Для України запропонований документ має важливе значення. Він не належить до міжнародних зобов'язальних актів, а є прикладом так званого «м'якого» міжнародного права. Відповідно держави,

які є членами Ради Європи, повинні брати до уваги такі документи при вдосконаленні власного національного законодавства [164].

Для парламентських політичних партій важливим складником є політико-правова, а саме формування уряду. Незалежно від того, наскільки добре парламентські партії представляють кандидатів, якщо вони не в змозі займати високі політичні посади й підтримувати політику наступних урядів, то перебувають у невигідній ситуації.

Реалізовуючи цю функцію, парламентські партії стикаються з перешкодами: відносно швидка зміна у владі у зв'язку з непостійністю вподобань виборців або в деяких парламентських випадках вихід із коаліцій, які призводять до передчасних виборів. Як зазначає Ф. Шміттер, «історично, тобто в хвилях демократизації, які супроводжували Перша та Друга світові війни, партію, як правило, створювали з акцентом на зміну режиму і, як правило, вона залишалася при владі від 10 до 12 років (наприклад Ірландія, Фінляндія, Західна Німеччина, Італія та Японія). Навпаки, відбулося після 1974 р. У всіх випадках, крім двох (Чилі та Чеська Республіка), лідируюча партія зазнала поразки в першому або другому турі, часто з великим відривом» [498].

Дослідник обґрунтовує, що частина відповідальності лежить на партії, яка часто ставала переможцем в установчих виборах. Їх названо «Форум-партії», оскільки вони забезпечили загальну основу для опору попередньому самодержавству шляхом об'єднання широкого спектра політичних утворень. Спочатку вони були набагато ближче до того, щоб називатися громадськими рухами, а деякі не хотіли перетворювати себе в партії. Ф. Шміттер зазначає, що ««Іспанський Союз Демократичного Центру» А. Суареса був прототипом і, як і його наступники, розвалився на безліч фракцій, переживши найсерйознішу поразку на виборах (утрата 29,3 % виборців між виборами 1979 і 1982 рр.) в історії сучасної демократії. «Солідарність» у Польщі, «Громадянський форум» і «Громадськість проти насильства» в Чехословаччині, «Народний Фронт» в Естонії, «Демократична

Росія» в Росії та «Об'єднанання демократичних сил» у Болгарії мали таку ж саму долю» [498].

Однак ця особливість не є недостатньою, аби пояснити повсюдний шаблон нестійкого й неефективного партійного уряду. Політична еліта, що формується в сучасних демократичних режимах, на думку Ф. Шміттера, складатиметься з прагнучих професійних політиків, тобто осіб, які мають намір жити для себе та не лише для політики. «Батьки-засновники» в більшості розвинених демократичних держав являли собою відносних аматорів, які мали інші професії й відносно невеликий інтерес до увічнення себе у владі. Сучасним політикам потрібний безперервний доступ до державної влади (а отже, до державних грошей), оскільки вони часто не мають самостійного джерела доходу і їхні партії не в змозі винагородити їх матеріально або духовно. Крім того, саме тому, що вони так мало платять членських внесків, сучасні партії самі стали набагато більше покладатися на державне фінансування. Іронія полягає в тому, що, незважаючи на всі зусилля, партії в сучасних демократіях менш спроможні дисциплінувати тих, кого вибирають, або забезпечувати те, щоб їхня програма була реалізована, коли партія перебуває при владі [498].

У XXI ст. з розвитком законодавства щодо функціонування політичних партій ступінь регулювання цих суб'єктів політики в різних державах сильно відрізняється через відмінності в правових традиціях і конституційному порядку. Політичні традиції, політична культура й історичний розвиток кожної країни та її унікальний культурний контекст природним чином перешкоджає розробці універсального, єдиного набору норм для політичних партій. Однак основні доктринальні положення демократичного політичного режиму через визнання прав людини дають змогу розглянути деякі спільні міжнародні принципи, які можна застосовувати до будь-якої правової системи задля аналізу правових аспектів функціонування політичних партій.

Правове регулювання політичних партій є складним питанням, що вимагає розгляду широкого кола проблем. Політичні партії повинні бути захищені як істотне вираження права людини вільно утворювати об'єднання. І це гарантується більшістю демократичних держав. Проте з урахуванням унікальної та життєво важливої ролі політичних партій у виборчому процесі та демократичному управлінні загальноприйнято, що держави регулюють їх функціонування тією мірою, якою це потрібно для забезпечення ефективного, представницького та справедливого демократичного управління.

Вирішальне значення для належного розуміння основних принципів функціонування політичних партій має те, що вони жодним чином не повинні розглядатися як засіб установлення надмірних обмежень для політичних партій. Головний принцип, на якому грунтуються міжнародні стандарти, – це принцип Копенгагенського документа, у пункті 7.5 якого зазначено: «Держави – учасниці будуть поважати право громадян добиватися політичних чи державних посад, особисто або як представники політичних партій чи організацій, без дискримінації». Основні принципи також засновані на декількох інших керівних принципах щодо політичних партій, прийнятих Венеціанською комісією з 1999 до 2010 р. Керівні принципи діяльності політичних партій повинні розглядатися здебільшого як засіб захисту прав і свобод політичних партій при запровадженні лише мінімального регулювання, необхідного для забезпечення належного їх функціонування [164, с. 62].

Свобода об'єднання – центральне право, яке регулює діяльність політичних партій. Визнані міжнародні, європейські та інші регіональні договори надають право повністю здійснювати свободу об'єднань уключно з утворенням політичних об'єднань усім фізичним особам. Ці тези прописані в таких міжнародних документах, як Міжнародний пакт про громадські політичні права; Загальна декларація прав людини; Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод тощо.

Розглянемо принципи, які забезпечують загальну координацію розгляду законодавства про політичні партії. Важливо те, щоб принципи розглядатися разом і жоден із них не повинен застосовуватися для виключення інших принципів.

Ці принципи визнають важливу роль, яку політичні партії відіграють у демократичному політичному режимі. Зокрема, Європейський суд з прав людини визначив, що політичні партії є формою асоціації, необхідною для належного функціонування демократії. Суд також зазначив: «Сама природа ролі, яку вони відіграють, означає, що політичні партії, єдині утворення, які можуть прийти до влади, також мають можливість впливати на весь режим у своїх країнах. Через пропозиції щодо загальних суспільних моделей, які вони ставлять перед електоратом, а через їхню здатність втілити ці пропозиції у разі приходу до влади політичні партії відрізняються від інших організацій, які виходять на політичну арену». Суд описав політичні партії як носіїв «істотної ролі у забезпеченні плюралізму і належного функціонування демократії» [164, с. 63].

Розглянемо основні принципи, на основі яких здійснюється регулювання політичних партій у міжнародних правових документах. Перший принцип – це «право громадян на об'єднання». Право громадян на об'єднання й створення політичних партій повинно бути вільним від утручання з боку держави. Хоча існують обмеження права на свободу об'єднання, такі обмеження повинні бути точно витлумачені. Лише переконливі й незаперечні докази можуть виправдати обмеження свободи об'єднання громадян у політичні партії. Такі межі мають бути встановлені законом та обґрунтовані й необхідні в демократичному суспільстві. Вступ до політичних партій повинен мати добровільний характер, і жодна особа не повинна бути змушена вступити чи належати до будь-якого об'єднання проти своєї волі.

Цей принцип прописаний у Загальній декларації прав людини (стаття 20), а саме:

– кожна людина має право на свободу мирних зібрань та асоціацій;

– ніхто не може бути примушеним до вступу в будь-яку асоціацію [128]. Цей принцип акцентує увагу на тому, що має бути гарантоване право громадян на об'єднання в політичні партії.

Другий принцип – це «обов'язок держави захищати право особи на свободу об'єднання». До повноважень держави належить забезпечити, щоб відповідне законодавство впроваджувало необхідні механізми й практику, що допускають вільне право на об'єднання разом з іншими в політичні партії. Обмеження на право на свободу об'єднання можуть бути застосовані лише тоді, коли це передбачено законом і є необхідним у демократичному суспільстві. У Міжнародному пакті про громадянські й політичні права (стаття 22), зазначається, що «кожна людина має право на свободу асоціації з іншими, включаючи право створювати профспілки і вступати до них для захисту своїх інтересів», а також «користування цим правом не підлягає ніяким обмеженням, крім тих, які передбачаються законом і які є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах державної чи громадської безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я і моральності населення або захисту прав та свобод інших осіб» [223].

Окрім того, у зазначеному документі прописано, що ніщо не дає права державам, які беруть участь у Конвенції Міжнародної організації праці 1948 р. щодо свободи асоціацій і захисту прав на організацію, приймати законодавчі акти на шкоду гарантіям, передбаченим у цій Конвенції, або застосувати закон так, щоб завдати шкоди цим гарантіям [223]. Потрібно зазначити, що внутрішні функції політичних партій повинні бути, вільними від державного втручання. Внутрішні політичні функції партій найкраще регулюються статутом партій або добровільними кодексами поведінки, розробленими й погодженими самими партіями.

Третій принцип – це «законність». Різні обмеження права громадян на свободу об'єднання в політичні партії й вираження поглядів повинні мати своє офіційне підґрунтя в Конституції держави або в актах парламенту. Ці

обмеження не повинні бути результатом політичної діяльності партії, а мусять бути засновані на законній меті, необхідній у демократичному суспільстві. Отже, часті зміни в законодавстві щодо політичних партій можемо розглядати як результат політичної доцільності, а не як результат задоволення публічного інтересу. Конституція держави й законодавчі акти парламенту повинні поважати право на свободу об'єднання, яке міститься у відповідних міжнародних і регіональних документах [164, с. 64].

Четрертий принцип – це «недискримінація». У міжнародних правових актах зазначається, що державне регулювання політичних партій не може дискримінувати жодну особу або групу за будь-якими ознаками, а саме: стать, мова, релігія, політичні або інші переконання, національне чи соціальне походження, майновий стан, місце народження або інші статуси. Індивідуальне право на вільне об'єднання не поширюється на вимогу, щоб політична партія була змушена приймати членів, які не поділяють її переконань і цінностей. Однак добровільне запровадження політичними партіями принципу недискримінації в міжнародній практиці не заперечується. Свобода об'єднання та свобода вираження поглядів, у тому числі в утворенні та функціонуванні політичних партій, є особистими правами, які повинні поважатися без дискримінації.

П'ятий принцип – це «рівне ставлення». Окремі громадяни або групи осіб, які прагнуть створити політичну партію, повинні робити це на основі рівного ставлення, гарантованого законодавчо. У «пункті 7.6 Копенгагенського документа стверджується: «держави–учасниці поважають право окремих осіб та груп осіб утворювати в умовах повної свободи свої політичні партії чи інші політичні організації і надаватимуть таким політичним партіям та організаціям необхідні правові гарантії можливості конкурувати між собою на основі рівного ставлення з боку закону та влади». Громадяни, які бажають об'єднатися в політичну партію, не повинні з боку держави мати переваги або бути в несприятливому становищі у своїх намаганнях, а регулювання діяльності політичних партій повинно

застосовуватися для всіх однаково. Задля усунення нерівності можуть бути вжиті заходи для забезпечення рівних можливостей для жінок і різних меншин. Для цього застосовуються тимчасові спеціальні заходи, спрямовані на заохочення фактичної рівності жінок та представників етнічних, расових й інших меншин, що раніше були об'єктом дискримінації. Ці заходи можуть прийматися та не повинні розглядатися як дискримінаційні [164, с. 64].

Шостий принцип – це «політичний плюралізм». Він важливий для рівної політичної конкуренції політичних партій. Нормативно-правові акти щодо політичних партій повинні бути націлені на сприяння плюралістичному політичному середовищу в країні. Можливість громадян отримувати різні політичні погляди завдяки вираженню різних політичних позицій політичних партій є важливим елементом демократичного політичного режиму. Як зазначєно у пункті 3 Копенгагенського документа та інших зобов'язань ОБСЄ, «плюралізм необхідний, щоб забезпечити громадянам реальний вибір політичних об'єднань і вибір для голосування. Регулювання функціонування політичних партій повинно бути ретельно продумане, щоб забезпечити, принцип політичного плюралізму» [164, с. 65].

Сьомий принцип – це «підзвітність». Політичні партії можуть отримати певні правові переваги завдяки реєстрації як політична партія, що не доступно для інших об'єднань, зокрема неформальних. Це дає їм змогу залучати фінансування та ефективніше співпрацювати з різними суб'єктами (ЗМІ, видавництва тощо) під час виборчих кампаній. Унаслідок отримання переваг, не наданих іншим об'єднанням, доречно встановити певні зобов'язання для політичних партій у зв'язку з набутим ними правовим статусом. Політичні партії повинні надавати звітність і бути прозорими у своїй діяльності. Отже, законодавство має чітко деталізувати всі аспекти відповідних прав й обов'язків, які супроводжують набуття правового статусу політичними партіями [164, с. 66].

Розуміння та застосування зазначених вище принципів сприяють розумінню ролі політичних партій у демократичному суспільстві. Важливо

те, що функції політичних партій повинні бути визначені на найвищому правовому рівні держави, аби забезпечити стабільність і відносну незмінність цих положень. Однак конституційні положення часто мають загальний характер і можуть надавати надто широкий діапазон для застосування, тому багато держав приймають спеціальні «партійні» закони, котрі стосуються належного регулювання, функціонування та захисту політичних партій. Правові норми, які регулюють діяльність політичних партій, повинні бути викладені в парламентському законодавстві, а не в актах, виданих органами влади.

Законодавство країни має зосереджуватися на сприянні ролі партій як ключових суб'єктів демократичного суспільства та забезпечувати захист прав, котрі стосуються належного функціонування партій. Якщо конкретний закон про політичні партії не вимагається, політичні партії повинні щонайменше зберегти ті самі основні права, які надаються іншим об'єднанням, а також право висувати кандидатів і брати участь у виборах [164, с. 67].

На сучасному етапі політичні партії є унікальними об'єднаннями й перетворилися на основний засіб політичної участі та дискурсу для окремих громадян. Вони визнані Європейським Судом із прав людини як життєво важливі для функціонування демократії. Також Парламентська асамблея Ради Європи визнала, що політичні партії є «ключовим елементом виборчої конкуренції та вирішальним механізмом зв'язку між особою і державою» шляхом «інтегрування груп та окремих осіб у політичний процес…». Як вимагає пункт 3 Копенгагенського документа, політичний плюралізм, що культивується конкуренцією та опозиційними партіями, має вирішальне значення для належного функціонування демократії [164, с. 69].

Важливим аспектом діяльності політичних партій як добровільних об'єднань є зобов'язання щодо відмови від насильства. Політичні партії в демократичних системах повинні відмовитися від використання насильства як політичного інструменту й не пропагувати, не вдаватися до насильства, не

утримувати свої власні воєнізовані формування, не висловлювати ненависть як політичний інструмент. Партії не повинні прагнути зірвати мітинги партій-конкурентів і не перешкоджати праву вільно висловлюватися тим, хто дотримується протилежних поглядів. Партії, які беруть на себе зобов'язання щодо відмови від насильства в політиці, мають право очікувати того мого від інших і сподіватися, що влада захищатиме їх, якщо це зобов'язання не дотримується.

У Кодексі належної практики щодо політичних партій зазначається, що «на органи державної влади покладено забезпечення належного функціонування об'єднання чи політичної партії, навіть якщо вони дратують або ображають осіб, котрі протистоять загальноприйнятим поглядам чи закликам, які вони намагаються поширити. Їхні члени повинні мати можливість проводити зустрічі, не побоюючись, що до них може бути застосоване фізичне насильство з боку їхніх опонентів. Такі побоювання підвищували б імовірність, що інші об'єднання та політичні партії утримуватимуться від публічного висловлення своїх думок з приводу надто спірних питань, що хвилюють суспільство» [164, с. 71].

Окремим аспектом, на який потрібно звернути увагу є реєстрація політичних партій. Належне функціонування партій у багатьох державах показує, що вимоги щодо реєстрації не є необхідними для демократичного суспільства. Проте Європейський Суд з прав людини неодноразово зазначав, що вимоги реєстрації самі по собі не становлять порушення права на вільне об'єднання. Вивчення різних вимог щодо реєстрації партій у державах – учасницях ОБСЄ, попередньо проведене Венеціанською комісією, ілюструє зазначені моменти, а саме:

«Немає вимог щодо реєстрації в Німеччині, Греції та Швейцарії… У Данії та Нідерландах політичні партії не зобов'язані реєструватися, але існують деякі формальності, необхідні для того, щоб вони могли взяти участь у виборах. В Ірландії реєстрація просто дає можливості партії поставити

свою назву поряд з іменами своїх кандидатів, а у Швейцарії реєстрація захищає виняткові права партії на виконання назви.

У деяких державах, де політичні партії зобов'язані зареєструватися, це є просто формальністю, як в Австрії, Іспанії, Уругваї чи Норвегії, де єдиною умовою реєстрації є подання 5000 підписів» [164, с. 75].

Цілком зрозуміло, що законодавство щодо реєстрації політичних партій вимагає, щоб органи влади були проінформовані про політичну партію. Органи державної влади можуть вимагати відомості про постійну адресу партії, реєстрацію партійних назв та символіки, щоб обмежити можливі непорозуміння між партією та громадяними. В окремих державах не дозволять використовувати символи, які пов'язані з національними або релігійними інституціями. Вважаємо, що такі реєстраційні вимоги є обґрунтованими, дають змогу уникнути плутанини та забезпечують громадянам свідомо зробити свій вільний вибір. У багатьох державах реєстрація політичних партій надає партіям низку переваг. Зокрема, реєстрація може бути необхідною для отримання державного фінансування, забезпечення надання ефірного часу або доступу до балотування під час виборів [164, с. 75].

У міжнародній практиці сплата поміркованого реєстраційного збору за створення політичної партії є прийнятою вимогою. Зі свого боку, реєстраційні збори не повинні встановлюватися з метою обмеження утворення політичних партій. Наприклад, у багатьох державах, де реєстрація є лише формальністю та не дає жодних пільг чи надання державних ресурсів політичній партії, запровадження реєстраційного збору може бути зайвим.

У Кодексі належної практики щодо політичних партій зазначається, що реєстраційний збір не повинен бути такого розміру, щоб перешкоджати реєстрації легальних партій. Надмірний реєстраційний збір може вважатися дискримінаційними, оскільки він обмежує права громадян без достатніх ресурсів на об'єднання й участь у виборах, що захищено документами про права людини. Як і інші норми щодо політичних партій, реєстраційний збір

повинен застосовуватись об’єктивно для всіх політичних партій. Держави мають також забезпечувати негрошові методи реєстрації як вираження мінімальної підтримки шляхом збору підписів. Альтернативні не грошові методи повинні бути доступні, а реєстрація – допускатися на основі мінімального рівня підтримки, замінюючи фінансовий аспект [164, с.75].

Низка держав ОБСЄ вимагає підтвердження мінімального рівня підтримки на основі збору підписів перед реєстрацією політичної партії. Мінімальні вимоги дуже відрізняються в різних країнах і, зазвичай, визначаються у відсотках громадян, котрі підтримали ту чи іншу партію. Хоча обмеження, засновані на мінімальній підтримці, установлені шляхом збору підписів, є легітимним механізмом, держава повинна гарантувати, що вони не надто обтяжливі, щоб обмежити політичну діяльність малих партій або вчинити дискримінацію щодо партій, які представляють різні меншини. З урахуванням різниці в розмірі держав, загалом найкраще встановити мінімальний рівень підтримки, принаймні на місцевому та регіональному рівні, не в абсолютних числах, а як розумний відсоток від загальної кількості виборців у конкретному виборчому окрузі [164, с. 76].

Цікавим є питання щодо території, на якій виконує свою діяльність політична партія. Положення стосовно обмеження політичних партій, які представляють географічну зону, загалом слід усунути з відповідного законодавства. Вимоги, що забороняють конкуренцію партій, котрі користуються лише регіональною підтримкою, потенційно дискримінують політичні партії, які користуються сильною громадянською підтримкою, яка, однак, обмежена певним регіоном держави. Такі положення також можуть мати дискримінаційні несприятливі наслідки для малих партій та партій, що представляють різні меншини.

Вимоги щодо географічного розподілу членів партії потенційно також можуть становитися жорстке обмеження політичної участі на місцевому й регіональному рівнях, що несумісне з правом на свободу об’єднання. Географічні аргументи не повинні бути вимогою щодо утворення політичної

партії. Окрім того, не треба забороняти політичні партії, засновані на регіональному чи місцевому рівні [164, с. 77]. Однак дискусія в політичній науці з приводу даного питання є відкритою.

У міжнародному законодавстві, існують приклади, коли встановленням заохочень можемо стимулювати політичні партії щодо забезпечення участі та представництва жінок і меншин у політичних процесах. Зокрема, держава може дозволити більш низький рівень підтримки громадянами партій національних меншин. Такі заходи не повинні вважатися дискримінаційними, оскільки вони сумісні з міжнародними та регіональними документами, які дозволяють вживати спеціальні заходи для забезпечення фактичної рівності й підтримки всебічної участі жінок і меншин у політичному процесі.

Низка країн останніми роками запровадила виборчі гендерні квоти, а в багатьох інших державах політичні партії застосовують добровільні гендерні квоти. Наприклад, як зазначено в Доповіді Венеціанської комісії про вплив виборчих систем на представництво жінок у політиці, десять держав – членів Ради Європи (які також є державами – учасницями ОБСЄ) запровадили зобов'язальні законодавчі квоти для національних парламентів (Бельгія, Боснія й Герцеговина, Франція, Вірменія, колишня югославська республіка Македонія, Сербія, Португалія, Словенія, Іспанія та Албанія). Ці квоти істотно відрізняються щодо мінімального відсотка кожної статі, наявність якого вимагається серед кандидатів, із мінімальним відсотком від 15 % до 50 % кожної статі.

Кілька країн також передбачають порядок розміщення в списку кандидатів. Наприклад, у Сербії кожна четверта позиція повинна бути заповнена недопредставленою статтю, у Боснії й Герцеговині має бути один кандидат недопредставленої статі серед перших двох позицій у списку, два кандидата в числі перших п'яти й три – серед перших восьми, а в Бельгії дві верхні позиції не повинні бути зайняті кандидатами однієї статі. У 30 державах – членах Ради Європи одна чи більше політичних партій прийняли

добровільні квоти задля забезпечення висування певної частки жінок [164, с. 78].

У низці країн політична партія, яка не досягає встановленого мінімального результату, утрачає свій статус зареєстрованої політичної партії. Така практика далека від ідеалу й не повинна містити норми у відповідному законодавстві. Якщо партія зареєстрована, то вона повинна мати можливість продовжувати партійну діяльність поза виборами. Зазвичай, політична партія повинна мати можливість продовжувати своє існування як об'єднання громадян. Такі партії можуть утратити пільги, пов'язані з активною політичною діяльністю (отримання фінансування від держави), але вони не повинні втрачати основних прав (свободи на об'єднання), які надаються всім громадським організаціям.

Заборона або розпуск політичної партії є більш серйозним утручанням, аніж дереєстрація (утрата зареєстрованого статусу). У державах – членах Ради Європи стверджується, що «обмеження щодо або розпуск політичних партій слід розглядати як виняткові заходи, які повинні застосовуватися в тих випадках, коли партія, про яку йдеться, застосовує насильство або створює загрозу громадянському миру і демократичному конституційному ладу в країні». Сам лише факт, що партія виступає за мирну зміну конституційного ладу, не є достатнім, щоб виправдати її заборону або розпуск. Політичні партії повинні бути здатними сприяти змінам закону або правових чи конституційних структур держави за умови, що засоби, які використовуються для цього, законні та сумісні з основними демократичними принципами [165, с. 79–80]. Важливо зазначити, що заборона або розпуск політичних партій є найбільш суворим із доступних обмежень політичних партій і застосовується лише тоді, коли всі менш обмежувальні заходи визнано недостатніми.

У Рамковій конвенції про захист національних меншин у ст. 4 зазначено, що «сторони зобов'язуються вжити, у разі необхідності, належних заходів із метою досягнення у всіх сферах економічного,

соціального, політичного та культурного життя повної та справжньої рівності між особами, які належать до національної меншини, та особами, які належать до більшості населення. У цьому зв'язку вони належним чином враховують конкретне становище осіб, які належать до національних меншин» [276]. Міжнародні документи певною мірою декларують рівну участь національних меншин у політичному житті. Зі свого боку, політичні партії повинні намагатися добровільно включити питання, що стосуються національних меншин, у партійні програми.

Прийняття спеціальних ініціатив, спрямованих на заохочення участі меншин, має вирішальне значення для забезпечення вимог, щоб рівне представництво національних меншин було не лише теоретичним. Внутрішні партійні заходи, спрямовані на сприяння представництву національних меншин, можуть служити основою для отримання окремих законодавчих заохочень, які були б сумісними з Рамковою конвенцією Ради Європи про захист національних меншин.

Політичні партії можуть розглянути питання про прийняття різних заходів для підтримки участі меншин, у тому числі створення дорадчих комітетів із питань меншин, програм підготовки та залучення, орієнтованих на національні меншини, і положень, що вимагають наявності членства меншин у внутрішніх партійних комітетах та списках кандидатів. Усі ці кроки вважаються належною практикою в міжнародному праві [164, с. 82].

Важливим аспектом функціонування парламентських партій є фракція. Складно уявити собі демократичний парламент без фракції. Адже вони структурують парламент за партійною ознакою, пронизують фахово-політичний склад парламентських комісій.

Фракція виступає посередником у знаходженні балансу між різними інтересами, висновками експертів та загальноприйнятним рішенням, між політичною конкуренцією й досягненням консенсусу, тобто прийняттям ефективних і зрозумілих загальнодержавних рішень.

Отже, жодна фракція не може вважати себе єдиним епіцентром парламенту. У демократичних парламентах жодна фракція не буває одинокою. Щонайменше ще одна фракція гарантує змагання між урядовою більшістю та опозицією. У рамках змагання політичних цілей і пропозицій щодо розв'язання проблем фракції за час каденції мають можливість створити основу для прийняття рішень парламентською більшістю й таким чином узяти на себе відповідальність перед виборцями [177, с. 3].

Фракцію часто називають партією в парламенті. Принаймні на перший погляд фракції здаються частками партій, які мали успіх на парламентських виборах. Однак не завжди певна парламентська партія, котра була успішною на виборах, може створити фракцію. Тоді депутати можуть об'єднатися лише в парламентську групу й не мають нагоди скористатися перевагами фракції.

Визначення фракції як партії в парламенті не охоплює всієї дійсності, оскільки, на перший погляд, видається цілком природним, що фракція створюється зі своєї партії й утілює в парламенті попередньо сформульовану нею політику. Проте інколи фракція може прописувати своїй партії певну політику. В історії Федеративної Республіки Німеччини було багато випадків, коли певна фракція Бундестагу встановлювала політичні орієнтири, на які починала орієнтуватися її партія. Навіть структура партійної організації або відбір кандидатів до парламенту інколи залежали від волевиявлення парламентської фракції. Щоправда, фракція становить здебільшого єдність зі своєю партією, а партія – зі своєю фракцією. Але водночас відбувається взаємовплив між партією та фракцією. Політична ініціатива й керівництво переходять від однієї до іншої. Уже через це слід розмежовувати в політичному та правовому розумінні фракції і їхні парламентські партії [177, с. 5].

Винятки підтверджують правило. Так, Х. Борхерт визначає фракції як партійно-політично зорієнтовані представництва в представницькому органі, які намагаються впливати на волевиявлення держави й фактично є

державним органом, який бере участь у формуванні волі держави. К. Швайтцер описує фракції як вільноутворені об’єднання за інтересами, котрі намагаються втілити свої політичні уявлення. Для Й. Лінка фракція є утвореним на певний період об’єднанням депутатів-однодумців, які вбачають своє завдання в досягненні певних політичних цілей шляхом організованої підготовки та обстоювання їх у парламенті. На думку З. Магієра, фракції є групами депутатів зі спільними політичними поглядами, які уможливлюють розподіл, концентрацію та підвищення ефективності роботи на основі взаємної довіри і які виконують подвійне завдання. Вони повинні давати народу відчуття демократичного легітимного зв’язку, а також сприяти працездатності парламенту та виконанню ним своїх завдань.

Ернст-Вольфганг Бйокенфйорде називає фракції парламентськими дійовими підрозділами відповідних груп депутатів, пов’язаних між собою спільними політичними поглядами та, зазвичай, партійною належністю, причому їхні права випливають із прав депутатів. Н. Ахтерберг обмежується висновком про те, що фракції є об’єднанням депутатів із політичними переконаннями, які переважно збігаються. В. Багехот розрізняє, наприклад, функції вибору, висловлення думки, навчання прийому скарг і законодавства. Ю. Йєкевітц убачає у фракції об’єднання вибраних від певної партії до парламенту депутатів [177, с. 8–9].

Вважаємо, що фракції виконують виборчу, законодавчу, контрольну та функцію громадської думки, що для парламентської партії є важливим ресурсом у боротьбі за владні повноваження.

Завдяки ролі, яку відіграють політичні партії як активні суб’єкти політичного процесу, важливо, щоб певні внутрішні функції політичних партії були демократичними за своєю природою. Підстави законодавчого втручання в діяльність політичних партій повинні бути ретельно продумані. А автономія політичних партій як вільних об’єднань громадян у здійсненні своїх внутрішніх функцій, законодавством повинно бути чітко виписане так, щоб надмірно не втручатись у роботу політичних партій.

Досліджуючи міжнародні виборчі стандарти, зазначаємо, що в Європейській конвенції прав людини дозволено державам-членам обмежити свободу об'єднання для трьох категорій осіб – військовослужбовців збройних сил, поліції й працівників адміністрації держави. Відповідно Європейський суд з прав людини визнав законним обмеження політичної діяльності таких публічних органів у зв'язку з необхідністю гарантувати їх політичну нейтральність і забезпечити, щоб вони належно виконували свої зобов'язання неупередженості, ставлення до всіх громадян рівно, справедливо та без обтяження політичними міркуваннями.

У законодавстві низки держав (Албанія, Боснія й Герцеговина, Хорватія, Кіпр, Естонія, Франція, Греція, Італія, Латвія, Литва, Румунія, Сербія, Іспанія, Туреччина та Сполучене Королівство) забороняється членство в політичних партіях для військовослужбовців збройних сил. Проте в інших державах не встановлено жодних обмежень на свободу об'єднань військовослужбовців (Австрія, Бельгія, Данія, Фінляндія, Німечинна, Нідерланди, Норвегія, Швеція й Швейцарія).

Стосовно поліції, державних службовців і членів судових органів регулювання держав відрізняються. У Чорногорії професійні працівники поліції не можуть бути членами політичних партій, а судді членного Конституційного Суду й Державної прокуратури не можуть бути членами органів політичних партій. Болгарське законодавство подібне в цьому сенсі, але також обмежує права працівників Міністерства закордонних справ, а також співробітників канцелярії Президента республіки. Аналогічні положення можна знайти в конституції Румунії. В Італії обмеження щодо працівників судових органів та інших державних службовців дозволені Конституцією [224, с. 85].

У цілому для деяких вразливих груп для сприяння їх участі в політичному житті та представництві вітаються, зокрема такі заходи, як зарезервовані місця, зниження виборчого бар'єра, спеціальні парламентські комітети, пристосовані межі виборчих округів, виборчі права негромадян і

конституційно гарантоване представництво меншин у парламенті. Вони особливо бажані в тих державах, де існують сурові вимоги щодо мінімального членства та регіонального представництва, які можуть вплинути на можливості осіб, котрі належать до національних меншин і сконцентровані в певних регіонах, на створення політичних партій (як це відбувається в Молдові, Україні чи Російській Федерації) або там, де створення політичних партій за етнічною чи регіональною належністю чітко заборонено (як у Болгарії та Російській Федерації).

Законодавчі засади можна знайти в деяких центрально- й східноєвропейських країнах, як-от Польща, де загальнодержавні бар'єри не застосовуються до партій меншин; Чорногорія, де утворено додаткові округи задля сприяння представництву певної меншини; а також у Боснії та Герцеговині й Хорватії, які гарантують мінімальне представництво своїм етнічним групам, та Угорщині, Словаччині й Македонії, де політичне представництво меншин, наприклад ромів, можливо й матеріалізувалося з появою однієї або декількох політичних партій, що мають етнічну основу або захищають інтереси цих громадян [224, с. 86].

Нечіткі положення, що вимагають, щоб меншини бралися до уваги при складанні списків кандидатів, прийнято Французькою соціалістичною партією для керівництва партії та Ліберальними демократами В Сполученому Королівстві стосовно висунення кандидатів у депутати. Цікавим досвідом, хоча й обмеженим однією конкретною етнічною групою, є інтеграція в Норвезьку робітничу партію Політичної групи саамі з цілком паралельною структурою партійних органів (уключно з політичним радником для виконавчої влади, коли партія перебуває у владі) із завданням, серед іншого, постановки питань в інтересах цієї спільноти до політичного порядку денного й пропонування кандидатів до Парламенту Саамі. Іншою чудовою ініціативою можна вважати Форуми етнічних меншин Лейбористської партії в Сполученому Королівстві, головна мета якого

заохочення членів азіатських та інших етнічних меншин відігравати активну роль у всій діяльності партії й балотуватися на виборні посади [224, с. 87].

У контексті змін, які відбулися в Європі протягом останніх десятиліть, Рада Європи виступає за стимулювання дозволу участі негромадян у політичному житті, особливо на місцевому рівні, а тому рекомендує державам–членам застосовувати Європейську конвенцію про участь іноземців у громадському житті на місцевому рівні якнайширше. Іноземні громадяни й особи без громадянства мають бути певною мірою допущені до участі в політичному житті країни проживання хоча б настільки, щоб вони могли брати участь у виборах. Держава проживання щонайменше має зробити для цих людей можливим членство в політичних партіях.

На правовому рівні в державах–членах можна виокремити три підходи до політичної діяльності іноземців. У країнах без конкретного законодавства про політичні партії не існує обмежень щодо політичної діяльності іноземців або осіб без громадянства (Ліхтенштейн, Мальта) або членства в політичних партіях, якщо інше не передбачено внутрішнім статутом партії (Ірландія, Італія). У деяких країнах або Конституція, або закон обмежує членство в політичній партії лише до громадян. В інших державах–членах, як-от Фінляндія та Іспанія, які законно проживають, мають право стати членами об’єднання будь-якого типу. У Сполученому Королівстві немає жодних правових вимог щодо того, щоб члени політичних партій були громадянами. У Німеччині членство в політичній партії є відкритими для іноземних громадян, але політична організація не може розглядатися як політична партія, якщо більшість її членів або членів її виконавчих комітетів є іноземними громадянами.

Обмежувальний підхід прийнятий тими політичними партіями, які визнають членство лише до громадян. Серед статутів політичних партій

можемо виокремити документ «Вперед, Італія», у статуті якої членство обмежується лише до громадян Італії, вимагаючи рекомендації іншого члена.

Серед політичних партій, можна виділити дві групи відповідно до ступеня включення іноземців. Партії застосовують своєрідне регіональне або обмежене включення, на відміну від загального включення в тих країнах, що відкрили можливість для участі всім іноземцям, які є легальними резидентами. Перша група політичних партій, що визнає за потенційних членів власних громадян і громадян Європейського Союзу, котрі є легальними резидентами, уключає в себе Народну партію в Іспанії й Швейцарську соціалістичну партію [224, с. 88].

Більш типові політичні партії, відкриті для всіх іноземців, які законно проживають у країні. Зокрема, Християнсько-демократичний союз у Німеччині визнає всіх громадян й іноземців, котрі законно проживають у країні, проте розрізняє різні типи належності до партії, що включають різні статуси прав та обов'язків: німецькі громадяни й інші громадяни Європейського Союзу можуть об'єднатись у партію як повноправні учасники, тоді як негромадяни Європейського Союзу можуть брати участь лише в завданнях партії як запрошені.

Хоча деякі партії можуть мати за мету забезпечення інтересів конкретно вікових груп, жодне національне законодавство не сприймає дискримінації членів за ознакою віку (за винятком того, що називається законним віком для голосування). Залучення молоді для участі в політичному житті має життєво важливе значення для майбутніх перспектив демократії. Однак внеском, який можуть зробити участь і наставництво старших членів політичних партій для нових перспектив, не слід нехтувати. Найбільш загальноприйнятим механізмом залучення молоді й людей похилого віку до діяльності політичних партій у всіх державах–членах Ради Європи є регулювання щодо молодіжних секцій сеньйорів (старших осіб) із гарантованим представництвом у партійних статутних органах [224, с. 89].

Більшість політичних партій у державах – членах Ради Європи має такі секції у своїй структурі. Секції для молодих людей, які поділяють принципи партії та готові активно поширювати їх серед свого покоління, можна знайти під різними іменами: в Австрійській соціал-демократичній партії, Соціалістичній партії Бельгії; Союзі за народний рух і Соціалістичній партії у Франції, Християнсько-демократичному союзі в Німеччині; Північній лізі; Партії італійських комуністів і «Вперед, Італія»; Лейбористській партії в Сполученому Королівстві та Іспанській соціалістичній робітничій партії та Народній партії в Іспанії. Ця інфраструктура може бути використана для розробки політики й програм у партнерстві з молоддю, особливо в тих сферах, що стосуються їхніх інтересів.

Посилання на молодіжні секції, зазвичай, доповнюються нормами, що забезпечують їх належне представництво в органічній структурі партії. Однак лише деякі партії запровадили норми, що стосуються їх представництва в списках кандидатів на публічні посади. Більшість із них заохочують висування молодих кандидатів, але не резервують для них посади та не встановлюють квоти, окрім Угорської соціалістичної партії, статут якої передбачає, що 20 % кандидатів повинні бути молодшими від 35 років. Інші заходи для стимулювання участі молодих людей уключають їх звільнення від членських внесків. Пропонувалося набагато більше ініціатив – від спеціальної підготовки для надання форумів для вільного вираження молоді та запровадження спільних або альтернативних мандатів.

Серед тих, де містяться такі норми, – конституція Шведської партії праці (правило 3 для висування кандидатів стверджує, що необхідність постійного нового залучення молодих людей повинна дотримуватися під час складання виборчих списків). Конституція Ліберальних демократів (стаття 11.3.c) наполягає стосовно висунення кандидатів у депутати на необхідності

забезпечення того, щоб список містив розумний баланс між різними віковими групами [224, с. 90].

Внутрішня структура політичних партій повинна бути чіткою й прозорою, оскільки вона є тим каналом, через який здійснюється відбір партійних працівників і публічних посадових осіб і через який вони можуть бути підзвітними перед членами партії.

Надзвичайно важливе значення має зв'язок між центральним керівництвом партії та організаціями на регіональному й місцевому рівнях, які мають основне значення для взаємодії партії з громадським суспільством і для гальванізації участі громадян у місцевому суспільному житті.

Досліджувані партії встановлюють основні дисциплінарні положення, адресовані всім членам партії, аби забезпечити те, щоб як звичайні активісти, так і публічні або партійні посадовці дотримувалися статуту та інших внутрішніх норм. Деякі з них також містять вичерпне регулювання внутрішньої дисципліни щодо прийняття рішень і загального функціонування парламентських груп. Проте такі норми не повинні допустити запровадження імперативного мандата для депутатів, що Венеціанська комісія оголосила несумісним із принципом вільного й незалежного мандата депутата і з традиційною, і із загальноприйнятою доктриною представницької демократії.

Особливі правила для осіб, які обіймають публічні чи партійні мандати, мають важливе значення для нагляду за використанням публічної чи партійної посади. Добрий приклад положень, що посилюють оцінювання та моніторинг, можемо знайти в зобов'язанні періодично звітувати про свою діяльність певним органам партії. Бельгійська соціалістична партія, наприклад, вимагає від парламентської групи доповідати Бюро принаймні один раз за рік стосовно їхньої діяльності щодо контролю над урядом, якщо вони перебувають в опозиції, і про запровадження політичних проектів партії, якщо вони перебувають у владі. Партія італійських комуністів вимагає від усіх партійних органів, окремих керівників та обраних представників

повідомляти про свою діяльність членам партії. Інший показовий захід для поліпшення внутрішньої звітності й контролю за використанням публічних посад – положення Іспанської народної партії про корупцію як дуже серйозне порушення порядку здійснення публічного мандата; заборона прийняття будь-яких грошей, подарунків або пільг у натуральній формі, що пропонується публічним представникам у зв'язку з їхньою політичною діяльністю без відома та згоди партії, а також зазначені вище зобов'язання щодо економічної відкритості стосовно обраних представників чи навіть кандидатів на публічні посади, а також про положення про несумісність [224, с. 93].

Вибір партійних посадових осіб і кандидатів на виборні публічні посади має вирішальне значення для оцінки ступеня внутрішньопартійної демократії, яка залежить від різних відповідних рис регулювання цих процедур.

Розробляючи загальний статут прав та обов'язків членів, більшість партій приписують своїм членам – і лише своїм членам, як загальне правило – активне та пасивне виборче право для обрання на партійні посади та для відбору кандидатів на виборні публічні посади. Утім, їхні прав, по суті, обмежені конкретним положенням про надання кожного списку органу партії чи виборчого списку кандидатів, запровадження формальних вимог щодо стажу.

Стосовно відбору партійних керівників можемо виділити дві групи політичних партій з огляду на те, що, коли йдеться про їхню внутрішню організацію, партії стикаються з тими самими класичними дилемами, із якими стикається суспільство, котрим вони прагнуть керувати: обрати пряму (внутрішню) демократію чи представницьку (внутрішню) демократію. Більшість партій обирає представницьку демократію, утворюючи свої вищі керівні органи як зібрання делегатів. Утім, не менше вибір лідера партії може стати винятком із правил, коли вимагається загальне й пряме виборче право членів партії.

Механізми прямої демократії для обрання лідера запроваджені Федерацією зелених в Італії, Рухом реформ і Соціалістичною партією Бельгії, Союзом за народний рух та Соціалістичною партією у Франції, а також Партією зелених в Ірландії. Статут італійської Федерації зелених установлює загальне право голосу членів як загальне правило для виборів усіх партійних органів.

Особливо цікавою є формула Партії зелених в Ірландії, оскільки вона покликана забезпечити не лише формальне залучення членства (через загальнопартійне голосування), але й максимально узгодженого лідера партії, наскільки це можливо: якщо є тільки два кандидати, лідер партії обирається простою більшістю голосів членів партії; у випадку наявності більше ніж двох кандидатів проводиться референдум – від виборців вимагається рейтингувати кандидатів у порядку надання їм переваги та надати їм різну кількість балів залежно від місця, на яке виборець їх поставив у своєму рейтингу, щоб обрати найбільш прийнятого лідера [224, с. 94].

Об’єднаними лівими в Іспанії можуть проводити так звані праймеріз (попередні вибори) для відбору кандидата на голову партії на внутрішніх виборах. Праймеріз ретельно регулюється Іспанською соціалістичною робітничою партією, де приймаються пропозиції щодо кандидатів від членів партії (10 % членів для конкретного кандидата на лідера партії), й остаточний вибір надається через загальнопартійне голосування [224, с. 95].

У регіоні Центральної та Східної Європи політичні партії, як і раніше, дуже централізовані й сильно залежать від свого засновника, якому іноді вдається зберегти владу з часів падіння комунізму. У цьому контексті партійне керівництво чи сам лідер контролюють відбір кандидатів на всіх рівнях, і загальнодержавне балотування, зокрема, перебуває під домінуванням центральних керівних органів партії з лідером на чолі, якого жорстко підтримує партійне керівництво.

Регламенту публічних посадових осіб, інтегрованого в статут партії. Якщо механізм праймеріз слід розглядати як належну практику, статтю 49.3

статуту можна критикувати за те, що вона надає можливість відступу від цього хваленого механізму, оскільки уповноважує Федеральну комісію списків призупиняти праймеріз у зв'язку з політичними обставинами або якщо цього вимагають загальні інтереси партій.

Навіть там, де місцева партійна організація досягла певної автономії, центральне партійне керівництво зберігає право вето на місцевих або регіональних виборах. Обмін грошей на висування спонсора на прохідне місце в списку кандидатів, чим забезпечується йому місце в парламенті, стало звичайною практикою в деяких із цих країн. Проте різні особливості переходу до демократії та інституціонального шляху деяких інших країн (як поділ держави на декілька округів у Чеській Республіці) сприяли певному ступеню самостійності партійних організацій на регіональному й місцевому рівнях.

При відборі партійних посадовців і кандидатів на виборні державні посади партії повинні також дотримуватися принципу відмови від дискримінації за ознакою статі. Незважаючи на рівність, права жінок обирати й бути обраними на публічні посади сьогодні гарантуються у всіх демократіях: жінки залишаються переважно недопредставленими в національних законодавчих органах управління у великій кількості держав – членів Ради Європи. Отже, політичні партії повинні розробити механізм для сприяння забезпеченню гендерної рівності не лише в парламентських виборах, але й у виборах на керівні посади. Поряд із загальними зобов'язаннями із забезпечення гендерної рівності, проголошеної в преамбулах статутів, можна виділити три основні стратегії для заохочення політичної участі жінок: запровадження квот, створення жіночих секцій і заснування контрольних комісій щодо забезпечення гендерної рівності.

Квоти, націлені на забезпечення жінкам становища щонайменше «критичної меншості» у 20, 30 або 40 %, стали в останні десятиліття найбільш популярним механізмом позитивних дій. Існують два основні типи: юридично зобов'язальні та змушувальні квоти, установлені конституцією або

законом, що встановлюють зарезервовані місця для жінок у національних або субнаціональних представницьких органах або керують складанням списків кандидатів усіх партій, з одного боку; а з іншого – добровільні квоти партій, самопроголошені в правилах і нормах, що регулюють процедури відбору кандидатів у межах конкретних партій задля гарантування висунення певної кількості або відносної частки жінок [224, с. 96].

Хоча загальний рівень представленості жінок у європейських парламентах становить близько 18 %, ситуація сильно відрізняється у всьому регіоні: від низького рівня в 7 % в Албанії до високого рівня 47 % у Швеції. Більшість країн Західної Європи зберігають свої показники від 20 до 40 %. У центрально- й східно-європейських країнах показники змінюються від найнижчого рівня представництва в Албанії до традиційно високого рівня представленості жінок у складі представницьких органів балтійських держав (близько 20 %) і найвищого показника представленості жінок у парламенті (майже 30 %) у колишній югославській республіці Македонія.

Однак набагато більш поширеним явищем є положення закону, що надають конкретні механізми, які гарантують політичну участь жінок. У країнах Західної Європи запроваджено законодавчі положення для забезпечення гендерно-збалансованої політичної представленості на різних рівнях, які поєднували квоти з правилами впорядкування (списків). Вимоги паритетності прийнято в Бельгії та Франції, тоді як різні квоти для забезпечення принаймні збалансованої присутності чоловіків і жінок у списках кандидатів прийнято в Греції, Португалії та Іспанії.

У Бельгії правило паритету вимагає рівної частки чоловіків і жінок у списках кандидатів на національних виборах і поєднується із правилом упорядкуванні списків, що виключає можливість зайняти дві верхні позиції в списку представниками однієї статі. У Франції застосовується правило застібки-блискавки або зебри, яке вимагає суворого чергування чоловіків і жінок – кандидатів на виборах усіх рівнів на основі списків. Греція

застосовує чисту квоту, яка вимагає принаймні однієї третини жінок-кандидатів у списках для місцевих і регіональних органів. Подібно Португалія встановлює 33-відсоткову квоту в поєднанні з правилом упорядкування списків, яке резервує кожне третє місце для кандидата недопредставленої статі. В Іспанії вимагається, щоб партійні списки містили не менше ніж 40 % і не більше 60 % тієї чи іншої статі, установлюючи порогові квоти, що, по суті, працюють також як правило упорядкування списків, оскільки не лише весь список, але кожна п'ята частина його має відповідати цій умові. Усі ці держави передбачають санкції у разі недотримання: від фінансових санкцій (Франція й Португалія) до обмеження кількості кандидатів (залишаючи вакантними зарезервовані місця, як у Бельгії) або навіть відхиленням списків (Іспанія, Греція та Франція на місцевому рівні) [224, с. 97].

У Хорватії, наприклад, на 10 % більше коштів виділяється для політичних партій, у яких є жінки, обрані до парламенту (квоти не лише для жінок, а й для молоді).

До 2000 р. серед 76 європейських партій із принаймні десятьма членами в нижній палаті парламенту близько половини (35 партій) використовували гендерні квоти і декілька дюжин із них досягли рівня представленості жінок у нижній палаті парламенту понад 24 %. Серед європейських партій, що використовують гендерні квоти, у середньому одна третина (33 %) обраних представників були жінки. Водночас, у європейських партіях без гендерних квот лише 18 % їхніх членів парламенту становлять жінки.

У країнах Західної Європи розповсюджені добровільні квоти партій. Більшість із них є чистими або простими квотами, що застосовуються в процесі висування кандидатів, мета яких – забезпечення представленості жінок (жіночі квоти) або гендерного балансу (вимоги паритету або гендерно нейтральні квоти) в партійних списках кандидатів чи для внутрішньопартійних посад, для публічних посад або в обох випадках.

Боснійський закон про вибори обумовлює, що кандидати як чоловічої, так і жіночої статі повинні бути включені до партійних списків кандидатів, установлюючи форму, яка забезпечує, що кандидати гендерної меншості повинні представляти не менше третини повної кількості кандидатів, а розподіл кандидатів гендерної меншості має бути таким: хоча б один кандидат гендерної меншості серед перших двох кандидатів, два – серед перших п'яти, три – серед перших восьми. Сербський закон про вибори вимагає, щоб у виборчому списку було представлено принаймні 30 % кожної статі як на національних, так і на місцевих виборах і щоб кожне четверте місце резервувалося для менш представленої статі.

Виборчий закон Словенії 2005 р. встановлює 20-відсоткову квоту для місцевих виборів 2006 р., збільшуючи її для наступних чергових виборів до 30 % у 2010 та до 40 % у 2014 р. Крім того, чітка вимога розміщення встановлює, що кожен третій кандидат повинен належати до недопредставленої статі.

Однак ці норми є нестрогими, оскільки вони не містять зобов'язання щодо того, де саме повинні бути розміщені жінки: при неухильному дотриманні чистих квот жінки можуть бути віднесені в кінець списку, де вони матимуть реально мізерні шанси на обрання.

Більш вартими запозичення є принаймні там, де застосовується система закритих виборчих списків – менш численні посилені квоти в поєднанні з упорядкуванням списків або правилами розміщення, які приписують преференційне висування жінок, їх стратегічне розміщення в списку партії. Сувора система «блискавки» чи «зебри», при якій кожним другим кандидатом має бути жінка, прийнята Лівою партією зелених в Ісландії й Французькою соціалістичною партією, а також Шведською соціал-демократичною партією для списків кандидатів на публічні посади.

Проблема сприяння участі жінок у політичному житті виходить за межі кількісного виміру. Тоді як необхідна критична маса жінок, щоб забезпечити представленість жінок, настільки ж важлива якість

представництва. Для збільшення сукупності кандидатів-жінок партії повинні насамперед проводити паралельно кампанії залучення членства, орієнтовані на жінок. По-друге, щоб уникнути високого рівня членства жінок без їх наявності у керівництві партії, партії повинні проводити підготовку керівних кадрів із метою виявлення талановитих жінок, які можуть претендувати на посади, і підвищення їх реальної можливості бути обраними на публічні посади. Щоб квоти були ефективними, потрібна наявність жінок-претендентів. Отже, не слід нехтувати іншими формами заохочення участі жінок у політичних партіях, як підготовка кадрів, спрямована на підвищення їх упевненості в собі, знань і досвіту.

Статути, із якими ми знайомилися для цього дослідження, чітко не передбачають таких заходів. Утім, політичні партії могли б здійснювати такі ініціативи, що пропагують участь жінок та їх навчання політичного керівництва шляхом створення жіночих секцій, уже сформованих у деяких партіях, а також через комісії, що відповідають за забезпечення гендерної рівності в інших партіях.

Там, де рівень представленості жінок у парламенті нижчий (7,2 % – в Албанії, 8,6 % – в Чорногорії, 9,4 % – у Грузії та Мальті, 11,5 % – у Румунії, 12,2 % – у Словенії, 14,3 % – на Кіпрі, 15,5 % – в Чеській Республіці), політичні партії могли б ефективно використовувати попередній успішний досвід заохочення гендерного паритету в регіоні, завжди пам’ятаючи, що жодна з наголошених тут практик не забезпечує остаточного вирішення питання гендерного балансу в усьому світі, оскільки, поряд з іншими обставинами в контексті країни потрібно врахувати багато різних змінних, що впливають на представленість жінок, від типу виборчої системи до величини виборчих округів і структури бюлетеня [224, с. 101].

Політичним партіям потрібне відповідне фінансування для виконання своєї основної діяльності як під час, так і між виборчими кампаніями, коли їм потрібно зберегти свої організаційні структури. Утім, менше вартість політики сьогодні розкручується без контролю й політичні партії все частіше

критикуються та втрачають довіру, часто розглядаються як корумповані й такі, що не служать інтересам суспільства в цілому, тому що громадяни сприймають послідовну втрату ними незалежності й неналежний вплив на них через фінансові ресурси. Зниження рівня довіри громадян призводить до аполітичності, зниження участі в політичному житті та низького рівня участі у виборах як основних рис загального розчарування від усієї демократичної системи. Отже, регулювання фінансування політичних партій є суттєвим для забезпечення їх незалежності від джерел фінансування та можливості конкурувати на рівних засадах, хоча підхід до цього питання відрізняється в різних державах – членах Ради Європи у зв'язку з різними історичними обставинами, які викликали таке регулювання й запровадження публічного фінансування політичних партій, породжуючи досить неоднорідну європейську модель [224, с. 101–102].

Такі змінні чітко проаналізовані та зважені у відповіді. Зосереджуючись на наслідках виборчих систем, доповідь надає країнам цінний орієнтир для визначення найбільш придатного, середньопридатного чи небажаного поєднання виборчих систем і гендерних квот [224, с. 101].

Щоб уникнути ефекту спотворення, який можуть чинити гроші на демократичні процеси, Рекомендація ПАРЄ 1516 (2001) «Про фінансування політичних партій» формулює основні принципи та підкреслює більш детальні норми, які повинні надихнути держави – члени Ради Європи на розробку їхнього власного відповідного законодавства й можуть скерувати партійні інструменти саморегулювання: чіткі правила, що стосується приватних пожертвувань; необхідність забезпечення розумного балансу між публічними й приватними джерелами фінансування; чесні критерії розподілу державних дотацій партіям; обмеження витрат партій на передвиборну агітацію; повна прозорість рахунків; установлення незалежних механізмів аудиту та обґрунтованих санкцій за порушення.

За загальними нормами Комітету Міністрів, приватне фінансування має регулюватися державою, щоб уникнути конфлікту інтересів і таємних

пожертв, а також щоб забезпечити прозорість і незалежність політичних партій. Проте партії мають можливість підвищити членські внески й так звані партійні податки. Отже, точний розмір сплачуваних членських внесків, зазвичай, регулюється самими партіями, які зазвичай установлюють суму мінімального внеску та застосовують систему прогресивного розміру внесків залежно від доходу або передбачають знижені розміри для груп із низькими доходами, що можна вважати належною практикою для заохочення політичної участі та залучення на основі належності [224, с. 102].

Національне законодавство держав – членів Ради Європи істотно відрізняється стосовно цього питання. У старих демократіях регулювання коливається від повної відсутності положень про фінансування політичних партій узагалі (як у Швейцарії чи Швеції, де немає законодавчого регулювання щодо обмежень фінансування партій, окрім добровільних угод) до спеціально встановленої заборони на іноземні внески (як у Франції, Македонії й Норвегії). Деякі країни забороняють такі пожертви в принципі, проте роблять особливі винятки, що дозволяють фінансування з держав – членів Європейського Союзу (Іспанія та Німеччина наприклад). Інші країни не забороняють такі пожертвування (наприклад Австрія, Бельгія, Кіпр, Данія й Фінляндія).

У Центральній і Східній Європи країн є чутливими до зовнішнього політичного впливу, тому переважно обмежують або забороняють іноземні внески, за винятком Боснії й Герцеговини, Чеської Республіки та Угорщини, де такі джерела не заборонені. Вірменія й Україна забороняють усю фінансову підтримку від іноземних держав або іноземних організацій, а також від анонімних джерел. У Російській Федерації перелік обмежених джерел пожертв ще довший і включає міжнародні організації, осіб без громадянства та російських юридичних осіб, у яких понад 30 % капіталу перебуває в іноземній власності. Деякі країни, як-от Болгарія, Естонія та Угорщина, дозволяють певні типи іноземних пожертв (зазвичай від

приватних осіб), забороняючи інші. Цікавий випадок із правового погляду – Латвія, де закон, прийнятий у 2004 р., намагається запобігти приливу незаконних грошей до політичних партій шляхом заборони пожертвувань, серед інших, від колишніх співробітників Комітету державної безпеки радянських часів і від осіб, засуджених за економічні злочини [224, с. 103].

Відповідно до Керівних принципів Венеціанської комісії щодо фінансування політичних партій, підтверджених її висновком щодо заборони фінансових внесків політичним партіям з іноземних джерел, пожертв від іноземних держав або підприємств повинні бути в принципі заборонені, але ця заборона не має перешкоджати фінансовим пожертвам від громадян цієї країни, котрі проживають за кордоном. Документ рекомендує: «Для того, щоб встановити, чи заборона фінансування з-за кордону є проблематичною у світлі статті 11 Європейської Конвекції про захист прав людини та основоположних свобод, кожен конкретний випадок слід розглядати окремо як у контексті загального законодавства про фінансування партій, так і міжнародних зобов'язань держави, а серед останніх – тих, які впливають з членства у Європейському Союзі».

Цей здоровий баланс між публічним і приватним фінансуванням політичних партій може бути досягнутий за допомогою системи публічного фінансування, відповідно до якого суми державних субсидій регулюються законодавчо.

Законодавство держав–членів, загалом, надає державне фінансування для тих цілей, як передвиборна агітація чи регулярне функціонування політичних партій, або безпосередньо, або опосередковано (наприклад у вигляді безоплатного часу в засобах масової інформації). Можна виділити такі три загальні моделі публічного фінансування, як системи, де понад 50 % доходів надходить від держави, як Іспанія чи Італія; змішана система фінансування, заснована на пропорційності, як Австрія, Бельгія, Німеччина, Греція, Ірландія й Туреччина, і дуже мале державне фінансування, як Сполучене Королівство, за винятком Північної Ірландії, де пряму фінансову

підтримку від держави отримують не центральні партії, а лише парламентські групи; або Азербайджан, що забезпечує лише фінансування виборчих кампаній. Швейцарія є унікальною серед західноєвропейських демократій у тому, що на федеральному рівні жодні публічні субсидії для політичних партій не надаються [224, с. 105].

Відповідно до загальних норм комітету Міністрів державам потрібно вимагати, щоб кожна політична партія вела облік усіх прямих або непрямих видатків і щоб верхня межа видатків установлювалася пропорційно до відповідної кількості виборців.

Незалежно від джерел процедури фінансування політичної партії повинні керуватися принципами прозорості та підзвітності, що діють на двох рівнях. Перший із них стосується звичайних коштів і коштів на проведення кампаній, деталі якого повинні бути встановлені спеціальним комплектом ретельно збережуваних рахунків і бути публічними. Другій рівень уключає в себе моніторинг фінансового стану обраних представників перед, під час і після закінчення терміну їх повноважень.

Якщо держава вирішує встановити норми задля забезпечення прозорості, законодавства про фінансування партій може включати положення, що регулюють зобов’язання щодо відкритості інформації та звітності до відповідних установ про фінансові рахунки політичних партій, рівень доходів, ідентифікацію жертводавців і витрат; установлення незалежного органу для перевірки та контролю партійного рахунку й для забезпечення законодавчо встановленої системи санкцій, щоб забезпечити дотримання регулювання фінансування партій та накладення санкцій, коли закон порушується.

Прозорість покладає зобов’язання регулярно надавати рахунки – принаймні щорічно – незалежному наглядовому органу й публікувати їх. Будь-яка система публікації, що грунтується виключно на вичерпних або зрозумілих рахунках, неминуче ускладнює тим чи іншим способом відкритості та прозорості фінансування партій. Один зі способів знайти

баланс між цими позірно суперечливими вимогами полягає в тому, щоб законом зобов'язати партії (або відповідні органи) надавати два окремі звіти – один деталізований і всебічний, а інший – короткий, та вимагати відповідної публікації кожного з них. Бельгія, Франція й Італія є хорошими прикладами цієї подвійної системи.

Для цілей контролю та застосування санкцій до можливих порушень державам потрібно уповноважити незалежні ревізійні органи на здійснення нагляду за рахунками політичних партій і витратами, пов'язаними з виборчими кампаніями. Рахунки політичних партій повинні підлягати контролю з боку конкретних державних органів. На практиці нагляд може здійснюватися різними засобами, у тому числі компетентним наглядовим органом, який є різним у різних держав–членів: конституційними судами або державними фінансовими органами. Санкції, які мають застосовуватися державами в разі порушення правил прозорості, повинні бути ефективними, переконливими й пропорційними до тяжкості вчиненого правопорушення. Керівні принципи щодо фінансування передбачають такі санкції: утрата або повне чи часткове повернення публічної субвенції; сплата штрафу або інша фінансова санкція; скасування результатів виборів. Накладання санкцій повинно здійснюватися виборчим судом, конституційнии або загальним.

Належну модель у цій сфері можна знайти у Франції, де створено дві комісії задля забезпечення прозорості й підзвітності політичних партій на двох зазначених рівнях: Національну комісію обліку виборчих витрат та політичних фінансів, відповідальну за моніторинг і публікацію рахунків політичних партій, які повинні вести бухгалтерський облік, надавати їх для аудиту й подавати їх на розгляд Комісії для отримання публічного фінансування, та Комісію з фінансової прозорості в політичному житті для перевірки того, чи виборні представники не отримали багатства неправильним шляхом внаслідок зайняття ними політичної посади, через подані під присягою декларації про своє майно, які всі члени уряду,

депутати, члени Європейського парламенту та місцеві обрані представники мають подати перед своїм обранням і в кінці терміну їх перебування на посаді.

Водночас багато статутів прямо беруть на себе зобов'язання дотримуватися принципів прозорості та підзвітності стосовно рахунків партії, проте до різної глибини розвивають їхні наслідки. Небагато статутів забезпечують чіткі превентивні й репресивні заходи проти корупції чи передбачають незалежні дисциплінарні органи. Проте незалежності органів, уповноважених на ці функції, ще не досягнуто, оскільки ці комісії обираються та підзвітні партійним органам. Деякі статути передбачають зовнішні аудити, але лише як можливість в особливих випадках. Цікаві вимоги щодо економічної відкритості запроваджено деякими партіями для моніторингу фінансового стану їхніх обраних представників із метою боротьби з корупцією.

У міжнародних виборчих стандартах зазначемо, що політичні партії виконують політичні функції. Головною ціллю існування політичних партій як особливої форми об'єднання є участь у політичному житті країни з метою досягнення становища, яке дає повноваження приймати рішення в публічному секторі. Діючи таким чином, політичні партії виконують важливі інституційні та соціальні функції представницької демократії.

Відповідно до принципу внутрішньопартійної демократії члени партії беруть участь у розробці політики партії. Більшість політичних партій явно включають участь членів у цьому процесі до їхніх основних прав. Із теоретичного погляду, більшість партій звертатиметься до членів партії щодо голосування стосовно конкретної позиції її стратегії. Проте більш поширеною й менш інклюзивною є практика звернення до делегатів партійної конференції щодо схвалення низки зобов'язань, підготовлених програмним комітетом. Проміжним варіантом було б уключення членів партії принаймні в процес обговорення, проведення консультативних

зустрічей по всій країні або відкриття процедури для коментарів через Інтернет. Щоб оцінити ступінь внутрішньої демократії такої практики, важливо проаналізувати поряд з іншими суттєвими аспектами те, хто може вимагати голосування щодо стратегії, а також чи результат є рекомендаційним, чи зобов'язальним. З урахуванням цих факторів вивчені партії показали цікаві формули для сприяння включенню членів партії у визначення її стратегії.

Статут Демократичного союзу центру у Швейцарії уповноважує кантональні секції клопотати перед центральним комітетом щодо організації референдуму на федеральному рівні (стаття 5.9), а члени Швейцарської соціалістичної партії самі мають право вимагати загального голосування щодо актуальних питань стратегії (10 % від кількості членів, відповідно до статті 22.2 статуту партії). Конституція Ліберальних демократів уповноважує Федеральний програмний комітет проголошувати загальнопартійне голосування з будь-якого засадничого питання, яке стосується, на його думку, цінностей і цілей партії. Статут Норвезької робітничої партії праці передбачає можливість консультативного голосування, проголошеного Національними зборами делегатів, радами графств чи муніципальними зборами для отримання рекомендацій щодо важливих політичних чи організаційних питань від членів партії (розділ 9). У досить загальних термінах статут Об'єднаних лівих визнає право членів (партії) на те, щоб із ними консультувалися стосовно важливих питань (стаття 20.o), а конституція Соціал-демократичної партії Швеції (розділ 11) і статут Французької соціалістичної партії (стаття 6.11) надають право різним органам партії допускати загальне голосування/консультування щодо порушених питань [224, с. 108].

Також партія зелених в Ірландії вибирає розробку стратегії, засновану, наскільки можливо, на консенсусі, що передбачає референдум із кратним вибором, коли є більш ніж два варіанти відповіді.

При цьому постає питання, тісно пов’язане з питанням визначення політики, щодо визнання права на напрями чи фракції й на створення більш-менш організованих течій і поглядів усередині партії, щоб впливати на визначення політики. Найбільш обмежувальний підхід до цього питання представлений Партією італійських комуністів, які, незважаючи на проголошення внутрішньопартійної демократії, вільної дискусії й плюралізму, забороняють створення течій поглядів чи будь-яких організованих груп і приймають принцип демократичного централізму. Більш ліберальними є партії, які визнають право їхніх членів на фракції, так що вони можуть ідентифікувати себе з різними течіями поглядів, як Соціалістичні партії в Бельгії, Франції та Португалії, Союз за народний рух у Франції та Іспанська соціалістична робітнича партія. Організовані фракції формально заборонені статутами цих партій, але водночас вони передбачають представлення різних течій поглядів у партійних органах. Проте практика показує наявність течій усередині політичних партій. Найбільш дозвільну практику представляють Об’єднані ліві в Іспанії, які не лише визнають право членів (партії) належно організовувати себе в течії поглядів, але й зобов’язуються надавати їм матеріальну та фінансову допомогу.

Стаття 9 статуту Бельгійської соціалістичної партії, яка визнає можливість формування напрямів та їхнє право виступати на з’їзді, якщо вони отримали підтримку 20 % Федеральної асамблеї. Стаття 5 статуту Португальської соціалістичної партії допускає течії поглядів, але забороняє їх автономну організацію [224, с.109].

Серед інших інституціональних і соціальних функцій, які необхідні для представницької демократії, політичні партії виконують свєрідну спонтанну освітню функцію в інтересах усіх громадян за допомогою своєї звичайної зовнішньої діяльності, що сприяє політичній соціалізації громадян, і через свої внутрішні принципи демократичного функціонування, що допомагає зміцнювати демократичні цінності та культуру. Вони також

проводять заплановані освітні функції, насамперед спрямовані на своїх членів і прихильників.

По-перше, оскільки інформація є основою освіти в демократичному громадянстві, забезпечення доступу громадян до інформації про місцеві справи й про всі форми участі мало би бути першим кроком для їх заохочення до участі в суспільному житті. Задля сприяння контактам між місцевими органами влади та громадянами політичні партії могли б створити місцеві представництва, відкрити для всіх громадян, зацікавлених у місцевих громадських справах, де місцеві представники партій можуть отримати їхній запит, наслідуючи приклади парламентських представництв, регламентованих Іспанською народною партією, і відкритих місцевих зібрань, котрі, як вимагається статутом Об'єднаних лівих, мають проводитися не рідше ніж двічі на рік із метою визначення думки виборців про діяльність партії в суспільстві та публічних інституціях.

По-друге, організація конференцій і громадянських форумів може допомогти забезпечити громадян корисною інформацією, знаннями й практичними навичками для активної участі в політичному житті шляхом «навчання у процесі роботи». Багато партій регулюють цю діяльність у своїх статутах із конкретною метою діалогу щодо політики та інклюзивної розробки програм, як тематичні форуми італійської Федерації зелених й Іспанської народної партії, форуми місцевої політики Лейбористської партії в Сполученому Королівстві, тематичні сфери, відкриті для участі соціальних рухів в іспанських Об'єднаних лівих бельгійського Руху реформ та політичні клуби Португальської соціалістичної партії. Крім того, також була б бажаною організація громадянських форумів або фокус-груп для більш загальних дебатів із питань, пов'язаних із правами й обов'язками громадян в умовах демократії, конституції, політичних партій і виборів або про роль громадянського суспільства [224, с. 110].

Нарешті, серед наявних практик політичних партій – угоди про співпрацю з культурними й професійними асоціаціями, університетами та

соціальними рухами, на зразок тих, що передбачені Іспанською соціалістичною робітничою партією, а також центрами політичних і наукових досліджень, як ті, що створені Бельгійською соціалістичною партією або Союзом за народний рух у Франції, можуть сприяти кращому розумінню демократії та політики, розвитку критичного мислення й формуванню більш інформованих громадян шляхом відкриття простору для обміну ідеями.

Поінформовані громадяни з більшою ймовірністю братимуть участь у політичних процесах демократії. Потрібно визнати, що освіта для демократичного громадянства сприятливо впливає на роль політичних партій і вони повинні робити більше для такої діяльності. Деякі з пропозицій, зроблених із нагоди Форуму Ради Європи за майбутнє демократії, можуть бути реалізовані не лише владою, але й із боку політичних партій або в співпраці з ними. Наприклад, політичні партії могли б здійснити цінний внесок до головної мети кіосків демократії – формування політично свідомих громадян; задумані як пункти розповсюдження офіційних публікацій і порад щодо законів та норм, вони можуть також служити для того, щоб представники політичних партій ознайомлювали громадян щодо своєї політики, програм, принципів та способу їх залучення до цього. Подібно політичні партії могли б надати добровольців для участі в програмі громадянського наставництва (не лише для мігрантів, а й для студентів теж) в якості наставників, котрі представляють певну партію, тим самим доповнюючи пояснення основ політичної системи з роз’ясненням суті ідеології, діяльності та шляхів участі кожної партії. Політичні партії також можуть запропонувати стажування для молодших студентів – попрацювати день або два в ролі помічників активістів партії як один зі способів навчання через досвід.

Рівність можливостей має бути гарантована однаково для партій і для кандидатів та тягне за собою нейтральне ставлення з боку органів державної влади, зокрема у зв’язку з виборчою кампанією, висвітлення в засобах

масової інформації (зокрема публічних засобах масової інформації), публічному фінансування партій і кампаній [224, с. 111].

Належні практики у відборі й висуванні кандидатів повинні сприяти демократичним принципам і, зокрема, прозорості та рівності можливостей на всіх рівнях, уключно з національним, регіональним і місцевим. Процес повинен бути ініційований знизу догори з великою повагою до місцевого партійного рівня й заохочувати участь та висування членів із недостатньо представлених груп населення (молодь, меншини, іммігранти тощо). Ці питання особливо важливі при пропорційній системі із закритими партійними списками, коли місце в списку, що надається партією кожному конкретному кандидатові, матиме вирішальне значення. Створення довгострокової стратегії, у тому числі спеціальних проектів та підготовки, спрямованих на підвищення впевненості в собі, знань і досвіду для недостатньо представлених груп усередині партії, також має важливе значення для ефективного здійснення таких інклюзивних процедур.

Передвиборна агітація сама надає численні можливості для зловживань із боку політичних партій, які інколи змагаються за голоси, не маючи жалю до своїх суперників. Деякі з цих нечесних дій не обов’язково передбачені або запобігаються національним законодавством, тому необхідні інші форми регулювання, що встановили б загальні стандарти поведінки під час передвиборної агітації. Цілком ефективною альтернативою може виявитися Кодекс поведінки на виборах, особливо якщо політичні партії добровільно зобов’язуються дотримуватися положень Кодексу за підсумками переговорів уключно між ними або за посередництва третьої сторони, але не в тому випадку, коли Кодекс нав’язується зовнішньою владою. Такі кодекси поведінки можуть бути визначені як «звід норм поведінки для політичних партій та їх прихильників, що стосуються їх участі у виборчому процесі, на які в ідеалі партії добровільно погоджуються і які після цієї домовленості можуть бути законом».

У Книзі правил Лейбористської партії стверджується, що «партія вживатиме заходів у всіх відборах, щоб підтримати вищий рівень представництва й участі груп людей нашого суспільства, які недопредставлені в наших демократичних інституціях» [224, с. 112].

Кодекси поведінки на виборах у цілому забезпечують певну гарантію того, що під час виборчої кампанії буде дотримано принцип чесної гри. Крім того, кодекси, які підписують політичні партії добровільно як інструменти самообмеження, становлять додаткову цінність не лише тому, що вони більш імовірно дотримуватимуться, а тому, що сам процес розробки запроваджує в практику стиль і культуру агітації, яку ці кодекси прагнуть прищепити політичним партіям [224, с. 113].

Коли йдеться про вибори, важливо також мати на увазі, що сучасне суспільство переважно є «інформаційним» суспільством; виборча боротьба ведеться в дуже конкретному контексті, так що доступ до засобів масової інформації (преса, радіо, телебачення й щораз більше Інтернет), можливо, є для партій найкращим способом передавати свої повідомлення виборцям. Отже, це основний ресурс, якого можуть прагнути партії, і водночас найдешевший із тієї допомоги, яку може запропонувати державна влада шляхом надання доступу до публічних засобів масової інформації.

У Європі переважають різні форми власності – як публічна, так і приватна – і, звичайно, існують заборони на занадто велику концентрацію частки інформаційного ринку в руках однієї компанії або консорціуму, та багато країн створили незалежні регуляторні органи, щоб перевіряти, чи радіо- й телевізійні станції об’єктивно висвітлюють політичні події та особистостей, а також забезпечити, щоб час й увага, які приділяються урядові та опозиції, не були непропорційними. Без доступу до інформації громадяни не можуть ані точно сформувати свої вподобання, ані впевнено вирішити, які напрями дій вибрати, яку політику прийняти чи відхилити або якого керівника підтримати чи виступити проти.

Політичні партії в опозиції відіграють надзвичайно важливу роль у демократичному суспільстві як у загальних публічних дебатах, так і всередині парламентів, представляючи політичні альтернативи й здійснюючи контроль за урядом. Вони користуються низкою свобод для виконання своєї діяльності з кінцевою метою отримання влади, прийняття рішень через наступні вибори.

Належний приклад формального визнання корисного впливу опозиції можемо знайти в положенні про права та привілеї Лояльної Її Величності Опозиції чи Офіційної Опозиції в Сполученому Королівстві; зокрема в практиці надання публічних коштів для допомоги опозиції у виконанні депутатських обов'язків, а також розробці альтернативних стратегій, заохочуючи їх до створення тіньової програми. Отже, Книга правил Лейбористської партії прямо каже про «Тіньовий кабінет», коли партія перебуває в опозиції, а веб-сайти Ліберальних демократів і Консервативної партії подають тіньову команду міністрів Ліберальних демократів і тіньовий кабінет консерваторів. Проте перебування в опозиції спричиняє не лише права, але й обов'язки, які рідко розглядаються в національному законодавстві.

Британська опозиція та її привілеї включають «Дні опозиції», зарезервовані для обговорення питань, внесених опозицією, із перевагою над урядовими справами, певні повноваження в процесі формування порядку денного [224, с. 114–115].

Основні обов'язки партій, які перебувають в опозиції, – це перевірка й критика, завжди відповідальна та конструктивна, а також змушування правлячої більшості звітувати, оскільки громадяни повинні знати, що робить уряд і чому, раз він уповноважений керувати. Ці обов'язки беззастережно визнані, самостійно взяті й регулюються положеннями статутів деяких партій, таким чином відображаючи належну практику в цій галузі. Наприклад, внутрішні правила партії, які покладають на парламентську групу зобов'язання щодо звітності, щоб партія могла оцінити виконання

завдання групи, що полягає в спостереженні за діяльністю уряду або в підтримці політичних проектів партії, коли вона перебуває при владі [224, с. 115].

Що стосується зв'язку між партіями та громадянським суспільством, то наявність критичної маси членів потрібно розглядати як необхідний елемент, щоб процедура включення громадян функціонувала ефективно. Ця умова не може вважатися зрозумілою сама по собі в наш час, коли більшість партій мають лише 2 або 3 % від виборців, формально записаних як члени партій, на відміну від «партій масового членства», котрі мають близько 10 %. Великий список членства, крім інших переваг, надає легітимності парламентським політичним партіям, розширює їхні зв'язки з прихильниками та, урешті, із ширшими спільнотами. Отже, політичним партіям потрібно розглянути запровадження відкритих умов для членства й прав членів партії, чітко визначаючи вимоги для участі у внутрішніх процедурах, як відбір партійних лідерів, кандидатів і визначення позицій політики партії. Такі норми, які відкривають членство (без розрізнення з будь-яких підстав) і відкривають партійне управління для членів партії, складають самі по собі інклюзивну практику та засіб для збільшення демократичних дивідендів (легітимації, зв'язку із суспільством) шляхом підвищення кількості членів [224, с. 116].

Можливі дії, які партії можуть виконувати, уключають партійні програмні конференції й зустрічі, відкриті для осіб, котрі не є членами партії, для громадських організацій із метою залучення нової крові. Наприклад, Партія зелених у Німеччині та Об'єднані ліві в Іспанії організовують зустрічі, які, зазвичай, відбуваються на місцевому або регіональному рівні, часто відкриті для всіх прихильників партії, а не лише для членів партії, котрі сплачують внески, а також для громадських організацій, хоча особи, які не є членами партії, виключаються з процесу прийняття рішень. Більше того, статут Об'єднаних лівих вимагає, щоб місцеві зібрання були відкритими (принаймні двічі на рік, й у всякому разі преференційна норма для їх

відзначень), зокрема для прихильників, громадських організацій, профспілок з основною метою збору думок виборців щодо діяльності партії в суспільстві та публічних інституціях. Португальська соціалістична партія дозволяє активістам створювати політичні клуби – незалежні від партії, але з правом використання її приміщень для обговорення відповідних політичних питань з особами, котрі не є членами чи безпосередніми прихильниками партії.

У центральноєвропейських і балтійських країнах співпраця політичних партій з ідеологічно близькими «мозковими центрами» та об'єднання групи експертів для розгляду конкретних питань з урахуванням громадської думки – загальноприйнята практика, так само, як і подальше обговорення їхніх висновків та пропозицій на різних рівнях партійної організації. Деякі з вивчених партій, як Союз за народний рух у Франції й Соціалістична партія в Бельгії, обирають шлях заснування власних «мозкових центрів» як осередків освіти і досліджень у галузях суспільства, економіки, культури, науки, етики, довкілля та міжнародних відносин із метою йти в ногу із суспільними проблемами й розробляти належні заходи у відповідь [224, с. 117].

Усі партійні статути та конституції як перший крок повинні бути доступні громадськості. Проте щоб зберегти довіру громадян, бажаний вищий рівень прозорості, ця мета може бути досягнута за рахунок інституціалізації діяльності, яка буде запропонована в наступних абзацах для забезпечення належної звітності, деякі з яких починають запроваджуватися окремими партіями.

По-перше, не лише партія, що перебуває при владі, але й усі політичні партії, представлені в державних інституціях, повинні періодично контролювати та доповідати про результати, досягнуті їхніми представниками, зберігаючи доповіді у вільному доступі на партійних веб-сайтах.

По-друге, розглядаючи, зокрема, партію при владі, її виборча програма має зберігатися на веб-сайти партії впродовж її законодавчого

мандата, щоб вона могла бути публічно розглянута. Партія повинна вживати заходів для того, щоб громадяни були поінформовані про виконання виборчих обіцянок. Перед наступними виборами партія повинна надати громадськості оцінку програми партії, указуючи, якою мірою вона була реалізована через державну політику, та пояснювати, чому деякі обіцяні напрями політики не здійснені. У цьому ключі статут Іспанської соціалістичної робітничої партії доручає парламентській групі завдання – надати суспільству належне пояснення щодо реформ, підтриманих партією, коли вона перебуває в уряді й вимагає подання щорічного звіту про свою діяльність Федеральному комітету. У Сполученому Королівстві веб-сайт Лейбористської партії надає багато інформації про «50 кращих досягнень Лейбористської партії з 1997 року», але немає жодної доступної інформації про ті обіцянки, які не були виконані. У таких країнах, як-от Боснія й Герцеговина, проти партії може бути розпочате судове переслідування за недотримання політичних цілей, представлених у її програмі [224, с. 118–119].

Партія повинна наголошувати на розвитку та вдосконаленні кваліфікації своїх членів, зміцнюючи членство шляхом організації регулярних конференцій і дискусій та створення служби швидкої відповіді на пропозиції членів. Відтворюючи суспільну мережу в громаді та контактуючи з тими організаціями, із якими вона могла б поділяти спільну мету, заохочуючи місцевих жителів до участі в розробці маніфесту партії. Належною моделлю можуть бути ініціативи Бельгійської соціалістичної партії (Комунальні культурні соціалістичні дії) щодо співпраці з громадськими об’єднаннями, які діють для спільної мети, зокрема в галузі безперервної освіти, участі в політичному житті іноземців та молоді й розвитку; та зобов’язання Об’єднаних лівих в Іспанії використовувати 1 % свого бюджету для підтримки проектів солідарності. З іншого боку, публічні посадовці повинні резервувати робочі години в партійних місцевих відділеннях, щоб прийняти тих громадян або організації, які б хотіли

висловити будь-які вимоги чи скарги. Парламентські приймальні, передбачені статутом Народної партії для збору пропозицій та запитів громадян до партійних представників, є належним прикладом у цій сфері [224, с. 119–120].

З огляду на різноманітність партійних обставин і політичних поглядів, не існує єдиного («один розмір підходить усім») набору «найкращих практик» для внутрішньопартійного управління. Тобто розширення внутрішньопартійної демократії може бути на користь як тим партіям, що реалізовують ці реформи, так і суспільству в цілому, але ці зміни можуть дорого обійтися партіям, тому лідери партій мають розумно розглянути практичні аспекти певних партійних процедур та оцінити їх позитиви й негативи.

Щоб задовільно виконувати свою роль локомотива представницької демократії й важливої сполучної ланки між громадянами та державами, політичні партії повинні бути набагато більш чутливими й уважними до викликів, які постають перед ними через їх соціальний контекст, і бути готовими швидко й ефективно реагувати відповідними способами.

Сучасні інформаційні та комунікаційні технології становлять як виклик, так і цінну можливість для політичних партій. Щоб реалізувати цю відповідальність, створивши належні канали прийому запитів громадян і механізмів для забезпечення підзвітності. Сьогодні більшість із партій підтримують оновлюваний веб-сайт, який може слугувати як партійним цілям, так і легітимній та бажаній меті громадян брати участь у публічному житті. Більш тісна співпраця з неурядовими організаціями може стати іншою відповіддю на виклики сучасності, надаючи можливість політичним партіям розробляти й реалізовувати таку політику, яка краще слугуватиме їхнім суспільствам [224 , с. 120].

Венеціанська комісія у «За демократію через право» пропонує правила внутрішнього розпорядку партії. Не обов’язково, щоб у законодавстві про політичні партії містилася вимога розробки партійних статутів або їх

оприлюднення. Проте наявність такого статуту вимагається законом у деяких державах ОБСЄ і вони можуть зіграти важливу роль в утвердженні відданості партій ідеалам рівності й недискримінації.

Статут партії може бути також важливим засобом забезпечення поінформованості її членів про їхні права та обов'язки. У такій якості статут партії повинен прийматися в рамках широкого процесу за участі членів партії, скажімо, на з їзді партії, а не особисто лідером партії, а потім бути доступним для всіх членів партії, скажімо, на з'їзді партії, а не особисто лідером партії, а потім бути доступним для всіх членів партії.

У статуті партії, зазвичай, визначаються права та обов'язки її членів, організація партії й порядок прийняття рішень. Важливим моментом є підбір керівних кадрів партії та кандидатів. Партії повинні мати можливість визначити членів свого керівництва й висувати кандидатів для участі у виборах без будь-якого втручання влади [124, с. 77].

Венеціанська комісія підкреслює, добровільну природу об'єднання в політичні партії. Життєво важливо підкреслити, що об'єднання в політичні партії має бути добровільним за своєю природою. Як зазначено у визначенні політичної партії, наданому цим документом, та як закріплено в Загальній декларації прав людини (стаття 20), усі громадяни повинні мати право вільно приєднуватися або утриматися від приєднання для того чи іншого об'єднання відповідно до їхніх уподобань. Членство повинно бути вираженням особистого вільного вибору використати колективні засоби політичної партії для повного задоволення свого особистого права на вираження власних поглядів. Законодавство повинно прямо визначити, що ніхто не може бути примушений до вступу в політичну партію проти своєї волі.

Члени політичної партії повинні також мати можливість у будь-який момент припинити своє членство. Припинення членства є ключовим елементом добровільної природи об'єднання й повинно здійснюватися без будь-якого штрафу або стягнення. Зокрема, у разі злиття, розколу парламентської партії або ж виникнення в ній нових платформ її членам

повинна бути надана свобода продовження або припинення своєї членської діяльності за їхнім бажанням.

Справді, багато партій у регіоні ОБСЄ внесли до своїх статутів положення, що членство в їхніх рядах відкрито для всіх, хто поділяє основні цінності партії, незалежно від інших умов. Такі партійні статути є зразками забезпечення інклюзивного та недискримінаційного характеру членства партії.

Стаття 11.2 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (ЄКПЛ) дає підставу державам установлювати обмеження свободи об'єднання для трьох категорій осіб: а саме особам, які входять до складу збройних сил, поліції або органів державного управління.

Політична партійна діяльність і членство в політичних партіях публічних посадових осіб може бути обмежене чи заборонене, щоб мати впевненість, що такі особи здатні виконувати свої публічні функції без конфлікту інтересів [124, с. 78].

Закон Гетча, прийнятий у 1939 р. в США, є ще одним прикладом такого законного обмеження. Закон стверджує, що «жодна посадова особа або службовець виконавчої влади федерального уряду, будь-якого його агентства чи департаменту не має права жодним чином брати активної участі в політичному управлінні чи в політичній кампанії». Будучи, зазвичай, законними, такі обмеження можуть, проте, розглядатися як невиправдані порушення, якщо вони застосовуються надто широко, поширюючись, наприклад, на всіх осіб, котрі перебувають на державній службі.

Однак існують необґрунтовані державні обмеження свободи об'єднання. Історично склалося так, що належність одразу до кількох політичних партій ніколи не заохочувалася. Свобода об'єднання є одним з основоположних прав, яке не слід обмежувати вимогою, відповідно до якої можна перебувати лише в одній організації. Закони, що обмежують можливість членства (але не кандидування) тільки однією партією, повинні демонструвати переконливі підстави цього обмеження.

Міжнародні зобов’язання визнають національність і громадянство як розумні обмеження права брати участь у політичному житті [124, с. 79].

Основною функцією парламентських політичних партій є висунення кандидатів на виборах із метою одержання й здійснення політичної влади. Кандидати відбираються партією як представники ідеалів партії.

Особисте право бути кандидатом на виборах може регламентуватися трьома групами норм: установленими державою для реєстрації кандидатів, внутрішніми, установленими самою партією щодо підбору кандидатів, і припустимими обмеженнями, наприклад вимогами віку, осілості або громадянства.

У виборчих системах закритих списків партії також можуть установлювати або визначати порядок своїх кандидатів у виборчих списках. Це прийнято, однак партіям, зі свого боку треба заборонити змінювати порядок розташування кандидатів у виборчих списках після початку голосування [124, с. 80].

Право окремих кандидатів претентувати на ту чи іншу посаду без входження до політичних партій спеціально захищене Копенгагенським документом, який гарантує «право громадян добиватися політичних чи державних посад особисто або як представники політичних партій або організацій без дискримінації». Хоча парламентські партії розглядаються як основні суб’єкти у виборах, їхня роль у цій сфері не повинна бути винятковою чи підривати право особи претендувати на посади. Отже, чинне в регіоні ОБСЄ законодавство, яке забороняє висування незалежних кандидатів, повинно бути переглянуте, а законодавство щодо політичних партій у виборах повинно містити конкретну вказівку на право незалежних кандидатів також балотуватися на виборах. Норми, які регулюють допуск партій до виборчого процесу, плата за реєстрацію та обмеження щодо кандидатів повинні бути такими самими для незалежних кандидатів. Проте ці норми щодо доступу до виборчого процесу та плата за реєстрацію не повинні встановлюватися на рівні, недоступному для незалежних кандидатів,

порівняно з партіями. Якщо зареєстрованим партіям надається державна підтримка, що виражається, зокрема, у наданні публічного ефірного часу, повинна існувати й система підтримки незалежних кандидатів із метою забезпечення рівного ставлення при наданні державних ресурсів.

Цікавим є питання регулювання висування кандидатів. «З іншого боку, в європейських країнах широко- і загальновизнаною є теорія вільного мандату представника. Відповідно до цієї теорії, члени парламенту розглядаються як представники всього народу і відповідальні лише перед своєю совістю. Внаслідок цього вони повинні підкорятися тільки нормам закону, і ніякі інші накази чи інструкції не можуть їх зобов'язувати. Деякі конституції навіть містять заборону можливості давати інструкції депутатам (Бельгія, Франція, Німеччина, Італія, Швейцарія). Поза Європою імперативний мандат існує в таких країнах, як Китай, Індія, Нігерія, Південна Африка, Куба, В'єтнам або Північна Корея» [124, с. 82].

Законодавство про вибори може запроваджувати мінімальний виборчий бар'єр для проходження кандидатів до парламенту. Мінімальні виборчі бар'єри не можуть розглядатися як незаконні або дискримінаційні, поки вони застосовуються об'єктивно й допускають висування непартійних (незалежних) кандидатів. Проте такий бар'єр повинен установлюватися на досить низькому рівні, щоб не створювати перешкод політичному плюралізму та загрози непредставницького характеру законодавчого органу.

За рекомендацією Венеціанської комісії, держава може вимагати, щоб партії, які хочуть балотуватися на виборах, відповідали певним зобов'язанням. Такі вимоги можуть застосовуватися до кожного окремого виборчого змагання й повторно застосовуватись у кожному виборчому циклі. Державам також рекомендується передбачити немонетарні методи реєстрації на виборах через, наприклад, наявність мінімальної підтримки через збір підписів.

Якщо партії зобов'язані показати мінімальний рівень підтримки, їм потрібно надати достатній термін для збору та реєстрації підписів. Закон

повинен чітко визначити систему перевірки підписів, щоб уникнути можливості зловживань. Зокрема, потрібно уникати вимоги, щоб кожен громадянин міг поставити свій підпис на підтримку лише однієї партії, оскільки така норма може легко призвести до дискваліфікації партій, що намагаються сумлінно виконати цю вимогу [124, с. 83].

Засоби масової інформації є одним з основних ресурсів, доступу до якого політичні партії наполегливо шукають під час передвиборної агітації. Із метою забезпечення рівних можливостей законодавство щодо доступу партій і кандидатів до публічних засобів масової інформації повинно бути недискримінаційним та забезпечувати рівне ставлення.

Законодавство повинно встановити вимогу рівного ставлення, що гарантує відсутність відмінностей між парламентськими й не парламентськими партіями через надання ефірного «прайм-тайму» певним партіям, а нічного або пікового – іншим.

Приватні засоби масової інформації не можуть завжди регулюватися так строго, як публічні засоби масової інформації. Деякі держави ОБСЄ запровадили норму, за якою якщо приватний засіб масової інформації надає ефірний час, то він має надаватися всім партіям за однаковими розцінками.

Усі політичні партії повинні мати можливість повноцінно здійснювати своє право на свободу мирних зібрань, особливо у виборчий період. Свобода зібрань може бути обмежена лише на об’єктивних законних підставах, необхідних у демократичному суспільстві, у тому числі з міркувань громадського порядку, громадської безпеки, захисту здоров’я й моралі, захисту прав і свобод інших осіб та національної безпеки. Наприклад, період «мовчанки» безпосередньо перед голосуванням (зазвичай за 48 годин чи менше) є прийнятним обмеженням передвиборної агітації, що вимагає обмеження публічних партійних зібрань протягом цього часу [124, с. 84].

Дотриманння міжнародних стандартів правового регулювання політичних партій дасть змогу створити такі правила гри, у яких усі суб’єкти виборчого процесу зможуть конкурентно змагатися за голоси виборців.

3.2. Правові аспекти функціонування та фінансування політичних партій в Україні

Політичні партії відіграють важливу роль у демократизації політичних процесів. У демократичному транзиті політичні партії запускають політичну систему суспільства й забезпечують її функціонування. Кількість і якісний розвиток політичних партій поряд з іншими організаціями «третього сектору» свідчать про рівень зрілості громадського суспільства в конкретній країні та демократизацію політичних процесів.

Нормативно-правові засади регулювання політичних партій в Україні вимагають нових сучасних підходів, прийняття зважених рішень та довгострокових прогнозів. Адже рішень із приводу функціонування політичних партій (законів і підзаконних актів владних структур) – із проголошенням незалежності України, за нашими підрахунками, вимірюється не десятками, а сотнями правових актів. Аналіз змісту документів, опублікованих у різних джерелах (Офіційний вісник України, Збірник постанов Уряду України, Відомості Верховної Ради України), дає підстави зробити висновки про те, що допускається дублювання рішень, щодо діяльності партій та часто трапляється некоректність у формулюваннях. Головний недолік багатьох документів полягає в тому, що в них не розписані механізми й реальні можливості регулювання діяльності політичних партій. Така невідповідність між реальними і декларативними правами та можливостями політичних партій потребує якнайшвидшого розв’язання.

У пояснювальній доповіді Венеціанської комісії щодо законодавства про політичні партії зазначено, що важливою є репрезентативна функція політичних партій. Головне завдання політичних партій – участь у формуванні політичної волі народу через виборчий процес і реалізація політичного курсу. Венеціанська комісія пропонує розглядати політичні

партії як «об'єднання осіб, однією з цілей якого є участь в управлінні публічними справами через висунення кандидатів на вільних і демократичних виборах» [154, 255].

У політичній науці активізуються дослідження, що стосуються функціонування груп інтересів у політичному процесі. Політичні партії є одними з найбільш активних суб'єктів політичного процесу. Однак проблема комплексного дослідження правових аспектів функціонування політичних партій в Україні ще потребує спеціальних досліджень.

Більшість авторів розглядає цю проблему не окремо, а в певному контексті – залежно від специфіки та завдань, які ставить перед собою науковець. Проблематика правового забезпечення функціонування політичних партій досліджується в контексті аналізу реформування політичної системи й дослідження виборчих систем та їх впливу на формування партійних систем. У цьому контексті потрібно виокремити праці А. Бебика [30], М. Малишка [209], В. Шаповала [363], Р. Павленка [245] та інших.

За умов непростої політичної та соціально-економічної ситуації актуалізовано потребу реформування та модернізації системи управління. Це можливо з визначенням стратегічної мети розвитку суспільства. В умовах глобалізації поступового значення набуває спільна політика держав щодо подолання глобальних розривів у політичному, економічному, соціальному, культурному розвитку держав. ООН є провідною організацією та активним суб'єктом розвитку концепції сталого розвитку.

На початку XXI ст. ООН запропонувала програму «Цілі розвитку тисячоліття» (2000–2015 рр.), яка знайшла своє логічне продовження в програмі «Цілі сталого розвитку» (2016–2030 рр.). Ці довгострокові програми глобального розвитку спрямовані на розв'язання актуальних і гострих проблем соціального розвитку [353]. «Цілі сталого розвитку» стимулюють демократичні трансформації, які мають принести благополуччя усім, що

відображено в системі ідеальних уявлень про суспільство майбутнього, що грунтується на принципах демократичності й справедливості з високим рівнем та якості життя людей.

Аналізуючи зміст 17 цілей в сталому розвитку їх можна об'єднати в чотири проблемні блоки, а саме:

– блок соціальних проблем (підвищення якості життя, ліквідація голоду, якісна охорона здоров'я тощо);

– блок економічних проблем (раціональні моделі споживання, розвиток зеленої енергетики, забезпечення доступу до джерел енергії тощо);

– блок екологічних проблем (раціональне використання природних ресурсів, збереження екоресурсів тощо);

– блок політичних та правових проблем (демократизація, доступ до правосуддя, зниження рівня нерівності всередині країн та між країнами тощо) [353].

Глобальні цілі ООН у сфері розвитку актуалізують питання щодо ефективної політики й системи управління, основна мета якої – у досягненні високого рівня благополуччя для всіх. Це, зі свого боку, можливо через рівні можливості та права суб'єктів політики у виборчих процесах. Тому важливим є характер політичної конкуренції парламентських партій, який стимулює або гальмує розвиток демократичної трансформації в конкретній країні. Політична конкуренція парламентських партій відбувається в умовах ціннісної кризи та ідеологічної аморфності суб'єктів політичного процесу, падіння рівня життя населення. Процеси демократичної трансформації в Україні мають деформований характер, а трансформація політичних інститутів не може завершитися формуванням правової, соціальної та демократичної держави як відкритої та ефективної системи управління, де всі суб'єкти політики мали рівні можливості у виборчих процесах. І це потребує змін. Зазначимо, що для демократичної політичної конкуренції

парламентських партій потрібно проводити цілеспрямовану державну політику, починаючи з аналізу правових документів і закінчуючи розв'язанням конкретних проблем на національному та місцевому рівнях.

Дослідження правових засад функціонування політичних партій в Україні передбачає необхідність порівняння міжнародних і вітчизняних аспектів правового регулювання (реєстрації та ліквідації) діяльності політичних партій.

У відносинах між державою й політичними партіями мають бути чітко прописані правові механізми їх взаємодії. Важливими для правового регулювання є процедури державної реєстрації політичних партій, а саме легалізація та ліквідація партій. Ці процедури здійснює держава як суб'єкт правового впливу щодо партій як об'єктів такого впливу. Особливість реалізації таких процедур визначається характеристикою політичного режиму, рівнем політичної та правової культури політичної еліти й суспільства в цілому. Від цього залежить потреба або її відсутність «жорсткого» чи «м'якого» нагляду з боку держави за дотриманням правових вимог законодавства щодо статутної діяльності політичних партій і способів виконання такого контролю.

Міжнародне законодавство, зокрема Європейський суд з прав людини, звертає особливу увагу на питання, які стосуються діяльності та ліквідації політичних партій. Обгрунтовуючи умови, які регламентують, обмежують і забороняють діяльність політичних партій, Європейський суд зазначає: «Тільки переконливі та вагомі причини можуть виправдовувати обмеження на свободу асоціацій» [109, с. 697]. Позиція міжнародного права полягає в тому, що підстави для ліквідації політичної партії мають бути такими, що є вимушеними в демократичному суспільстві.

Значну увагу проблемам функціонуванням політичних партій приділяє Венеціанська комісія, яка в 1999 р. прийняла документ під назвою «Керівні принципи щодо заборони та розпуску політичних партій та подібних

заходів», а у 2004 р. – «Керівні принципи щодо законодавства про політичні партії: окремі аспекти» [155].

Спільні позиції щодо дозволеної й забороненої діяльності політичних партій у міжнародних документах можна викласти в таких аспектах:

– право вільно об'єднуватись у політичні партії;

– розуміння того, що процес державної реєстрації політичних партій не є порушенням прав щодо об'єднання громадян в асоціації;

– ліквідація політичних партій може бути виправдана стосовно тих суб'єктів політичного процесу, що пропагують і використовують насильство як механізм зміни чи повалення демократичного ладу;

– ліквідація політичної партії повинна використовуватися «з крайньою стриманістю». Важливо оцінити, чи політична партія реально становить загрозу демократичному політичному режиму або правам конкретних осіб і чи таку небезпеку можна усунути іншими, менш радикальними заходами, як заборона її діяльності [154, 256].

Правове регулювання діяльності партій у державах Європейського Союзу дає підставу розрізняти формальні та матеріальні обмеження діяльності партій. Формальні обмеження застосовуються, зазвичай до процедури реєстрації політичних партій. Вони містять вимоги до назви партій, кількості членів, реальної діяльності партій, а саме участі у виборах, регулярності засідань керівних органів. Окрім того, звертається увага на фінансування політичних партій. Матеріальні обмеження функціонування політичних партій є ще одним аспектом щодо участі суб'єктів політики у виборчому процесі.

Інституцією, котра здійснює реєстрацію політичних партій, може бути як орган виконавчої влади (міністерство внутрішніх справ чи міністерство юстиції), так і виборчий орган чи навіть спеціальний уповноважений парламенту. У низці держав органом реєстрації політичних партій виступає відповідний суд загальної юрисдикції [155, 88].

У тих державах, де формальна реєстрація політичних партій не передбачена національним законодавством (Нідерланди, Данія), до політичної партії все-таки ставляться певні вимоги щодо їх участі у виборах [109, с. 87]. Спостерігаємо тенденцію, що більш ліберальний підхід до вимог функціонування політичних партій властивий розвиненим класичним європейським демократіям. Водночас для демократичних держав Центральної та Східної Європи характерні більш забюрократизовані та формалізовані вимоги щодо державної реєстрації й функціонування політичних партій.

Засадничі правові аспекти функціонування політичних партій закладені і в Конституції України. У ст. 15 документа зазначено, що «суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності», що передбачає існування не однієї партії, а багатьох. Зі свого боку, ст. 36 Конституції України гарантує право на «свободу об'єднання у політичні партії», чим закріплює свободу асоціацій [170].

У цій статті Конституції України зазначено: «громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей» [170].

Політичні партії в Україні сприяють формуванню й вираженню політичної волі громадян, беруть участь у виборах. Членами політичних партій можуть бути лише громадяни України. Обмеження щодо членства в політичних партіях установлюються виключно Конституцією України та законодавством держави.

У 2018 р. Міністерство юстиції України зареєструвало 353 політичні партії. Відповідні дані внесено до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських організацій. Заступник

міністра юстиції України з питань державної реєстрації О. Сукманова зазначила: «Якщо ми отримали весь необхідний пакет документів, які відповідають вимогам Конституції та законів України, статуту політичної партії, а також є необхідна кількість підписів громадян, які підтримали рішення про її створення, то реєструємо політичну партію. На сьогодні їх зареєстровано 353. За реєстрацію політичної партії стягується адміністративний збір. Його розмір становить 140 прожиткових мінімумів, тобто 240 тисяч гривень» [54].

Українське законодавство виключає можливість створення політичних партій, діяльність яких загрожує державній незалежності та безпеці України. Також у правових документах зазнчено, що заборонено створення партій із програмними цілями, спрямованими на розпалювання міжетнічної й релігійної ворожнечі, пропаганду війни, насильства та тоталітарних режимів.

Есперт інституту «Республіка», Ю. Середа зазначає шість основних недоліків виборчого законодавства, а саме:

- відповідальність за порушення виборчого законодавства;
- порядок утворення виборчих округів;
- оплата праці членів виборчих комісій;
- порядок проведення виборчої агітації;
- порядок утворення й формування складу територіальних і дільничних комісій;
- фінансування виборчого процесу [308, с. 4].

Наявні в Україні нормативно-правові акти, хоча й регулюють ті чи інші парламентські вибори, але потребують суттєвих змін. О. Захарченко, голова Сумського комітету виборців України, зазначає «що в Україні необхідність виборчого кодексу назріла не зараз, а ще 10 років тому. Адже щоразу перед виборами приймається новий виборчий закон. Це вносить плутанину і не

тільки в дрібницях, а часом принципово змінюється виборча система» [308, с. 4].

Можна погодитися з думкою громадського активіста, О. Захарченка, що має бути єдиний документ, який би визначав незмінні принципи та правила проведення виборів на різних рівнях. В українських реаліях парламентські політичні партії часто змінюють і переробляють під себе законодавство, щоб залишитися при владі. Це створює нерівні умови для парламентських та опозиційних політичних партій у політичній конкуренції.

Ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян чи обмежений у правах за належність чи неналежність до політичних партій або громадських організацій. Усі об'єднання громадян рівні перед законом [170].

Реєстрація та ліквідація політичних партій регулюються Законом України «Про політичні партії України». Нормативно-правові акти встановлюють відповідні формальні обмеження як передумови державної реєстрації політичних партій. Зокрема, у ст.11 Закону України «Про політичні партії України» зазначено, що реєстрація політичних партій, їхніх обласних, міських і районних організацій, первинних осередків або інших структурних утворень, передбачених статутом партії, здійснюється в порядку, визначеному Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань», після перевірки поданих матеріалів [132].

В Україні здійснюється державний контроль за діяльністю й функціонуванням політичних партій. У ст. 18 Закону України «Про політичні партії України» чітко визначено органи, які здійснюють державний нагляд за політичними партіями.

Державний контроль за функціонуванням політичних партій в Україні виконують:

– Центральний орган виконавчої влади, що реалізовує державну політику у сфері державної реєстрації об'єднань громадян, інших громадських формувань – за додержанням політичною партією вимог Конституції та законів України, а також статуту політичної партії, крім випадків, коли здійснення такого контролю законом віднесено до повноважень інших органів державної влади;

– Центральна виборча комісія, окружні виборчі комісії, територіальні виборчі комісії на відповідних місцевих виборах – за додержанням політичними партіями встановленого порядку участі у виборчому процесі, а також у межах визначених законом повноважень, за своєчасністю подання до відповідних виборчих комісій проміжних й остаточних фінансових звітів про надходження та використання коштів виборчих фондів на виборах, відповідністю їх оформлення встановленим вимогам, достовірністю включених до них відомостей;

– Рахункова палата – за цільовим використанням політичними партіями коштів, виділених із Державного бюджету на фінансування їхньої статутної діяльності;

– Національне агентство з питань запобігання корупції – за додержанням установлених законом обмежень щодо фінансування політичних партій, передвиборної агітації, законним і цільовим використанням політичними партіями коштів, виділених із Державного бюджету на фінансування їхньої статутної діяльності, своєчасністю подання звітів партій про майно, доходи, витрати Й зобов'язання фінансового характеру [132].

Окрім того у ст.19 Закону України «Про політичні партії в Україні» передбачено заходи, які можуть вживатися до цих суб'єктів політичного процесу. У разі порушення політичними партіями Конституції України та інших законів України до них можуть бути вжиті такі заходи, а саме: попередження про недопущення незаконної діяльності й заборона політичної партії [132].

Згідно з українським законодавством політичні партії зобов'язані подавати, на вимогу контролюючих органів, необхідні документи та пояснення. Зі свого боку, рішення контролюючих органів можуть бути оскаржені у встановленому законом порядку. Зазначимо, що українське законодавство щодо функціонування політичних партій певною мірою відповідає міжнародним демократичним європейським стандартам, що стосується прав і свобод громадян.

Окреслена проблематика стає об'єктом наукової дискусії у зв'язку з вимогами, які стоять перед Україною, щодо уніфікації нормативно-правових засад українського законодавства з міжнародними стандартами стосовно забезпечення прав і свобод громадян, до яких належить право на вільне об'єднання в політичні партії й громадські об'єднання. Правове забезпечення функціонування політичних партій в Україні потребує подальшої лібералізації та послаблення контролю з боку держави.

Для виконання своїх основних функцій як під час виборчого процесу, так і між виборами політичні партії потребують відповідного фінансування. Фінансування політичних партій може здійснюватися через членські внески, приватні внески та публічне (державне) фінансування. Розглянемо особливості фінансування політичних партій.

Першим видом поповнення ресурсів політичних партій є членські внески. За своєю суттю членські внески не суперечать принципам свободи об'єднання й розміри цих внесків мають бути встановлені в розумних межах. У положеннях про сплату членських внесків має бути можливість звільнення в разі фінансових труднощів, для гарантування того, що членство в політичній партії несправедливо обмежувалося б лише для заможних громадян. Такі норми можна було б робити на основі рухомої шкали з урахуванням обставин кожного окремого випадку в бік збільшення/зменшення членських внесків.

Окремим аспектом отримання фінансових ресурсів є внутрішньопартійні внески й доходи. Законодавство має дозволяти політичним партіям національного рівня надавати підтримку своїм регіональним, місцевим і локальним відділенням та навпаки. Ця підтримка повинна розглядатися як внутрішньопартійна функція й, звичайно, не повинна обмежуватися законодавчо. Однак важливо, щоб політичні партії звітували про внутрішній перерозподіл ресурсів.

У матеріалах Венеціанської комісії зазначено: якщо політичні партії отримують дохід із продажу пов'язаних із партією товарів або матеріалів, вони повинні мати можливість використовувати ці доходи на свої потреби (агітація, виборчі кампанії тощо) [124, с. 87].

Другим видом поповнення ресурсів політичних партій є приватні внески. Фінансування політичних партій – одна з форм політичної участі, тому партіям доречно шукати приватні фінансові пожертви.

У міжнародному законодавстві передбачено взяття банківської позики для виборчої кампанії. Однак політична партія має досягти певного інституційного рівня (реєстрація, відкриття рахунку) для отримання позики, що вимагає від кредитора та позичальника робити відповідні кроки заздалегідь до виборчої кампанії. Зі свого боку, погашення позики займає деякий час після закінчення виборів. Інколи трапляється так, що позика виявиться погашеною повністю або частково не самою політичною партією чи кандидатом, а третьою особою. У такому випадку позика стає формою внеску.

У міжнародній практиці існують обмеження внесків для політичних партій. Зокрема, це стосується внесків з іноземних джерел, які є забороненими. Це відповідає положенням Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про загальні правила боротьби з корупцією при фінансуванні політичних партій та виборчих кампаній», у якій

відзначено: «Держави повинні особливо обмежувати, забороняти або ж регламентувати пожертвування від іноземних донорів». Це обмеження, що практикується в багатьох державах ОБСЄ, існує для уникнення надмірного впливу іноземних інтересів у внутрішні політичні справи [124, с. 87–88].

Окрім того, існують обмеження, що регулюють фінансування з внутрішніх національних джерел. Це пов’язано з тим, щоб мінімізувати та обмежити можливості окремих соціальних груп домогтися політичного впливу через фінансові переваги. У демократичному політичному режимі, закладається певна філософія фінансування політичних партій, яка полягає в тому, що в центрі системи демократичного управління покладено підзвітність партій та кандидатів перед громадянами, а не перед багатими групами з особливими інтересами. Відповідно, у багатьох країнах розроблено низку розумних обмежень фінансування, які включають обмеження на кампанії державної форми власності й анонімних донорів.

Анонімні внески повинні підлягати суворому регулюванню, що включає встановлення обмеження їх загального обсягу. Законодавство повинно обмежити сукупний максимальний розмір таких внесків до розумного рівня, забезпечуючи, щоб анонімні донори не могли мати надмірного впливу поза публічним наглядом.

Розумне обмеження приватних внесків може включати встановлення максимального рівня внеску донатора. Такі обмеження показують свою ефективність у мінімізації корупції чи купівлі політичного впливу через політичні партії в окремих країнах.

У рекомендації Венеціанської комісії зазначено, що «найкраще, якщо межі внесків установлені з урахуванням інфляції, наприклад засновані на якійсь формі індексації, як мінімальна заробітна плата, а не в абсолютних сумах» [124, с. 88].

Третім видом поповнення ресурсів політичних партій є публічне (державне) фінансування. Обсяг публічних коштів, що надаються політичним партіям, повинен бути ретельно прорахований і корисний для політичних партій. Державне фінансування не має знищувати потребу в членських внесках чи приватному фінансуванні. Важливо, щоб державні субсидії не були єдиним джерелом доходу та не створювати умови для надмірної залежності від державної підтримки. А, навпаки. стимулювали політичні партії до розвитку й зменшували залежність від фінансово-промислових груп.

Існують також інші форми публічної підтримки діяльності політичних партій. Окрім прямого фінансування, держава може пропонувати політичним партіям підтримку в різних інших формах. Зокрема, звільнення від сплати податків щодо партійної діяльності, надання безкоштовного ефірного часу або ж надання у вільне використання публічних приміщень на потреби передвиборних кампаній.

Надання безкоштовного ефірного часу суб’єктам виборчого процесу (партіям, кандидатам) на виборах є найбільш ефективним і доступним способом підтримки Окрім того, надання ефірного часу в засобах масової інформації дає змогу державі здійснювати інформаційну функцію щодо інформованості громадян.

У рекомендаціях Венеціанської комісії зазначено, що законодавство може встановлювати систему надання підтримки політичним партіям через стимули для заохочення політичної участі. Наприклад, «вирівнювальні гранти, відповідно до яких держава надає такий самий обсяг фінансування, який партія отримала через внески прихильників, і це може сприяти політичній активізації суспільства. Проте такі системи дійсно вимагають пильного нагляду для забезпечення, щоб суми задекларованих внесків не

знецінювалися та щоб усі приватні пожертви були зроблені з повною повагою до регулювання приватних пожертв» [124, с. 90–91].

Політичні партії повинні надавати уповноваженим державним органам інформацію щодо фінансової звітності в частині доходів і видатків принаймні раз на рік. Прозорість фінансування політичних партій і виборчих кампаній є важливою як для захисту прав громадян, так і для запобігання корупції. Прозорість важлива й тому, що громадськість має бути інформована про фінансові ресурси політичних партій. Публічність і підзвітність політичних партій перед суспільством є елементом демократизації політичного процесу.

У міжнародному законодавстві існують норми, згідно з якими до політичних партій, які недотримуються вимог закону, можуть застосовуватися санкції. Застосування санкцій для притягнення до відповідальності політичних партій за їхні дії не можна плутати з їх забороною внаслідок застосування партією насильства чи загрози демократичному конституційному ладу країни. Заборона щодо діяльності політичних партій застосовується в екстремальних обставинах для збереження демократичного устрою. Інша справа, коли політична партія регулярно порушує нормативно-правові норми й не здійснює певних зусиль для виправлення своєї поведінки, то в законодавстві може бути передбачена норма щодо втрати політичною партією статусу зареєстрованої.

Окрім того, має існувати широкий набір санкцій за недотримання закону. У рекомендаціях Венеціанської комісії зазначено, що до політичних партій можуть застосовуватися різноманітні санкції, а саме:

– «адміністративні штрафи, обсяг яких має брати до уваги природу порушення, у тому числі його повторюваність;

– часткове або повне позбавлення публічного (державного) фінансування та інших форм публічної підтримки, що може накладатися як тимчасовий захід на певний проміжок часу;

– позбавлення права на отримання в майбутньому публічної підтримки протягом певного проміжку часу;

– повне або часткове позбавлення компенсації видатків на виборчу кампанію;

– конфіскація на користь державної скарбниці фінансової підтримки, перерахованої партії або отриманої нею;

– позбавлення права партії висувати кандидатів протягом певного проміжку часу;

– кримінальне покарання у випадку вчинення значних правопорушень, що застосовуються до членів партій, які причетні до порушення;

– скасування обрання кандидата, проте лише за рішенням суду із забезпеченням доступного правового захисту в належному судовому процесі та лише у випадку, коли правопорушення вплинуло на результат виборів;

– утрата політичною партією статусу зареєстрованої [124, с. 96–97].

Зі свого боку, політичні партії повинні мати право на ефективний правовий захист і на справедливий розгляд неупередженим судом. У разі накладення санкцій потрібно проінформувати громадськість про факти, які призвели до правопорушення й про зміст санкцій, корті застосовані до конкретної політичної партії.

Українська держава за майже три десятиліття незалежності пережила багато соціально-політичних потрясінь та перетворень. Однак ці трансформації після Помаранчевої революції (2004 р.) та Революції гідності (2013–2014 рр.) не надто зачепили принципи функціонування українських політичних партій. Навіть трансформація партійної системи й поява нових політичних партій не призвела до нової якості їхньої поведінки. Певним стимуляційним фактором, який може створити сприятливі умови для функціонування політичних партій, стало ухвалення Закону України про

фінансування партій у жовтні 2015 р., який запровадив підтримку партій із державного бюджету (табл. 3.1).

Головне завдання закону – зменшення ризиків політичної корупції шляхом унесення комплексних змін до законодавства України у сфері фінансування політичних партій та передвиборчої агітації. Це зокрема:

– зниження рівня залежності партій від фінансування приватними донорами (олігархами, промислово-фінансовими групами тощо);

– створення умов для відкритої міжпартійної конкуренції й розвитку нових партій шляхом уведення державного фінансування партій;

– посилення прозорості фінансування парламентських політичних партій та їхніх місцевих організацій, а також посилення прозорості фінансування передвиборної агітації;

– установлення ефективних, пропорційних і дієвих санкцій за порушення у сфері фінансування партій та передвиборної агітації.

Таблиця 3.1

Державне фінансування статутної діяльності українських політичних партій із Державного бюджету у 2016 – 2018 роках

№	Рік	Тис. грн
1	2016	391 032,3
2	2017	442 399,4
3	2018	513 671,3

Джерело: Державне фінансування політичних партій в Україні. URL://glavcom.ua/country/politics/derzhavne-finansuvannya-politichnih-partiy-v-ukrajini-sim-mifiv-480016.html

Кошти, виділені з державного бюджету на фінансування статутної діяльності політичних партій, розподіляються Національним агентством із питань запобігання корупції між політичними партіями в такому порядку:

– сума в розмірі 10 % щорічного обсягу державного фінансування статутної діяльності політичних партій розподіляється порівну між партіями, які пройшли до Верховної Ради за умови, що кількість представників однієї статі серед народних обранців не перевищує двох третин;

– сума в розмірі 90 % щорічного обсягу державного фінансування статутної діяльності політичних партій розподіляється між політичними партіями до кількості дійсних голосів виборців, поданих за списки кандидатів у народні депутати України від таких політичних партій [394].

У 2018 р. на фінансування партій із Державного бюджету виділили півмільярда гривень. Отримали гроші з Державного бюджету ті партії, які на парламентських виборах подолали 5 % бар'єр – шість українських парламентських партій («Народний фронт», Блок Петра Порошенка, Об'єднання «Самопоміч», «Опозиційний блок», Радикальна партія Олега Ляшка та ВО «Батьківщина»). Найбільше фінансування отримали партії, які отримали найбільше голосів виборців, а саме «Народний фронт» – 132 млн грн і Блок Петра Порошенка – 130 млн грн. Народний депутат І. Констанкевич висловила думку, що «парламентські партії фактично повністю живуть за державні кошти. Вона зазначила, що політичні партії, які отримують гроші з бюджету, більшу частину коштів платників податків витрачають на політичну рекламу» [148].

Отримали у 2018 р. гроші з Державного бюджету ті партії, які на парламентських виборах подолали 5 % бар'єр. Шість українських парламентських партій («Народний фронт», Блок Петра Порошенка, Об'єднання «Самопоміч», «Опозиційний блок», Радикальна партія Олега Ляшка та ВО «Батьківщина». Найбільше фінансування отримали партії, які отримали найбільше голосів виборців, а саме «Народний фронт» – 132 млн

грн і Блок Петра Порошенка – 130 млн грн. З'ясовано той факт, що фінансування парламентських партій зростає з кожним роком, зокрема у 2016 р. становило 391 032,3 тис. грн, у 2017 р. – 442 399,4 тис. грн, а у 2018 р. – 513 671,3 тис. грн. [394].

У цьому контексті цікавим є опитування, проведене Фондом «Демократичні ініціативи» імені І. Кучеріва спільно із соціологічною службою Центру Разумкова з 14 по 22 листопада 2015 р. У цьому дослідженні вивчається громадська думка щодо ставлення населення до діяльності політичних партій у постмайданний період, а також до джерел фінансування політичних партій. Корисним у дослідженні є те, що в ньому використовується компаративний аналіз, а саме заради відстеження динаміки громадської думки використано дані інших опитувань, які в різні роки проводив Фонд «Демократичні ініціативи» [309].

Протягом останніх років ставлення громадян до політичних партій постійно було відверто негативним. Ситуація не змінилася й після Помаранчевої революції та Революції гідності. У листопаді 2015 р. аж 79,2 % українців не довіряли політичним партіям і лише 11,8 % висловлювали довіру. Більше того, цей показник став найгіршим за останні п'ять років.

Таблиця 3.2

Якою мірою Ви довіряєте політичним партіям?

	Грудень 2011 р.	**Грудень 2013 р.**	**Листопад 2015 р.**
Довіряю	18,5 %	20, 9 %	11,8 %
Не довіряю	73,3 %	65, 3 %	79,2 %

Джерело: Сидорчук О. Ставлення громадян до партій і джерел їхнього фінансування. Фонд «Демократичні ініціативи» імені І. Кучеріва. URL: http: https://dif.org.ua/uploads/pdf/1456483459_4026.pdf.

Ставлення громадян до діяльності політичних партій пояснюється тим, що навіть парламентські партії залишилися лідерськими проектами, що виявляють активність лише у виборчий період. По завершенню виборчого процесу вони не приділяють належної уваги розбудові партійних структур і налагодженню зв'язків із громадянами чи організованими групами інтересів. Крім того, зважаючи на бажання партій заручитися підтримкою якомога більшої частини виборців, вони часто декларують популістські та нереалістичні обіцянки, які не виконують. Звідси й виникає такий високий показник недовіри до політичних партій.

Зі свого боку, громадяни продовжують голосувати на парламентських і місцевих виборах за політичні партії. Наприклад явка на останніх виборах 2014 і 2015 рр. становила 52 % і 47 % відповідно. Значна частина виборців голосує за політичні партії, тому що не бачить іншого способу вплинути на політичну владу. Однак, як зазначається в дослідженні Фонду «Демократичні ініціативи», є також справжні прихильники тієї чи іншої політичної партії. За результатами дослідження, 23 % українців можуть назвати бодай одну партію, яка обстоює їхні інтереси. Саме таким, найімовірніше, є ядро прихильників політичних партій в Україні. Українці також виокремили основні характеристики, які вони воліли б бачити в партіях. Передусім, це розуміння проблем своїх виборців, а також зрозуміла програма дій і сильна команда однодумців [309].

За результатами опитування Центру Разумкова, у травні 2015 р. близько половини опитаних зізнались у тому, що особа лідера партії відіграє для них першочергову роль у їхньому електоральному виборі, 21 % виборців указали на її другорядне значення й лише 20 % зазначили, що вона для них зовсім неважлива [309].

Цікавим у дослідженні було питання, запропоноване респондентам щодо відповідності діяльності політичних партій демократичним стандартам (табл. 3.3). Результати відповідей респондентів говорять про те, що

демократичним стандартам відповідає діяльність 20 %–30 % політичних партій. І це потребує змін.

Таблиця 3.3

Як Ви вважаєте, чи відповідає діяльність партій в Україні демократичним стандартам?

	Грудень 2009 р.	**Грудень 2012 р.**	**Листопад 2015 р.**
Так	18,3 %	28,9 %	21,4 %
Ні	55,5 %	54,13 %	62,7 %

Джерело: Сидорчук О. Ставлення громадян до партій і джерел їхнього фінансування. Фонд «Демократичні ініціативи» імені І. Кучеріва. URL: http: https://dif.org.ua/uploads/pdf/1456483459_4026.pdf.

На думку експерта Фонду «Демократичні ініціативи» імені І. Кучеріва, О. Сидорчука, ухвалений у 2015 р. закон про фінансування політичних партій здатен у довгостроковій перспективі серйозно вплинути на способи функціонування українських партій. Він не лише запроваджує державне фінансування для партій, які подолали певний бар'єр на останніх парламентських виборах (5 %, а з наступних виборів – 2 %), а й установлює жорсткі вимоги до фінансової звітності партій і відповідальність за порушення цих норм. Це певною мірою обмежить вплив фінансово-промислових груп на діяльність впливових партій.

Однак, погляди експертного середовища й громадської думки в суспільстві є різними. Зокрема, ставлення громадян до найбільш помітного законодавчого нововведення – державного фінансування партій – виявилося дуже критичним. Лише 15 % українців підтримують фінансування партій із Державного бюджету, тоді як 76 % виступають проти цього [309].

Протестні настрої громадян можна пояснити низьким рівнем довіри до політичних партій і чому громадяни мають витрачати кошти платників податків на підтримку діяльності партій. Особливо гострою ця проблема для багатьох українців виглядає в нинішніх умовах через обмаль економічних ресурсів суспільства. З іншого боку, українців не задовольняє й нинішній стан фінансування політичних партій ресурсами фінансово-промислових груп. Лише 14 % громадян схвалюють фінансування партій олігархами. На думку більшості опитаних, фінансувати політичні партії повинні її лідери та рядові члени і це становить 40 % і 39 %, відповідно. Якщо додати ці два показники, то виходить, що близько 80 % громадян вважають, що фінансувати партії мають лідери й рядові члени партій (табл.3.5) [309].

Однак цілком очевидно, що тут існує доволі серйозна суперечність у відповідях громадян. У багатьох випадках лідери політичних партій або самі є олігархами, або мають тісні стосунки з фінансово-промисловими групами. Відповідно, фінансування політичних партій їхніми лідерами зовсім не розв'яже наявну проблему тіньових грошей у політиці. Водночас поповнення партійної казни від рядових членів партії навряд чи зможе задовольнити її потреби, зважаючи на вкрай невисокий рівень членства в українських партіях. За даними дослідження, у листопаді 2015 р. лише 3,5 % українців були членами тієї чи іншої політичної партії [309].

Таблиця 3.4

Чи підтримуєте Ви фінансування партій із Державного бюджету?

Так	Ні	Важко сказати
14,9 %	76,2 %	8,8 %

Джерело: Сидорчук О. Ставлення громадян до партій і джерел їхнього фінансування. Фонд «Демократичні ініціативи» імені І. Кучеріва. URL: http: https://dif.org.ua/uploads/pdf/1456483459_4026.pdf.

Для розуміння настроїв громадян щодо проблематики фінансування політичних партій, звернемося до результатів спільного дослідження Фонду «Демократичні ініціативи» імені І. Кучеріва та соціологічною службою Центру Разумкова (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Хто, на Вашу думку, повинен фінансувати діяльність партій?

Джерело фінансування	% голосів
Лідери партій	40
Рядові члени партій	39
Прихильники	31
Бізнесмени	14
Держава	13
Інше	1
Важко сказати	18

Джерело: Сидорчук О. Ставлення громадян до партій і джерел їхнього фінансування. Фонд «Демократичні ініціативи» імені І. Кучеріва. URL: http: https://dif.org.ua/uploads/pdf/1456483459_4026.pdf.

За даними дослідження, 31 % опитаних вважають, що політичні партії повинні отримувати фінансування від їхніх прихильників. Як зазначає О. Сидорчук, така практика цілком відповідає демократичним стандартам, адже таким чином виборці оплачують послуги партій із захисту їхніх інтересів в органах політичної влади. Однак лише 13 % громадян підтримують думку про те, що держава повинна надавати фінансову підтримку політичним партіям. У результаті доволі значна частина українців в цілому підтримують ідею фінансування партій їхніми прихильниками, однак більшість із них не готові долучитися до цього особисто. Проте

позитивним моментом є те, що існує невелике зростання частки тих громадян, хто може надавати фінансові ресурси політичним партіям: у серпні 2012 р. таких було всього 6 % опитаних [309].

Показовими є дані, які пояснюють рівень підтримки діяльності політичних партій. На запитання, «А особисто Ви готові виділяти гроші на якусь політичну партію, якщо будете певні, що вона захищає Ваші інтереси?», були отримані такі дані. У грудні 2009 р. так відповіли 8 % громадян, у серпні 2012 р. – 6 % і у листопаді 2015 р. 16 % респондентів. Бачимо, що рівень готовності українських громадян фінансово підтримувати діяльність політичних партій є незначним. Однак потрібно відзначити позитивну тенденцію до збільшення готовності громадян виділяти гроші на діяльність політичних партій. Так, із 2009 р. по 2015 р. рівень підтримки діяльності політичних партій збільшився удвічі [309].

Цілком зрозуміло, що громадяни не будуть фінансово підтримувати політичні партії, якщо не переконаються, що вони представляють і захищають їхні інтереси. Зі свого боку, політичні партії мають ставати більш відкритими та більше здійснювати комунікацію з виборцями, для того щоб громадяни фінансово підтримували їхню діяльність.

Можемо констатувати, що навіть після двох революцій в Україні залишається досить низький рівень довіри громадян до політичних партій. У політичних партій в Україні не змінилися принципи та методи політичної діяльності. Вони не дотримуються своїх обіцянок і не мають реального зв’язку з виборцями. Партії й надалі залишаються залежними від політичних лідерів і фінансово-промислових груп. Очевидно, що наближення партій до відповідності демократичним стандартам потребує не лише зміни поведінки самих політичних партій, а й ставлення громадян, які мають навчитися сприймати партії як суб’єктів політичного процесу, що повинні захищати їхні інтереси.

Висновки до розділу 3

Визначено, що вирішальне значення для належного розуміння основних міжнародних принципів функціонування політичних партій має те, що вони жодним чином не повинні розглядатися як засіб установлення надмірних обмежень для політичних партій із дотриманням прав громадян здобувати політичні посади, особисто або як представники парламентських політичних партій чи організацій.

У світовій практиці правового регулювання акцентовано увагу на двох аспектах, а саме на правах та обов'язках політичних партій. У першому аспекті громадянам гарантується право на об'єднання в політичні партії. У міжнародній практиці важливими є принципи недискримінації й політичного плюралізму, які важливі для рівності політичної конкуренції політичних партій. Нормативно-правові акти щодо політичних партій мають бути націлені на сприяння плюралістичному політичному середовищу в країні. Можливість громадян отримувати плюральні погляди через різні канали комунікації є зазадничим елементом демократичного політичного режиму.

Другий аспект міжнародного законодавства регламентує процеси реєстрації та підзвітності політичних партій. Політичні партії повинні звітувати про свою діяльність виборцям. У нормативних актах має бути передбачено, що політичні партії в демократичних системах повинні відмовитися від використання насильства як політичного інструменту й не пропагувати та вдаватися до насильства або утримувати власні воєнізовані формування. У багатьох державах реєстрація політичних партій надає партіям низку переваг. Зокрема, вона може бути необхідною для отримання державного фінансування, забезпечення надання ефірного часу або доступу до балотування під час виборів. Важливо зазначити, що заборона або розпуск політичних партій є найбільш суворим із доступних обмежень політичних партій і застосовується лише тоді, коли всі попередні обмежувальні заходи були визнані недостатніми.

У міжнародному законодавстві, існують приклади, коли шляхом установлення заохочень можна стимулювати політичні партії щодо забезпечення участі та представництва різних соціально-демографічних груп у політичних процесах. Зокрема, держава може дозволити більш низький рівень підтримки громадянами партій національних меншин. Такі заходи не повинні вважатися дискримінаційними, оскільки вони корелюються з міжнародними та регіональними документами, які дають змогу вживати спеціальні заходи для забезпечення фактичної рівності та підтримки всебічної участі різних груп у політичному процесі.

Низка країн останніми роками запровадила виборчі гендерні квоти. У деяких країнах політичні партії застосовують добровільні гендерні квоти. Ряд держав – членів Ради Європи запровадили законодавчі квоти для національних парламентів (Бельгія, Боснія й Герцеговина, Франція, Вірменія, Македонія, Сербія, Португалія, Словенія, Іспанія та Албанія). Ці квоти істотно відрізняються щодо мінімального відсотка кожної статі, наявність якого вимагається серед кандидатів, із мінімальним відсотком від 15 % до 50 % кожної статі. У багатьох країнах працюють механізми заохочення й санкції для парламентських партій, які дотримуються гендерного квотування.

Потрібно зазначити, що українське законодавство щодо функціонування політичних партій певною мірою відповідає міжнародним демократичним європейським стандартам, що стосується прав і свобод громадян. Згідно з українським законодавством політичні партії зобов’язані подавати, на вимогу контролюючих органів, необхідні документи та пояснення. Зі свого боку, рішення контролюючих органів можуть бути оскаржені у встановленому законом порядку. Державний контроль за функціонуванням політичних партій в Україні здійснюють Центральний орган виконавчої влади (міністерство), що реалізовує державну політику у сфері державної реєстрації об’єднань громадян; Центральна виборча комісія, окружні виборчі комісії, територіальні виборчі комісії на відповідних місцевих виборах; Рахункова палата; Національне агентство з питань

запобігання корупції та інші. Правове забезпечення функціонування політичних партій в Україні потребує подальшої лібералізації й послаблення контролю з боку держави, однак контрольні функції й надалі мають залишатись у держави, для протидії сепаратизму та захисту національних інтересів.

Політичні партії можуть отримати фінансування із різних джерел. Їх можна виокремити в три групи, а саме: членські внески, приватні внески, публічне (державне) фінансування. Першим видом поповнення ресурсів є членські внески. За своєю суттю вони не суперечать принципам свободи об'єднання і їх розміри повинні коригуватись із соціально-економічним розвитком конкретної країни. Окремим аспектом отримання фінансових ресурсів є внутрішньопартійні внески та доходи. Законодавство повинно дозволяти політичним партіям національного рівня надавати підтримку своїм регіональним, місцевим і локальним відділенням та навпаки. Ця підтримка має розглядатися як внутрішньопартійна функція й, звичайно не повинна обмежуватися законодавчо. Другий вид поповнення ресурсів політичних партій – приватні внески. Фінансування політичних партій є однією з форм політичної участі, тому партіям доречно шукати приватні фінансові пожертви. Однак це стосується внесків з іноземних джерел, які є забороненими. Доцільно обмежити розміри внесків із встановленням максимального рівня. Такі обмеження показують свою ефективність у мінімізації корупції чи купівлі політичного впливу через політичні партії в окремих країнах. Третій вид поповнення ресурсів політичних партій – публічне (державне) фінансування. Обсяг публічних коштів, що надаються політичним партіям, має бути спрямований на статутну діяльність для політичних партій. Державне фінансування не повинне знищувати потребу в членських внесках чи приватному фінансуванні. Важливо, щоб державні субсидії не були єдиним джерелом доходу й не створювати умови для надмірної залежності від державної підтримки та стимулювали політичні

партії до розвитку та мінімізувати залежність від фінансово-промислових груп.

У 2018 р. на фінансування партій із Державного бюджету виділили півмільярда гривень. Отримали гроші з Державного бюджету ті партії, які на парламентських виборах подолали 5 % бар'єр – «Народний фронт», Блок Петра Порошенка, Об'єднання «Самопоміч», «Опозиційний блок», Радикальна партія Олега Ляшка та ВО «Батьківщина». Найбільше фінансування мали партії, які одержали найбільше голосів виборців, а саме «Народний фронт» – 132 млн грн і Блок Петра Порошенка – 130 млн грн З'ясовано той факт, що фінансування парламентських партій зростає з кожним роком, зокрема у 2016 р. воно становило 391 032,3 тис. грн, у 2017 р. – 442 399,4 тис. грн, а у 2018 р. – 513 671,3 тис. грн

Констатовано, що політичні партії повинні надавати уповноваженим державним органам інформацію щодо фінансової звітності в частині доходів і видатків принаймні раз у рік. Прозорість фінансування політичних партій і виборчих кампаній є важливою як для захисту прав громадян, так і для запобігання корупції. Прозорість важлива ще й тому, що громадськість має бути інформованою про фінансові ресурси політичних партій. Публічність і підзвітність політичних партій перед суспільством є елементом демократизації політичного процесу.

РОЗДІЛ 4
ЧИННИКИ ІНСТИТУЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

4.1. Специфіка та етапи розвитку парламентських політичних партій в Україні

В Україні формування демократичної політичної системи створило можливості для інституційного розвитку політичних партій, можливості діяти легально й застосовувати різні форми впливу. В умовах структуризації суспільства, яка триває в Україні протягом періоду незалежності, політичні партії трансформуються, консолідуються та належать до впливових учасників політичного процесу. Державотворчий процес в Україні потребує пошуку нових діалогових форм взаємодії політичних партій і влади. У зв'язку з цим актуалізується й питання їх дослідження науковцями.

Сутність дискусії про інституційний розвиток політичних партій, що обговорюється в наукових колах, віддзеркалює потребу грунтовного висвітлення теоретичних та прикладних аспектів проблеми. Досліджуючи інституційний розвиток політичних партій, важливо визначити складники, що впливають на діяльність цих суб'єктів політичного процесу.

Політичні групи, клуби такі самі старі, як і сама політика, але політичні партії в сучасному їх значенні тісно пов'язані зі становленням і розвитком представницької демократії та її основного елементу – парламентаризму як форми здійснення влади. У більшості західних демократій виникнення політичних партій відбувалося поряд із розширенням права участі у виборах більш широких верств соціуму.

Політичні партії як масові організації в сучасному їх розумінні з'явилися в другій половині XIX ст. Виникнення політичних партій залежно від їх ідейної спрямованості відбувалось у певній хронологічній послідовності. Лібералізм і ліберальні партії формуються в боротьбі проти феодальних режимів. Консервативні партії постають як противага

ліберальним партіям. Робітничі та комуністичні партії виникають у боротьбі з капіталістичною системою.

Існує чимало видів дефініцій політичних партій. Дослідники Б. Ярош й О. Ярош класифікують політичні партії за структурно-функціональним підходом та звертають увагу на їх взаємодію з виборцями і їхню структуру, а саме:

– електоральний аспект, в основу якого покладено зв'язок партії з виборчим процесом. Партія визначається як «добровільна асоціація виборців, що прагне контролювати уряд через завоювання перемоги на виборах»;

– структурний аспект: партія – об'єднання громадян, яке має свою особливу структуру;

– функціональний аспект: партія – це організація людей, яка прагне продовжити повноваження від народу з метою реалізації політичної влади;

– класовий аспект відображає уявлення про політичну організацію певного класу. «Класовий поділ завжди визначає політичне угрупування» [398, с. 81].

У дослідженні «Політичні об'єднання України» А. Білоус подає таке визначення: «Партія – організована частина населення, що має за мету формування та утримання державної влади і характеризується такими базовими ознаками: ідеологією, політичною платформою, організаційною структурою, методами та засобами діяльності, соціальною базою і електоратом» [40, с. 8].

Український теоретик та практик, М. Томенко підтримує таку дефініцію: «Партія політична – організоване об'єднання громадян зі спільними соціальними інтересами, а також єдиним політичним розумінням (уявленням) форми державного, суспільного, економічного ладу. Це об'єднання ставить за мету здобути, утвердити та контролювати владу у державі шляхом парламентських виборів» [325, с. 68].

П. Молочко зазначає, що «політична партія – це політична організація, яка прагне впливати або повністю контролювати політичну владу шляхом

отримання політичних посад на виборах для своїх представників, з метою досягнення власних специфічних та або ідеологічних цілей та особистої користі» [228, с. 503].

У політичній системі будь-якого суспільства політичні партії розвиваються й виконують притаманні їм функції, а саме:

– представництво та захист інтересів;

– комунікація між політичною елітою й масами;

– створення та просування політичних лідерів;

– політична соціалізація;

– прийняття програм та здійснення політики;

– контроль за політичними рішеннями.

Політична партія проходить кілька етапів інституційного розвитку, а саме: етапи декларації, реєстрації та участі. Етап декларації відбувається тоді коли група декларує бажання об’єднатися в політичну партію й боротися за політичну владу. Етап реєстрації характеризується тим, що політична організація долає новий бар’єр та означає, що політична партія набуває правового статусу. Етап участі – це потенціал і здатність політичної партії впливати на процес прийняття політичних рішень та реалізацію державної політики.

Із моменту державної реєстрації політична партія набуває статусу юридичної особи, яка може мати власну печатку, рахунки в банківських установах, власне майно (або отримати майно у власність), виконувати господарську діяльність (відповідно до положень її статуту й чинного законодавства), підписувати угоди з іншими установами та приватними особами, виступати позивачем або відповідачем у суді.

Для успішної діяльності й виконання покладених на політичну партію функцій потрібно забезпечити її подальший інституційний розвиток. Українські науковці А. Романюк та Л. Скочиляс відзначають основні аспекти підвищення ефективності діяльності політичних організацій: створення

мереж профільних громадських організацій і налагодження обміну досвідом; навчання активістів політичних партій стосовно методології діяльності, значимості досягнення цілей, культури громадської діяльності; залучення фахівців із конкретних сфер суспільної діяльності для роботи в організаціях; системний діалог громадських інституцій із владою [94].

Серед провідних напрямів діяльності політичних партій в Україні найбільшу розповсюдженість одержали такі, як інформаційний та соціальний. Одним із головних завдань політичних партій, окрім завоювання влади, є сприяння розвитку демократичного суспільства і розвязання гострих суспільних проблем. Об'єднання громадян у політичні партії та громадські організації є одним із проявів громадянського суспільства, однією з форм його розвитку, яка на цьому етапі є найбільш помітною й досить результативною. Громадянське суспільство можна репрезентувати як своєрідний соціальний простір, у якому люди взаємодіють до певної міри як незалежні один від одного та держави індивіди. Основа громадянського суспільства – цивілізований, самодіяльний, повноправний індивід, від суттєвих рис якого залежать його якість і зміст.

Для більш оптимального дослідження інституційного розвитку та особливостей функціонування політичних партій доцільно з'ясувати класифікацію останніх. Від стану вивчення їх розмаїття значно залежить дієвість механізму взаємодії, співпраці органів державної влади й політичних партій. Тому ця проблематика дуже актуальна.

У політичній науці існує багато критеріїв типологізації політичних партій. Український науковець В. Якушик пропонує таку класифікацію політичних партій. По-перше, за критерієм наявності в них достатньо чіткої ідеології партії поділяються на ідейно-політичні (із наявністю офіційної ідеології); прагматичні (згуртовані навколо певної тактичної цілі); партії харизматичних лідерів, що не пропагують будь-яку сталу ідеологію. По-друге, на базі ставлення до сучасного типу суспільно-економічних відносин

розрізняють такі партії: а) ультраліві; б) ліві; в) лівоцентристські; г) центристські; ґ) правоцентристські; д) праві; е) ультраправі. По-третє, залежно від специфіки їхньої офіційної або фактичної соціально-політичної ідеології партії можна класифікувати на: а) анархічні; б) комуністичні; в) соціалістичні; г) ліберальні; ґ) консервативні; д) традиціоналістські; е) фашистські тощо. По-четверте, з урахуванням ставлення політичних партій до релігії та свободи думки доцільно розрізняти: а) релігійні партії (ґрунтуються на релігійних цінностях); б) атеїстичні (відкрито й однозначно відкидають релігію); в) світські (вважають проблему ставлення до релігії не політичною). По-п’яте, за характером основних проблем, на яких сконцентровано їхню увагу, зорієнтовані на: а) розв’язання конкретних проблем усього суспільства (соціоцентричні партії); б) захист певних групових інтересів (партії групового егоїзму) [398, с. 79].

Партії, взаємодіючи між собою, населенням і владою, утворюють партійну систему. Італійський дослідник Дж. Сарторі виокремлює сім видів партійних систем: однопартійну (колишній СРСР, Куба, Заїр, Того); із партією, яка здійснює гегемонію (Мексика); із домінуючою партією (Японія); двопартійну систему (США, Англія, Канада); поміркованого плюралізму (Бельгія, Німеччина); крайнього (поляризованого) плюралізму (Італія, Нідерланди, Фінляндія); атомізовані (Малайзія) [398, с. 80].

Ю. Якименко, досліджуючи еволюцію партійної системи, запропонував розглядати її під кутом зору взаємодії та взаємної зумовленості трьох складників (політичних партій, відносин між ними й умов (інституційних, політичних, соціальних) їх функціонування). Цей підхід розроблено та апробовано в дослідженнях Центру Разумкова стосовно аналізу процесу еволюції партійної системи України в період 1990–2010 рр. [254]. Це передбачає дослідження зміни трьох складових частин, що характеризують партійну систему й впливають на неї: а) процеси в політичних партіях; б) процеси в партійній системі; в) зміни в «оточенні»

партійної системи (під оточенням партійної системи розуміємо конкретні суспільно-політичні умови, у яких відбувається функціонування політичних партій у конкретній країні), що впливають на партії та відносини між ними [395].

Сучасне цивілізоване суспільство не може функціонувати без багатопартійності. На інституційний розвиток політичних партій в Україні впливають об'єктивні й суб'єктивні чинники, які не сприяють перетворенню цих суб'єктів політики на дієві демократичні інститути.

До об'єктивних чинників можна віднести відсутність у суспільстві сталих політичних традицій функціонування демократичних інститутів; незавершеність інституціалізації політичних партій; повільність процесу соціальної стратифікації суспільства й несформованість середнього класу; не належний рівень економічного розвитку та відсутність функціонування чіткого принципу «стримувань і противаг».

Суб'єктивні чинники виявляються в таких базових характеристиках політичних партій, як відсутність ідеології; несформованість соціальної бази; недемократичні методи діяльності політичних партій, як-от: корумпованість, зрощеність із фінансово-промисловими групами та неспроможність адекватно реагувати на зміни в політичному процесі.

У 2001 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про політичні партії в Україні». Відповідно до нього політичною партією вважається «зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян, прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах».

За законодавством, політичні партії в Україні створюються й діють лише із всеукраїнським статусом. Рішення про створення політичної партії повинно бути підтримане підписами не менше ніж 10 000 громадян України, які мають право голосу, зібраними не менше ніж у двох третинах районів не менш ніж двох третин областей України. Реєстрацію політичної партії

здійснює Міністерство юстиції України. Політичні партії не можуть мати воєнізованих формувань. Членами політичної партії можуть бути громадяни з 18 років, окрім суддів, працівників прокуратури, органів внутрішніх справ, Служби безпеки України, військовослужбовців [398, с. 81].

Специфікою інституційного розвитку політичних партій є те, що вони виникають у відповідь на нагальні потреби певної частини суспільства. Можна виокремити три основні причини виникнення політичних партій.

По-перше, участь окремих громадян у політиці (за деяким винятком) значно ефективніша за діяльність групи. По-друге, створюючи політичні партії, особа задовольняє потребу в спілкуванні зі своєю соціальною групою. По-третє, беручи участь у функціонуванні політичних партій, громадяни отримують можливість підкреслити свою індивідуальність та задовольнити потреби в розв’язанні певних проблем.

У нас і досі не вироблено системи державницьких консолідуючих цінностей, які б поділялися більшістю впливових політичних партій. Результат цього – криза суспільної довіри, яка виявляється в тому, що громадяни не довіряють політичним партіям, котрі перед виборами маніпулюють конфесійними, етнічними, територіальними ознаками, які використовують для роз’єднання жителів різних регіонів, котрі підозрюють один одного в неповазі, ігноруванні своїх інтересів, несправедливості тощо.

Досліджуючи процес еволюції партійної системи України, Ю. Якименко виокремлює п’ять етапів, підсумком кожного з яких ставали суттєві зміни в партійній системі аж до зміни її типу. Це, відповідно, 1990–1995 рр. (етап становлення багатопартійності); 1996–1999 рр. (етап формування системи поляризованого плюралізму); 2000–2004 рр. (етап переходу до системи поміркованого плюралізму); 2005–лютий 2010 р. (етап стабілізації системи поміркованого плюралізму); із березня 2010 р. по 2015 р. (етап посилення поляризації партійної системи) [395]. Потрібно виокремити наступний етап, а саме 2014–2015 рр. (зміни в партійній системі й

революційна ротація політичних еліт). Окрім того, цей період характеризується політичною конкуренцією між партіями за соціокультурними, соціально-економічними та територіальними ознаками. Із 2015 р. і на сьогодні в партійній системі зберігається стала тенденція поміркованого плюралізму з появою нових молодих політичних партій, які сформувалися з громадських активістів та представників бізнес-структур. Це свідчить про запит на нові політичні сили в українському суспільстві.

В інституційному розвитку політичних партій у 2010–2015 рр. простежено трансформацію партійної системи з поміркованого плюралізму до аворитарної системи з партією-гегемоном (Партією регіонів). Однак такий розвиток подій зупинила Революція гідності, перемога якої призвела до революційної зміни політичної еліти та правлячих політичних партій. Унаслідок цього в партійній системі послаблюється поляризація між парламентськими й непарламентськими політичними партіями.

Вагому роль у Революції гідності відіграли опозиційні парламентські партії, які, відповідно до своїх політичних симпатій, від самого початку активно включилися в протестні акції, хоча спочатку громадянське суспільство, через своїх представників настоювало на «позапартійності» акцій. Усе ж таки після побиття студентів на Майдані Незалежності, парламентські опозиційні партії (Всеукраїнське об’єднання «Батьківщина», Політична партія «УДАР» В. Кличка й Всеукраїнське об’єднання «Свобода») перебрали на себе головну кординаційну роль в організації протестного руху.

Як зазначає, Ю. Якименко, суттєву роль в акціях протесту відіграли й інші політичні партії, зокрема партія «Громадянська позиція» (А. Гриценко), Радикальна партія Олега Ляшка, партія «Демократичний альянс» (В. Гацько), Політична партія «Об’єднання «Самопоміч» (А Садовий). У протетних акціях відбувалися загартування й становлення нових політичних партій на базі активу формальних і неформальних громадських організацій та рухів. У

цьому контексті можемо виокремити політичну партію «Правий сектор» (лідер – Д.Ярош).

Досліджуючи політичні процеси під час Революції гідності, акцентуємо увагу на тому, що парламентські політичні партії володіють більшою суб'єктністю, а відтак більшими можливостями й ресурсами. Однак активна державотворча та громадянська позиція позапарламентських партій, які активно включились у вирій політичної боротьби, дали їм змогу здобути прихильність виборців і подолати прохідний бар'єр на виборах до Верховної Ради України у 2014 р. До українського парламенту потрапило чотири нові політичні партії, які були в опозиції до режиму В. Януковича («Народний фронт», Блок Петра Порошенка, Об'єднання «Самопоміч», Радикальна партія Олега Ляшка). Зі свого боку, Партія регіонів здійснила ребрендинг та трансформувалась в «Опозиційний блок» і також упевнено подолала 5 % бар'єр.

У 2018 р. Центр Разумкова підготував аналітичну оцінку перебігу політичних процесів і розвитку партійної системи в Україні. Політична ситуація впродовж 2017 р. у внутрійшній політиці характеризувалася, з одного боку, певною стабілізацією та дієздатністю влади, а з іншого – підвищенням політичної напруженості в суспільстві й спробами її використання різними політичними партіями. На особливість політичної конкуренції парламентських партій в Україні впливали об'єктивні умови, а саме: «Продовження агресії з боку Російської Федерації з перенесенням акцентів на вплив на українське суспільство, важке соціально-економічне становище більшості громадян, недостатні темпи та якість відновлення економіки, недостатня ефективність та помилкові дії влади зумовили подальше зниження рівня суспільної довіри як до керівників держави, так і до ключових державних інститутів» [332].

Частина українського політикуму, зокрема деякі колишні члени парламентських партій і не парламентських партій та громадські активісти перейшли фактично в опозицію до правлячої влади, сприяючи її дискредитації в очах українського суспільства, а також і міжнародних партнерів України.

Однак після Революції гідності певні претензії мали окремі суб'єкти політики на роль «нової еліти», але в Україні не з'явилося жодної політичної партії чи лідера, які б користувалися підтримкою більшості суспільства або хоча би його значною частиною. У 2017 р. зберігалася вимога дострокових парламентських виборів для частини парламентських партій (ВО «Батьківщина»), представлених у Верховній Раді та більшості позапарламентських політичних партій. Однак відносно стабільна діяльність парламентської коаліції й правлячої еліти завадила реалізувати цей сценарій. Політичні партії, котрі схилялися до дострокових парламентських виборів, використовували «потенціал шантажу», здійснюючи тиск на політичну владу. До політичної конкуренції залучено не лише парламентські та не парламентські політичні партії, а й громадські організації, зокрема ветеранів АТО й парамілітарні формування. Це, зі свого боку, посилювало градус напруженості в політичних протистояннях.

Можна погодитися з думкою експертів Центру Разумкова, «що в міру наближення термінів чергових президентських і парламентських виборів технологія провокування конфліктів застосовуватиметься радикально налаштованими політиками та зацікавленими зовнішніми суб'єктами з метою провокування великомасштабного соціального вибуху» [332].

В Україні під час політичної конкуренції застосовується тиск на депутатів через їх відкликання. Зокрема, у 2017 р. спостерігали подання правоохоронних органів до Верховної Ради України про позбавлення недоторканності окремих народних депутатів від різних фракцій. Ця

ініціатива з позбавлення депутататської недоторканності в цілому не вплинула на діяльність парламенту, однак відчутно додала напруженості у відносини між парламентськими партіями, суб'єктами парламентської коаліції (Блок Петра Порошенка й «Народний фронт») та не парламентськими представниками цих політичних партій. Неузгодженість дій і політична боротьба в межах парламентської коаліції сприяла подальшому погіршенню стану громадської думки щодо діяльності Верховної Ради України.

За даними Центру Разумкова, станом на грудень 2017 р. рівень суспільної довіри до Веховної Ради України був найнижчим, порівняно з іншими вищими інститутами влади (баланс довіри/недовіри становить 76 %). Зі свого боку, це можна пояснити характером висвітлення діяльності Верховної Ради України в засобах масової інформаці, а саме: 56 % опитаних відповіли, що отримують про Верховну Раду України переважно інформацію негативного характеру. Можна констатувати, що парламентські партії втрачають ресурсні, інституційні, модернізаційні можливості, а основне – ініціативу для реформування українського парламенту та суспільства [332].

Слушною є думка екс-президента Європарламенту П. Кокса, який зазначив, що «майбутнє України залежить від того, як вона нарощуватиме та будуватиме свої інститути. Правда полягає в тому, що скрізь у політиці, як і в цьому парламенті, у вас присутні дуже сильні особистості серед українських політиків. Але в більшості країн пострадянського союзу сильні особистості поєднуються зі слабкими інститутами, і в мене велике тут повідомлення до кожного присутнього, це саме інституції, установи, установи і ще раз установи, які повинні побудувати себе сильними, незалежними, вони будуть трансформувати потенціал в Україні з вирішення багатьох складних питань. Потрібно будувати такі установи» [204].

Із кожними виборами до Верховної Ради України формується парламентська більшість, яка складається з парламетських партій. Ті з них, котрі не сформували правлячу коаліцію, залишаються в опозиції. На сьогодні в Україні внаслідок партійної конкуренції сформувалася партійна система, яка має свої особливості. До характерних ознак партійної системи можемо віднести ідеологічну розмитість усіх без винятку політичних партій (парламентських і не парламентських), використання популізму в публічній риториці, провідну роль парламентських фракцій, порівняно з їхніми статутними органами, низький рівень взаємодії та комунікації з виборцями, через її переважно одноканальний характер звернення партій перед виборами до електорату. Вагомим фактором фрагментації партійної системи разом із соціокультурним поділом стало входження до парламентської більшості й ставлення до Президента та коаліційного Уряду.

Експерти Центру Разумкова зазначають, що «протягом 2017 р. на функціонування політичних партій України та відносин між ними впливали такі чинники:

– продовження агресії з боку Російської Федерації, різні прояви «гібридної» війни, зокрема спрямовані на дестабілізацію суспільно-політичної ситуації, дискредитацію влади тощо;

– зниження актуальності теми дострокових виборів і переорієнтація головних гравців на пошук оптимальних варіантів участі в президентських та парламентських виборах, опрацювання варіантів майбутніх альянсів і коаліцій, «зондування» потенційних партнерів;

– хвилі виборів до об’єднаних територіальних громад, що стимулювали створення й мобілізацію наявних партійних організацій на місцях;

– спроби дестабілізації суспільно-політичної ситуації політичними партіями, із центрами управління як усередині країни, так і поза її межами;

– подальше поширення процесу привнесення в політику силових методів, зокрема створення партійних формувань парамілітарного характеру та співпраці таких формувань із політичними партіями, зазвичай, радикального спрямування» [332].

В Україні станом на січень 2017 р. зареєстровано 352 політичні партії. Більшість політичних партій не виконували активної політичної діяльності. Якщо провести класифікацію політичних партій на провладні та опозиційні, то треба відзначити таке. До першої групи, належать провладні центристські політичні партії, які не займають крайні праві чи ліві ідеологічні позиції, а саме: Блок Петра Порошенка «Солідарність» та «Народний фронт». Радикальна партія Олега Ляшка, попри публічну критику Президента й Уряду, підтримувала голосуваннями своєї парламентської фракції більшість поданих Урядом і парламентською коаліцією законопроектів. Радикальна партія Олега Ляшка посідає особливе місце, позиціонуючись як «проукраїнська» політична сила, що принципово стоїть на засадах національних інтересів.

До другої групи відносимо опозиційні до влади політичні партії, із яких можна виокремити три складові. Перша складова – партії «Опозиційний блок» та «За життя» (В. Рабинович), що складалися з представників «до майданних» політичних еліт, які зорієнтовані на Російську Федерацію. Друга складова частина опозиції – парламентські партії ВО «Батьківщина» й «Самопоміч», а також не парламентська «Громадянська позиція» (А. Гриценка). Ця група партій позиціонується як проєвропейська та реформаторська, але виступає з різкою критикою влади, звинувачуючи її в корупції. Зі свого боку, ВО «Батьківщина» та «Самопоміч» були прихильниками дострокових парламентських виборів. До цієї ж групи можна віднести й зареєстровану у 2017р. партію «Рух нових сил М. Саакашвілі», яка є центром тяжіння для радикально антипрезидентськи налаштованих

політиків. Вона декларує різко опозиційну спрямованість стосовно П. Порошенка, провокує численні скандали та свідомо йде на порушення правових норм. Однак активність цієї політичної сили знизилася, коли лідер партії М. Саакашвілі покинув територію України. Заклики М. Саакашвілі до об'єднання всіх опозиційних сил очевидного результату не дали. Зі свого боку, у 2017 р. лідер ВО «Батьківщини» Ю. Тимошенко зазначила, що її партія більше не буде ні з ким об'єднуватися [332].

Третій складник опозиції – це праворадикальні політичні партії, де головну роль відіграє ВО «Свобода». На початку 2017 р. ВО «Свобода», «Правий сектор» та «Національний корпус» заявили про об'єднання зусиль і про свою опозиційність до правлячої влади. При цьому з усіх праворадикальних політичних партій лише ВО «Свобода» зберігає можливість проходження у Верховну Раду України. Діяльність «Національного корпусу», який створений на основі «Цивільного корпусу» «Азов», «Правого сектору», «Державницької ініціативи Д. Яроша», більше спрямована на вирішення конкретних тактичних питань та мобілізацію радикально налаштованої частини молодого покоління, ніж на прихід до влади парламентським шляхом. У політичній конкуренції праворадикальні політичні партії володіють потенціалом «шантажу» й можуть виступити суттєвим ресурсом для «повалення» влади.

Серед не парламентських політичних партій можемо виокремити, Українське об'єднання патріотів («УКРОП»), Аграрну партію України, «Наш край», які активно висували кандидатів на виборах до Верховної Ради України й виборах в об'єднаних територіальних громадах. В Україні спостерігали численні спроби створення партій лівого чи лівоцентристського спрямування, однак впливової та парламентської лівоцентристської партії поки що немає.

Важливим чинником партійної конкуренції для парламентських партій була участь у виборах у новоутворених об'єднаних територіальних громадах, де партії мали можливість мобілізувати своїх виборців. Зокрема, 29 жовтня 2017 р. 50 політичних партій заявили про свою участь і 37 із них висунули своїх кандидатів. Найбільше кандидатів було в політичних партій БПП «Солідарність» та ВО «Батьківщина». Це свідчить про те, що в цих політичних сил є значний кадровий потенціал. Потрібно відзначити, що кожна з парламентських політичних партій брала участь у цих виборах окремо. У виборах до об'єднаних територіальних громад у 2016–2017 рр. найбільше кандидатів обрано від ВО «Батьківщина», БПП «Солідарність», Аграрної партії України, «Наш край», «УКРОП» і Радикальної партії Ляшка.

За даними експертів Комітету виборців України, у списках усіх політичних партій було 62 % безпартійних кандидатів, а це свідчить про те, що партії часто не мають кадрового потенціалу для висування у кандидати людей. Специфікою місцевих виборів до ОТГ є те, що значну кількість мандатів у місцевих радах виборюють політичні партії, створені як регіональні проекти («Черкащани», «Рідне місто») [332].

Маючи низьку довіру до партій як до інституту представництва їхніх інтересів, громадяни воліють більше довіряти конкретним лідерам, яких вони добре знають, незалежно від того, від якої політичної партії вони висуваються, сприяючи тим самим розвитку тенденції до персоналізації політики. Така тенденція стосується й результатів виборів в об'єднаних територіальних громадах Аграрною партією (за кількістю мандатів вона поступається лише БПП «Солідарність» і ВО «Батьківщині», але на сьогодні шансів подолати репрезентативний бар'єр та отримати статус парламентської партії немає).

На ротацію депутатів вплинули зміни до Закону «Про вибори народних депутатів України», які дозволяли партійному керівництву парламентських

партій змінювати склад партійних списків уже після визначення результатів виборів до Верховної Ради України. У внесенному доповненні до Закону «Про вибори народних депутатів України» зазначалося, що «партія, яка висувала кандидатів у депутати, включених до її виборчого списку, яка взяла участь в розподілі депутатських мандатів, може прийняти рішення про виключення кандидата у депутати, який був обраний за підсумками результатів виборів» [135]. Таке рішення може прийматися відповідно до статуту політичної партії, її з'їздом зборами чи конференцією, але лише після прийняття присяги обраними від політичної партії на чергових або позачергових виборах депутатами. Дія закону розповсюджувалася на виборчі списки політичних партій у виборчому процесі на позачергових парламентських виборах 26 жовтня 2014 р. Такі зміни названо законом про партійну диктатуру.

За підрахунком Комітету виборців України, протягом близько двох років дії цього Закону парламентські партії чотири рази скористалися його можливостями й виключили з виборчих списків 43 особи: 11 – зі списку «Самопомочі», 13 – зі списку Блоку Петра Порошенка, 19 – Радикальної партії О. Ляшка.

У громадянській мережі «Опора» зазначено, що законопроект про «партійну диктатуру» дає можливість впливати на результати голосування громадян, а Комітет виборців України вважає, що законопроект не відповідає коаліційній угоді, є недемократичним, що уможливлює вплив на результати голосування громадян і несе корупційні ризики.

Після тиску громадськості («Опора», КВУ), Конституційний Суд визнав неконституційними і скасував закон, що дозволяв виключати кандидатів у депутати Верховної Ради України з виборчого списку вже після виборів. Конституційний Суд дійшов висновку, що це «суперечить принципам народовладдя; правової визначеності та правомірних очікувань як

складовим принципу верховенства права; свободи політичної діяльності; вільних виборів та вільного волевиявлення виборців; вільного депутатського мандата». Водночас рішення Конституційного Суду України не стосується так званого «імперативного мандату», згідно з яким норма про те, що парламентські фракції мають право забрати мандат у депутата-списочника, який вийшов із фракції, не скасована.

У 2017 р. продовжувала виконуватися ст.17-5 Закону «Про політичні партії України» щодо виділення та розподілу між політичними партіями коштів на фінансування їхньої статутної діяльності. Відповідно до її положень, шість парламентських політичних партій отримували державне фінансування, пропорційне до кількості голосів виборців, поданих за списками партій, котрі пройшли до Верховної Ради України на виборах 2014 р. Зі свого боку, політичній партії Об'єднання «Самопоміч» надавалися додаткові ресурси в розмірі 10 % щорічного обсягу державного фінансування, що передбачено цією ж статтею Закону для парламентської політичної партії, серед депутатів котрої дотримано гендерний паритет не гірший за співвідношення ⅓ до ⅔. Реформування фінансів політичних партій зробила звіти суб'єктів виборчого процесу доступними на сайті Національного агентства з питань запобігання корупції.

Зокрема, у 2017 р. кошти для парламентських партій розподілилися таким чином: політична партія «Народний фронт» – 113 млн 753,5 тис. грн, Блок Петра Порошенка «Солідарність» – 112 млн 103,6 тис. грн, Об'єднання «Самопоміч» – 56 млн 394,6 тис. грн, «Опозиційний блок» – 48 млн 467,5 тис. грн, Радикальна партія О. Ляшка – 38 млн 257,9 тис. грн, ВО «Батьківщина» – 29 млн 182,2 тис. грн Окрім того, Об'єднання «Самопоміч» щоквартально отримувала додаткові 11,6 млн грн за дотримання гендерної рівності. Ці кошти були витрачені на рекламу, оренду приміщень і виплату заробітних плат працівникам [332].

Розглядаючи особливості інституційного розвитку політичних партій в Україні, потрібно враховувати специфіку державотворення й вплив західних та східних культур. Трансформуючись українське суспільство має формувати власну модель партійної системи відповідно до власних цінностей та ментальності. Такий підхід дає можливість не допустити копіювання класичної західноєвропейської моделі, а збудувати власну партійну систему з інституційно розвиненими політичними партіями.

Важливо створювати передумови взаємодії політичних партій і державних та приватних інституцій у забезпеченні тривалих, відкритих, рівноправних, заснованих на принципі партнерства відносин. Отже, співпраця повинна бути заснована не на особистих симпатіях і домовленостях, а на розв’язанні важливих політичних, соціальних й економічних проблем суспільства.

4.2. Особливості взаємодії політичних партій та громадських організацій

Динаміка політичного розвитку суспільства значною мірою залежить від того, наскільки співпрацюють між собою такі суб'єкти суспільно-політичного життя, як політичні партії та громадські організації. У всі часи громадських рухи й громадські організації були авангардом розвитку державотворчих процесів і своєрідним індикатором суспільних перетворень.

Питання легітимності між суб'єктами реалізації державної політики (партіями та громадськими організаціями) є дуже актуальним, особливо коли йдеться, з одного боку, про використання ресурсів суспільства, а з іншого – про гнучкість і відповідальність за ризик (у тому числі й фінансовий) упровадження інноваційних рішень конкретних політичних партій та блоків.

Співпраця політичних партій і громадських організацій може буди корисною обом суб'єктам та давати їм більше ресурсних можливостей, але вивчення механізмів такої взаємодії має низку особливостей. З одного боку, політичні партії, залучаючи громадські організації в орбіту своєї політичної діяльності, використовують їхній ресурсний потенціал та рівень довіри з боку суспільства, який,зазвичай вищий ніж у самих політичних партій. Так політичні партії легітимізують ту чи іншу політику, яку вони реалізовують. З іншого боку, громадські організації, взаємодіючи з політичними партіями, знаходять нові ресурси для виконання своїх програмних засад. Однак існує небезпека асиміляції громадської організації в межах діяльності політичної партії та втрати авторитету й незалежного статусу. Через громадські організації окремі особи та соціальні групи мають можливість впливати на інші групи, на суспільство загалом відповідно до своїх інтересів, перетворюючись на важливі суб'єкти політики. Безперечно, найвпливовішими суб'єктами політичного процесу були й залишаються

політичні партії. Але партії не можуть монополізувати всі форми політичної діяльності й політичної участі громадян, а також репрезентувати все розмаїття суспільних інтересів. Після партій найпоширенішою формою політичної участі в політичному, економічному житті є рухи, спілки, асоціації та громадські організації різного спрямування.

Уся розмаїтість форм громадських об'єднань може бути інтерпретована через групову політику. Групами інтересів називають добровільні об'єднання людей із формальною структурою, у яких особисті вимоги поєднуються з матеріальною, духовною суспільною вигодою й котрі виражають себе всередині своєї організації або через співробітництво та впливи контактують з іншими групами та політичними партіями. Групи інтересів функціонують як політичні організації лише в тому разі, коли переслідують суто політичні завдання або реалізують свої інтереси політичними методами. Однак, на відміну від політичних партій, вони не прагнуть до завоювання влади, а намагаються впливати на владу, політичних діячів для прийняття потрібних їм рішень. Такий вплив здійснюється засобами тиску на сфери прийняття рішень.

Громадсько-політичні рухи відрізняються від громадських організацій, зазвичай, відсутністю фіксованого членства, хоча це не є головною характерною ознакою. Громадсько-політичні рухи виникають як форми об'єднання громадян, що протидіють тоталітаризмові, і монопольно правлячим партіям. Із часом вони дезінтегрують, утрачають свій вплив, водночас створюючи умови для формування багатопартійної системи. Саме такий шлях пройшли «Солідарність» (Польща), «Демократичний форум» (Угорщина), «Саюдіс» (Литва), «Союз демократичних сил» (Болгарія), «Демократична Росія» (Росія), Народний рух України (Україна) та ін.

Громадсько-політичні рухи – масові об'єднання громадян й організацій соціально-політичних орієнтацій, що структурно неоформлені, діяльність

яких, зазвичай, має тимчасовий характер і найчастіше спрямована на виконання певних тактичних завдань. Після розв'язання першочергових завдань вони або розпадаються, або консолідуються в нові політичні партії чи громадські організації.

Досвід існування у XX ст. досить впливових молодіжних, екологічних, антивоєнних, жіночих та інших рухів у багатьох країнах світу свідчить про те, що за будь-яких умов, будь-якої партійної системи зберігається соціальна ніша для рухів. Останні виконують функції індикаторів невдоволення громадян, є компонентом системи груп тиску на центри прийняття політичних рішень, інституціоналізованим каналом залучення громадян до політики, засобом сприяння прийняттю оптимальних рішень, спрямованих на ефективне управління державою й суспільством.

Неформальна ініціатива громадян мала та має значний вплив на суспільство, проте суть, специфіка, зміст громадського руху все ж таки більшою мірою виражається через його організовану частину – через діяльність різноманітних громадських організацій, які є важливим ресурсом для політичних партій.

Більшість громадських організацій не є первісно політичними, а багато з них узагалі не виходять на рівень політики. Це найбільш характерно для організацій культурно-просвітницької та благодійницької спрямованості. Водночас у громадському русі існують організації, які ставлять перед собою першочергове досягнення політичних цілей. Саме ці організації є посередниками між членами різних соціально-демографічних груп і суб'єктами політики, зокрема партіями. Такі громадські організації мають виразний політичний вимір, а їх активність спрямовується не лише на вузькі проблеми, а й на широку політику. Ці організації тісно вплетені в політичний процес, тому що:

– по-перше, політика впливає на розподіл ресурсів;

– по-друге, ідеологічні інтереси певних кіл можуть бути виражені, як загальні;

– по-третє, унаслідок загальної політизації суспільного життя навіть неполітичні проблеми переважно розв'язуються через політичні структури.

Громадські організації під час виборчих процесів можуть виконувати суто політичні завдання або реалізовувати свої інтереси політичними методами. Однак, на відміну від політичних партій, які прагнуть завоювання влади, громадські організації намагаються впливати на політичний процес для прийняття потрібних їм рішень.

Специфіка становлення громадських органзацій як особливої системи самоорганізації та реалізації громадських ініціатив відбулася з урахуванням політичних традицій й історичних реалій конкретного суспільства. Громадські організації виступають у ролі соціальних інститутів, що агрегують та артикулюють інтереси й потреби громадян, контролюючи при цьому державну владу. Діяльність громадських інституцій тісно пов'язана зі здійсненням та захистом прав і свобод та задоволенням політичних, економічних, правових, соціальних, культурних й інших інтересів громадян. Функціонування громадських організацій як соціального явища зумовлена потребою взаємодіяти з усіма сферами суспільства, у тому числі й із політичними партіями.

Співпраця з політичними партіями є менш розповсюдженою, порівняно зі співпрацею між самими громадськими об'єднаннями. Така співпраця можлива переважно через спільне проведення акцій, фінансування політичними партіями конкретних проектів, залучення представників партій до інформаційних заходів, а також навчання представників політичних партій на певних етапах виборчого процесу.

Велика частина випадків переваги політичних партій як посередників залежить від їх здатності до агрегації інтересів і вподобань громадян. Оскільки партії є єдиними установами, спроможними поєднувати широкий

спектр інтересів та поглядів, то вони є єдиними, хто може, згідно із законом, правити в ім’я суспільства в цілому. Політична конкуренція між партіями або співробітництво між ними, коли вони формують, як передбачено, змушують їх пропонувати спільні програми. Навіть якщо партії мають менше членів і менш авторитетний імідж, ніж громадські організації або рухи, процес політичної конкуренції, у який їх залучено, повинен змусити їх виконувати різні завдання.

У більш ранні періоди основною перевагою політичних партій була ідеологія. Пропонуючи громадянам комплексне бачення, як краще суспільство може розвиватися, якби вони були відповідальні за управління, партії, здавалося, були за те, щоб забезпечити політичний процес реалізовуючи волю суспільства в цілому, а не лише спеціалізованих інтересів громадських організацій або короткотривалих уподобань рухів. Як зазначає, Ф. Шміттер, зі зниженням довіри більшості ідеологіям партії, зазвичай, зміщувались у бік «універсальної» стратегії після Другої світової війни, задля приваблення якнайбільшої кількості виборців, наскільки це можливо. Це не тільки послабило їх символічне навантаження, але й призводило до більш опортуністичної поведінки з боку виборців. Замість того, щоб об’єднуватись активно, відстоюючи більш високі суспільні цілі, партії об’єднувались «пасивно», збираючи безліч приватних цілей. Це допомогло деяким із них, без сумніву, вирватися з їх класу або регіональних «гетто» та виграти загальні вибори, але часто за рахунок їхньої функціональної діяльності.

Партії в період демократії після 1974 р. (із кількома винятками) є жертвами цього попереднього зниження довіри ідеологіям і звуження реальних альтернатив політики. Дослідник зазначає, що «вони не лише володіють менш диференційованими продуктами, щоб торгувати, але більшість із них практично не накопичується у вигляді «ідеологічного капіталу», на який можна спиратися».

Ф. Шміттер виокремлює три додаткові труднощі під час агрегування інтересів і поглядів. По-перше, ідеологія рідко була єдиним агрегатним

пристроєм партій. Вони також покладалися на міжорганізаційні зв'язки з іншими типами посередників. Хоча це було особливо важливо для прогресивних партій в їх нібито «органічному» зв'язку з рухами профспілок, і споживчих кооперативів, консервативні партії, зазвичай мали стійкі союзи з діловими та професійними організаціями й товариствами. Там, де вони існували, партії фермерів були буквально виборчим вираженням аграрних об'єднань. У демократіях ці зв'язки виявилися набагато слабшими або тому, що вся сфера громадянського суспільства була менш розвинена до зміни режиму, або тому, що завдяки запізнілим вільним і справедливим виборам знову виникаючі рухи та громадські організації набагато більше були стурбовані захистом їхньої організаційної автономії. Крім того, у тих випадках, коли ці одиниці громадянського суспільства висуваються зовнішніми силами, тобто відомими неурядовими організаціями, їм пропонували не мати ніякого зв'язку з політичними партіями. У Південній Європі, сильні зв'язки існували між рухами, об'єднаннями й партіями на початку переходу, але вони послаблялися, коли партії були змушені вдаватися до обмежувальної політики міжнародними зв'язками, які суперечили конкретним інтересам працівників, пенсіонерів та інших [498].

По-друге, технологія електоральної конкуренції, політики в цілому різко змінилася з розвитком засобів масової інформації. Партії більше не володіють і не контролюють засоби масової інформації. І вони мають лише дуже обмежені канали для прямого доступу до своїх членів або потенційних виборців. Отже, вони повинні більше покладатися на засоби масової інформації, що належать і керуються іншими, щоб ефективно вести свою політику. І коли засоби масової інформації перебувають у приватній власності, конкуренція між фірмами за глядацьку аудиторію, як правило, зміщує не лише доступ, що різні партії мають до громадськості, а й зміст їхніх повідомлень. Державна власність на ЗМІ з декількома винятками практично гарантує прихильність на користь правлячої партії. Ефективна агрегація інтересів і вподобань відбувається не безпосередньо через

внутрішні канали стосовно партій та їхніх «сестринських» організацій, але побічно, через засоби масової інформації до недиференційованої масової аудиторії. Особливо коли повідомлення передається через телебачення, його форма й зміст повинні бути адаптовані до параметрів, які накладаються цим середовищем.

По-третє, тісно пов'язані зі зростаючою залежністю від засобів масової інформації інші зрушення відбулися в технології сучасної виборчої політики: активізується й підвищуються запит на громадську думку для захоплення очікувань масової свідомості. Кандидати, навіть ті, які висуваються парламентськими та не тільки партіями, розробляють свої власні способи впливу на суспільну думку. У зв'язку з цим зростає роль політичних консультантів, більшість із яких пишаються своєю здатністю працювати в парламентській політичній партії.

Погоджуємося з тезою, яку відзначає Ф. Шміттер, а саме, що «легка доступність даних громадської думки підірвала агрегатну роль партій як таких. Мало того, що інформація приходить до кандидатів незалежно від партійних каналів, але вони використовують її «пасивно», щоб позиціонувати себе якомога ближче до виборця з кожного питання, незалежно від сумісності позицій, які вони займають. Партії відмовляються від усіх претензій на «активне» втручання, щоб формувати й направляти думки своїх членів і послідовників до якоїсь більш високої та загальної сукупності цілей. Після того, як їхній кандидат переміг, він або вона обтяжені сумішшю несумісних обіцянок, які не можуть бути задоволені одночасно, тим самим створюючи додаткове розчарування» [498]. Ураховуючи історичну ретроспективу пошуками політичних партій своїх союзників, вважаємо, що громадські організації, рухи у XXI ст. можуть стати тією ресурсною платформою для успішного виконання парламентськими партіями своїх завдань.

Проблематика функціонування політичних партій увійшла до найбільш актуальних проблем трансформаційних процесів пострадянського періоду.

Підвищення ролі та впливу політичних партій на формування державної політики України вимагає більш уважного ставлення до партійних програм. На думку Є. Бородіна, «суспільство має право скласти уявлення не тільки про ступінь харизматичності лідерів, короткотермінові передвиборчі гасла та інтерв'ю найбільш відомих функціонерів, але й про запропоновані шляхи розв'язання проблем. Питання про декларації та механізми реалізації у програмах політичних партій постає у цьому зв'язку на одне з перших місць у сучасних умовах» [136, с. 86–87].

Український дослідник, Є. Бородін зазначає, що основна увага в програмах політичних партій приділяється загальним оцінкам політичної ситуації. Зазвичай процес створення розділів і блоків партійних програм достатньо слабко пов'язаний із нормативно-правовою базою та розвитком головних складових частин механізму реалізації державної політики в Україні. У документах відсутні питання про джерела фінансування тих чи інших програм. Конкретні пропозиції потребують дуже ретельного опрацювання й здебільшого не можуть бути втілені в життя на сучасному етапі. Окрім того, після здобуття влади політичні партії, дуже рідко пропонують проекти правових документів для реалізації своїх ідей [136, с. 88].

В Україні з кожним роком реєструються нові громадські організації. В Україні на початок 2018 р. діяло 80 461 громадських організацій, тоді як у 2013 р. – 74 500. Статистичні дані Державної служби статистики України свідчать про те, що за п'ять останніх років на 5000 громадських організацій в Україні стало більше [157]. Додамо, що наведені статистичні дані, стосуються тільки громадських організацій і не враховують такі об'єднання громадян, як спілки об'єднань громадян, релігійні організації, профспілки, творчі спілки, благодійні організації, об'єднання співвласників багатоквартирних будинків, органи самоорганізації населення тощо. А це

близько 80 тис. об'єднань громадян, які є згуртованими, користуються певним авторитетом та мають відповідні ресурси.

У 2012 р. прийнято новий Закон України «Про громадські об'єднання», який мав регулювати діяльність громадського сектору. Закон України «Про громадські об'єднання» суттєво удосконалив правові засади функціонування громадського сектору, здійснюючи реалізацію конституційного права громадян на свободу об'єднання більш упорядкованою й чіткішою.

У новому Законі України «Про громадські об'єднання» дається визначення сутності поняття громадського об'єднання, а саме: «Громадське об'єднання – це добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів» [131]. У статті 1 цього документа зазначено, що громадське об'єднання за організаційно-правовою формою утворюється як громадська організація або громадська спілка. Відмінність між громадською організацією й громадською спілкою полягає в тому, хто може бути засновником цієї інституції. Зокрема, засновниками та членами громадської організації можуть бути фізичні особи. У громадській спілці засновниками виступають юридичні особи приватного права, а членами можуть бути юридичні особи приватного права й фізичні особи [131].

Як зазначають, А. Москаленко та Е. Анцут, прийняття нового закону є «однією з основних новел щодо надання можливості виступати засновниками громадських об'єднань юридичним особам приватного права – так зване вторинне право на свободу об'єднання (через створення інших юридичних осіб і колективне членство). Важливо, що нарешті ліквідована норма, яка дозволяла громадським організаціям захищати лише інтереси своїх членів, тепер громадські об'єднання можуть захищати будь-які інтереси, які вони вважають суспільно важливими. Це відповідає європейським тенденціям і є кроком до гармонізації вітчизняного законодавства до законодавства Європейського Союзу» [236].

Цікавим є те, що в Законі України «Про громадські об'єднання» (22.03.2012 р.), на відміну від Закону України «Про об'єднання громадян» (16.06.1992 р.), відсутня норма про класифікацію статусу громадського об'єднання на всеукраїнський, місцевий та міжнародний. Цей закон дозволяє функціонувати громадським об'єднанням із різними статусами («дитячим», «молодіжним», «всеукраїнським»), але значення всеукраїнського статусу суттєво відрізняється від попереднього закону.

Зокрема, підтвердження всеукраїнського статусу громадського об'єднання і відмова від такого статусу відтепер є добровільними. Закон України «Про громадські об'єднання» усуває обов'язковий поділ громадських об'єднань за територіальним статусом усередині країни, який характерний для пострадянських держав.

Зміни в законодавстві дають змогу громадському об'єднаню поширювати свою діяльність на всю територію всієї України. Так створюються демократичні умови для функціонування громадських об'єднань. У цьому контексті важливо відзначити ще один аспект, а саме те, що для політичних партій в Україні збільшується кількість потенційних суб'єктів, із якими можна співпрацювати.

У статті 7 Закону України «Про громадські об'єднання» зазначено, що засновниками громадської спілки не можуть бути політичні партії, а також юридичні особи, які перебувають у процесі припинення їхньої діяльності [131]. Цей закон також не надає права політичним партіям створювати громадські організації. Так, як прописує норму, відповідно до якої засновниками громадської організації можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, які досягли 18 років, а молодіжної та дитячої громадської організації – 14 років [131].

Окрім того, дія цього Закону (ст.2) не поширюється на регулювання суспільних відносини у сфері утворення, реєстрації, діяльності та припинення таких суб'єктів, а саме:

– політичних партій;

– релігійних організацій;

– непідприємницьких товариств, що утворюються актами органів державної влади;

– непідприємницьких товариств (які не є громадськими об’єднаннями), утворених на підставі інших законів;

– асоціацій органів місцевого самоврядування та їх добровільних об’єднань [131].

Отже, політичні партії України, за чинним законодавством, не можуть самостійно створювати громадські об’єднання (громадські організації, громадські спілки) і тому їм залишається співпрацювати або не співпрацювати з цими інститутами громадянського суспільства.

Цікавою є аналітична оцінка Центру Разумкова щодо розвитку інститутів громадянського суспільства в Україні у 2018 р. В Україні громадські та волонтерські організації, разом зі Збройними силами й Церквою залишалися лідерами довіри українського суспільства серед різних соціальних і державних інституцій. У зазначеній аналітичній оцінці відзначено, що в громадян існує повна або переважна довіра до волонтерських організацій і це за це висловилося понад 62 % опитаних. Повна або переважна довіра до громадських організацій в Україні становить 54 % [332].

Очевидним є те, що політичні партії в Україні, які змагаються за здобуття чи утримання влади мають використати ресурс довіри до громадських організацій. Для цього їм потрібно співпрацювати з цими інституціями та залучати їхніх лідерів в орбіту своїх політичних інтересів.

Як зазначає К. Захаренко, збільшення кількості місцевих громадських організацій сприяє регіоналізації та в цілому має позитивне явище, оскільки сприяє розширенню інституцій реалізації політики та наближає громадські організації до особистості й розв’язання її проблем. Дослідник зазначає, що

це відповідає загальносвітовим тенденціям, наприклад, у Данії – 86 %, Німеччині, Великобританії, Бельгії – 60 % громадян є членами громадських організацій [136, с. 88].

З іншого боку, як відзначають експерти Центру Разумкова, зростання кількості громадських організацій поки що не стало запорукою зростання рівня участі громадян, їх готовності брати на себе більше відповідальності за якість свого життя. Більшість громадських організацій, особливо в м. Києві, характеризуються відчуженістю від повсякденного життя громадян, їх актуальних запитів і потреб. За даними дослідження Центру Разумкова, у заходах, які проводили громадські організації, протягом 2017 р., брали участь менше 11 % громадян, а визнати, що вони залучені до активної громадської діяльності, змогли близько 8 % громадян [332].

Експерти *«Chatham House»* звертають увагу на те, що громадські організації приділяють мало уваги проблемі розбудови довіри в суспільстві й у своїй діяльності переважно виступають від імені суспільства, а не разом із суспільством. Можемо погодитися з думкою експертів Центру Разумкова, що в українських реаліях спостерігаємо тенденцію до «приватизації» загального терміна «громадськість» частиною громадських організацій [332].

Громадський рух в Україні має глибокі традиції. Зародження та діяльність громадських організацій у новій якості розпочалося з початком розпаду СРСР, тоді з’являлися різні неформальні об’єднання. Вони відрізнялися від своїх попередників, оскільки діяли незалежно від ідеологічного контролю комуністичної партії, а також тим, що ці громадські об’єднання намагались активно займатися проблемами національного відродження й підвищення рівня політичної культури громадян. У різні етапи розвитку громадських організації з неформальної ініціативи почали з’являтися організовані структури українського громадського руху. Зокрема, у 1990-х роках створюються такі організації, як «Просвіта» імені Тараса

Шевченка, Спілка української молоді, Союз українського студентства, Союз українок, Українська студентська спілка, Українська скаутська організація «Пласт», Комітет української католицької молоді тощо. У 2004–2005 рр., під час Помаранчевої революції, найбільш активно про себе заявила «Пора», яка з неформальної ініціативи переросла в політичну партію. Також активізують свою роботу громадські організації, які контролюють виборчий процес, зокрема Комітет виборців України, ОПОРА та інші. Під час Революції гідності у 2014–2015 рр. активізується діяльність неформальних цивільних і воєнних волонтерських організацій, значна частина яких для підвищення ефективності своєї діяльності легалізується згідно з чинним законодавством. Відповідно до Закону України «Про волонтерську діяльність», прийнятого Верховною Радою 19 квітня 2011 р., «волонтерська діяльність – добровільна, безкорислива, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що виконується волонтерами й волонтерськими організаціями шляхом надання волонтерської допомоги. Волонтерська допомога – роботи та послуги, що безоплатно виконуються та надаються волонтерами та волонтерськими організаціями. Волонтерська діяльність є формою благодійництва» [335].

Зазначимо, що неформальна ініціатива громадян мала та має значний вплив на суспільство, проте суть, специфіка і зміст громадського руху все ж таки більшою мірою виражається через його організовану частину – через діяльність різноманітних громадських організацій.

Хоча нинішній громадський рух України має майже тридцятирічну історію, більшість громадських організацій залишаються маловідомими громадянам, не користуються в них належним авторитетом. Однак після Помаранчевої революції (2004 р.) та Революції гідності (2014 р.) суб’єктність громадських організацій значно зросла.

Процеси, неминуче пов’язані з розбудовою держави, значно змінили й політичне життя українського суспільства. З одного боку, формується нова

структура політичної системи, з іншого – якісно змінюються її складники, серед яких є громадські організації. Непостійність політичної ситуації вимагає від політичних партій зміни форм і методів діяльності, що передбачає нові підходи до партій з іншими суб'єктами політичного процесу.

Громадські організації включені в державотворчі процеси й практично представлені у всіх формах політичної та соціальної організації українського суспільства. Прийнято нормативно-правову базу й відбулися суттєві зміни в діяльності громадських організацій. Зі свого боку, політичні партії намагаються включати громадські організації в орбіту своїх інтересів.

На початку незалежності відбувалися динамічні процеси щодо політизації громадських організацій України. З одного боку, на це впливало те, що громадяни у 90-х роках не були включені в політичні процеси й переважно залишались аполітичними. Цей демографічний ресурс політичні партії не могли залишити поза своєю увагою. За даними Державного інституту проблем сім'ї та молоді, УкрНДІ проблем молоді та УІСД серед молодих людей постійно залишається досить значною частка тих, хто зовсім не цікавиться проблемами політичного життя: у травні 1995 р. серед опитаних юнаків та дівчат таких було 24 %, у грудні 1996-го – 32 %, у червні 1998-го – 40 % у червні 2002 р. – 34 % [136, с. 91]. В Україні відбувається інституційний розвиток політичних партій, які зміцнюють свої позиції, та намагаються створювати лояльні до них молодіжні «партійні» громадські організаці. Окрім того, самі керівники багатьох громадських організацій через обмеженість ресурсів (економічних, організаційних тощо) намагаються отримати підтримку та допомогу в політичних партій. Найбільше співпрацюють із громадськими організаціями парламентські партії, які, на відміну від інших, мають більші ресурсні можливості. Особливо активно співпраця й взаємодія між партіями та громадськими організаціями відбувається в період виборів.

Отож, на початку 90-х рр. більшість громадських організацій у своїх програмних документах не заявляли, що пріоритетом їхньої діяльності є розв'язання політичних питань. Проте низка громадських організацій усе ж приділяла цьому певну увагу. Прикладом можуть бути протестні акції, які проводили громадські організації у формі масових голодувань. До цієї групи громадських організацій насамперед потрібно віднести Спілку української молоді, Союз українського студентства, Комітет української католицької молоді, Львівський регіональний фонд «Молода Україна», Молодіжну філію Народного руху України, Спілку «Української соціал-демократичної молоді» [136, с. 91].

Уже з другої половини 90-х рр. процес політизації українського громадського руху значно посилився. Усе більше простежувалася тенденція до створення припартійних організацій, котрі намагалися залучати різні верстви суспільства до політичної діяльності. Так, серед 62 зареєстрованих упродовж 1999–2001 рр. Міністерством юстиції України всеукраїнських молодіжних організацій політично спрямованих було 22, або 35,5 %, тоді як на кінець 1998 р. такі об'єднання становили близько 15 %. На сьогодні усі парламентські політичні партії України мають підтримку молодіжних припартійних структур [136, с. 92].

У партійному спектрі України функціонували політичні партії, які ставили за мету об'єднати молодіжну аудиторію, а саме: партія «Молода Україна», Молодіжна партія України й Політична партія «Нова генерація України». За даними соціологічного дослідження, проведеного в березні 2002 р., лише 3,4 % молоді проголосувало за силу, що представляла себе як молодіжну партію – Політичну партію «Нова генерація України». Щоправда, серед усіх виборців у цілому лише 1,1 % віддали перевагу цій партії [136, с. 92]. З одного боку, цікаво те, що, частина молоді вважає створення об'єднаної молодіжної партії корисним для країни, але молоді люди

здебільшого не підтримали молодіжні партійні проекти, оскільки молодь не активно голосує на виборах. З іншого боку, молодь також мала можливість обирати власні вподобання серед широкого розмаїття політичних партій і блоків. Отже, молодіжні партії не стали парламентськими партіями. Це пояснюється тим, що молодь як соціально-демографічна група, хоча й становить близько 1/3 населення держави, але не ходить на вибори. Потрібно проаналізувати, чому в більшості молодих людей відсутня довіра до політичних партій і молодіжних партійних проектів. У молодіжному сегменті можна виокремити декілька груп, які висловлюють низьку довіру до суспільних інституцій.

По-перше, це старша група молодих людей, у якої формувалися свідомість та цінності під час перебудови. У СРСР більшість молоді перебувала в комсомолі, але з відкритістю поставилася до демократизації політичних процесів, проте згодом її життєвий рівень швидко погіршився. Розчарування переросло в незадоволення, що асоціювалось у молоді з політичними й управлінськими структурами.

По-друге, молодь, яка подорослішала пізніше, сформувалася на засадах аполітизму та недовіри до законодавства. Недовіра до державних інституцій була перенесена на неприйняття авторитету будь-якої політичної чи громадської структури. Отже, 2000-ні роки характеризуються наростанням недовіри до політичних сил, які асоціювались у молоді з політичними партіями й громадськими організаціями, які тісно пов’язані з політичною владою.

Політичні партії майже у всіх пострадянських країнах не стали посередниками між громадянами й державою, у тому числі між молоддю та державними інституціями. Велика кількість зареєстрованих політичних партій в Україні «відлякувала» молодь, якій важко було розібратися в

численних програмах й іншій партійній документації.

По-третє, існувала криза довіри до політичних лідерів, які б орієнтувалися виключно на молодь і пов'язували з нею своє майбутнє. З іншого боку молодіжна еліта та молодіжні лідери не дистанціювалися від патронату старшого покоління й це далі відштовхувало молодь від підтримки політичних інституцій.

Традиційна персоніфікація влади лідерами, яка утвердилася в нашому суспільстві за роки незалежності, створює труднощі для діяльності більшості політичних партій чи рухів. Відомо, що політичний та громадський авторитет формується роками й підтверджується конкретними справами. На жаль, значна частина публічних лідерів в Україні відстоює корпоративні, особисті інтереси та дуже рідко – інтереси молодіжного електорату чи соціальної групи.

Частина громадських організацій почала досить активно заявляти про себе під час виборчих перегонів. Перші крокіи об'єднання молодіжних громадських організацій на підтримку суб'єктів виборчого процесу були простежені під час президентських і парламентських виборів 1999 р. Прикладом може бути створена в 1999 р. коаліція «Молодь – за Леоніда Кучму» в складі 46 всеукраїнських і 450 молодіжних організацій обласного рівня. Під час наступних парламентських перегонів спостерігали активне формування молодіжних коаліцій на підтримку тих чи інших політичних партій [136, с. 92].

Помаранчева революція та Революція гідності стимулювали суб'єктність громадських організацій і сприяли розвитку їхньої політичної складової. Під час соціально-політичних зрушень у 2004 і 2014 рр. відбулися суттєві зміни у відносинах між державою й інститутами громадянського суспільства шляхом посилення ролі останніх та усвідомленням владою необхідності врахування інтересів організованих груп суспільства.

Більшість громадських організацій не є політичними й багато з них взагалі не виходять на рівень політики. Зі свого боку, у громадському русі існують організації, які ставлять перед собою досягнення певних політичних цілей. Вони є посередниками між членами різних соціальних груп і політичними партіями. Такі громадські організації мають чітко виразний політичний вимір, а їхня активність спрямовується не лише на розв'язання конкретних проблем певної групи, але й на широку політику. Такі громадські організації впливають на розподіл ресурсів, можуть видавати ідеологічні інтереси певних соціальних груп як загальні.

Громадські організації під час виборчих процесів можуть виконувати суто політичні завдання або реалізовувати свої інтереси політичними методами. Однак, на відміну від політичних партій, які прагнуть завоювати політичну владу, громадські організації намагаються впливати на політичний процес для прийняття потрібних їм рішень.

В Україні зареєстровано близько 80 тис. об'єднань громадян. Як зазначає О. Кудіна, близько двох третин із них мають у своєму складі декількох функціонерів, діяльність яких спрямована на комерційну діяльність. Однак третина громадсько-політичних об'єднань уже зарекомендувала себе як енергійний та послідовний відстоювач локальних інтересів. Це відповідає загальносвітовому процесу демасовізації й трансформації суспільства [157].

У громадському русі України існують організації, які ставлять перед собою завдання щодо вирішення політичних питань. Такі інституції є посередниками між членами громадських організацій і політичними партіями. Ці громадські організації мають виразний політичний вимір, а їхня активність уплетена в політичний процес і спрямовується не лише на захист інтересів своїх членів.

Політична суб'єктність, громадських організацій активізується в Україні у 2000-х роках. Зокрема, за даними експертного опитування, яке проводив Фонд «Демократичні ініціативи» у 2006 р., можемо побачити роль громадських організацій у виборчому процесі. За результатами дослідження дізнаємося, що поінформованість громадян щодо діяльності громадських організацій під час передвиборчої кампанії у 2006 р. виявилася дуже високою. Так, 61 експерт указав, що, безперечно, знав про останню, а ще 10 опитаних принаймні «щось про це чули» [136, с. 95].

Серед переліку громадських організацій, що їх пригадують респонденти, перше місце за кількістю згадувань впевнено посідає діяльність громадських організацій, які активно працювали під час виборів. Найбільш ефективними під час виборчих процесів були Комітет виборців України, ПОРА, «Доба вибору» (об'єднання журналістів та громадських діячів м. Рівного), Громадська мережа «ОПОРА» та ГАК (Громадський актив Києва) у м. Києві, «Самопоміч» і «Громадський форум» у м. Львові, «Нічна варта» в м. Сумах й інші. Виділимо специфіку та напрями діяльності громадських організацій, які працюють у політичній площині, а саме:

– здійснення низки моніторингів, таких як моніторинг програм політичних партій; моніторинг виборчих списків і моніторинг роботи виборчих комісій;

– здійснення контролю за законністю проведення й прозорістю виборчої кампанії (ініціатива «Чисті вибори»);

– перевірка списків виборців;

– навчання членів виборчих комісій та проведення просвітницьких заходів для виборців, які голосують уперше;

– здійснення паралельних підрахунків голосів тощо (Комітет виборців України, ГМ «ОПОРА») [136, с. 96].

Частина громадських організацій в Україні достатньо фахово виконували функцію реалізації громадського контролю за виборчими процесами. Важливим складником, що визначає рівень суб'єктності громадських організацій, є визначення рівня їх участі у моніторингу виборів.

У зв'язку з цим можемо виділити специфіку участі громадських організацій у виборчих процесах. По-перше, найбільш поширеними видами діяльності, що їх виконували громадські організації під час парламентських виборів за період незалежності, були:

– просвітницька робота через правову, інформаційну й організаційну підготовку спостерігачів і членів виборчих комісій різного рівня;

– правозахисна діяльність щодо консультування виборців та захисту їхніх прав;

– роз'яснювальна робота серед виборців і членів виборчих комісій щодо відповідальності за порушення законодавства;

– політична соціалізація та мобілізація виборців щодо різних аспектів виборчої кампанії;

– інформування про діяльність політичних партій та їхні програмні засади;

– моніторингова діяльність і стеження за дотриманням демократичних виборчих процедур, проведення соціологічних досліджень, екзит-полів у межах чинного законодавства.

По-друге, значна частина громадських організацій співпрацювала з партнерськими організаціями й створювала коаліції. Спільна співпраця давала змогу консолідувати та заощаджувати ресурси, а також розширювати географію своєї діяльності.

Під час Помаранчевої революції, як зазначає М. Лациба, на виборах 2004 р. діяла значна кількість неформальних об'єднань, а саме громадська кампанія «Пора», «Чиста Україна», «Студентська хвиля», «Знаю». Такі

об’єднання спеціалізувалися переважно на проведенні масових заходів, розповсюдженні агітаційної продукції й інформаційних матеріалів для виборців, зборі коштів та наданні організаційної допомоги людям, які брали участь в акціях громадянської непокори. Значна частина членів, громадських організацій під час виборів виконували функції спостерігачів і членів виборчих комісій, отримавши попередньо фахову підготовку.

По-третє, після Помаранчевої революції та Революції гідності на виборах 2004–2015 рр. Уперше громадські організації змогли залучити значні ресурси з місцевих джерел для проведення акцій не лише соціального, але й політичного характеру. Це відбулося завдяки ефективній діяльності громадських організацій у зазначений період та зростанню їхнього авторитету в суспільстві. Особливо вдало цю суспільно-політичну трансформацію для себе з користю використали опозиційні партії, які, заручившись громадською ініціативою, змогли знайти нові форми політичної боротьби за владу. Це до певної міри відображало процеси демократизації українського суспільства та спроби налагодження конструктивного діалогу між політичними партіями й громадськими організаціями. З іншого боку, громадським організаціям інколи бракувало навичок політичної взаємодії. Однак співпраця між громадськими організаціями давала змогу сконсолідувати зусилля та не дублювати, а координувати дії.

Українські дослідники А. Романюк та Л. Скочиляс відзначають ще одну досить серйозну проблему – участь у політичних проектах на підтримку певних політичних партій, унаслідок чого багато респондентів говорять про надмірну політизацію громадських організацій.

Значна частина громадських організацій під час виборів, а це 60 %, отримали досвід співпраці з політичними партіями. Ця співпраця відбувалася переважно шляхом спільного проведення акцій, фінансування політичними партіями конкретних проектів, залучення представників партій до

інформаційних заходів, а також навчання представників політичних партій на певних етапах виборчого процессу [136, с. 102].

Для підвищення ефективності своєї політичної діяльності громадським організаціям потрібно планувати діяльність заздалегідь, реалізовуючи проекти задовго до початку виборів. Потрібно серед суб'єктів виборчого процесу, знаходити партнерів і ресурси та підвищувати рівень стратегічного планування. Важливим аспектом є координація діяльності в спільних діях з організацією коаліцій та залучення професійних фахівців у виборчі кампанії.

Громадські організації, що мобілізують хоча й на порівняно короткий час окремі групи людей, які у звичайному житті не проявляють політичної активності, більш мобільні та послідовні, а через це й більш результативні в реалізації власних інтересів.

Політичні умови, які призводять до прийняття нових нормативно-правових актів, достатньо серйозно впливають на діяльність громадських організацій. Сильні політичні гравці, які виступають за зменшення чи збільшення витрат на ті чи інші сфери державної політики, стимулюють діяльність громадських організацій або ж обмежують їхні можливості. Низка громадських організацій (особливо припартійних) суттєво залежить від політичного процесу, тому що їхня система управління може докорінно змінитися після виборів.

Виборчі процеси за роки незалежності показали, що в міру посилення політичної боротьби в багатьох суб'єктів політичного процесу з'являється бажання використати громадські організації в політичній діяльності. Урегулювання законодавства, розширить можливості функціонування громадських організацій та обмежить можливості використання інститутів громадянського суспільства в боротьбі за владу.

Простежено тенденцію до усвідомлення частиною громадських організацій себе як самостійного актора в політичних процесах, який прагне впливати на державну політику від імені всього суспільства. Як зазначають

експерти Центру Разумкова, громадські організації включаються в реформування державної політики, не маючи на це мандата, отриманого на виборах, і не несуть відповідальності за наслідки своєї роботи. По суті, ідеться про заміну «традиційного» інституту політичних партій інститутом громадських організацій. З іншого боку, спроби створення політичних партій «громадянського суспільства» на чолі з колишніми громадськими активістами, як і спроби об'єднати «прореформаторські» громадські організації навколо підтримки певної політичної партії, не мали успіху. Прикладом такої невдалої спроби була участь низки відомих громадських організацій у перших етапах акції «Велика політична реформа», очолюваної М. Саакашвілі [332].

У нас і досі не вироблено системи державницьких консолідуючих цінностей, які б поділялись усіма впливовими політичними партіями. Результат цього – криза суспільної довіри, яка виявляється в тому, що громадяни не довіряють результатам виборів, а масові порушення сприймають як звичайне явище. Недовіра роз'єднує жителів різних регіонів, які підозрюють одне одного в неповазі, ігноруванні своїх інтересів, несправедливості тощо.

Отже, причинами низької політичної участі громадян через організовані громадські організації є, по-перше, недостатня компетентність громадян стосовно захисту своїх прав і свобод; по-друге, неготовність їх захищати та низький рівень політичної культури. Проблемою залишається й те, що значна частина національної та місцевої політичної еліти з осторогою ставиться до діяльності громадських організацій і не розглядає інституції громадянського суспільства як рівноправних партнерів в реалізації політики.

Однак особливу відповідальність покладено на громадські організації у виборчі періоди. Партійно-політична боротьба в Україні характеризується тим, що різні суб'єкти (партії, органи влади) виборчого процесу використовують усі ресурси для перемоги в досягненні результату. Саме

громадські організації повинні бути опонентами влади та політичних партій у питаннях дотримання законодавства.

Особливості політичного процесу в різних країнах відмінні, але очевидно, що такі політичні інститути, як органи влади, політичні партії, занадто статичні, щоб відповідати темпам змін, та слабко диференційовані, аби оперативно реагувати на нові виклики соціально-політичного різноманіття.

4.3. Індекси громадсько-політичної активності громадян європейських країн

Одним з індикаторів, який визначає якісні характеристики політичної конкуренції парламентських партій, є рівень уключення громадян у політичні процеси. Зацікавленість громадян політикою передбачає участь у виборчих процесах, працю в політичних партіях та виборчих штабах, звернення до лідерів політичних партій. Громадсько-політична активність це сукупність окремих дій, спрямованих на досягнення політичної мети через взаємодію індивідів у суспільстві. Відзначимо, що серед різновидів громадсько-політичної активності домінує політична складова.

У 2003 р. у Лондонському університеті (Великобританія) Національним центром соціальних досліджень започатковано «Європейське соціальне дослідження (ESS)», яке аналізує політичну активність громадян різних держав. Дані дослідження моніторингового проекту «Європейське соціальне дослідження *(EuropeanSocialSurvey)*» за 2010–2012–2014 рр. дають змогу проаналізувати політичну активність громадян у європейських країнах.

Дані «Європейського соціального дослідження (ESS)» підтверджують тезу О. Боровського про те, що «у країнах з давніми демократичними традиціями інтерес громадян до політики досить стабільний і мало змінюється в часі... Рівень інтересу до політики залишається на відносно стабільному високому рівні. В нових демократіях Європи ситуація менш стабільна» [298, с. 28].

Таблиця 4.1

Наскільки Ви цікавитеся політикою?, %

Країна	Дуже цікавлюся			Досить цікавлюся			Мало цікавлюся			Зовсім не цікавлюся		
Період	**2010**	**2012**	**2014**	**2010**	**2012**	**2014**	**2010**	**2012**	**2014**	**2010**	**2012**	**2014**
Німеччина	18,8	19,6	21,1	38,6	44,7	45,7	34,1	30,9	29,4	8,2	4,8	3,7
Данія	20,8	20,2	20,5	49,0	49,7	47,8	24,2	26,8	27,1	6,0	3,3	4,6
Ізраїль	14,6	17,8	19,6	36,1	33,1	36,5	26,6	23,6	21,3	22,6	25,5	22,6
Швеція	14,9	12,8	18,0	46,6	45,2	49,5	29,9	30,3	25,0	8,6	11,7	7,4
Швейцарія	16,1	16,9	16,4	42,7	45,1	44,9	30,4	28,5	29,6	10,7	9,4	9,0
Франція	14,5	13,5	13,4	29,4	32,4	31,8	37,0	35,3	36,9	19,1	18,9	17,9
Естонія	5,0	5,4	6,9	33,6	34,2	38,3	47,0	44,4	41,7	14,4	16,1	13,0
Польща	6,2	6,0	5,2	32,6	33,1	30,6	42,3	42,9	43,1	18,9	18,0	21,0
Словаччина	5,5	4,7	–	33,0	25,7	–	46,5	51,4	–	15,0	18,1	–
Угорщина	7,6	3,9	3,8	30,8	22,4	24,1	37,0	37,9	36,8	24,6	35,8	35,3
Чеська Республіка	2,9	2,0	2,8	15,6	19,0	14,3	48,8	49,1	44,7	32,7	29,9	38,2
Литва	3,6	1,6	2,1	31,7	18,7	23,3	46,7	48,0	44,7	18,0	31,6	30,0
Болгарія	9,0	10,9	–	38,8	40,7	–	29,8	28,3	–	22,4	20,0	–
Україна	5,7	5,5	–	29,1	26,9	–	44,4	44,0	–	20,8	23,6	–

Джерело: Сальнікова С., Тимчук Т. Громадсько-політична активність населення європейських країн. *Соціологічні студії:* наук. практ. журн. Луцьк, 2017. № 1 (10). С. 33.

У дослідженні «European Social Survey» участь громадян у політиці вимірюється за допомогою шести індикаторів:

- рівень зацікавленості політикою,
- участь у голосуванні на виборах до парламенту країни;
- членство в політичних партіях;
- праця в політичних партіях чи організаціях;
- звернення до політиків (центральної та місцевої влади);
- участь у санкціонованих мітингах або демонстраціях.

Застосовуючи компаративний аналіз, розглянемо Україну й низку європейських країн із високими та низькими індикаторами політичної активності громадян. Результати дослідження свідчать про те, що інтерес до політики залишається відносно стабільним на високому рівні в країнах з давніми демократичними традиціями. У Східній Європі зацікавленість громадян політикою є значно нижчою. Розглянемо середній показник рівня зацікавленістю політикою у 2010–2012–2014 рр. у європейських країнах.

У 2014 р., за даними ESS найбільший інтерес до політики виявляє населення Німеччини (21,1 %), Данії (20,8 %), Ізраїлю (19,6 %), потім – Швеції (18,0 %) та Швейцарії (16,4 %). Цей інтерес є значним і показує тенденцію до зростання.

Однак існує низка держав зі значною часткою котрі, хто зовсім не цікавляться політичним життям. Тут перше місце займає Чехія. У ній у 2010 р. 32,7 % опитаних обрали варіант відповіді «зовсім не цікавлюся політикою», у 2014 р. таких уже було 38,2 %. Подібна ситуація і в Угорщині, Португалії та Литві. Проте в багатьох державах населення активізувалось у 2014 р., про що свідчать показники зацікавленості, які дещо зросли, порівняно з 2010 р., та дані незацікавленості зменшилися [298, с. 29].

В Україні лише 5,7 % опитаних респондентів у 2010 р. і 5,5 % у 2012 р. зазначили, що дуже цікавляться політикою [298, с. 29]. Через неучасть України у сьомій хвилі опитування «Європейського соціального

дослідження (ESS)» не можна порівняти наскільки змінилися показники у 2014 р.

Найактивнішими громадянами, як зазначає С. Сальнікова, які голосували на національних виборах, є жителі Швеції (87,0 %; 82,1 %; 85,9 %), Данії (83,2 %; 85,3%; 83,7 %), Ізраїлю (74,0 %; 69,8 %; 83,4 %). Порівнюючи з українськими даними, бачимо, що відсоток тих, хто не голосував на виборах, змінюється не в кращу сторону. Так, у 2010 р. 20,9 % опитаних не голосували, у 2014 р. таких було вже 24,2 %. Тобто майже четверта частина українців не обирала парламентаріїв до Верховної Ради України [298, с. 29].

О. Резнік зазначає, що категорія «політична участь» тісно пов'язана з іншою – «соціальною довірою», яка є одним із найважливіших чинників і досліджуваного феномену, і рівня демократичності суспільства, і показником стабільності чи нестабільності суспільства. У різних країнах спостерігаємо різні показники довіри до парламенту держави. У 2014 р. більше довіряють парламенту країни в Норвегії (6,74 %), Швеції (6,23 %), Данії (5,91 %) і менше – у Польщі (2,79 %), Словенії (2,76 %), Україні (1,89 % – дані за 2012 р.) [298, с. 35].

Застосовуючи компаративний аналіз щодо зацікавленістю політикою та довірою до парламенту країни, спостерігаємо таку закономірність, що виборці тих держав, які більше довіряють парламенту, частіше звертаються до представників влади різного рівня. І простежено зворотню ситуація в тих країнах, де менше довіряють парламенту, там менше цікавляться політикою. Проте зв'язок між рівнями довіри до не лише парламенту, а й до інших інституцій, зокрема до політичних партій, та громадсько-політична активність виборців потребує додаткового статистичного підтвердження, адже нормативна довіра задає умови або підстави для довіри інституційної, звідси й припущення, що довіра впливає на громадсько-політичну активність.

Таблиця 4.2

Чи доводилося Вам
за останні 12 місяців працювати в політичній партії або русі?, %

Країна	**Так**		
період	**2010**	**2012**	**2014**
Іспанія	6,9	7,8	8,4
Норвегія	5,6	7,9	7,0
Швеція	3,6	4,4	6,3
Швейцарія	5,8	6,4	5,8
Бельгія	4,6	4,4	4,4
Франція	3,1	3,2	4,3
Нідерланди	3,4	3,5	4,1
Данія	4,1	3,9	4,0
Литва	2,6	3,8	4,7
Естонія	3,5	2,3	4
Польща	2,2	2,5	2,2
Угорщина	2,6	1,1	0,8
Словаччина	1,9	1,7	–
Чеська Республіка	2,4	1,7	2,0
Україна	3,8	3,7	–

Джерело: Сальнікова С., Тимчук Т. Громадсько-політична активність населення європейських країн. *Соціологічні студії: наук. практ. журн*. Луцьк, 2017. № 1 (10). С. 33.

У дослідженні найбільший відсоток тих, хто відповів «так» на запитання «Чи доводилося Вам за останні 12 місяців працювати в політичній

партії або русі?», серед жителів Іспанії (6,9 %; 7,8 %; 8,4 %). Другу позицію вже займає Норвегія (5,6 %; 7,9 %; 7,0 %) і на третьому – Швеція (3,6 %; 4,4 %; 6,3 %). У 2014 р. найбільший відсоток тих, хто не залучений до роботи в політичній партії або русі, серед жителів таких країн, як Угорщина – 99,2 %, Чехія – 98 % і Польща – 97,8 %. Україна у 2012 р. отримала 96,3 % не участі в роботі політичної партії чи руху [298, с. 35].

Таблиця 4.3

Чи доводилося Вам за останні 12 місяців працювати в іншій організації або об'єднанні, ніж політична партія або рух?, %

Країна	**Так**		
період	**2010**	**2012**	**2014**
Іспанія	17,6	22,1	22,0
Норвегія	28,7	32,1	29,5
Швейцарія	13,6	17,4	16,5
Бельгія	19,6	18,4	19,4
Франція	16,3	12,4	18,0
Нідерланди	23,4	25,7	33,7
Данія	25,0	25,0	30,3
Литва	4,8	2,8	5,6
Естонія	5,9	4,8	5,7
Польща	7,1	7,1	6,0
Угорщина	6,6	3,3	3,2
Словаччина	6,3	4,1	–
Чеська Республіка	7,8	5,9	5,1
Україна	2,1	2,4	–

Джерело: Сальнікова С., Тимчук Т. Громадсько-політична активність населення європейських країн. *Соціологічні студії: наук. практ. журн.* Луцьк, 2017. № 1 (10). С. 33.

Дані дослідження інформують пр те, що громадяни європейських держав із високим рівнем життя значно активніше беруть участь у політичних процесах (Норвегія, Данія, Нідерланди, Бельгія, Іспанія). Громадяни цих країн більш відкриті для взаємодії з різними суб'єктами політики (партії, організації, рухи) та більше цікавляться політикою. В Україні, яка інтегрується до європейського співтовариства, після десятиліть ізоляції, тільки розпочинаються процеси активної громадсько-політичної участі. Можна погодитися з позицією С. Сальнікової, що «Україна, долучається до загальноєвропейського контексту опісля столітнього виключення через розвиток громадянського суспільства. Україна до 2014 р. перебувала на рівні навчання активної громадсько-політичної участі і як зазначає дослідниця, воно було успішним» [298, с. 31].

Таблиця 4.4

Чи доводилося Вам за останні 12 місяців брати участь у санкціонованих мітингах або демонстраціях?, %

Країна	**Так**		
період	**2010**	**2012**	**2014**
Іспанія	18,3	25,9	23,2
Франція	17,7	11,7	13,5
Ірландія	7,1	11,5	13,1
Польща	2,0	2,8	2,5
Фінляндія	1,4	1,5	2,1
Словаччина	1,9	4,1	–
Україна	4,7	2,5	–

Джерело: Сальнікова С., Тимчук Т. Громадсько-політична активність населення європейських країн. *Соціологічні студії: наук. практ. журн.* Луцьк, 2017. № 1 (10). С. 33.

За 2010–2014 рр. участю в санкціонованих мітингах або демонстраціях найбільше вирізняються іспанці (18,3 %; 25,9 %; 23,2 %), особливо вони активізувались у 2012 р. На другому місці – жителі Франції (17,7% ; 11,7 %; 13,5 %); на третьому – Ірландії (7,1 %; 11,5 %; 13,1 %). Відсоток українців, які брали участь у мітингах, є незначним, однак у 2010 р. (президентські вибори) він становив 4,7 %, а у 2012 р. (парламентські вибори) – 2,5 %. Революція гідності спричинила зростання цих показників, проте даних «Європейського соціального дослідження» про це немає.

Науковець, О. Боровський, запропонував методику вимірювання політичної участі, реалізовану з використанням даних Європейського соціального дослідження, за допомогою побудови двох показників – Індексу громадсько-політичної активності (ІГПА) та Інтегрального індексу політичної активності (ІПА). Індекс громадсько-політичної активності (ІГПА) розраховують як групове середнє арифметичне усереднених значень (за окремо взятою країною) змінних.

Чи доводилося Вам за останні 12 місяців звертатися до політиків, представників уряду чи місцевої влади? і 2. Чи доводилося Вам за останні 12 місяців бойкотувати які-небудь промислові або продовольчі продукти? Другий індекс – ІПА = (ІГПА+(4 - B1)/3)*0,5 – ураховує рівень громадсько-політичної активності населення і його зацікавленість політикою (змінна B1). Цікавими для аналізу є показники Індексу громадсько-політичної активності європейських країн.

Таблиця 4.5

Індекс громадсько-політичної активності,

Європейського соціального дослідження

Країна	**ІГПА**		
період	**2010**	**2012**	**2014**
Швеція	0,26	0,30	0,33
Фінляндія	0,27	0,27	0,28
Німеччина	0,23	0,26	0,27
Франція	0,21	0,21	0,26
Данія	0,20	0,21	0,24
Естонія	0,11	0,09	0,11
Португалія	0,03	0,05	0,11
Угорщина	0,09	0,04	0,06
Болгарія	0,05	0,04	–
Литва	0,04	0,05	0,07
Україна	0,05	0,04	–

Джерело: Сальнікова С., Тимчук Т. Громадсько-політична активність населення європейських країн. *Соціологічні студії: наук. практ. журн.* Луцьк, 2017. № 1 (10). С. 33.

Значення показників громадсько-політичної активності коливається в межах від 0 до 1. Для всіх європейських країн відсутні високі індекси громадської активності. Однак виділяється група країн, що мають вищі показники, порівнянно з іншими державами. Потрібно зазначити, що відсутні високі значення індексу громадсько-політичної активності, однак виділяється низка держав, які мають вищі показники, порівняно з іншими країнами. Зокрема, до лідерської групи входять Швеція (0,33), Фінляндія (0,28),

Німеччина (0,27), Франція (0,26), Данія (0,24). Зі свого боку, усі країни Східної Європи поряд із такими державами, як Естонія (0,11), Литва (0,07) й Португалія (0,11), мають найнижчі значення. За даними дослідження, спостерігаємо специфіку, що в країнах із високим рівнем життя громадяни більш активно беруть участь у політичному житті держави. Емпірична база роботи «Європейського соціального дослідження (ESS)» дає змогу визначити місце України серед інших європейських країн. Показник для України на рівні 0,04 % свідчить про низький рівень громадсько-політичної активності населення держави.

Сформований тип політичних орієнтацій та політичної поведінки населення країн Західної й Східної Європи є різними. Східна Європа перебуває на тому етапі розвитку, де ще не повністю сформована демократична політична система і у якій відбуваються активні соціальні трансформації. Особливою рисою країн Західної Європи під час сучасних трансформацій прийнято вважати відносно високий рівень політичної участі більшості населення країн. Однак Європейське Співтовариство сьогодні переживає значні структурні зміни населення та перебуває на етапі формування нових взаємозв'язків і взаємин громадян, політичних партій та держави.

Досліджуючи громадсько-політичну активність населення європейських держав, виявили, що підвищений рівень зацікавленістю політичними процесами передбачає більш активну участь у парламентських виборах, працю в політичних партіях або рухах, а також практику звернень до політичних лідерів. Серед європейських держав, громадяни яких найбільше цікавляться політикою, виявилися держави з високим рівнем життя та соціального захисту, а саме: Німеччина (21,1 %), Данія (20,5 %), Ізраїль (16,6 %), Швеція (18,0 %), Швейцарія (16,4 %), Великобританія (16,0 %) [298, с.33].

Усі держави Східної Європи поряд із такими країнами, як Естонія, Литва й Португалія, займають найнижчі сходинки рейтингу. Отже, результати методики визначення індексів громадсько-політичної активності населення дають підставу констатувати, що отримані за допомогою одновимірного аналізу показників політичної складової громадсько-політичної активності населення про те, що населення країн із високим рівнем політичної культури та соціального захисту є активним учасником політичних процесів держави та активним суб'єктом під час політичної конкуренції партій, які змагаються потрапити в парламент.

В українському суспільстві виникла фундаментальна нерівність. Політична еліта є дуже заможною, порівняно з іншими соціальними групами, але вони створили власні економічні ресурси не в конкурентній боротьбі. Звідси в українському суспільстві немає довіри до багатих громадян. Багаті люди сприймаються як провладні, тому до влади відсутня довіра і при цьому в суспільстві існує постійний запит на відновлення справедливості. Тому у виборчий період політичні партії піднімають гасла: «боротьба з корупцією та олігархами», «бандитам тюрьми» тощо. Однак прийшовши до влади, через партійну конкуренцію, політична еліта не може відповісти й виправдати сподівання й запити громадян, бо відсутні підтримка та довіра суспільства. Якщо суспільство не підтримує політичну еліту, вона починає спиратися на тих хто її підтримує, насамперед на фінансово-промислові групи, які створюють політичні партії й делегують їх у владу. При цьому довіра суспільства до політичних партій та політичної еліти залишається критично низькою. Виходить замкнене коло: громадяни не довіряють політичній еліті й політичним партіям, а ті змушені співпрацювати з олігархами, через яких громадяни їм не довіряють.

У даному контексті важливо відновити рівень довіри й справедливість у фундаментальному сенсі. Відновлення довіри до політичних інститутів

(парламенту, уряду, місцевих органів влади тощо) можливе за посередництва рівної політичної конкуренції партій. Вона має грунтуватися на кількох принципах:

– орієнтація на майбутнє, бо ухвалені політико-правові норми щодо партійної боротьби діятимуть і через п’ять, десять та більше років;

– проведення політичних дебатів і дискусій між політичними партіями за допомогою ЗМІ в якомога ширшому колі громадян, організацій та інституцій;

– знаходження консенсусу й компромісу, де він можливий у конфліктних ситуаціях;

– демократичний процес і політична конкуренція не є легкими і тривалими, але якщо вони забезпечують основні права суб’єктам політики, то заслуговують на довіру.

Політична конкуренція є індикатором демократичності політичного режиму. Існування різноманітності породжує різні концепції, проекти, стратегії, а отже, вищу імовірність реалізації ідей, толерантність до нових поглядів, значний обмін інформацією, відповідно кращий менеджмент управління й життя для суспільства. Однак особливості здійснення політичної конкуренції тісно пов’язані з рівнем громадсько-політичної активності населення держави.

Цікавими для дослідження є громадсько-політична активність і формування цінностей населення в країнах пострадянського простору. У цьому контексті цікавим для дослідження є компаративний аналіз вивчення громадської думки в трьох країнах, а саме Україні, Білорусі та Молдові.

У 2017 р. в м. Мінську (Республіка Білорусь) УНЦПД представлено результати досліджень громадської думки в Україні, Білорусі та Молдові щодо формування громадянських цінностей. Керівник програми підтримки демократичних процесів УНЦПД Ю. Тищенко зазначила, що «незважаючи на

відмінності, спільною для всіх – і для України, і для Молдови та Білорусі – є соціальна амбівалентність. Для України це дуже традиційно. Наприклад, з одного боку, ми – за відкритий ринок, з іншого – за патерналізм. Така соціальна амбівалентність, отримана нами всіма у спадок з радянських часів, позначається на ставленні людей до громадянської участі в житті країни, до реалізації своїх прав. Спільною є невіра громадян у те, що їхня позиція може щось змінити і суттєво вплинути на ситуацію в країні» [106].

В Україні це значною мірою пояснюється певною соціальною втомою, соціальним розчаруванням, адже очікування від реформ, від політичних рішень після Майдану та Революції гідності були надто високі, порівняно з тією незначною динамікою змін у країні, яку ми бачимо сьогодні, та на тлі політичних криз.

Однак, за результатами досліджень, українці, порівняно з білорусами й молдаванами, вважають важливою свою участь у виборах. «При тому, що понад 80 % громадян України не знають своїх депутатів, вони все одно вважають, що участь у виборах дає їм шанс на зміни в країни. Важливим аспектом і ресурсом, який ще не повною мірою використовується парламентськими партіями, є, на нашу думку, те, що близько 70 % опитаних охоплені волонтерським рухом чи допомогою цьому рухові» [106].

Як зазначає, Ю. Тищенко, ідеологема «зроби сам» в Україні розвинута. Громадянська позиція – це не тільки поведінка, це ще й ті цінності, на яких грунтується суспільство для того, щоби визначати свої поведінкові реакції. В Україні актуалізується соціальна справедливість. Вона не актуалізована ні в Молдові, ні в Білорусі. В Україні поняття соціальної справедливості можуть по-різному розуміти, але визначення тих чи інших мотивацій, вчинків, риторики пов’язане з питанням соціальної справедливості» [106]. Для підвищення політичної культури громадян важливо, щоб відбувалися діалог та комунікація між політичними партіями та виборцями.

За результатами дослідження «Демініціатив», проведеного у 2015 р., за останні два роки зросла готовність населення об'єднуватися в громадські організації та ініціативи (так вважають 50 % українців), брати участь у політиці (43 %), у масових акціях протесту або підтримки (56 %), витрачати час на суспільно корисні справи без винагороди (57 %), давати на них гроші (60 %). Окрім того, у дослідженні зазначено, що відсоток громадян, котрі займається волонтерством, порівнянно з 2012 р., зросла незначно (з 10 % до 13 %), але збільшився час, який волонтери приділяють цьому заняттю (раніше кілька годин щотижня приділяли 6 %, а у 2015 р. – 28 % волонтерів). Крім того, у 2012 р. гроші на благодійність давали 23 % українців, у 2014 р. – 41 %, а в 2015 р. – уже 47 % [106].

Дослідження «Демініціатив» за 2004–2009 рр. також містять інформацію про те, як громадяни оцінюють ефективність різних способів впливу на владу й прийняття рішень у державі. Цю інформацію можна порівнювати з даними, отриманими у 2016 р. Порівняно з 2004–2009 рр., більше людей стали оцінювати голосування на парламентських і місцевих виборах як ефективний механізм впливу на владу. Раніше цей показник не перевищував 33 %, але у 2016 р. він становив близько 40 %. Оцінка ефективності мирних протестів була найвищою у 2005 р. (29 %), проте потім знизилася до 17 % у 2009 р. і 2016 р. залишилася приблизно на такому самому рівні – дієвим цей метод вважають 18 % опитаних. У тому, що стосується оцінки ефективності участі в громадських обговореннях, підписання петицій, звернення до депутата, однозначного тренду на зростання або зниження немає.

Ураховуючи, що конфлікт на Сході України поступово стає хронічним і гострота проблем знижується, очікуємо спаду волонтерської активності, особливо з огляду на той факт, що часто вона відбувалася поза формальними установами та об'єднаннями громадян. Коливання рівня громадської

активності вже спостерігали раніше: дослідження Центру Разумкова показують, що частка активно залучених до громадської діяльності у 2008 р. становила 12 %, а у 2013 р. – 8 %. Різні опитування дають підставу порівнювати окремі аспекти громадської діяльності у 2016 р. і раніше. Зокрема, у 2011 р. Центр Разумкова провів всеукраїнське дослідження щодо того, у яких випадках люди готові брати участь у протестах. Перелік альтернатив і формулювання запитання не дають змогу порівнювати дані безпосередньо, але в цілому видно, що проблеми, які турбують громадян, залишаються такими самими. І у 2011, і у 2016 р. українці готові були реагувати насамперед на підвищення цін, тарифів, зниження або втрату доходів, а також на порушення прав і беззаконня, у тому числі з боку органів влади.

У зв’язку з активною участю громадян у волонтерському русі важливо політичним партіям покращувати механізми взаємодії з волонтерськими організаціями. Для політичних партій у політичній конкуренції волонтерські організації можуть стати новою платформою для політичної агітації і пошуку та мобілізації прихильників. Адже громадсько-політична активність у населення, яке об’єднане в різні громадські організації є значно вищим, ніж у цілому по країні.

Ще одним чинником, який дає змогу оцінити якість політичної конкуренції парламентських партій, є індикатор громадянської обізнаності через знання своїх представників у парламенті та місцевих радах. Цікавим у цьому контексті є дослідження громадської думки в Україні, Білорусі та Молдові, який проводив Київський міжнародний інститут соціології у 2016 р. В Україні й Білорусі респондентів просили назвати ім’я та прізвище депутата від їхнього виборчого округу в парламенті й місцевій раді. У Молдові це запитання не ставилося, оскільки голосування відбувається за партії, а не за окремих кандидатів, і тому у виборчих округів немає закріпленого

представника-депутата. В Україні місцеві вибори у 2015 р. відбувалися за змішаною (мажоритарно-пропорційною) системою з урахуванням розміру населеного пункту та органу влади, тому встановлення однозначного зв'язку між депутатом і виборчим округом не завжди можливо. Відтак верифікація відповідей респондентів відбувалася в такий спосіб: якщо в раді населеного пункту, де проживає респондент, є названий ним депутат, відповідь вважалася правильною [106].

Рівень знання своїх представників у парламенті й місцевих радах виявився низьким в Україні та Білорусі, особливо в Білорусі. Правильно назвати прізвище депутата парламенту від свого округу змогли лише 4 % білорусів і 14 % українців. Прізвище свого депутата в місцевій раді назвали 11 % українців і 3 % білорусів, а 12 % і 8 %, відповідно, вважають, що знають свого представника візуально.

В Україні у фокус-групі активних виборців більшість половини учасників знають депутатів, за яких вони голосували. Чим менше громадяни беруть участь у громадському житті, тим менше вони пам'ятають, за кого вони голосували. У Молдові теж майже ніхто не пам'ятає прізвищ депутатів. Громадяни переконані, що депутати, по-перше, повинні працювати не лише під час виборів, а й також до та після них, а населення могло б контролювати те, як депутати витрачають бюджетні гроші. Ідея партисипативного бюджету теж піднімалася під час обговорення – громадяни хотіли б мати можливість голосувати за пріоритетні напрями розподілу бюджету. Крім того, надійшла пропозиція, щоб депутати відповідали майном перед виборцями за невиконані обіцянки, а також щоб працював механізм відкликання депутатів у разі, якщо вони погано працюють. Робота депутатів повинна висвітлюватися в ЗМІ, а сам депутат – бути публічною особою, – вважають респонденти [106].

У Білорусі громадяни теж погано знають своїх представників у Національних зборах й органах місцевого самоврядування. Окремі учасники дискусій наголошували, що депутати не мають істотного впливу на те, що відбувається в країні, не зацікавлені в розв'язанні проблем населення. Також не зовсім доцільно звертатися до них щодо тих чи інших питань, оскільки депутати не підзвітні своїм виборцям. У деяких учасників був досвід звернення до депутатів із певних питань, проте він виявився невдалим.

Представники громадянського суспільства припускають, що причиною низької обізнаності з представниками виборчих органів влади та їхньою роботою є недостатнє висвітлення такої діяльності в ЗМІ та те, що в них насправді недостатньо повноважень. Крім того, населення краще орієнтується в назвах партій, ніж у прізвищах депутатів. Аби змінювати цю ситуацію й мотивувати громадян більш відповідально ставитися до участі в електоральній комунікації та політичній конкуренції, потрібно звертати увагу на те, що депутат представляє інтереси людини, а не округу або партії, тобто персоналізувати відповідальність громадянина, який віддає свій голос за конкретного кандидата. Що ж стосується відповідальності самого депутата, то багато респондентів на фокус-групах говорили про те, що депутатів можна відкликати за невідповідну роботу, але представники громадського сектору, які працюють із цією темою в Україні, указували на складність і неузгодженість процедури відкликання. Відтак експертні організації лобіюють не відкликання, а позбавлення мандата такого депутата [106].

На політичну конкуренцію парламентських партій впливає рівень компетенції та медіа-грамотність населення країни. У зв'язку зі зростанням кількості різноманітної й суперечливої інформації, яку люди отримують з різних джерел, важливою навичкою стає здатність до її пошуку, аналізу та критичного осмислення.

Як свідчать результати опитування дослідження «Громадянськість в Україні, Білорусі та Молдові», із самим поняттям медіа-грамотності знайомі не всі. У Молдові лише 33 % респондентів обрали найбільш коректний варіант відповіді – «вміння сприймати, аналізувати і критично оцінювати інформацію з різних джерел (телебачення, преса, радіо, Інтернет тощо)». Ще 15 % вважають, що йдеться про навичку знаходити й використовувати інформацію з різних носіїв, а 13 % обмежують сферу застосування медіа-грамотності лише телебаченням – «вміння критично оцінювати телевізійні програми і розпізнавати техніки переконання і навіювання». 9 % молдован вважають, що медіа-грамотність – це лише вміння користуватися сучасними інформаційними технологіями. Кожний третій (30 %) не зміг відповісти. У Білорусі правильно визначають поняття медіа-грамотності трохи більше опитаних – 39 %. Водночас кожний п’ятий (21 %) вважає, що вона полягає лише в умінні користуватися інформаційними технологіями, майже стільки ж (18 %) відзначають, що це навик пошуку й використання даних із різних носіїв. 5 % респондентів обмежують це поняття сферою телебачення, а 17 % – не змогли відповісти.

В Україні запитання в такому формулюванні не ставилося. Водночас наявні дані з іншого репрезентативного для дорослого населення країни дослідження, у якому 34 % українців указали, що потребують додаткових знань, щоб протистояти впливу медіа, а 45 % хотіли б знати більше про вплив медіа на дітей. Отже, в українському суспільстві існує запит на підвищення медіа-грамотності [106].

Значна частина громадян недостатньо добре розуміє інший термін – «цензура», – що також пов’язаний із процесами, які відбуваються в інформаційному просторі. У Білорусі респонденти мали вибрати лише одне з трьох запропонованих визначень. 65 % вважають, що цензура – це ситуація, коли інформація фільтрується, приховується або видаляється для обмеження

свободи слова. Ще 12 % відповіли, що йдеться про вплив на думку або поведінку інших людей; 9 % – про обман людей за допомогою недостовірної або перекрученої інформації, а 14 % не змогли відповісти. Завдання для респондентів з України й Молдови було трохи складнішим – вони могли вибрати кілька визначень із шести. Не відповіли 12 % українців і 28 % молдован. Найчастіше опитані в обох країнах вважали, що цензура – це фільтрація, приховування або видалення інформації для обмеження свободи слова (44 % – в Україні, 22 % – у Молдові), спроба впливу на думку або поведінку людей (23 % – в Україні, 18 % – у Молдові) або використання недостовірної чи перекрученої інформації для обману (21 % – в обох країнах). Проте багато респондентів вважають, що цензура пов'язана з обмеженням розповсюдження інформації для забезпечення стабільності держави й політичного ладу, безпеки країни або інформації, що суперечить нормам суспільної моралі чи є недостовірною або спотвореною [106].

Оцінюючи загальний рівень громадсько-політичної активності, ми з'ясували, що готовності до участі в громадських ініціативах і впевненості у своєму впливі на життя в країні в Молдові трохи більше, ніж в Україні та особливо в Білорусі. Зокрема, 28 % молдован вважають, що можуть впливати на ситуацію у своєму місті (українці – 8 % і 6 % – білоруси). Водночас велика частка жителів Молдови, порівнянно з респондентами з інших країн, стверджує, що суспільно активним у їхній країні бути важко (70 % – молдовани, 55 % – українці і 50 % – білоруси). Жителі Білорусі виявляють громадську активність найменшою мірою. На експертних обговореннях представники «третього сектору» позитивно оцінювали такий відносно високий рівень громадсько-політичної активності в різних країнах, але рекомендували сприймати такі дані як дещо завищені.

В Україні головною причиною підвищення громадсько-політичної активності називають події, пов'язані з Революцією гідності й війну на Сході

України. Серед перепон участі в громадському житті експерти називають передусім відсутність інтересу, недовіру в соціумі між різними групами, невпевненості у власних силах, розчарованість у результатах протестів і в тому, що виборці можуть щось змінити самостійно.

Відзначимо три аспекти, які впливають на низький рівень громадської участі. По-перше, це відсутність харизматичних лідерів, котрі готові брати на себе відповідальність і працювати для розв'язання реальних проблем. По-друге, це незадоволення базових потреб громадян, що змушує населення виживати, а не розв'язувати потреби більш високого ґатунку, зокрема участь у діяльності громадських та політичних інституціях. По-третє, це високий рівень патерналізму. У всіх трьох країнах спостерігаємо обережне ставлення до громадських ініціатив й участь у різних організаціях «третього сектору», в окремих випадках пов'язуючи громадську участь крізь призму власного інтересу (політичного, соціального, фінансового тощо).

Як зазначає С. Ліпсет, «партії в розвинених індустріальних демократичних державах продовжують сортувати себе за лівим чи правим спектром, але лівий і правий ніколи не буде визначатися суперництвом між соціалізмом і капіталізмом. Із закінченням цього грандіозного ідеологічного суперництва відмінності між сторонами звузилися й стали більше рідкими. Сьогодні більшість партій схиляються до центру з економічних питань, в той час як партійні системи шукають нові грандіозні лінії розколу. Соціальні основи для цих нових визначальних розходжень не можуть виникнути найближчим часом» [498].

Зі свого боку, у європейських країнах спостерігаємо електоральний підйом до правих політичних партій та популізму. Праві партії, які колись вважалися маргінальними в партійних системах власних країн, тепер претендують на те, щоб бути представленими в парламенті, а в деяких країнах створити більшість. Під час політичної конкуренції праві політичні партії вміло використовують популістські гасла, а їхні передвиборчі

програми можуть бути правими, лівими й консервативними водночас. Центристські партії, остерігаючись приходу правих радикалів до влади, переймають окремі елементи їхньої риторики і самі виступають на захист традиційних цінностей.

Загальнонаціональний французький політик Ле Пен переконана, що політикою майбутнього будуть патріотизм і розвал Європейського Союзу, а активними суб'єктами на міжнародній арені – національні держави.

В. Лихачов, вважає, що «саме по собі зростання електоральної популярності націонал-радикалів – свідчення проблем, із якими доведеться справлятися всьому суспільству в цілому. Зростання ізоляціоністських, євроскептичних, популістських і частково ксенофобних настроїв впливає на політичну поведінку сучасної еліти. Необов'язково обіцяючи перемогу саме націонал-радикальним силам, ці тенденції сприяють зсуву вправо всього політичного спектра. Ми бачили це в багатьох країнах, характерним тут може бути приклад Угорщини останніх років» [180].

Дослідник зазначає, що програми правих політичних партій уключають елементи різних політичних течій. Партійні програми можуть бути ліберальними, консервативними або ж поєднувати одночасно економічні засади ліворадикальних і праворадикальних партій, які спрямовані проти правлячої політичної еліти, глобалізації та містять елементи націоналізму [180].

Як зазначає В. Кудрик, нинішня популярність правих популістів – це лише продовження тенденції 80–90-х років. Але, на відміну від кінця XX ст. у XXI ст. нові праві політичні партії є менш радикальними. «Зайвий радикалізм, як показували багато досліджень, так і лідери самі це розуміють, відбиває в людей бажання голосувати за них. Тому вони стали більш поміркованими», – вважає дослідник. І в Німеччині, і в Нідерландах існували

партії, які, на відміну від нинішніх, можна було назвати відверто фашистськими або нацистськими [180].

У Норвегії члени правої Партії прогресу отримали 8 з 19 міністерських посад в уряді. У 2015 р. в уряді Фінляндії одне з крісел посів голова Партії фінів Т. Сойні. Датську народну партію переважно підключають до більшості (правлячої коаліції), хоча й не запрошують в уряд. Політичні партії під час конкурентної боротьби займають правопопулістські чи націонал-консервативні позиції, але вони все ж відчутно менш радикальні, ніж нідерландські, німецькі або французькі ультраправі [180].

В. Кудрик зазначає, що «центристським елітам потрібно враховувати, що багато вимог були втрачені через глобалізацію, є цілком легітимними. Необхідно враховувати ці проблеми і відновлювати довіру» [180].

В українському політичному процесі представники ВО «Свободи» також мали своїх представників у вищих ешелонах влади (І. Швайка керував Міністерством аграрної політики, а О. Махніцький обіймав посаду Генерального прокурора). Однак український досвід не дає ключів до розуміння європейського політичного процесу, а успіх ВО «Свободи» зумовлений українськими реаліями. На сьогодні, в Європі праві політичні партії збільшують свою популярність, а в Україні праві політичні сили не представлені в парламенті.

Праві партії використовують перемогу Д. Трампа, Brexit і під час конкурентної боротьби в пропагандистських цілях створюють видимість справжнього настання часів націоналістів, хоча причини зростання популярності правих партій у кожній країні є індивідуальними. Т. Лохоцькі зазначає загальні причини підйому радикальних правих, а саме: «недовіра до мейнстримних політиків до так званих політичних еліт, відсутність відчуття економічної безпеки, та ж криза біженців, сприйняття міграції як загрози для

представників так званого корінного населення, які давно живуть у тій чи іншій країні» [180].

Професор політичної філософії Гарвардського університету М. Сандел указує на причини того, чому люди, які голосують за популістів, мають право обурюватися. Він зазначає, що «американські демократи та британські лейбористи самі забули про свій традиційний електорат на користь більш освічених і прогресивних виборців, за що й поплатилися. Розрив між багатими та бідними збільшується. Соціальний устрій сприяє поділу на успішних і неуспішних, освічених та неосвічених, унаслідок чого той, хто не досяг успіху, упевнений у корумпованості системи або зневірені в собі. Звідси – злість та образа, які з успіхом використовував Д. Трамп» [180].

Як вважає М. Сандел, «громадяни західних країн відчувають себе зрадженими: як їм здається, проводячи політику відкритих дверей і намагаючись укласти угоди про вільну торгівлю, влада більше зацікавлена в дешевих продуктах і дешевій робочій силі, ніж у збереженні робочих місць. Європейські та американські еліти, не знайшли відповіді на питання, які перед ними поставила глобалізація (наприклад що важливіше – космополітична етика або національна солідарність)» [180]. Дослідник вважає, що потрібно брати до уваги претензії виборців, які й стали причиною популярності правих радикалів, але не наслідувати ксенофобію та жорсткий націоналізм.

Важливою ознакою конкуренції парламентських партій є їхнє ідеологічне позиціонування в дихотомії «праві – ліві». Становлення правих політичних партій зумовлено об’єктивними причинами, а саме після краху комуністичного режиму (1989 р.), але має історичні традиції, які ґрунтуються на принципах націоналізму.

Як зазначає, І. Андрощук, особливістю ультраправих партій у Чехії є те, що «вони не є моноконцептуальними, адже з прагматичних причин

об'єднують різні ідеологічні течії та екстремістські рухи» [12, с.10]. Дослідники М. Крайдл і К. Влахова характеризують соціальну базу чеських ультраправих партій: «Ультраправі популярні в середовищі з високим рівнем безробіття й злочинності, частіше знаходять симпатиків у сільській, а не міській місцевості». Ультраправі мають прихильників там, де проживає титульна чеська більшість і ромська меншість, зокрема в Північній Богемії [12, с. 11]. Електоральну успішність ультраправих політичних сил (Робітнича партія соціальної справедливості – DSSS) у політичній конкуренції послаблюють чеські правоцентристські, а також ультраліві партії, які критично апелюють до антикорупційних проблем та скептично ставляться до європейської інтеграції. У своїх програмних документах ультраправі партії критикують систему управління, звинувачуючи владу в корупції й незахищеності інтересів «простих людей», а також акцентують увагу на етнічній злочинності.

Ультраправі партії почали нарощувати свою популярність у країнах Центрально-Східної Європи в ході інтеграції держав до Європейського Союзу, а такою під час подолання фінансової кризи наприкінці 2000-х – на початку 2010-х рр.

У 2017 р. у Східній, Західній і Північній Європі спостерігали небувалий підйом правового популізму. Партії, які раніше вважалися маргінальними, тепер не лише претендують на те, щоб увійти в парламент, а й досить успішно займають лідируючі позиції в країні.

Прикладом може бути перемога правої партії *«ANO»* у Чехії. *«ANO»* переводиться як «Акція незадоволених громадян» (лідер – А. Бабіш). Політична сила *«ANO»* набрала 29,64 % голосів виборців. Другу позицію отримала права Громадянсько-демократична партія. Третє й четверте місця дісталися, відповідно, новим опозиційним партіям – ліберальній Чеській піратській партії та партії «Свобода і пряма демократія» *(SPD).* Політична

партія «Свобода і пряма демократія» (лідер – Т. Окамура) набрала близько 11 % голосів виборців із гаслом: «Ні – ісламу, немає – тероризму!» [431].

Збільшення голосів виборців, які голосували за праві політичні партії, зумовлено протестними настроями. І в цьому контексті можна виокремити два аспекти. Перший – це недовіра до європейської політики, а також «криза біженців». Другий – те, що провладні політичні партії були пов'язані з корупційними скандалами [431]. Окрім того, праві політичні партії використовують потенціал шантажу у своїй політичній агітації за голоси виборців.

Невід'ємною частиною партійних систем кожної країни є партії лівої частини політичного спектру. Вони беруть активну участь виборчих процесах та істотно впливають формування парламентських коаліцій.

Як візначає, С. Ростицька, європейські ліві поступово влилися в демократичний політичний процес. Після 1989 р. у різних європейських країнах значною частиною виборців підтримано соціал-демократичні партії, які підтримують об'єднану Європу та ставлять перед собою ліберальні та багатокультурні цілі з погляду прав індивідів і меншин [284, с. 84].

Особливістю конкурентної боротьби для лівих партій є те, що вони використовують потенціал шантажу у своїй політичній діяльності. Змагатися під час виборів із «ресурсними» парламентськими партіями не просто. Однак ліві політичні партії використовують тактику тиску на парламентську більшість.

Зокрема, С. Ростицька, зазначає, що «марксистські організації навряд чи отримають парламентську більшість за відсутності революційної ситуації. Перед унесенням соціалістичною фракцією законопроекту щодо прогресивної соціальної реформи партія розгорнула довгострокову кампанію пікетів і мітингів для того, щоб завоювати громадську думку» [284, с. 84]. І коли громадська думка є сформованою й більшість громадян країни

виступають за цю реформу, тоді й вноситься законопроект лівими партіями певної соціальної реформи. Та провладним партіям, щоб не втратити популярність, доводиться підтримувати такі законопроекти. І подібні агітаційні кампанії розгортаються у всіх галузях суспільного життя.

Можна погодитися з думкою С. Ростицької, що «традиційні організаційні форми, такі як парламентська партія, застаріли. Мабуть, не існує жодної політичної партії, яка дуже скоро не стала б жертвою загальної, тотальної політичної корупції, що пронизує весь політичний світ». Альтернативою традиційним парламентським партіям може бути побудова відкритої організації, яка сформована з малих, досить гнучких і автономних груп, що діють скрізь на місцях [284, с. 85].

Цікавою в цьому контексті є діяльність іспанської лівопопулістської політичної сили «Подемос». Партію було створено у 2014 р. групою лівих активістів та інтелектуалів (лідер – П. Турріон). Соціальною базою «Подемосу» є робітничий та частина середнього класу. Програма політичної партії «Подемос» декларує такі позиції, як відмова від суворої економії, вихід на пенсію в 60 років, 35-годинний робочий тиждень, підняття соціальних виплат, пенсій, контролю банків та роботодавців, доступ до таких суспільних благ, як медицина, освіта, житло, комунальні послуги та інформація тощо [265].

Важливою специфікою політичної партії «Подемос» є її децентралізована мережева організаційна структура. Як зазначає, член «Подемос» та редактор лівого академічного журналу *«Viento Sur»,* Х. Пастор: «Партію «Подемос» можна назвати віртуальною партією, що змогла стати електоральною. Віртуальна, тому що грунтується на *circulos* (кола), об'єднаннях активістів. Вони створені як віртуальні об'єднання якогось регіону, через онлайн-комунікації відбуваються дискусії й прийняття рішень. Наприклад, члени можуть обрати кандидата, який представлятиме їх на

місцевих виборах. Будь-хто може приєднатися до такої спільноти, навіть люди без іспанського паспорта. Однак віртуальні інструменти, будучи дуже прогресивним знаряддям, мають багато обмежень у сучасній ситуації. Цих інструментів недостатньо для демократичних дебатів і партисипації, тому важливо зробити *circulos* (кола) не лише віртуальними. Партії потрібен гібрид віртуальної та реальної політики. Спілкування й вироблення позицій щодо важливих питань громад може та має відбуватись як в Інтернеті, так і на площах, та асамблеях [265]. Партія «Подемос» організовує свою діяльність через 400 кіл (політичних клубів), залучаючи до політичної конкуренції своїх прихильників, а не вибудовує традиційну ієрархію партійної номенклатури.

Загальні вибори у 2016 р. привели до закінчення епохи двопартійної системи в країні (до цього соціалісти і колишня правляча Народна партія по черзі керували Іспанією більше 30 років). За фінальними підрахунками, Народна партія отримала 137 місць у 350-місному конгрес депутатів – нижній палаті іспанського парламенту. Друга провідна партія країни – Соціалістична робітнича партія – мала другий результат на голосуванні з 85 місцями в парламенті (на п’ять мандатів менше, порівняно з минулим разом). Ліва партія «Подемос» у парламенті отримала 71 місце, а правоцентристська партія «Громадяни» – 32 [62].

Останнім часом, активізується діяльність лівих партій у Словенії. У країні найбільш популярною лівою партією стала «Ініціатива за демократичний соціалізм», яка користується підтримкою з боку інших лівих партій Європи. Як в Іспанії, так і Греції передумовами створення нової лівої політичної партії стали масове безробіття й скорочення працівників у 2012–2013 рр. Масові протести поширилися по країні, але особливість їх полягала в тому, що вони організовані не опозиційними партіями, а різними

соціальними групами з різними політичними поглядами (анархісти, соціалісти тощо).

Словенський експерт Г. Кірн відзначає: особливість створеної партії «Ініціатива за демократичний соціалізм» полягає в тому, що «в ній багато нових облич, а ініціатива заснована на горизонтальних принципах. У партії «Ініціатива за демократичний соціалізм» відсутня посада голови, а є позиція координатора, який є юридичним представником і який зайнятий об'єднанням роботи інших координаторів (з економічної політики, регіональних питань, міжнародних зв'язків, екології тощо). Реальним політичним впливом володіє Рада, що обирається на з'їзді щорічно шляхом прямих виборів. Між з'їздами Рада має реальну раду та повноваження (31 активіст та 26 делегатів із місцевих відділень партії)» [284, с. 87].

Ч. Пост акцентує увагу на двох факторах, які визначають майбутнє нових лівих політичних партій, а саме: «Перший – це результат позапарламентської боротьби з жорсткою економією та приватизацією, котрий характеризує політичну свідомість і впевненість партійних активістів і робітничого класу й народних рухів. Другий – це сила «войовничої меншості» робітників на місцях, активістів та свідомих антикапіталістичних лівих усередині цих партій, з одного боку, і сили офіційного реформізму – з іншого» [500, с. 180].

Ідея формування такої партійної структури відрізняється від традиційної структури будівництва партії своєю філософією. Ідея розподілу повноважень у партії «Ініціатива за демократичний соціалізм» полягає в тому, щоб зробити владу розпорошеною та не монолітною й щоб місцеві осередки партії мали можливість брати участь у процесах партійного будівництва. Це відрізняє її від традиційної парламентської партії, де влада зосереджена в руках лідера або вузького кола партійного істеблішменту.

Отже, перебуваючи в парламентській меншості, політичні партії під час політичної конкуренції, повинні використовувати позапарламентські інструменти партійної боротьби. Це може бути співпраця з екологічними, студентськими, соціальними, правозахисними організаціями, рухами та ініціативами, які відіграють помітну роль у житті конкретних країн. Для правих і лівих політичних партій ідеологічний чинник формує світоглядні позиції розвитку держави та об’єднує навколо цього своїх прихильників. Однак важливим чинником для підвищення конкурентоспроможності політичної партії є її будівництво на нових засадах. Особливість розбудови нової партії має здійснюватися на горизонтальній, а не на вертикальній ініціативі з реальними правами місцевих осередків політичної партії.

Висновки до розділу 4

Досліджено еволюцію партійної системи України й виокремлено чотири етапи її трансформації, під час кожного з яких відбувалися її суттєві зміни: 1990–1998 рр. (етап становлення багатопартійності); 1998–2010 рр. (етап формування системи поміркованого плюралізму); із березня 2010 по 2015 р. (етап посилення поляризації партійної системи). Окрім того, цей період характеризується політичною конкуренцією між партіями за соціокультурними, соціально-економічними та територіальними ознаками. Із 2015 р. і по сьогодні в партійній системі зберігається стала тенденція поміркованого плюралізму з появою нових молодих політичних партій, які сформувалися з громадських активістів та представників бізнес-структур. Це свідчить про запит на нові політичні сили в українському суспільстві.

Акцентовано увагу на тому, що парламентські політичні партії під час Революції гідності володіють більшою суб'єктністю, а відтак більшими можливостями й ресурсами. Однак активна державотворча та громадянська позиція, не парламентських партій, які активно включилися в політичну боротьбу, дала їм змогу здобути прихильність виборців і подолати прохідний бар'єр на виборах до Верховної Ради України у 2014 р. До українського парламенту потрапило чотири нові політичні партії, які були в опозиції до режиму В. Януковича («Народний фронт», Блок Петра Порошенка, Об'єднання «Самопоміч», Радикальна партія Олега Ляшка). Зі свого боку, «Партія регіонів» здійснила ребрендинг і трансформувалась в «Опозиційний блок» та також упевнено подолала 5 % бар'єр.

В інституційному розвитку політичних партій у 2010–2015 рр. простежено трансформацію партійної системи з поміркованого плюралізму до авторитарної системи з партією-гегемоном («Партією регіонів»). Однак такий розвиток подій змінила Революція гідності, перемога якої привела до революційної зміни політичної еліти та правлячих політичних партій. Унаслідок цього в партійній системі послаблюється поляризація між парламентськими й не парламентськими політичними партіями. Вагому роль

у Революції гідності відіграли опозиційні парламентські партії, які, відповідно до своїх політичних симпатій, від самого початку активно включилися в протестні акції, хоча спочатку громадянське суспільство через своїх представників настоювало на «позапартійності» акцій. Усе ж таки після побиття студентів на майдані Незалежності, парламентські опозиційні партії (Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина», Політична партія «УДАР» В. Кличка й Всеукраїнське об'єднання «Свобода») перебрали на себе головну кординаційну роль в організації протестного руху.

Розглядаючи специфіку інституційного розвитку політичних партій в Україні, ми повинні враховувати специфіку державотворення та вплив західних і східних культур. Трансформуючись, українське суспільство має формувати власну модель партійної системи відповідно до власних цінностей та ментальності.

Звернено увагу на те, що в Законі України «Про громадські об'єднання» (22.03.2012 р.), на відміну від Закону України «Про об'єднання громадян» (16.06.1992 р.), відсутня норма про класифікацію статусу громадського об'єднання на всеукраїнський, місцевий і міжнародний. Зокрема, підтвердження всеукраїнського статусу громадського об'єднання й відмова від нього відтепер є добровільними. Закон України «Про громадські об'єднання» усуває обов'язковий поділ громадських об'єднань за територіальним статусом усередині країни, який характерний для пострадянських держав і дозволяє виконувати свою діяльність на всій території України. З'ясовано, що в нашій державі з кожним роком збільшується кількість зареєстрованих громадських організацій. У цьому контексті важливо відзначити важливий аспект, а саме те, що для парламентських політичних партій в Україні збільшується кількість потенційних суб'єктів, із якими можна співпрацювати. Констатовано, що за чинним законодавством парламентські партії не можуть самостійно створювати громадські об'єднання (громадські організації, громадські

спілки), а тому їм залишається або співпрацювати, або ні з цими інститутами громадянського суспільства.

В Україні громадські, а особливо волонтерські, організації були лідерами довіри в громадян поміж інших інституцій. У громадян існує повна чи переважна довіра до волонтерських організацій і громадських організацій в Україні, у той час як довіра до політичних партій становить близько 10 %. Обґрунтовано те, що політичні партії в Україні, які змагаються за здобуття чи утримання влади, повинні використати ресурс довіри до громадських організацій. Для цього їм потрібно співпрацювати з цими інституціями та залучати їх лідерів в орбіту своїх політичних інтересів.

Помаранчева революція й Революція гідності стимулювали суб'єктність громадських організацій та сприяли розвитку їхньої політичної складової. Під час соціально-політичних зрушень у 2004 і 2014 рр. відбулися суттєві зміни у відносинах між політичними партіями й громадськими організаціями шляхом посилення ролі останніх та усвідомленням усіма суб'єктами політичного процесу необхідності врахування інтересів організованих груп суспільства.

Особливостями й напрямами діяльності громадських організацій, які контролюють виборчий процес, є моніторингова діяльність: моніторинг програм політичних партій, аналіз якості виборчих списків (представлення різних соціально-демографічних груп), діяльність виборчих комісій; контроль за законністю проведення та прозорістю виборчих кампаній і реєстру виборців, навчання членів виборчих комісій та проведення просвітницьких заходів для виборців, які голосують уперше, здійснення паралельного підрахунку голосів тощо (Комітет виборців України, «ОПОРА», «Чесно» й інші).

Потрібно звернути увагу на той факт, що після Помаранчевої революції та Революції гідності на виборах 2004–2015 рр. громадські організації вперше змогли залучити значні ресурси з місцевих джерел для проведення акцій не лише соціального, але й політичного характеру. Це відбулося

завдяки підвищенню їхньої суб'єктності. Особливо вдало цю суспільно-політичну трансформацію для себе з користю застосовували парламентські опозиційні партії, які, заручившись громадською ініціативою, змогли знайти нові форми політичної боротьби за владу. Це до певної міри відображало процеси демократизації українського суспільства та спроби налагодження конструктивного діалогу між парламентськими політичними партіями й громадськими організаціями.

Установлено, що індикатором, який визначає якісні характеристики політичної конкуренції парламентських партій, є рівень уключення громадян у політичні процеси, зокрема участь у виборчих процесах, роботу в політичних партіях і виборчих штабах, звернення до лідерів політичних партій. Громадсько-політична активність є сукупністю окремих дій, спрямованих на досягнення політичної мети через взаємодію індивідів у суспільстві. Застосовуючи компаративний аналіз щодо зацікавленості політикою та довірою до парламенту країни, спостерігаємо таку закономірність, що виборці тих держав, які більше довіряють парламенту, частіше звертаються до представників влади різного рівня. І зовсім іншу ситуацію простежено в тих країнах, де менше довіряють парламенту, там менше цікавляться політикою. Проте зв'язок між рівнями довіри не лише до парламенту, а й до інших інституцій, зокрема до політичних партій і громадсько-політична активність виборців, потребують додаткового статистичного підтвердження, адже нормативна довіра задає умови або підстави для довіри інституційної. Звідси – припущення, що довіра впливає на громадсько-політичну активність.

Громадяни європейських держав мають нижчий рівень абсентеїзму та активніше беруть участь у політичних процесах (Норвегія, Данія, Нідерланди, Бельгія, Іспанія). Громадяни цих країн більш відкриті для взаємодії з різними суб'єктами політики (партії, організації, рухи) та більше цікавляться політикою. В Україні, яка інтегрується до Європейського Співтовариства, після десятиліть ізоляції, лише розпочинаються процеси

активної громадсько-політичної участі. Громадяни України до 2014 р. перебували на рівні «навчання» активної громадсько-політичної участі, а відтак можемо констатувати, що політична соціалізація окремих соціальних груп зросла.

Зазначено, що в усіх європейських країнах відсутні високі індекси громадсько-політичної активності, однак виокремлюємо групу країн, котрі мають вищі показники, порівнянно з іншими державами. Зокрема, до лідерської групи входять Швеція, Фінляндія, Німеччина, Франція, Данія. Зі свого боку, усі країни Східної Європи поряд із такими державами, як Естонія, Литва й Португалія, мають найнижчі значення. Звертаємо увагу на те, що в країнах із високим рівнем життя громадяни більш активно беруть участь у політичному житті держави. Констатуємо, що в Україні ще низький рівень громадсько-політичної активності населення, однак спостерігаємо й піки впливу мас на політичні процеси у 2004 і 2014 рр.

Сформований тип політичних орієнтацій та політичної поведінки населення країн Західної й Східної Європи є різними. Країни Східної Європи перебувають на тому етапі розвитку, де ще не повністю сформовано демократичну політичну систему і в якій відбуваються активні соціальні трансформації. Особливою рисою країн Західної Європи в процесі сучасних трансформацій прийнято вважати відносно високий рівень політичної участі більшості населення країн. Однак Європейське Співтовариство сьогодні переживає значні структурні зміни населення та перебуває на етапі формування нових взаємозв'язків і взаємин громадян, політичних партій і держави.

Потрібно відзначити три аспекти, які впливають на низький рівень громадської участі в Україні. По-перше, це відсутність відповідальних лідерів, які готові працювати для розв'язання реальних соціальних проблем. По-друге, це незадоволення базових потреб громадян, що змушує населення виживати, а не задовольняти потреби більш високого ґатунку, зокрема участі в діяльності політичних партій. По-третє, це високий рівень патерналізму. В

Україні спостерігаємо обережне ставлення до громадських ініціатив й участі в різних ініціативах, а в окремих випадках пов’язуючи громадську участь із власним інтересом (політичним, соціальним, фінансовим тощо).

Отже, перебуваючи в парламентській меншості, політичні партії під час політичної конкуренції, повинні використовувати позапарламентські інструменти партійної боротьби, щоб допомогти парламентсьій більшості. Це може бути співпраця з екологічними, студентськими, соціальними, правозахисними організаціями, рухами й ініціативами, які відіграють помітну роль у житті конкретних країн. Для правих і лівих політичних партій ідеологічний чинник формує світоглядні позиції розвитку держави та об’єднує навколо цього своїх прихильників. Однак важливим чинником для підвищення конкурентоспроможності політичної партії є її будівництво на нових засадах. Особливість розбудови парламентської партії повинна здійснюватися на горизонтальному рівні, а не вертикальній ініціативі з реальними правами місцевих осередків політичної партії.

Основні положення розділу викладено здобувачем у таких публікаціях: [402; 403; 405; 406; 408; 410].

РОЗДІЛ 5
ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ПАРТІЙ В УКРАЇНІ

5.1. Комунікація парламентських політичних партій із виборцями в соціальних мережах

Важливу роль у становленні політичної системи відіграють політичні партії, які повинні представляти інтереси виборців і виконувати ефективну та дієву взаємодію між народом і політичною елітою. В Україні тривають процеси становлення політичних партій, утверджуються демократичні принципи та формується мережа дієвих місцевих осередків політичних партій. Для функціонування політичного режиму в Україні на демократичних принципах важливими є процеси комунікації політичних партій із виборцями, зокрема через соціальні мережі.

У політичній науці вітчизняні дослідники активно досліджують проблематику, що стосуються ролі політичних партій у державотворчих процесах, однак проблематика взаємодії політичних партій із виборцями в соціальних мережах ще потребує окремих спеціалізованих розвідок.

Асоціацією шкіл політичних досліджень при Раді Європи було проведено семінар «Sapere aude: свобода і відповідальність», на якій віце-президент Венеціанської комісії Ради Європи В. Білкова зазначила, «що для просування верховенства права і прав людини, для проведення дій у рамках Венеціанської комісії повинна бути воля самої держави, лише тоді цей консультативний орган може допомогти, а не лише констатувати проблеми. Однак деякі політичні режими використовують участь у Венеціанській комісії як занавіску, а її члени/кині зловживають чи прямо не виконують рекомендацій Венеціанської комісії, але Комісія повинна захищати громадян і працювати незважаючи ні на що» [20].

Американський політтехнолог, К. Лампе розмірковує про те, чи можливо «пройти в політику» на популізмі, а потім працювати згідно з «принципами й благими ідеями». Зі свого боку виконавчий віце-президент К. Лампе зазначив: «Політика – це поезія, а правління – проза. І що відчуває людина, коли заходить в овальний кабінет, відомо лише одиницям, які це відчули. Але потім починається сувора реальність, і від обранця потрібні реальні дії, які будуть оцінені на наступних виборах» [20]. Зазначимо, що під час політичної конкуренції виборці оцінюють результати діяльності суб'єктів політики (лідерів, партій, блоків), які збільшують свій рівень підтримки або втрачають його.

Діяльність парламентських політичних партій спрямована на формування та забезпечення процесів обміну інформацією між різними політичними та соціальними групами в суспільстві. У демократичних політичних режимах політичні партії повинні використовувати різні канали та способи взаємодії з виборцями, зокрема соціальні мережі. В авторитарних політичних режимах інформація, зазвичай передається одноканально від політичної еліти до мас.

Як зазначає, Л. Угрин, комунікаційна політика може здійснюватися через два рівні інформаційних потоків, а саме: вертикальний (правлячі еліти – маси) та горизонтальний (між індивідами й групами) [331, с. 312]. У вертикальному інформаційному потоці політична еліта відбирає, передає та спрямовує інформацію, яка формує й допомагає зберегти сприятливий образ політичної системи, зміцнюючи при цьому довіру до неї. Для горизонтального інформаційного потоку характерне поєднання інформації, котру виробляють різні суб'єкти політичного процесу, а саме: політична еліта та держава, з одного боку, інформаційні потреби та пріоритети громадянського суспільства – з іншого. У демократичних режимах важливе значення має саме горизонтальний потік обміном інформацією.

Важливим інструментом, котрий партії мають для того, щоб зберегти вподобання громадян, є їхня здатність маніпулювати символами й спогадами

таким чином, що з плином часу, люди віддають перевагу лише одній парламентській партії. Незалежно від кандидата чи кандидатів, які партія обирає, або програми, котрі вона підтримує, її основні прихильники голосуватимуть за партію, яка представляє їхні інтереси.

За винятком рідкісних випадків, коли самодержавство було недовгим і партії з колишнього періоду можна було легко відродити, наприклад як у Греції, більшість сучасних демократій створювали нову систему партій, часто запозичуючи імена, символи, гасла з-за кордону або з минулого політичного досвіду країни. Швидко стало очевидно, що ці нові партії не збиралися бути імітацією тих партій, що відігравали значну роль на початку демократизації.

Крім того, партії не надавали багато політичної ідентичності громадянам. Коли їх запитали, чи відчувають вони близькість до якої-небудь політичної партії, національні вибіркові опитування показало, що позитивну відповідь дали 19 % у Польщі, 36 % – в Південній Кореї, і 37 % – в Україні, в інших країнах цей показник коливається в межах 50 % (Чехословаччина, Естонія, Угорщина, Литва та Іспанія). Лише в Болгарії та Румунії позитивний результат становить дві третини дорослого населення, а отже, імовірно, відображає великий зв’язок із кадрами поважних комуністичних партій. Одну з причин – цього можемо визначити з відповідей на інше питання щодо відмінності стратегій ведення політики в різних партіях. У всіх зазначених вище країнах (за винятком Польщі та України) між 65 і 75 % опитаних указали, що партії не дуже відрізняються одна від одної [498].

Ці цифри настільки низькі, що вони ставлять під сумнів один з основних принципів партійних активістів, а саме те, що лише політичні партії спроможні об’єднати найбільшу кількість потенційних громадян. У багатьох державах спортивні клуби, громадські організації, релігійні об’єднання й профспілки мають набагато більше фактичних членів, ніж політичні партії, у тому числі соціально неоднорідних і відданих.

Ближчим до справи є громадянське сприйняття «репрезентативності» цих різних посередників. Як зазначає, Ф. Шміттер, «немає даних спостереження з цього питання для Південної Європи чи Латинської Америки, але є доречне дослідження по чотирьох країнах Східної Європи, завдяки даним Центрального Європейського Університету по «Розвитку партійних систем та виборчих блоках в Східній Європі». Як повідомив Г. Тока, рейтинги показують, що політичні партії як категорія працюють гірше, ніж більшість типів об'єднань і рухів. З іншого боку, респонденти, зазвичай, дають вищий рейтинг для популярних парламентських партій, ніж будь-яких конкретних організацій або рухів» [498].

Політична комунікація як основний елемент взаємодії парламентських політичних партій і громадян певною мірою здійснюється через політичну журналістику. Українська дослідниця, Н. Круглик зазначає, що на період виборів політична журналістика займає близько 80 % ефірного часу та майже стільки ж інформаційного наповнення пресових видань.

Дослідник В. Іванов звертає увагу на інформаційний контент, який висвітлюється в ЗМІ незбалансовано та з перекручуванням фактів. Він відзначає, що «на даний час помітна тенденція медіатизації політики, коли для успіху політик має вдало представити себе і свою концепцію в медіа-просторі. Українська дійсність спотворила і цю тенденцію. Виборці в Україні голосують не стільки за якусь політичну силу, скільки проти її опонентів» [199, с. 149–166].

В Україні існує проблема висвітлення політичної інформації через низький рівень дотримання журналістських стандартів. ГО «Телекритика», Академія української преси (АУП) та Комітет «Рівність можливостей» й Асоціація «Спільний простір» у 2014 р. представили результати моніторингу виборчої кампанії в медіа. Учасники назвали позитивні й негативні тенденції у висвітленні виборчої кампанії.

О. Чекмишев, голова комітету «Рівність можливостей» додав, що згідно з моніторингом, у нинішній виборчій компанії політики різних парламентських партій не мають перешкод у доступі до медіа. Н. Лигачова, шеф-редактор «Телекритики», підтвердила, що за результатами досліджень, серед організацій зменшилася кількість замовних на загальнонаціональних і на регіональних ЗМІ. На думку експерта, «від таких матеріалів відмовився Перший національний і майже повністю – СТБ та «1+1». Зі свого боку, на «Інтері», ICTV і 5-му каналах існувало багато матеріалів з ознаками замовності. Утім, невмотивовану увагу до деяких кандидатів іноді можна пояснити не замовним характером, а радше прагненням каналів дотриматися формального балансу в синхронах кандидатів у президенти, через що подаються беззмістовні коментарі» [104].

Експертне середовище акцентує увагу на тому, що новини мають реактивний, а не аналітичний характер, і журналісти не завжди перевіряють достовірність заяв політиків. Зі свого боку, телеканали вкрай мало уваги приділяють програмам суб'єктів політики. «У медіа бракує аналітики й розслідувальної журналістики. Недостатньо говорити про якісь дії кандидатів, потрібно висвітлювати глибше їхню діяльність та аналізувати програми», – зауважив Р. Кужел.

В. Іванов наголосив на ще одній особливості, яку зафіксував моніторинг Академії української преси – «дуже часте згадування про легітимність нинішніх виборів. У 93 % повідомлень про вибори згадується тема легітимності, однак попередні дослідження такого показника взагалі не фіксували [104].

Провівши моніторинг, експерти зазначили, що в «травні 2014 р. лише 12 % новинних повідомлень представлені з двома думками, у той час у квітні показник становив 21 %. Зазначимо, що на минулорічних виборах у 2010 р. показник був значно меншим. Останній раз такий низький стандарт був ще

напередодні виборів 2004 р. [104]. Це свідчить про те, що інформація подається заполітизованою й висвітлюється однобоко з порушенням журналістських стандартів. Тому говорити про збалансований доступ до інформаційних ресурсів для парламентських і не парламентських політичних партій під час виборів ще не на можна.

Для створення вільної конкурентної боротьби між політичними партіями, українським ЗМІ потрібно дотримуватися журналістських стандартів та об'єктивно й ґрунтовно здійснювати комплексний аналіз передвиборчих обіцянок і програм. Тоді ризик маніпуляції в передвиборчий період щодо висвітлення діяльності політичних партій буде мінімізовано.

Дослідник політичної комунікації Р. Хей зазначає, що поряд із традиційними так званими традиційними технологіями, такими як радіо й телебачення, Інтернет можемо використовувати як інформаційно-пошукову систему і як пристрій зв'язку. Комп'ютерні технології дають змогу будь-кому стати читачем, глядачем і слухачем, видавцем, мовником, коментатором й аналітиком. Водночас, як і будь-який важливий засіб масової комунікації, Інтернет не позбавлений ціннісних орієнтирів та ідеології. Він надає інформацію з готовими культурними припущеннями й упередженнями. А політичне та соціальне обговорення дедалі частіше відбувається через інтернет-спільноти [202, с. 135]. У сучасних умовах майже кожна парламентська партія має власну сторінку в соціальних мережах для здійснення комунікації (односторонньої або двосторонньої) з виборцями.

Демократичні режими різних країн переходять до моделі публічного управління, засновані на використанні сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Згідно з інформацією Департаменту економічних і соціальних питань Секретаріату Організації Об'єднаних Націй, електронний уряд й інновації у сфері технологій можуть забезпечити значні можливості для перетворення публічного управління на інструмент сталого розвитку. Під електронним урядом розуміємо використання комп'ютерних технологій для

надання інформації та громадських послуг суспільству. У більш широкому сенсі електронний уряд можна розглядати як модель застосування інформаційних технологій у галузі публічного управління. Електронний уряд дає змогу інтегрувати робочі процеси для ефективного управління даними й інформацією, підвищити рівень надання державою послуг і розширити канали зв'язку для участі громадян у політичному житті країни. Можливості, які надаються цифровими технологіями, інтернет-послуги, обробка великих обсягів даних, соціальні медіа, мобільні додатки або хмарні обчислення, – розширюють погляд на електронний уряд. Як зазначає К. Лукач, «політична комунікація у цьому випадку включає в себе електронні взаємодії трьох суб'єктів: уряд-уряд (*G2G* або *government-to-government*); уряд-бізнес (*G2B* або *government-to-business*); уряд-споживач (*G2C* або *government-to-consumer*). Завдяки інноваціям й електронному уряду публічне адміністрування може бути ефективнішим, надавати якісніші послуги та задовольнити вимоги щодо прозорості й підзвітності, що може привести до соціальної інтеграції та нарощування потенціалу в інтересах сталого розвитку між країнами» [202, с. 136].

Електронні засоби масової інформації показують зворотний бік політичного життя, розкриваючи особисту інформацію політиків. Традиційні ЗМІ зберегли межу між приватним і громадським, показуючи лише найбільш соціально прийнятну громадську поведінку політичної еліти. Однак ця межа розсіюється з розвитком технологій. Специфіка Інтернету, порівняно з телебаченням, радіо й газетами, надає змогу громадянам дізнаватися більше різноманітної інформації про депутатів, міністрів і президентів, проте потрібно зважати на те, що матеріали можуть виявитися неправдивими та навмисно створеними для маніпуляції суспільною свідомістю. Аби уникнути маніпулятивного впливу, громадськість повинна бути медіа-грамотною, перевіряти й критично сприймати інформацію. Соціально-демографічні групи, які не володіють базовими знаннями про особливості функціонування медіа, найбільше піддаватимуться пропаганді й зацікавленим суб'єктам

(партіям, кандидатам тощо) легше впливати на формування електоральних переваг. Досліджуючи теорії масової комунікації, С. Квіт відзначає, що від освіченості споживача інформації залежить інтенсивність впливу медійної інформації: «Дослідження показали, що світогляд споживачів з вищим рівнем освіти менше потрапляє під вплив телереальності» [202, с. 137].

Отже, ураховуючи особливості Інтернету, на користувача Всесвітньої Мережі, який уже отримав попередні базові знання з різних сфер політичного, економічного, соціального життя країни, має стійкі переконання щодо певних політичних процесів та підтримки певних парламентських партій, буде складніше вплинути, ніж на того, хто цих знань не має. Експертне середовище визнає, що вони повинні використовувати інтернет-ЗМІ, щоб досягти впливу на виборців і лідерів громадської думки. Інтернет-агітація стає центральною частиною стратегічного плану суб'єктів політики (кандидатів/партій) із широким використанням веб-сайтів та соціальних медіа. У сучасному світі он-лайнові медіа посідають нові позиції в представленні позицій парламентських партій, і використовувати для потреб політичної кампанії лише традиційні ЗМІ, такі як телебачення або радіо, уже недостатньо. Для більш широкого охоплення виборців агітація парламентських партій переміщується у сферу Інтернету, щоб швидко й ефективно здійснювати там політичну комунікацію. Аби оцінити вплив політичної комунікації на аудиторію, а також її ефективність, потрібно зосередитися на аналізі медіа-повідомлень, а також заяв лідерів парламентських партій.

Технологічний прогрес зумовлює розвиток політичних систем. Взаємодія політичної еліти та громадськості виходить на новий рівень. Комунікація між суб'єктами політичної системи починає здійснюватися безпосередньо за допомогою Інтернету. Ці контакти мають мультимедійний та інтерактивний характер, що сприяє включенню громадян у політичне життя країни. У парламентських партій з'являється нова платформа для представлення своєї політичної сили, а зворотний зв'язок дає змогу владі й

фахівцям у сфері PR у публічних структурах, консультантам та політтехнологам оперативно дізнаватися й оцінювати настрої виборців. Як зазначає К. Лукач, «електронне урядування сприяє реалізації основних принципів демократії, таких як: плюралізм, гласність, рівність та незалежний контроль за діяльністю публічних структур; спрощує комунікацію між політичною елітою, громадянами та неурядовими організаціями; є засобом розвитку інформаційного суспільства; забезпечує двосторонній контакт між владою та виборцями, залучає індивідів і суспільство до державного управління; робить спілкування між суб'єктами політичної системи неперсоніфікованим, що, зі свого боку, позитивно впливає на функціонування державних органів, знижуючи рівень корупції» [202, с. 138].

Зазначимо, що питання інформаційно-комунікаційної політики не є новим. Ще 1973 р. президент Фінляндії У. Кекконен на симпозіумі стосовно проблемі комунікації зазначив: «У світі комунікацій проблеми свободи слова всередині однієї країни ідентичні проблемам у Світовому Співтоваристві. На міжнародному рівні панують ідеали вільних комунікацій, але існує хибне втілення цих ідеалів у життя. У глобальному масштабі потік інформації між державами – особливо в галузі телебачення – є значною мірою вулицею з одностороннім, незбалансованим рухом Чи не означає це, що адвокати безперешкодної й необмеженої комунікації перебувають на стороні сильних і багатих та найменше стурбовані досягненням рівності між народами?» [200, с. 25–26].

ЗМІ мають здатність не лише нейтралізувати активність громадян, а навпаки – ініціювати її. У цьому плані особливо корисними є соціальні мережі та інші інтернет-ресурси, які сприяють веденню активних дискусій зі створенням численних спільнот. А. Лінченко зазначає, що «під час національних революцій саме медіа відіграють важливу роль як інструмент посилення чи зменшення соціальної напруженості в суспільстві. Наприклад, у Тунісі 2010 р. поштовхом до революційних заворушень стали такі події: інтернет-видання «Наваат» (у перекладі з арабської означає «Ядро»)

розпочало оприлюднення документів WikiLeaks, які стосувалися зловживань туніської влади. У секретних матеріалах ішлося про те, що «режим президента Бен Алі втратив зв'язок із народом» і «покладається на поліцію», щоб «втримати владу». Це дипломатичне листування пізніше назвали «Тунілікс». Воно блискавично поширилось у соціальних мережах і підігріло бунтарські настрої народу Тунісу» [200, с. 26]. Важливо наголосити на тому, що «Наваат» лише подав інформацію, а поширювалася вона через мережу Facebook.

Ще одним із векторів використання ЗМІ з метою реалізації певних цілей є астротурфінг. Цей термін виник у США у XX ст., сьогодні його тлумачать як створення штучної громадської думки й умисне приховування реальних настроїв суспільства, основна мета – сформувати враження, що більшість світової спільноти чи населення певної держави вимагають чогось конкретного або виступають проти чого-небудь. Просування хибної громадської думки відбувається через написання замовних матеріалів, поширення даних у соціальних мережах за допомогою оплачуваних агентів, розповсюдження численної кількості резонансних повідомлень, які апелюють до емоційного сприйняття інформації, залучення спеціальних інтернет-коментаторів тощо.

Як зазначає А. Лінченко, прикладом «астротурфінгу може слугувати масштабна антиукраїнська кампанія у *Twitter*, яку розгорнула Росія. Журналісти К. Шумило й Б. Хлімоненко провели ретельний аналіз цієї кампанії, його результати вони оприлюднили в статті «*Ефект #mh17*: Чим загрожує антиукраїнська кампанія в *Twitter*». Автори вказують на те, що російська пропаганда намагалася переконати світову громадськість у причетності українських військових до падіння літака *Malaysia Airlines*. Для цього вони використали мікроблог *Twitter*, де за допомогою «фейкових» акаунтів поширювали сумнівні дані. *Twitter* обрано не випадково, адже він надає можливість швидкого доступу до іноземної аудиторії. На спланований характер російської кампанії вказує використання однієї соціальної мережі,

англійської мови як пріоритетної (адже вплив здійснюється на зарубіжну аудиторію), синхронізація з урядовими ЗМІ та офіційними заявами влади Російської Федерації» [200, с. 27].

Констатуємо, що засоби масової інформації, а особливо нові медіа, є невід'ємним інструментарієм впливу на аудиторію, засобом культурної пропаганди й популяризації цілей різних суб'єктів політики. ЗМІ допомагають суб'єктам політики вибудовувати власний позитивний імідж та здобувати прихильність певної спільноти, яка є необхідною під час лобіювання певних інтересів. Ефективними методами в процесі проектування певних ідей є делегітимізація парламентських партій, мобілізація та демобілізація певних соціально-демографічних груп, у тому числі й за допомогою соціальних мереж.

Уведення в дію Доктрини інформаційної безпеки в Україні можна розцінити як рішення, необхідне для країни, що вже тривалий час перебуває в умовах зовнішньої агресії, частиною якої є інформаційна агресія. Механізм реалізації Доктрини визначає завдання державних органів із її реалізації. Водночас більшість завдань мають довгостроковий характер, тому оцінка стану їх виконання є проблематичною.

В інформаційному просторі України спостерігаємо певні негативні тенденції. Зокрема, відбувається поступове зниження рівня довіри громадян до українських ЗМІ (зокрема, недовіру до українських ЗМІ в грудні 2017 р. висловили понад 48 % громадян, а довіру – 42 %, тоді як станом на грудень 2016 р. співвідношення було зворотним), як зазначають експерти з Центру Разумкова, спостерігаємо численні випадки інформаційних маніпуляцій, порушень журналістських стандартів у випусках телевізійних новин» [332]. Із забезпеченням доступу громадян до об'єктивної інформації через соціальні мережі та Інтернет, стосовно роботи парламенту й парламентських партій у громадян є багато запитань.

Водночас помітні перші позитивні зрушення. Зокрема, Парламент та Уряд чи не вперше почали розробляти свої комунікаційні стратегії, теорія

комунікацій знаходить ширше впровадження до університетських навчальних планів.

Створення суспільної телерадіокомпанії мало велике суспільне значення. Разом із тим цей приклад ще завчасно вважати історією успіху. Зокрема, держава, доклавши у 2014–2016 рр. значних зусиль до створення публічного й формально, незалежного від влади мовника, у 2017 р. проявила тенденцію до гальмування його розвитку вже на ранніх стадіях, оскільки не забезпечує визначеного законом його фінансування. Так, за підрахунками ГО «Детектор медіа», обсяги бюджетного фінансування Національної суспільної телерадіокомпанії України (НСТУ), гарантовані Законом «Про Суспільне телебачення і радіомовлення України», мали б у 2018 р. становити 1,5 млрд грн. Однак у Законі «Про Державний бюджет України» на фінансову підтримку НСТУ виділено 776,6 млн грн, що на 194 млн грн менше, ніж у Державному бюджеті 2017 р. Як зазначають у Центрі Разумкова, парламентська коаліція цілком свідомо пішла на недофінансування НСТУ, проігнорувавши публічні звернення Наглядової ради НСТУ, громадськості й дипломатичних представництв країн партнерів України. Крім того, незалежність суспільного мовника від влади на цьому етапі навряд чи можна вважати повною, оскільки розподіл бюджетних коштів, що призначаються для його фінансової підтримки, здійснює Державний комітет телебачення і радіомовлення України [332].

У 2015 р. координатор парламентських та виборчих програм ОПОРИ О. Айвазовська зазначила, що під час виборів Президента України «взяли участь 2245 офіційно зареєстрованих спостерігачів Мережі (серед них – 500 спостерігачів на виборах у Києві та 175 довгострокових спостерігачів по всій країні). Безумовно, справжнім викликом стала організація спостереження в Донецькій і Луганській областях, де спостерігачі ОПОРИ працювали в умовах загроз життю і здоров'ю, постійної небезпеки з боку незаконних озброєних формувань. І саме завдяки безстрашності та самопожертві

місцевих опорівців і громадських активістів, готових захищати вибір співгромадян у таких надзвичайних умовах, вибори в обох регіонах усе ж відбулися» [259].

Керівник прес-служби ОПОРИ Ю. Хорунжий розповів про підсумки взаємодії з медіа-середовищем протягом виборчої кампанії: «154 новини у день голосування, 1093 матеріали регіональних новин, 3600 згадок ОПОРИ в українських та зарубіжних ЗМІ, 76 000 відвідин сайту Мапи порушень, більш як 100 000 переглядів трьох просвітницьких роликів ОПОРИ у *Youtube* та понад 150 000 відвідин сайту ОПОРИ» [259].

У XXI ст., окрім традиційних засобів масової інформації й комунікації (інформаційні агенції), з'являються нові форми взаємообміну інформацією та відносин комунікації (соціальні мережі). Це свідчить про запит на нові форми взаємодії між політичними партіями й виборцями. Комунікації між політичними партіями та виборцями сприяють електоральні цикли, які активізують політичне структурування.

Як зазначає К. Лукач, «люди, які беруть участь у політичних заходах, більшою мірою схильні змінювати свою думку, ніж інертні спостерігачі. Щоб у користувачів засобів масової інформації не виникало відчуття однобічної комунікації, використовують соціальні платформи типу *Facebook, Twitter, Google+* тощо» [202, с. 135]. Застосовуючи цифрові технології, політичні партії під час передвиборчої кампанії створюють ілюзію участі в дискусії щодо того чи іншого питання. Сьогодні кожна парламентська політична партія (або яка змагається за такий статус) має власні сторінки в соціальних мережах для здійснення односторонньої (партії–громадяни) або двосторонньої (партії–громадяни, громадяни–партії) комунікації.

І. Погребняк, акцентуючи увагу на можливостях електронних технологій, відзначає, що вони виводять політичну комунікацію на новий рівень, оскільки дають змогу «включати громадськість у процес участі суспільства у формування державної політики у всіх сферах життя, а також у

процес створення й розподілу суспільних благ, залучення у сферу прийняття та управління суспільством нових недержавних суб'єктів (індивідуальних і колективних)» [263].

Усе частіше суб'єкти політики (лідери, політичні партії) у виборчих перегонах використовують нові медіа-технології. У демократичних політичних режимах медіа-технології створюють умови для добросовісної політичної конкуренції та надають умови для відкритого обговорення програм політичних партій. С. Ріаз наголошує, що виборча президентська кампанія Б. Обами заснована на використанні нових медіа-технологій.У президентському штабі Б. Обами створено медійний відділ, який відповідав за доставку повідомлень кампанії для широкого загалу США. За інформацією С. Ріаза, відеоматеріали діяльності та промов Б. Обами постійно завантажувалися й оновлювалися в мережі та були доступні для всіх виборців США. Як зазначає С. Ріаз, «упродовж досить короткого проміжку часу президентська електронна кампанія стала дуже популярною й майже 13 000 000 американців зареєструвалися на сайті для отримання інформації» [515]. Приклад цієї електронної кампанії може бути корисним і зразком для наслідування політичними партіями в розвинених державах. Однак використання електронних кампаній обмежується соціально-економічним розвитком країн, які розвиваються.

Кампанія Б. Обами може бути зразком для наслідування під час передвиборчих перегонів кандидатів і політичних сил у розвинених державах, але також потрібно взяти до уваги той факт, що ця модель не може бути застосована до країн, які розвиваються і в яких, на жаль, або взагалі відсутні нові ЗМК, або використання медіа-технологій обмежене у зв'язку з певними соціально-економічними умовами.

Професор Клівлендського державного університету Р. Перлофф виділяє сім основних характеристик сучасних технологічно орієнтованих кампаній:

- кампанії фокусуються на культивації позитивного образу;
- кампанії більше орієнтовані на конкретних кандидатів, ніж на партії, причому роль ЗМІ в таких кампаніях зростає;
- політика в епоху медіа дуже персоналізована;
- велику увагу приділяють позитивному та вигідному представленю кампанії в медіа;
- візуальні образи мають вирішальне значення;
- у відповідній манері кампанії узгоджуються з логікою ЗМІ у висвітленні інформації;
- кампанії організовують за допопогою сучасних онлайн-технологій [497, с. 242–248].

Ключовим для визначення політичної кампанії для політичних партій є формування позитивного іміджу в ЗМІ. Р. Перлофф, відзначає, що імідж-менеджмент посідає центральне місце в сучасній політичній комунікації. Дослідник наголошує на тому, що «важливо слідкувати за іміджем політичного діяча в період близький до виборів, адже саме тоді кандидати найбільш чутливі до негативної інформації в медіа і їх позитивний образ може бути зруйнований через грубі помилки або спотворення інформації» [497, с. 247]. Тому обрані імідж і репутація політичної партії та її лідера мають відповідати очікуванням електорату.

Особливістю електронних ЗМІ є те, що вони розкривають особисту інформацію про політичних лідерів. Електронні ЗМІ, за твердженням Р. Перлофф, показують зворотний бік політичного життя. Зі свого боку, традиційні ЗМІ зберігають межу між особистим і громадським, розкриваючи, зазвичай, соціально прийняту громадську поведінку політичної еліти. Однак ця межа розмивається з розвитком технологій.

Як зазначає І. Биков, для політичної комунікації між суб'єктами політики характерні такі ключові параметри, як високий рівень

персоніфікації, демасифікація каналів, індивідуалізація повідомлень. Однак найважливішим параметром комунікації дослідник вважає рівень довіри до джерела інформації, а також його інтерактивність [37, с. 8].

У політичній конкуренції агітація через інтернет (*Facebook, Twitter, Instagram, YouTube*) є важливою частиною виборчої кампанії. Політичні партії створюють офіційні сторінки в соціальних мережах, де виборцям можна дізнатися актуальну інформацію про партійні події. На приклад, 44-й Президент США Б. Обама створив власну сторінку в Інтернеті й виборці могли спостерігати онлайн за діяльністю Білого дому. Окрім того, до Б. Обами можна було звернутися напряму, відправивши електронний лист. Відповіді на листи виборців від Б. Обами були механізмом налагодження взаємозв'язку між владою та громадянами. Зі свого боку, 45-й Президент США Д. Трам також має власну сторінку на сайті Білого дому, де подається коротка біографія та висвітлено основні факти з життя політика. Для зв'язку з виборцями наявне посилання на блог Д. Трампа у *Twitter*, але порівняно з використанням різноманітних Інтернет-платформ Б. Обамою, безпосередній доступ до комунікації з чинним Президентом США є обмеженим.

Співробітники виборчого штабу Б. Обами під час президентської кампанії активно використовували можливості Інтернету. Через віртуальні платформи штаб Б. Обами, завантажив у *YouTube* 1800 відео, уключаючи пісню *«You We Can»* на слова, які озвучено Б. Обамою на різних політичних заходах. Під час кампанії перегляди Інтернет-продукції Б. Обами досягли 10 млн. Політична інформація, яка розповсюджувалася через Всесвітню мережу, дала змогу мобілізувати молодих виборців через комунікацію між кандидатом і громадянами. Нові електронні ресурси, які використовував Б. Обама, сприяли зміцненню своїх переконань для молодих виборців у тому, що вони можуть впливати на політику [497, с. 250]. Зі свого боку, якщо телебачення користується довірою серед старшої вікової категорії виборців,

Інтернет дає змогу охопити молодих виборців. Тому політичним партіям під час виборчої кампанії важливо акцентувати увагу на Інтернет-агітації.

Google News ініціює нову функцію фактчекінгу, яка допоможе інтернет-користувачам перевіряти правдивість інформації, що з'являється в мережі. Зокрема, у 2016 р. у виборчій кампанії США використовували сайт *Polit Fact* для перевірки правдивості публічних заяв американських політиків і як з'ясувалося, що Всесвітня Мережа перенасичена неправдивими повідомленнями. В Україні запрацювали сайти з верифікації заяв політиків *(Voxukraine.org, Factcheck.com.ua). Fact Check-Ukraine* не політичний інформаційно-аналітичний проект, спрямований на оцінку фактичної достовірності заяв українського політикуму. Цей ресурс дає змогу перевіряти правдивість інформації, яка є в Інтернеті. Станом на 25 червня 2018 р.читачів, які підписані на *Fact Check-Ukraine* було лише 503 особи, хоча сам ресурс створений у травні 2016 р. Констатуємо той факт, що в Україні перевіряють правдивість інформації у Всесвітній мережі лише незначна кількість громадян. Існування подібних платформ виводить політичну конкуренцію парламентських партій на новий рівень, а саме в нову площину комунікації без дезінформації. Функціонування окремих сайтів із фактчекінгу є кроком уперед у відстеженні та перевірці правдивості політичної інформації, яка існує у Всесвітній мережі.

Електронні ЗМІ посідають нові позиції в боротьбі політичних партій та їхніх лідерів за виборців. В умовах політичної конкуренції політичним партіям використовувати лише традиційні ЗМІ (радіо, телебачення) вже недостатньо. Для мобілізації виборців використовуються електронні ЗМІ та Інтернет, щоб ефективно здійснювати політичну конкуренцію.

Цікавими для дослідження є аналіз нових форм комунікації партій із виборцями в соціальних мережах у регіонах України. Виборці не завжди отримують достатньо інформації для прийняття усвідомлених рішень за рахунок реактивного, а не аналітичного висвітлення кампанії. Вибори

висвітлюються відносно активно, але цілковито не збалансовано. Простежено незбалансованість представлення парламентських партій загалом та за тональністю зокрема. Інформаційні інтернет-медіа не забезпечують відносно рівного доступу до ЗМІ.

В. Гадзюк зазначає, що виборці на сайті «Моя Вінниця» під час виборів до Верховної Ради Україниу 2014 р. «не змогли отримати достатньо інформації для прийняття усвідомленого рішення, оскільки нерівномірно висвітлювалася робота виборчих команд усіх політичних партій. Про деяких учасників виборчого процесу згадувалося побіжно, а окремі кандидати залишалися поза увагою. У ЗМІ під час висвітлення виборчої кампанії журналісти вдавалися до використання медіа-ефектів маніпуляції та «джинси»» [71, с. 56].

На висвітлення виборчої кампанії інтернет-сайтом «Моя Вінниця» впливала редакційна політика, підпорядкована членам провладного блоку. Частка виборчого контенту в загальному обсязі новин наявна на рівні 10 %. Найбільше інформації було в позитивній тональності, а найменше – у негативній. Сайт фінансується міською радо, а відтак більшість матеріалів стосувалася діяльності місцевих та центральних органів влади, зокрема Президента України, Прем’єр-міністра України, а також кандидатів у депутати від «Блоку Петра Порошенка» [71, с. 54].

Проаналізуємо взаємодію партій із виборцями в соціальних мережах у Закарпатській, Черкаській, Одеській та Волинській областях. У цьому контексті інформативними для аналізу є результати дослідження Громадянської мережі ОПОРА в чотирьох областях України. Дослідження здійснювалося в першому півріччі 2018 р. в рамках проекту Програми USAID «РАДА: підзвітність, відповідальність, демократичне парламентське представництво» [238; 250; 393; 432].

В українському соціумі значною популярністю користуються соціальні мережі, а особливо Facebook, який є зручним і швидким способом

спілкування зі своїми друзями, колегами та цільовою аудиторією. Ураховуючи зазначене, *Facebook* для політичних партій є найбільш простим тй ефективним способом донести до виборців позицію партії та інформацію про її діяльність. У зв'язку з цим парламентські політичні партії використовують такий спосіб комунікації з виборцями. Активне ведення сторінки в соціальних мережах дає змогу швидко розповсюдити інформацію серед широкої аудиторії, дізнаватися про вподобання виборців і швидко взаємодіяти з виборцями, відповідаючи на питання, які їх цікавлять.

Дослідження ОПОРИ в Закарпатській області є підставою, аби констатувати різні підходи щодо роботи політичних партій із виборцями в соціальних мережах. Це стосується використання матеріалів, джерел для наповнення сторінок та якісне й кількісне наповнення сайтів. Експерт ОПОРИ, С. Бабіль у Закарпатській області зазначає, що «робота місцевих організацій представлена по-різному, починаючи від «Народного фронту» з мінімумом інформації та до «Об'єднання «Самопоміч» із великою кількістю дописів. Є структури, які зосереджені на діяльності організацій, а є такі, які активно просувають партійного лідера. При цьому значна частина роботи в соціальних мережах зводиться до того, щоб перепостити інформацію лідера». На приклад, «Народний фронт» за перше півріччя 2018 р. опублікував усього 23 новини, із яких 10 – про місцевого лідера В. Лунченка і 5 – про загальнонаціонального лідера А. Яценюка. Поширень новин усього 17, уподобань – 31 [250].

Подібна ситуація майже у всіх місцевих політичних партій, за винятком ВО «Батьківщина», де за цей період 257 постів (118 – місцеві новини, 49 – про лідера блоку). Сторінка ВО «Батьківщина» ефективно використовувалася для спілкування й поширення інформації. За цей період спостерігали 250 постів і 5561 вподобання. Також у Закарпатській області активніше взаємодіють із виборцями в соціальних мережах «Об'єднання «Самопоміч», у них за перше півріччя 2018 р. – 101 новина і 276 вподобань та «Опозиційний блок» має 154 новини [250].

Більшість обласних партійних осередків у Закарпатській області не використовують соціальні мережі як інструмент комунікації з виборцями. Зі свого боку і виборці не розглядають такі сторінки, як джерело комунікацій або як можливість донести свою позицію. Переважно соціальні мережі використовують для поширення місцевих новин, за винятком ВО «Батьківщина», «Об'єднання «Самопоміч» та «Опозиційного блоку». Однак із наближенням виборчих кампаній спостерігаємо активність у соціальних мережах. Також в області простежено відсутність регіональної інформації й перевагу загальнонаціонального контенту. Констатуємо, що в Закарпатській області політичні партії не повною мірою використовують належну взаємодію з виборцями через соціальні мережі.

На Черкащині всі місцеві осередки парламентських партій мають свої сайти. Однак, якщо говорити про сайти обласних партійних осередків, то такий має не кожна сила. Наприклад, Черкаська обласна організація політичної партії «Опозиційний блок» не має власного сайту, однак на всеукраїнському сайті в розділі «Новини» наявна вкладка з новинами з Черкаської області. Значна частина новин стосується участі керівництва місцевої партійної організації в урочистостях із різних нагод. Позитивом є те, що для виборців на всеукраїнському сайті доступні форма для звернення, форма для вступу в ряди партії, програма партії, опитування громадської думки, пояснення деяких законодавчих ініціатив (які не оновлювалися з 2016 р.), посилання на сторінку в соціальних мережах [238].

ВО «Батьківщина» має й власний сайт місцевого осередку партії та вкладку «Регіональні новини» на всеукраїнському сайті. Власний сайт містить лише новини, а от на всеукраїнському наявна програма партії, форма звереннння, форма для влаштування на роботу в структурні підрозділи партії чи для того, щоб стати волонтером, алгоритм вступу в партію, лінки на соцмережі та багато іншої корисної інформації для виборця. Так ВО «Батьківщина» намагається здійснювати комунікацію з виборцями й шукає прихильників через соціальні мережі [238].

Черкаський осередок політичної партії БПП «Солідарність» має свою нішу на всеукраїнському сайті. Основне його наповнення – новини лише регіонального контексту. На всеукраїнському сайті опубліковані програма, форма звернення й багато іншої інформації для виборців.

Об'єднання «Самопоміч» також має свій підсайт на основному сайті. На регіональній вкладці публікують регіональні новини, склад місцевої команди партії, також є посилання на форму «приєднатись» до ініціатив політичної партії. Обласний осередок партії «Народний фронт» не має власного сайту чи підрозділу на всеукраїнському сайті. У розділі «Регіональні новини» не має окремої вкладки «Черкаська область», відтак регіональні новини знайти складно. Подібна ситуація й у місцевого обласного осередку «Радикальна партія Олега Ляшка» [238].

Відзначимо, що всі парламентські партії на Черкащині мають свої сторінки у соціальній мережі *Facebook*. Однак кількість їхніх читачів порівняно низька. Найбільше читачів має сторінка обласного осередку ВО «Батьківщина» – 933. Сторінка «Народного фронту» та БПП «Солідарність» не мають і двох сотень читачів [238].

Цілком логічно, що при такій кількості читачів сторінок рівень їх наповнення досить низький. Лише поодинокі дописи мають коментарі та поширення. Контент сторінок політичних партій у соціальних мережах – це переважно публікації новин із сайту, поширення новин зі всеукраїнських сторінок і сторінок лідерів, а також звіти про активність членів партії та її районних осередків. Позитивом є те, що контакти й адреси обласних осередків усіх політичних партій на Черкащині доступні на всіх сайтах.

Однак, як зазначає експерт ОПОРИ в Черкаській області, З. Колісніченко, «що усі сторінки, окрім ВО «Батьківщина» та «Опозиційного блоку», відповідають на повідомлення і за потреби можуть проконсультувати чи надати потрібну інформацію. Окремим питанням є наявність контактів районних офісів, приймалень та осередків. Усі партії, окрім «Опозиційного блоку», мають осередки в більшості районів, однак

адреси цих осередків опубліковані лише на сайтах «Народного фронту», Об'єднання «Самопоміч» (включно з телефонами) та «Радикальної партії Олега Ляшка». ВО «Батьківщина», і БПП «Солідарність» не мають у вільному доступі контактів, чи адрес районних осередків партій» [238].

Одеські обласні організації парламентських політичних партій також частіше оприлюднюють у соціальних мережах загальнонаціональні новини, аніж регіональні. Це призводить до того, що публікації майже не обговорюються на місцевому рівні. Серед обласних організацій парламентських партій ВО «Батьківщина», Об'єднання «Самопоміч», БПП «Солідарність», «Народний фронт» і «Відродження» мають сторінки у *Facebook.* Лише в обласної організації «Радикальної партії Олега Ляшка» відсутня сторінка в соціальних мережах.

В Одеській області за кількістю публікацій лідирує ВО «Батьківщина», у якої загальна кількість публікацій становить 620; в Об'єднанні «Самопоміч» – 436, БПП «Солідарність» – 27, «Народний фронт» – 24, «Відродження» – лише 4. Невелика кількість публікацій у БПП «Солідарність» може пояснюватися тим, що сторінку обласної організації створено наприкінці березня 2018 р., а до цього часу інформування виборців відбувалося на сторінці «Моя Одеса» [432].

В одеському відділені Громадської мережі ОПОРА зазначають, «що ВО «Батьківщина» набирає найбільшу кількість підтримки завдяки публікаціям із привітаннями своїх співробітників, у той час, коли Об'єднання «Самопоміч» активно отримує підтримку, публікуючи матеріали щодо вирішення проблемних питань та по роботі з виборцями. У БПП «Солідарність» прихильність дописувачів мають публікації з інформуванням щодо проведених акцій та флеш-мобів, а політична партія «Відродження» активно поширює та отримує підтримку, звітуючи про проведені зустрічі з виборцями. У свою чергу, «Опозиційний блок» отримує найбільшу кількість підтримки у публікаціях із привітаннями, а «Народний фронт» підтримують виборці через висвітлення загальнонаціональних питань» [432].

Більшість публікацій у соціальних мережах, зокрема на *Facebook-сторінках* обласних осередків одеських парламентських партій, стосується позиції партії щодо загальнонаціональних питань або участі представників політичної сили в різноманітних заходах й акціях.

У Волинській області політична партія Об'єднання «Самопоміч» є найактивнішою в соціальній мережі *Facebook* із-поміж усіх парламентських партій, а натомість ВО «Батьківщина» – найпопулярнішою. Такими, за даними Громадянської мережі ОПОРА, виявилися результати аналізу *Facebook-сторінок* парламентських партій.

Наголосимо на методології, за якою проводили аналіз регіональних *Facebook-сторінок* парламентських політичних партій. Його здійснено за вісьмома критеріями, а саме: наявність сторінки на Фейсбуці, період її активності, кількість підписників сторінки, чисельність дописів, контент, кількість поширень, згадки про національних і місцевих політиків, тематика дописів.

Консультантка Громадянської мережі ОПОРА у Волинській області К. Шарпата зазначила, що, «за даними, отриманими в результаті дослідження, першою волинську регіональну сторінку у мережі *Facebook* створила політична партія Об'єднання «Самопоміч» – 29 вересня 2014 р. Натомість останньою з'явилась у соціальній мережі сторінка обласного осередку партії ВО «Батьківщина» – 11 травня 2016 р.». Однак, найбільше підписників зібрала якраз сторінка партії ВО «Батьківщина» – 7799. Найменше – у політичної партії «Опозиційний блок» – 215. Сторінки інших партій мають таку кількість прихильників: «Радикальна партія Олега Ляшка» – 4151, Об'єднання «Самопоміч» – 1375, БПП «Солідарність» – 684, «Народний фронт» – 310 [393].

Найбільшу кількість дописів експерти знайшли на сторінці партії Об'єднання «Самопоміч» – 1954. На сторінках БПП «Солідарність» та ВО «Батьківщина» розміщено 1107 та 1101 допис відповідно. Регіональні сторінки «Радикальної партії Олега Ляшка» й партії «Народний фронт»

нараховують 234 і 227 дописів відповідно. Найменша їх кількість на сторінці «Опозиційного блоку» – 115. Одним із компонентів дослідження є згадки національних та місцевих політиків у дописах на сторінках політичних партій. Зокрема, політичні партії ВО «Батьківщина», Об'єднання «Самопоміч», «Радикальна партія Олега Ляшка» й «Опозиційний блок» найчастіше згадують у дописах національних партійних лідерів, а політичні сили «Народний фронт» і БПП «Солідарність» – місцевих політиків [393].

Важливою є й тематика дописів на сторінках партій. У результаті дослідження визначено Топ-5 тем. Зокрема, найчастіше на сторінках партій можна побачити дописи, що стосуються соціальної сфери, економіки та промисловості, теми війни й АТО, ОТГ та результатів виборів, а також критики влади. Однак остання проблематика не належить лише до риторики БПП «Солідарність» [393].

Дослідивши специфіку комунікацій політичних партій із виборцями в соціальних мережах, бачимо, що треба покращити їх взаємодію, а саме: у дописах на сторінці *Facebook* звертатися більше до виборців, ніж робити репости з інших сторінок та сайтів; спонукати виборців до коментування дописів і залучення до дискусій; на регіональних сторінках поширювати більше інформації місцевого значення й, навпаки, скоротити контент національного рівня. Однак і виборці, зі свого боку, мають активніше долучатися до таких ініціатив політичних партій, а в ідеалі – і створювати запит на них.

Висвітлення значної кількості загальнонаціональних новин призводить до того, що публікації майже не обговорюються, адже проблемні питання регіону залишаються за завісою та не виносяться на загальний розгляд. Тому на сучасному етапі *Facebook*, на жаль, не використовується саме як засіб комунікації з виборцями, а слугує лише новинним порталом і здебільшого не інформує про діяльність партій на місцях.

Отже, процеси взаємодії українських парламентських політичних партій та виборців ще не вийшли на рівень багатостороннього

інформаційного обміну між суб'єктами політики. Комунікація виборець–партія й партія–виборець повинна мати системний, зрозумілий і продуктивний характер. На сучасному етапі українські політичні партії використовують комунікацію з виборцями через соціальні мережі задля впливу на масову свідомість та формування громадської думки особливо напередодні виборів.

5.2. Регіональні особливості політичної конкуренції парламентських партій в Україні

Важливим маркером та елементом демократії є специфіка політичної конкуренції парламентських політичних партій у політичному процесі. Методи й функції діяльності політичних партій відмінні в різних політичних режимах, але будь-яке демократичне суспільство передбачає можливість на здобуття політичної влади легальним способом. Стабільне функціонування партійної системи дає можливість громадянам засвоювати демократичні принципи та зразки поведінки. Через політичні партії окремі особи й соціальні групи мають можливість впливати на інші групи, на суспільство загалом відповідно до своїх інтересів, перетворюючись на важливі суб'єкти політики. На сьогодні партії залишаються найбільш впливовими учасниками політичного процесу. Тому інтерес політичної науки є значним до цих суб'єктів політики.

Попри значну кількість наявних визначень політичних партій, класичним вважається визначення, запропоноване ще в 1966 р. М. Вайнером та Дж. Ла Паломбарою, згідно з яким партія – це: «1) життєздатна організація, тобто така, середня тривалість політичного життя якої довша за тривалість життя її керівництва; 2) місцева, добре впорядкована і життєздатна організація, підтримує регулярні й різноманітні зв'язки з іншими організаціями країни; 3) тверде бажання державних та місцевих керівників організації взяти в свої руки і здійснювати владу, а не лише впливати на неї; 4) прагнення отримати підтримку народу через вибори чи якимось іншим способом». Виходячи з цього визначення, можемо стверджувати, що українські політичні партії мало відповідають окремим критеріям [472].

Становлення партійної системи України передбачає інституційний розвиток політичних партій, які трансформуються, виходячи із «суспільного запиту». Потрібно констатувати, що серед політичних партій України

знайдемо мало тих, які мають чітку та зрозумілу світоглядну позицію й ідеологію, якої вони намагаються дотримуватись у політичних процесах. Нерідко можна помітити суперечності в назвах, програмах і діяльності політичних партій. Звичним явищем української політики залишаються переходи політиків з однієї політичної партії в іншу.

Як зазначає Ю. Шведа, це показує, що ідеологічний складник у діяльності українських політичних партій має швидше інструментальне, аніж засадниче значення. Політичні партії України є переважно партіями лідерського типу на симпатії (антипатії), до яких і формується ставлення пересічного українця до партії. Віра в політичних лідерів зумовлена панівним типом політичної культури населення, коли партійні ідеології, за зауваженням М. Дюверже, починають перебирати на себе риси релігії, привносячи таким чином у політику значний компонент ірраціонального (віри). За умови пропорційної виборчої системи із закритими списками виборець фактично голосує за політичних лідерів і не впливає на список кандидатів у депутати. Незначний, лише опосередкований вплив на формування списку мають і рядові члени самих партій. Зрештою, на цьому зв'язок між виборцями та їхньою партією закінчується. Це підриває довіру як до політичних партій, так і до тих органів влади, до яких обираються їхні представники [367].

Під час політичної конкуренції, як зазначає президент Центру досліджень політичних цінностей О. Доній, суб'єкти виборів (партії, кандидати) використовують певну тактику в досягненні результатів, зокрема змагання ідей, технологію досвіду та антидію. Змагання ідей відбувається через пропозиції майбутнього розвитку країни, які пропонують політичні партії. Технологія досвіду використовується тими партіями, які апелюють до власних успішних практик. І кампанія антидії спрямовується проти опонентів, при цьому використовується чорний піар. На думку О. Донія, «світ зробив абсолютно новий цивілізаційний виток, держави стали уособленням справедливості для громадян. Там, де справедливості більше, –

держави успішніші, люди заможніші і щасливіші… Справедливість – це чесність і єдині підходи для всіх. Не просто законослухняність, а рівність усіх перед законом… В українській національній ідеї важлива не лише мова і культура, а й справедливість» [121]. Розвиваючи тезу політичного аналітика О. Донія, зазначимо, що політична конкуренція між політичними партіями повинна розвиватися на демократичних засадах із рівними умовами й правами суб'єктів виборчого процесу. Важливо створити такі політико-правові норми, які б мінімізували адміністративний ресурс для парламентських партій та створювали дієві механізми правового захисту для опозиційних партій.

Важливим складником, яка легітимізує партійну систему України, є довіра громадян до діяльності політичних партій. Рівень довіри свідчить про готовність суспільства в цілому до формування стосунків відкритого типу та співробітництва на основі демократичних принципів. Сьогодні в Україні існує проблема з довірою, і насамперед до політичних партій. Є. Головаха відзначає, що таких низьких показників довіри до влади, які має Україна, у Європі просто не спостерігаємо. Ті країни, які ідуть по сусідству з Україною в рейтингу недовіри до політиків і політичних партій – Болгарія й Греція, – перебувають у глибокій кризі. «З цього можна зробити висновок, – каже соціолог, – що Україна також, на перший погляд, перебуває у цій самій глибокій кризі. Хоча для України це зовсім не несподіванка, як для Греції, а такий собі природний стан» [341].

За показниками довіри до інститутів влади та політичних партій Україна, за даними Європейського соціального дослідження, посідає останні місця серед європейських країн. Зокрема, довіра українців до парламенту становить 1,99 бала за 10-бальною шкалою (останнє місце серед 26 європейських країн), довіра до судово-правової системи становила 2,26 бала (останнє місце). За довірою до політиків (1,85 бала) Україна випереджає лише Грецію, а за довірою політичним партіям (1,99 бала) випереджає лише Грецію та Хорватію й розміщується на одному рівні з Болгарією. Порівняння

чотирьох хвиль дослідження засвідчує, що найвищі показники рівня довіри до політичних партій були у 2005 р., а найнижчі – у період кризи 2009 р. [341].

Порівняємо ефективну кількість партій на національному та регіональному рівні (на прикладі Волинської області). В аналітичній записці Національного інституту стратегічних досліджень наведено дані ефективного числа партій за результатами виборів на пропорційній основі в Україні. Досліджуючи декілька електоральних циклів можемо простежити динаміку фрагментації політичних партій [252].

Таблиця 5.1

Показники індексів ефективного числа партій
за результатами парламентських виборів в Україні

	1998 р.	**2002 р.**	**2006 р.**	**2007 р.**	**2012 р.**
Лааксо-Таагепера	5,0	4,7	3,4	3,3	4,3

Джерело: Партійна система України до і після Майдану: зміни, тенденції розвитку, суспільні запити. *Національна безпека і оборона.* 2015. № 6–7. С. 2–67.

Для аналізу ефективної кількості політичних партій і розуміння локального політичного процесу враховано частку голосів виборців, які проголосували за місцеві осередки політичних партій на виборах до Волинської обласної ради у 2006 і у 2015 рр. (табл. 5.2). [*Я. Б.* – автор].

Таблиця 5.2

Показники індексів ефективного числа партій
за результатами виборів до Волинської обласної ради

	2006 р.	**2015 р.**
Лааксо-Таагепера	3,08	7,63

Підрахунок індексу ефективної кількості партій вважають некоректним, коли одна партія отримала більше ніж 50 % мандатів і,

відповідно, домінує над рештою партій, як це відбулося під час виборів у 2006 р. до обласної ради. ENP становив 3,08 для всіх партій на виборах до Волинської обласної ради, але фактично Блок Юлії Тимошенко отримав більшість голосів виборців і сформував керівні органи представницького органу області (табл. 5.3). Отже, 2006–2010 рр. характеризуються домінуванням Блоку Юлії Тимошенко у Волинській обласній раді.

Результати місцевих виборів засвідчили кардинальну зміну в розстановці політичних сил після місцевих виборів 2010 р. і вихід на політичну арену молодих політичних партій, які формувалися з громадянських активістів, представників бізнес-структур та політиків, які або вийшли з лав колишніх політичних партій, або торували власний шлях у політиці. Характер симпатій волинських виборців до партій і виборчих блоків яскраво засвідчують результати виборів до Волинської обласної ради.

Таблиця 5.3

Результати виборів до Волинської обласної ради 2006 р.

№ з/п	Політичні партії та виборчі блоки	% голосів	Кількість мандатів
1	Блок Юлії Тимошенко	41,34	40
2	«Наша Україна»	18,85	18
3	«Український народний блок Костенка і Плюща»	6,48	6
4	«Рідна Волинь»	4,58	5
5	«Блок Литвина»	3,76	4
6	Партія регіонів	3,64	4
7	Соціалістична партія України	3,05	3

Джерело: Вибори до Волинської обласної ради 2006. URL.: https://uk.wikipedia.org/wiki/Вибори_до_Волинської_обласної_ради_2006

Розглянемо більш детально зміни електоральних уподобань виборців у Волинській області періоду 2006–2015 рр. 26 березня 2006 р. відбулися вибори до Волинської обласної ради. Це були вибори до Волинської обласної ради, що проводилися за пропорційною виборчою системою. Щоб провести своїх представників до Волинської обласної ради, партія чи блок мали

набрати не менше ніж 3 % голосів виборців. У таблиці зазначено лише ті політичні партії, які подолали прохідний бар'єр і провели своїх представників до Волинської обласної ради.

Так, у 2006 р. до Волинської обласної ради потрапило сім політичних партій, а саме: Блок Юлії Тимошенко – 40 депутатів, Виборчий блок «Наша Україна» – 18, УНБ Костенка й Плюща – 6, Блок Б. Клімчука «Рідна Волинь» – 5, Народний блок Литвина – 4, Партія регіонів – 4, СПУ – 3 депутати [64].

31 жовтня 2010 р. відбулися вибори до Волинської обласної ради. У Волинську обласну раду обрано 80 депутатів із 80 депутатських мандатів у представницькому органі.

Таблиця 5.4

Результати виборів до Волинської обласної ради у 2010 р.

№ з/п	Політичні партії та виборчі блоки	% голосів	Кількість мандатів
1	Політична партія Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»	32,5	26
2	«Партія регіонів»	25	20
3	Народна партія	10	8
4	Політична партія Всеукраїнське об'єднання «Свобода»	7,5	6
5	«Єдиний центр»	5	4
6	Політична партія «Наша Україна»	5	4
7	Самовисування	5	4
8	Політична партія «Фронт змін»	3,8	3
9	Українська республіканська партія «Собор»	2,5	2
10	Партія «БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА»	1,3	1
11	Партія «Солідарність жінок України»	1,3	1
12	Політична партія «Сильна Україна»	1,3	1

Джерело: Волинська обласна рада. Місцеві вибори 2010. URL: https: http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2010/wp001/.

Інша ситуація склалась у 2015 р. і до Волинської обласної ради потрапили вже ряд нових суб'єктів виборчого процесу. Характер симпатій волинських виборців до партій та виборчих блоків яскраво засвідчують результати виборів до Волинської обласної ради, яка складається із 64 депутатів (табл. 5.5).

Таблиця 5.5

Результати виборів до Волинської обласної ради 2015 р.

№ з/п	Політичні партії тавиборчі блоки	% голосів	Кількість мандатів
1	УКРОП	26,56	17
2	БПП «Солідарність»	20,31	13
3	ВО «Батьківщина»	18,75	12
4	ВО «Свобода»	10,94	7
5	Радикальна партія Олега Ляшка	9,38	6
6	Об'єднання «Самопоміч»	7,81	5
7	«Наш край»	6,25	4

Джерело: Центральна виборча комісія. Місцеві вибори. 2015. URL.: http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/PVM057?PID112=12&PID102=455&PF7691=455&PT001F01=100&rej=0&pt00_t001f01=100#190.

У 2015 р. до Волинської обласної ради потрапило сім політичних партій, а саме: УКРОП (17 депутатів), БПП «Солідарність» (13 депутатів), ВО «Батьківщина» (12 депутатів), ВО «Свобода» (7 депутатів), Радикальна партія Олега Ляшка (6 депутатів), «Об'єднання «Самопоміч» (5 депутатів), «Наш край» (4 депутати) [355].

Ще вісім суб'єктів виборчого процесу не потрапили до представницького органу Волинської області (Аграрна партія України, політична партія «Громадянська позиція», політична партія «Громадський рух «НАРОДНИЙ КОНТРОЛЬ», політична Партія «Опозиційний блок», політична партія «Європейська партія України», Партія зелених України, політична партія «Нова держава», політична партія «СОЦІАЛІСТИ») [355].

М. Дюверже класифікував партійні системи за кількісними показниками з простим підрахунком партій, які конкурують між собою: безпартійні, однопартійні, двопартійні й багатопартійні. Двопартійну систему потрібно розглядати не як систему з двох партій, а як систему, у якій владні повноваження почергово переходять від однієї до іншої партії. Отже, запропонована автором класифікація виокремлює лише дві партійні системи, що трапляються в демократичних країнах – двопартійна й багатопартійна. Стан фрагментації партійної системи дає можливість зрозуміти, наскільки політична влада є розсіяною чи сконцентрованою. Зі свого боку, кількість політичних партій впливає на політичну конкуренцію та тактику під час парламентських виборів, а також на формування більшості.

Індекс *ENP* показує, яка кількість політичних партій впливає на політичні процеси й ступінь фрагментації партійної системи. Чисельність ефективних партій завжди нижча від кількості партій, які беруть участь у виборах. Разом із тим *ENP* не показує ключові особливості партійних систем у категорії взаємодії партій між собою. Завдяки індексу *ENP*, можемо констатувати, що фрагментація партійної системи України на парламентських (2012 р.) і місцевих виборах (2015 р.) зросла.

Динаміку функціонування політичних партій у Волинській області можна дослідити за допомогою «трикутника Нагаями». На рисунку нижче наведено візуалізації авторських розрахунків для результатів виборів до Волинської обласної ради (2006 р., 2010 р., 2015 р.) та Луцької міської ради (2006 р., 2010 р., 2015 р.). Квадратом позначено вибори до обласної ради, де ОР06, ОР10 і ОР15 є результати виборів до Волинської обласної ради в зазначених вище роках, а в трикутнику позначено вибори до міської ради, де МР06, МР10 і МР15 – результати виборів до Луцької міської ради у відповідних роках.

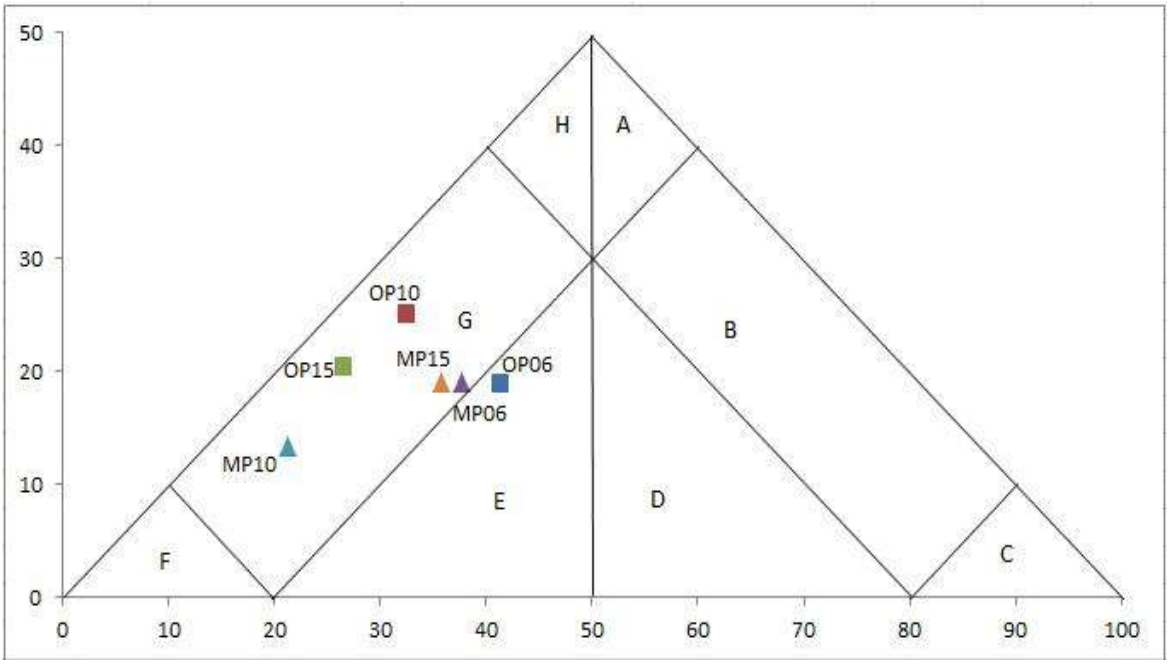

Рис. 5.1. «Трикутник Нагаями» за результатами виборів до Волинської обласної ради та Луцької міської ради (2006 р., 2010 р., 2015 р.).

Джерело: Центральна виборча комісія. Місцеві вибори. 2015. Волинська обласна рада URL: http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/PVM057?PID112=12&PID102=455&PF7691=455&PT001F01=100&rej=0&pt00_t001f01=100#190

На виборах до Волинської обласної ради 2006 р. у Волинській області найбільше голосів здобув Блок Юлії Тимошенко (41,34 %): характерно, що її підтримка в міських округах (37,73 %), розміщених в обласному центрі (м. Луцьк), була нижчою, від сільських округів області. Друге місце в міських округах м. Луцька здобула партія «Наша Україна» (19,05 %), а в сільських округах за межами обласного центру підтримка партії «Наша Україна» була меншою й становила 18,85 %. Розміщення «міських» точок у нижній частині сегменту G характеризує стан партійної конкуренції як такий, при котрому домінуюча партія не має абсолютної більшості (підтримки > 50 %), при цьому вона конкурує з іншими політичними силами. В округах за межами м. Луцька домінуюча партія (Блок Юлії Тимошенко) значно переважає всі інші, але набирає менше 50 % голосів. На виборах у 2006 р. до Волинської обласної та Луцької міської ради сума голосів, поданих за перші

дві партії, перевищила 50 % і становила, відповідно, 60,19 і 56,78 % [*Я.Б.* – автор].

За П. Майром партійна система наблизилася до системи середніх партій (якщо дві найбільші партії мають 65 % голосів, а 35 % розподілено між рештою партій). Система великих партій (якщо дві найбільші партії набирають 80 % голосів). Мала система партій характерна, якщо дві найбільші партії отримують 42 % голосів, 58 % належить решті партій [487].

На місцевих виборах у 2010 р. перемогла ВО «Батьківщина», але втратила 8,84 % голосів (результат – 32,5 %). У м. Луцьку ВО «Батьківщина» перемогла, але втратила 16,53 % (результат – 21,2 %). У м. Луцьку друге місце в більшості округів посіла ВО «Свобода» (13,3 %). Підтримка ВО «Свобода» в сільських округах була меншою й становила 7,5 %. Друге місце на обласному рівні отримала Партія регіонів (25 %). Однак у «міських» округах (м. Луцьк) рівень її підтримки становив усього 7,5 %. На виборах у 2010 р. до Волинської обласної ради сума голосів, поданих за перші дві партії, перевищила 50 % і становила 57,5 %. Однак сума голосів, поданих за перші дві партії в обласному центрі, не перевищила 50 % та становила 34,5 %. Відповідно, це система малих партій, за П. Майром [487].

На виборах до Волинської обласної ради 2015 р. у Волинській області найбільше голосів здобув УКРОП (26,56 %): характерно, що його підтримка в міських округах (35,71 %), розміщених в обласному центрі (м. Луцьк), була вищою, від сільських округів області. Друге місце в міських округах м. Луцька здобув БПП «Солідарність» (19,05 %), а в сільських округах за межами обласного центру підтримка БПП «Солідарність» була більшою й становила 20,31 %. На виборах у 2015 р. до Волинської обласної ради сума голосів, поданих за перші дві партії, не перевищила 50 % та становила, відповідно, 46,87 %. Зі свого боку, сума голосів, поданих за перші дві партії в обласному центрі, перевищила 50 % і становила 54,76 % [355].

У сегментованому «трикутнику Нагаями» спостерігаємо, що лише у 2006 р. результати виборів до Волинської обласної ради перебувають у

сегменті E, а це свідчить, що між двома лідерами обласних перегонів немає інтенсивної електоральної боротьби. Цей сектор – це проміжна зона між тенденціями формування одно-, дво- та багатопартійної системи. На виборах у 2010 та 2015 рр. результати двох лідерів обласних перегонів містяться в сегменті G і характеризуються станом партійної конкуренції як такої, при якій домінуюча партія не має абсолютної більшості. Ця область вважаться конкурентною й у ній відбувається інтенсивне змагання між суб'єктами виборчого процесу.

Отже, партійно-політична структуризація в Україні та Волинській області віддзеркалювала складні процеси, що відбувались у суспільно-політичному житті українського суспільства. Структура політичних партій на Волині в цілому пройшла еволюцію, притаманну партійній системі країни загалом. Вибори до місцевих органів влади й, зокрема, до Волинської обласної ради в досліджуваний період показали, що відбулися помітні зміни в структурі електоральних переваг виборців. За принципових змін, що відбулись у політичній системі країни після падіння режиму В. Януковича, певну сталість засвідчують такі політичні партії, як ВО «Батьківщина», ВО «Свобода» тощо. В електоральному циклі 2010–2015 рр. обґрунтовані претензії на представництво інтересів волинян здобули нові політичні партії «УКРОП», Об'єднання «Самопоміч», «Народний контроль» та «Наш край», але їм потрібно ще працювати над розбудовою партійних осередків на місцях.

У 2006 р. відбулися вибори до Закарпатської обласної ради. Це були перші вибори до Закарпатської обласної ради, що проводилися за пропорційною виборчою системою. Аби провести своїх представників до Закарпатської обласної ради, партія чи блок мали набрати не менше ніж 3 % голосів виборців. У таблиці зазначено лише ті політичні партії, які подолали прохідний бар'єр і провели своїх представників до Закарпатської обласної ради.

Таблиця 5.6

Результати виборів до Закарпатської обласної ради 2006 р.

№ з/п	Політичні партії та виборчі блоки	% голосів	Кількість мандатів
1	«Наша Україна»	23,0	30
2	Блок Юлії Тимошенко	19,2	25
3	Партія регіонів	11,5	15
4	Блок Литвина	5,2	7
5	«КМКС»	3,3	5
6	Соціалістична партія України	3,1	4
7	Демократична партія угорців України	3,1	4

Джерело: Вибори до Закарпатської обласної ради 2006. URL.: https://uk.wikipedia.org/wiki/Вибори_до_Закарпатської _обласної_ради_2006

Таблиця 5.7

Результати виборів до Закарпатської обласної ради у 2010 р.

№ з/п	Політичні партії та виборчі блоки	% голосів	Кількість мандатів
1	«Єдиний центр»	41,7	45
2	«Партія Регіонів»	35,2	38
3	Політична партія Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»	7,4	8
4	Політична партія «Фронт змін»	4,6	5
5	Демократична партія угорців України	3,7	4
6	Політична партія «Сильна Україна»	3,7	4
7	«КМКС» Партія угорців України	2,8	3
8	Соціалістична партія України	0,9	1

Джерело: Закарпатська обласна рада. Місцеві вибори 2010. URL: http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2010/wp001

Так, у 2006 р. до Закарпатської обласної ради потрапило сім політичних партій, а саме: Виборчий блок «Наша Україна» – 30 депутатів,

Блок Юлії Тимошенко – 25 депутатів, Партія регіонів – 15, Блок Литвина – 7, КМКС – 5, Соціалістична партія України – 4, Демократична партія угорців України – 4 депутати.

31 жовтня 2010 р. відбулися вибори до Закарпатської обласної ради. Як результат, обрано 108 депутатів зі 108 депутатських мандатів у представницькому органі.

Уже у 2010 р. до Закарпатської обласної ради потрапило вісім політичних партій, а саме: «Єдиний центр» (41,7 %) – 45 депутатів, «Партія Регіонів» (35,2%) – 38, ВО «Батьківщина» (7,4 %) – 8, «Фронт змін» (4,6 %) – 5, «Демократична партія угорців України» (3,7 %) – 4, «Сильна Україна» (3,7 %) – 4, «КМКС» Партія угорців України (2,8 %) – 3, Соціалістична партія України (0,9 %) – 1 депутат [129].

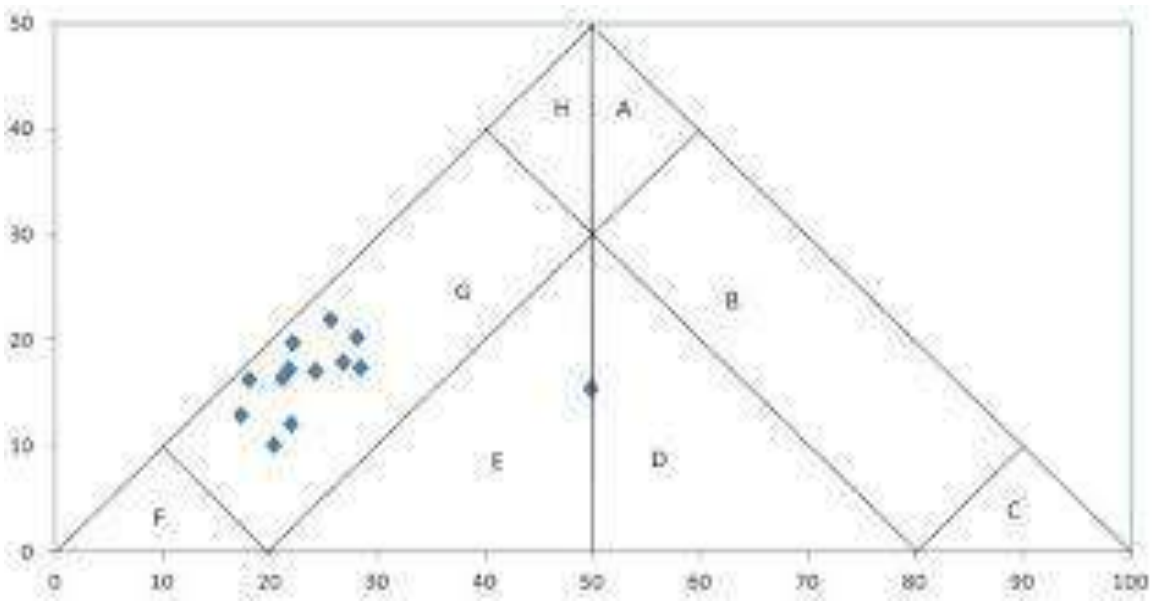

Рис. 5.2. «Трикутник Нагаями» за результатами виборів 2010 року в Закарпатській області

Джерело: Шелемба М., Шелемба М. Партійна конкуренція на виборах до Закарпатської обласної ради: емпіричний аналіз. URL: https:///C:/Users/User/Downloads/1114-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-2177-1-10-20180409%20(4).pdf

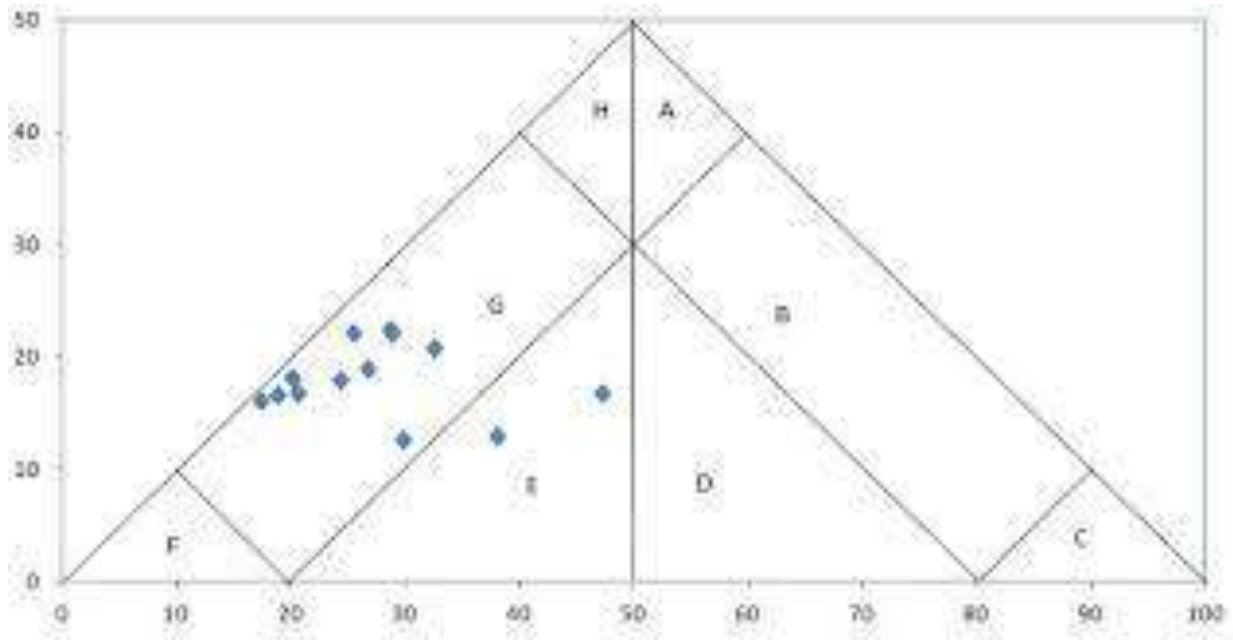

Рис. 5.3. «Трикутник Нагаями» за результатами виборів 2015 року в Закарпатській області.

Джерело: Шелемба М., Шелемба М. Партійна конкуренція на виборах до Закарпатської обласної ради: емпіричний аналіз. URL: https:///C:/Users/User/Downloads/1114-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-2177-1-10-20180409%20(4).pdf

На *рис. 5.3* у вигляді «Трикутника Нагаями» наведено графічне зображення картини партійної конкуренції за результатами місцевих виборів у Закарпатській області 2015 р. Аналіз загальної картини місцевих виборів у Закарпатській області у 2015 р. свідчить про те, що лідерські позиції займають політичні сили «Єдиний центр» на чолі з В. Балогою, БПП, який у регіоні очолював Г. Москаль, Партія «Відродження», сформована переважно з колишніх членів Партії регіонів, яку очолює В. Хомутинник, КМКС «Партія угорців України» на чолі з В. Брензовичем, Блок Ю. Тимошенко.

Як зазначають, М. Шелемба М. і М. Шелемба, у «Берегівському районі визначилась ситуація, коли перша партія (КМКС «Партія угорців України») отримала найвищу підтримку в регіоні (47,1 % голосів), хоча не змогла забезпечити половини 50 % голосів виборців. Указана партія національних меншин має велику підтримку через територіальну близькість з Угорщиною,

національний склад населення району. У цьому районі другою за електоральною підтримкою під час місцевих виборів 2015 р. стала політична сила «Єдиний центр» [370].

Указаний район за рівнем виборчої підтримки першої партії майже наблизився до категорії територій, у яких політична сила отримує 50 % голосів (за методикою «Трикутника Нагаями»). Отже, спостерігаємо тенденцію до формування домінуючої партії, але лише в одному районі Закарпатської області. І це не відображає загальної картини в Закарпатській області в цілому. Так, на виборах до обласної ради у 2015 р. політична партія «Єдиний центр» набрала тільки 29,69 % голосів виборців [354].

Досліджуючи політичну конкуренцію в Закарпатській області у 2010 р., зазначимо, що результати, отримані двома партіями-переможцями, а саме: «Єдиний центр» (41,7 %), і Блок Юлії Тимошенко (35,2 %), розміщені в сегментах G «Трикутника Нагаями», що свідчить про відсутність домінантної партії на більшості території. Однак уже у 2015 р. констатуємо, що результати, отримані двома партіями-переможцями, а саме: «Єдиним центром» (29,69 %), і БПП «Солідарність» (23,44 %), містяться в сегментах D і E, а це виборчі округи (території), у яких немає домінування двох найбільших політичних партій.

У 2015 р. до Закарпатської обласної ради потрапили вже низка нових суб’єктів виборчого процесу. Характер симпатій закарпатських виборців до партій і виборчих блоків яскраво засвідчують результати виборів до Закарпатської обласної ради, яка складається з 64 депутатів (табл. 5.8).

До Закарпатської обласної ради потрапило шість політичних партій, а саме: політична партія «Єдиний центр» – 19 депутатів, партія «Блок Петра Порошенка «СОЛІДАРНІСТЬ» – 15 депутатів, політична партія «Відродження» – 11 депутатів, КМКС «Партія угорців України» – 8 депутатів, політична партія Всеукраїнське об’єднання «Батьківщина» – 7 депутатів, політична партія «Опозиційний блок» – 4 депутати [354].

Таблиця 5.8

Результати виборів до Закарпатської обласної ради 2015 р.

№ з/п	Політичні партії та виборчі блоки	% голосів	Кількість мандатів
1	Політична партія Єдиний центр	29,69	19
2	БПП «Солідарність»	23,44	15
3	Партія «Відродження»	17,19	11
4	КМКС «Партія угорців України»	12,50	8
5	ВО «Батьківщина»	10,94	7
6	Політична партія «Опозиційний блок»	6,25	4

Джерело: Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 2015. Закарпатська обласна рада. URL.: http:// http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/PVM057?PID112=12&PID102=9129&PF7691=9129&PT001F01=100&rej=0&pt00_t001f01=100

Представництво політичної партії «Єдиний центр» (29,69 %), яка отримала найбільший відсоток голосів у Закарпатській обласній раді, – не єдина відмінність. До представницького органу в Закарпатті пройшла КМКС «Партія угорців України», яка набрала 12,50 % голосів виборців і провела в раду вісім депутатів. Важливу роль у перемозі політичних сил відіграють також соціальна структура та економічне становище населення в Закарпатській області. Розуміючи це, місцеві осередки політичних партій будували свої кампанії. Зазначимо, що в Закарпатській області в обласній раді є регіональні партії.

Ще десять суб'єктів виборчого процесу не потрапили до представницького органу Закарпатської області (Радикальна партія Олега Ляшка, політична партія Об'єднання «Самопоміч», Всеукраїнське об'єднання «Свобода», політична партія «Наш край», політична партія «Українське об'єднання патріотів – УКРОП», Аграрна партія України, Українська партія

«Зелена планета», партія «За права людини», політична партія «СОЦІАЛІСТИ», політична партія «СПІЛЬНА ДІЯ» [354].

Для виборів депутатів обласної ради Закарпатську область поділено на 64 округи. Така кількість депутатів мала бути обрана в Закарпатську обласну раду. Партії закріплювали за різними округами кандидатів зі свого партійного списку.

Для порівняння важливо проаналізувати розвиток політичних партій у західних і східних областях. У дослідженні вище розглянуто особливості функціонування політичних партій у Волинській та Закарпатській областях. Тому зупинимося для компаративного аналізу на розбудові партійних структур у Харківській області. 26 березня 2006 р. відбулися вибори до Харківської обласної ради, які відбувалися за пропорційною виборчою системою. Для того, щоб провести своїх представників до Харківської обласної ради, партія чи блок мали набрати не менше ніж 3 % голосів виборців. У таблиці 5.9 зазначено лише ті політичні партії, які подолали прохідний бар'єр і провели своїх представників до Харківської обласної ради.

Таблиця 5.9

Результати виборів до Харківської обласної ради у 2006 р.

№ з/п	Політичні партії та виборчі блоки	% голосів	Кількість мандатів
1	Партія регіонів	38,85	83
2	Блок Юлії Тимошенко	9,78	21
3	«Наша Україна»	5,45	12
4	Комуністична партія України	4,82	10
5	Блок Вітренко	4,40	10
6	Віче	3,46	7
7	Політична партія «Відродження»	3,20	7

Джерело: Вибори до Харківської обласної ради 2006. URL.: https://uk.wikipedia.org/wiki/Вибори_до_Харківської_обласної_ради_2006

Так, у 2006 р. до Харківської обласної ради потрапило сім політичних партій, а саме: Партія регіонів – 83 депутати, Блок Юлії Тимошенко – 21, Виборчий блок «Наша Україна» – 12, Комуністична партія України – 10, Блок Наталії Вітренко – 10, Віче – 7, політична партія «Відродження» – 7 депутатів.

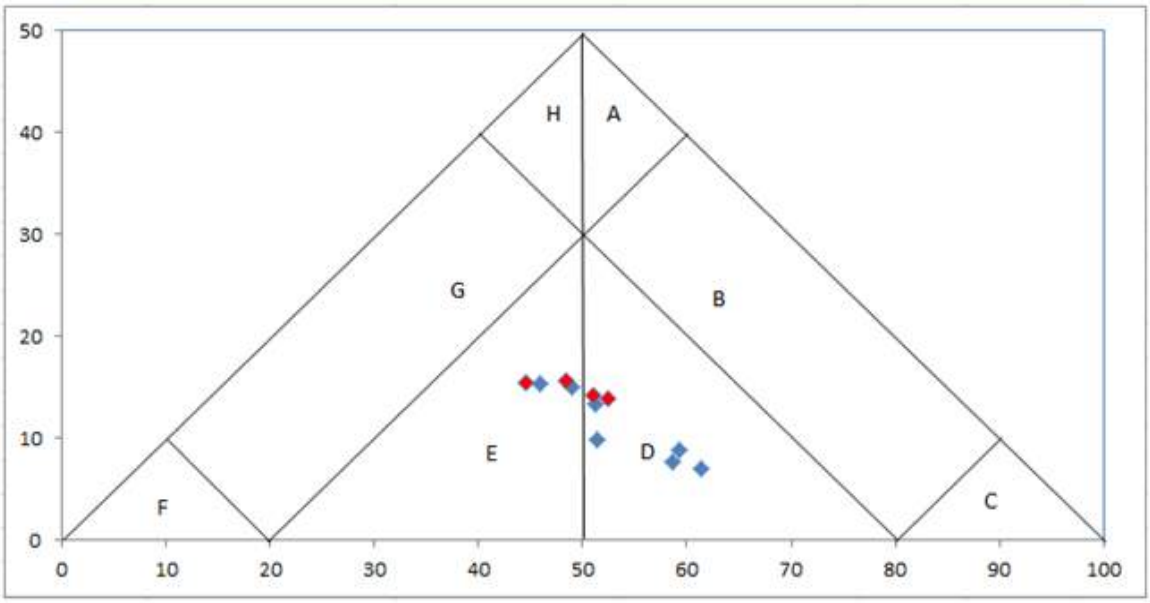

Рис. 5.4. «Трикутник Нагаями» за результатами виборів 2006 року в Харківській області

Джерело: Авксентьєв А. Регіональні особливості динаміки партійної системи та електорального балансу в Харківській області. URL: https://bit.ly/2uJaRUM

Вибори у 2006 р. проходили за пропорційної системи, що значно підвищувало роль політичних партій, які були інструментом отримання депутатських мандатів. Як зазначає А. Авксентьєв «до цього часу Партія Регіонів, фактично акумулювала весь «контрмайданний» електорат» у Харківській області. На думку експерта А. Авксентьєва, саме до Партії Регіонів перейшло з 2002 р. багато голосів виборців Комуністичної партії України та Блоку «За єдину Україну». Можна погодитися з думкою дослідника, оскільки адміністративний ресурс у зв'язку з ліквідацією Блоку «За єдину Україну» успадкувала Партія регіонів [2].

За результатами виборів у 2006 р., до Харківської обласної ради лідерами перегонів стали Партія регіонів (38,85 %) і Блок Юлії

Тимошенко (9,78 %). На *рис. 5.4* бачимо, що Партія регіонів у сільських виборчих округах отримала на виборах 51,7 % голосів виборців і це є значно вищим показником, ніж у міських виборчих округах. Блок Юлії Тимошенко посів друге місце в усіх 14 округах з діапазоном підтримки від 7 % до 15 % (*рис. 5.4*).

Досліджувана методика «Трикутника Нагаями» може застосовуватися до різних видів виборів, зокрема парламентських та місцевих. За умовами методики, Трикутник Нагаями може бути зображений за допомогою графіка, вісь X якого міститиме результати (у %), отримані партією-переможцем електоральної підтримки (1 партія), а вісь Y – результати виборів, які отримує політична партія (2 партія), що опинилася на другому місці за результатами голосування. Цією методикою передбачено, що результати виборів мають бути обмежені трикутником, вершина якого означає результат у співвідношенні 50 % до 50 %. При чому лівий сегмент трикутника показує ситуацію, за якої провідній партії не вдалося набрати 50 % голосів виборців, а правий сегмент трикутника показує, якщо партія-переможець отримує більше 50 % голосів виборців.

Досліджуючи політичну боротьбу в Харківській області у 2006 р., зазначаємо, що результати отримані Партією регіонів (1 партія) і Блоком Юлії Тимошенко (2 партія), містяться в сегментах D і E, а це виборчі округи (території), у яких немає домінування двох найбільших політичних партій в електоральному просторі, і вони не створюють інтенсивної конкуренції одна одній (*рис.5.4*).

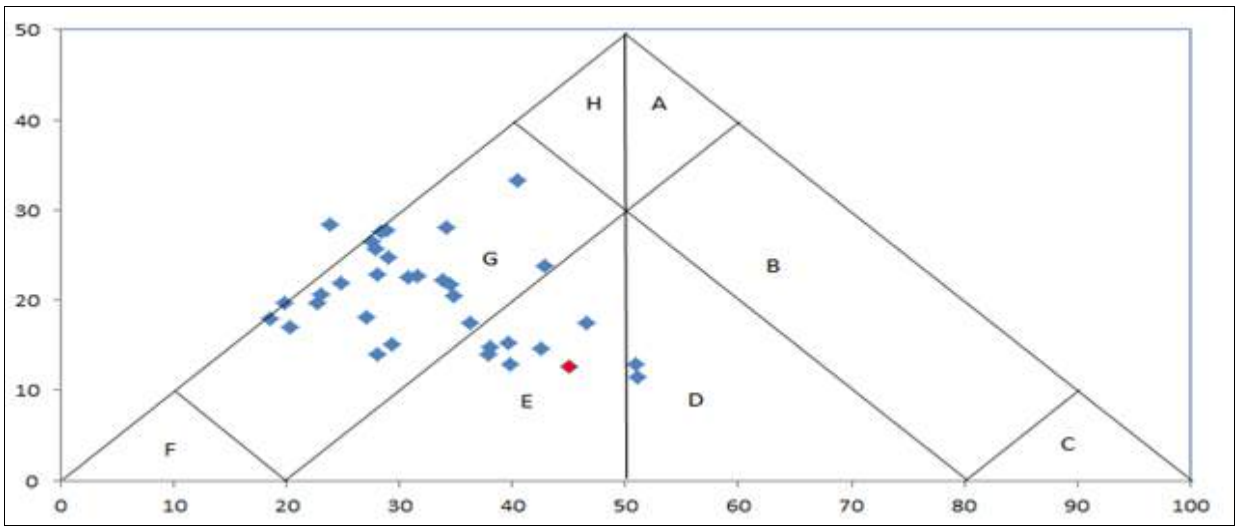

Рис. 5.5. «Трикутник Нагаями» за результатами виборів у 2015 році в Харківській області.

Джерело: Авксентьєв А. Регіональні особливості динаміки партійної системи та електорального балансу в Харківській області. URL: https://bit.ly/2uJaRUM

На виборах до Харківської обласної ради у 2015 р. у відносній більшості районів і міст обласного значення перемогу здобула партія «Відродження». Політична партія «Відродження набрала 45 % при 11 % у найближчого конкурента. Як зазначає, А. Авксентьев, Харківській області посилилася фрагментація партійної системи й збільшилася кількість конкурентоспроможних партій. «У 11 районах найбільшу підтримку здобула президентська БПП-Солідарність за рахунок ототожнення із впливовими місцевими бізнесменами та політиками (часто – діючими депутатами облради, які 2010 р. обирались від «Партії регіонів»). Усього сім партій здобули перше або друге місце хоча б в одному районі чи місті обласного значення, а саме: «Відродження», «БПП-Солідарність», «Опозиційний блок», «Наш край», ВО «Батьківщина», «Волонтерська партія», «Самопоміч») [2].

Досліджуючи політичну боротьбу в Харківській області у 2015 р., зазначаємо, що зміщення в ліву частину сегменту G, «Трикутника Нагаями», свідчить про відсутність домінантної партії на більшості території. Зі свого боку, спостерігаємо невеликі розриви між політичними партіями, що зайняли перше та друге місця.

У 2015 р. до Харківської обласної ради потрапила вже низка нових суб'єктів виборчого процесу. Характер симпатій харківських виборців до партій і виборчих блоків яскраво засвідчують результати виборів до Харківської обласної ради, яка складається зі 120 депутатів (табл. 5.10).

Таблиця 5.10

Результати виборів до Харківської обласної ради 2015 р.

№ з/п	Політичні партії та виборчі блоки	% голосів	Кількість мандатів
1	Політична партія «Відродження»	41,67	50
2	БПП «Солідарність»	16,67	20
3	Політична партія «Опозиційний блок»	15,83	19
4	«Об'єднання «Самопоміч»	10,00	12
5	Політична партія «Наш край»	9,17	11
6	ВО «Батьківщина»	6,67	8

Джерело: Центральна виборча комісія. Місцеві вибори. 2015. Харківська обласна рада URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/pvm058pid112=12pid102=5441pf7691=5441pt001f01=100rej=0pt00_t001f01=100.html

У 2015 р. до Харківської обласної ради потрапило шість політичних партій, а саме: політична партія «Відродження» – 50 депутатів, партія «Блок Петра Порошенка «СОЛІДАРНІСТЬ» – 20, політична партія «Опозиційний блок» – 19, політична партія «Об'єднання «Самопоміч» – 12, політична партія «Наш край» – 11, політична партія Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» – 8 депутатів [356].

Ще дев'ять суб'єктів виборчого процесу не потрапили до представницького органу Харківської області (політична партія «ВОЛОНТЕРСЬКА ПАРТІЯ УКРАЇНИ», Радикальна партія Олега Ляшка, «Українське об'єднання патріотів – УКРОП», політична партія «Нова держава», Всеукраїнське об'єднання «Свобода», політична партія «БЛОК ДАРТА ВЕЙДЕРА», політична партія «Сила людей», політична партія

«СОЦІАЛІСТИ», партія «Сильна Україна» [356]. Для виборів депутатів обласної ради Харківську область поділено на 120 округів. Така кількість депутатів мала бути обрана в Харківську обласну раду. Партії закріплювали за різними округами кандидатів зі свого партійного списку.

Яскраво виражені регіональні партії в Харківській області відсутні. Лідируючу позицію, яку зайняла політична партія «Відродження», набравши 41,67 % голосів виборців, і порушила монополію «Опозиційного блоку» (15,83 %) на електоральний спадок «Партії регіонів». Підтримка політичної партії «Відродження» зумовлена особистим рейтингом мера м. Харкова Г. Кернеса. Політична партія «Відродження» отримала однопартійну більшість у Харківській міській раді. В обласній раді, політична партія «Відродження», утворила коаліцію з Блоком Петра Порошенка «Солідарністю». Отже, бачимо, що лідери обласних перегонів «Відродження» та БПП «Солідарністю» утворили коаліцію в Харківській обласній раді. І, як зазначає А. Авксентьєв, характер харківського регіонального політичного режиму визначається альянсом носіїв електорального та адміністративного ресурсів [2].

Зазначимо, що політична партія «Наш край» набрала 9,17 % голосів виборців і також порушила монополію політичної партії «Опозиційний блок». Це свідчить про фрагментацію електорального простору та збільшення кількості конкурентних партій у Харківській області.

На основі даних Центральної виборчої комісії про парламентські партії у Верховній Раді України та представництво партій в органах місцевого самоврядування в електоральних циклах 2006–2015 рр. спостерігаємо високу партійну трансформацію, яка прискорена суспільними змінами під час Помаранчевої революції та Революції гідності. Ці політичні події та пов’язані з ними процеси вплинули на подальшу нестійкість партійного представництва на парламентському та місцевому рівнях і певну ротацію політичних еліт.

В Україні 2010 р. відбулися чергові вибори до місцевих рад. Вибори до Київської міської ради та Тернопільської обласної ради не проводилися. Позачергові вибори до міської ради в м. Києві відбулися у 2008 р., а до Тернопільської обласної ради – у 2009 р.

Вибори депутатів у 2010 р. проводилися за різними виборчими системами. Вибори депутатів сільських, селищних рад відбувалися за мажоритарною системою відносної більшості в одномандатних виборчих округах.

Вибори обласних, районних, міських, районних у містах рад проводилися за змішаною виборчою системою. За цією системою 50 % обиралося від загального складу депутатів відповідної ради за виборчими списками кандидатів у депутати, яких висували місцеві організації політичних партій у багатомандатному виборчому окрузі, що територіально відповідало області, району, місту та району в місті. Інші 50 % обиралися за мажоритарною системою відносної більшості в одномандатних виборчих округах, на які поділяється територія області, району, міста та району в місті. Депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим також обиралися за змішаною системою [134].

У статті 10 Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад і сільських, селищних, міських голів» зазначалося, що право висування кандидатів у депутати та кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови здійснюється через місцеві організації політичних партій або шляхом самовисування. Окрім того, у статті 12 цього Закону зазначалося, що саме місцеві організації політичних партій, які висунули кандидатів, є суб’єктами виборчого процесу. Отож, можливості для висування позапартійних кандидатів були суттєво звужені, а більше можливостей отримали осередки політичних партій [134].

Перед місцевими виборами в серпні 2010 р. прийнято зміни до Закону «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим,

місцевих рад і сільських, селищних, міських голів», які надавали перевагу парламентським партіям під час формування виборчих комісій.

Парламентські партії отримали право делегувати до складу територіальних комісій 15 членів. Водночас, як зазначалось у статті 22, інші зареєстровані у відповідній адміністративно-територіальній одиниці місцеві організації політичних партій, що мали намір висувати кандидатів на місцевих виборах, могли делегувати лише трьох членів до складу комісій [134].

Явка виборців загалом становила 48,7 % і була нижчою, порівняно з періодами, коли проводились одночасні вибори до Верховної Ради України й місцевих рад (48,7 % у 2010 р. проти 67,6 % у 2006 р.) [168].

У цілому в Україні до рад різного рівня обрано депутатів від 124 політичних партій, а в багатомандатних округах за партійними списками – представників 98 політичних партій [352].

За даними Українського центру політичних досліджень, переможцем виборів виявилася Партія регіонів, яка здобула загалом по Україні 39,39 % голосів виборців у багатомандатних округах. Другу позицію отримала ВО «Батьківщина», яка отримала 16,34 % голосів виборців, і третю позицію отримав «Фронт змін» із результатом 8,03 % голосів.

Окрім того, 66,6 % кандидатів Партії регіонів від загальної кількості кандидатів обрано мерами 118 міст обласного значення в Україні, із них близько половини (45,8 %) – мерами одинадцяти обласних центрів. Посади сільських, селищних, міських голів обійняли 31,29 % кандидатів від Партії регіонів. Народна партія, яка здобула другий результат, отримала лише 4,02 % голосів, а ВО «Батьківщина» – третє місце й отримала 2,82 % [168].

Таблиця 5.11

Партії-переможці на місцевих виборах до обласних рад у 2010 р.

№ з/п	Політичні партії та виборчі блоки	Результат і % голосів	Назва політичної партії
1	Автономна Республіка Крим	80	Партія регіонів
2	Вінницька область	50	Партія регіонів
3	Волинська область	32,5	ВО «Батьківщина»
4	Дніпропетровська область	65,2	Партія регіонів
5	Донецька область	93,3	Партія регіонів
6	Житомирська область	38	Партія регіонів
7	Закарпатська область	41,7	«Єдиний центр»
8	Запорізька область	75,8	Партія регіонів
9	Івано-Франківська область	15,8	ВО «Свобода»
10	Київська область	65,5	Партія регіонів
11	Кіровоградська область	63	Партія регіонів
12	Луганська область	85,5	Партія регіонів
13	Львівська область	34,5	ВО «Свобода»
14	Миколаївська область	70,2	Партія регіонів
15	Одеська область	66,7	Партія регіонів
16	Полтавська область	47,5	Партія регіонів
17	Рівненська область	36,3	Партія регіонів
18	Сумська область	50	Партія регіонів
19	Тернопільська область (вибори не проводилися)	(позачергові вибори 2008 р.) 34,49	Блок Юлії Тимошенко
20	Харківська область	69,6	Партія регіонів
21	Херсонська область	69	Партія регіонів
22	Хмельницька область	43,7	Партія регіонів
23	Черкаська область	52,9	Партія регіонів
24	Чернівецька область	48,1	Партія регіонів
25	Чернігівська область	45	Партія регіонів
26	м. Київ (вибори не проводилися)	30,45 (позачергові вибори 2009 р.)	Блок Леоніда Черновецького
27	м. Севастополь	60,5	Партія регіонів

Джерело: Центральна виборча комісія України. Результати виборів депутатів місцевих рад 2010. URL: http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2010/wp001

У 2010 р., як видно з даних табл. 5.11, Партія регіонів перемогла у 21 області з 25, у яких проводилися вибори. Партія-переможець здобула абсолютну більшість на Сході та Півдні України, а також у деяких центральних областях. ВО «Свобода» консолідувало свою перевагу в західних областях, особливо в Івано-Франківській. У Волинській області перемогу здобуло ВО «Батьківщина».

Під час цих перегонів роль парламентських партій у виборчому процесі посилилася. Цьому процесу сприяли ліквідація блокування партій у виборах, перехід від обрання в одномандатних округах до змішаної системи на виборах до обласних, районних, міських, районних у містах рад. Загальна кількість голів місцевих рад, обраних від політичних партій, на виборах 2010 р. становила 48,03 %, а це є середнім показником у європейських країнах. Водночас, як зазначається в дослідженні за редакцією С. Конончук та С. Горобчишина «Динаміка партійного представництва в Україні після Революції гідності», у 90-ті роки частка партійних депутатів у міських радах становила лише 7,76 % [168]. Констатуємо той факт, що за 10–20 років трансформації політичних партій в Україні роль політичних партій у виборчому процесі значно зросла. І вже у 2010 р. близько 50 % голів місцевих рад у регіонах обрано від політичних партій.

Схоже партійне представництво було в Польщі та становило 46,3 % (частка партійних мерів) і Словаччині (47,7 %). Менша кількість партійних мерів в Угорщині та Латвії і, відповідно, становить 18,4 % і 32,0 %. При цьому в інших країнах Європейського Союзу цей відсоток є більшим [168].

Основною тенденцією місцевих у 2010 р. було поширення на місцях влади пропрезидентської політичної партії – Партії регіонів. Це зумовлено тим, що опозиційні політичні партії та блоки («Наша Україна» та ВО «Батьківщина») асоціювалися неефективною діяльністю періоду 2004–2010 рр. Цей період характеризується президентством В. Ющенка, який об’єднував праві та частину центристських політичних партій, але йому не вдалось об’єднати українське суспільство.

Окрім того, у ході виборів застосували адміністративний ресурс на користь провладної партії (Партії регіонів). О. Чебаненко відзначає загальні тенденції щодо проведення місцевих виборів у 2010 р., а саме: «у багатьох областях спостерігачі зафіксували тиск місцевої влади на роботу виборчих комісій, що знайшло вираження в заміні голів виборчих комісій, та інші порушення, такі як зняття кандидатів-конкурентів, заборону балотуватися, перешкоджання агітації та інші» [357, с. 13–14.].

Явка виборців на місцевих виборах 2010 р. загалом становила 48,7 % і була нижчою, порівняно з періодами, коли проводились одночасні вибори до Верховної Ради України й місцевих рад (48,7 % у 2010 р. проти 67,6 % у 2006 р.) [168].

За даними опитування Фонду «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва, вибори 2010 р., отримали в експертному середовищі лише 2 бали за 5-бальною шкалою. Експертне середовище виставило такі бали, а саме:

– формування виборчих комісій – 1,8 бала;
– законодавство щодо місцевих виборів – 1,9 бала;
– чесність підрахунку голосів – 2,3 бала;
– організація голосування в день виборів – 2,4 бала;
– укладення партіями партійних списків – 2,3 бала;
– діяльність виборчих комісій у день виборів – 2,5 бала;
– реальна конкуренція й змагальність кандидатів – 2,5 бала;
– ведення партіями виборчої кампанії – 2,8 бала;
– свобода доступу кандидатів до ЗМІ – 2,9 бала;
– якість списків виборців – 3,1 бала [168].

Отже, частина опитаних експертів указала на наявність істотних системних порушень, що могли вплинули на результати виборів і перемоги парламентської пропрезидентської «Партії регіонів» через повернення Конституційним Судом України конституційного устрою до політичної реформи 2004 р., що знову надала Президентові України можливість

контролю над виконавчою владою, а також через вплив на місцеві виборчі процеси (зняття опозиційних кандидатів, заміна голів виборчих комісій тощо).

Потрібно зазначити, що з використанням компаративного аналізу виборів до Верховної Ради України (2007 р.) і виборів до обласних рад (2010 р.) спостерігаємо, що лідери-виборів до ВРУ, а саме: Партія регіонів та Блок Юлії Тимошенко перемагають у регіонах. Це підтверджує тенденцію консолідації виборців та підтримки лідерів парламентських партій. Однак ця «проекція» підтримки на місцях і меседж певної політичної мобілізації навколо лідерів парламентських перегонів має грунтуватися на демократичних засадах. В українських реаліях про це говорити ще рано. Окрім того, спостерігаємо, що в окремих регіонах є свої особливості та існує вплив регіональних політичних еліт на виборчі процеси, зокрема в Закарпатській області перемагає «Єдиний центр», а в Івано-Франківській та Львівській перше місце отримує ВО «Свобода».

Основним результатом місцевих виборів стала консолідація на місцях влади в пропрезидентської політичної сили Партії регіонів. До причин цього треба віднести неефективну діяльність представників партій, асоційованих із виконанням владних та управлінських функцій у період 2004–2009 рр., насамперед «Нашої України» й ВО «Батьківщина», зміни інституційних можливостей, що визначали потенціал партій, а в ході виборів – застосування адмінресурсу на користь провладної партії.

Отже, можна говорити про меседж певної політичної консолідації, проте цю консолідацію не можна назвати демократичною, оскільки вона реалізовувалася на недемократичних засадах, а саме через повернення Конституційним Судом України конституційного устрою до політичної реформи 2004 р., що знову надала Президентові можливість контролю над виконавчою владою, а також через маніпуляції на місцевих виборах.

В Украні у 2015 р. відбулися чергові вибори до місцевих рад. Порівняно з результатами місцевих виборів 2010 р. (табл. 5.11) і 2015 р.

(табл. 5.12.) вони засвідчують, з одного боку, впливовість парламентських політичних партій, які, за винятком декількох областей (Волинської, Закарпатської, Харківської, Хмельницької) стають партіями-переможцями. З іншого боку, спостерігаємо тенденцію фрагментації й відсутності монополії серед партій-переможців на місцевих виборах до обласних рад у 2015 р.

Таблиця 5.12

Партії-переможці на місцевих виборах до обласних рад у 2015 р.

№ з/п	Політичні партії та виборчі блоки	Результат і % голосів	Назва політичної партії
1	Вінницька область	32,14	Блок Петра Порошенка «Солідарність»
2	Волинська область	26,56	«Українське об'єднання патріотів – УКРОП»
3	Дніпропетровська область	38,33	Політична партія «Опозиційний блок»
4	Донецька область	93,3 у 2010 р.	Партія регіонів
5	Житомирська область	26,56	Блок Петра Порошенка «Солідарність»
6	Закарпатська область	29,69	Політична партія «Єдиний центр»
7	Запорізька область	33,33	Політична партія «Опозиційний блок»
8	Івано-Франківська область	27,38	Блок «Петра Порошенка Солідарність»
9	Київська область	26,19	Блок Петра Порошенка «Солідарність»
10	Кіровоградська область	21,88	Блок Петра Порошенка «Солідарність», ВО «Батьківщина»
11	Луганська область	85,5 у 2010 р.	Партія регіонів
12	Львівська область	23,81	Блок Петра Порошенка «Солідарність»

Продовження таблиці 5.12

13	Миколаївська область	26,56	Політична партія «Опозиційний блок»
14	Одеська область	27,38	Політична партія «Опозиційний блок»
15	Полтавська область	17,86	Блок Петра Порошенка «Солідарність»
16	Рівненська область	29,69	Блок Петра Порошенка «Солідарність»
17	Сумська область	21,88	Блок Петра Порошенка «Солідарність», ВО «Батьківщина»
18	Тернопільська область	28,13	Блок Петра Порошенка «Солідарність»
19	Харківська область	41,67	Політична партія «Відродження»
20	Херсонська область	28,13	Блок Петра Порошенка «Солідарність»
21	Хмельницька область	22,62	Політична партія «За конкретні справи»
22	Черкаська область	21,43	Блок Петра Порошенка «Солідарність»
23	Чернівецька область	23,44	Блок Петра Порошенка «Солідарність»
24	Чернігівська область	18,75	Блок Петра Порошенка «Солідарність», Політична партія «Радикальна партія Олега Ляшка»
25	м. Київ	43,33	Блок Петра Порошенка «Солідарність»

Джерело: Центральна виборча комісія України. Місцеві вибори. 2015. URL: http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/PVM002?PT001F01=100&pt00_t001f01=10

Важливо з’ясувати сутність політичної конкуренції парламентських партій на місцевих виборах і зрозуміти специфіку регіональної політики,

тому що у Волинській, Закарпатській, Харківській, Хмельницькій областях не парламентські політичні партії стають партіями-переможцями (табл. 5.12).

В Україні продовжується активний процес формування нових політичних інститутів, утвердження принципів демократії й політичного плюралізму, формування системи представницьких органів влади, створення та функціонування суб'єктів політичного процесу. Волинська область як складова частина суверенної України є активним суб'єктом розбудови держави й нації, а тому вивчення практики демократичної трансформації на її теренах є вагомим чинником поповнення загальнонаціонального досвіду державотворення.

Дослідження процесу структурування політичних партій у Волинській області та участі обласних партійних осередків у місцевих виборах 2015 р. дасть змогу зрозуміти специфіку місцевої політичної конкуренції.

Активізації політичного структурування в області 2015 р. сприяли вибори до органів місцевого самоврядування, оскільки, відповідно до Закону України «Про місцеві вибори», обрання депутатів обласних, районних, міських, районних у містах рад проводили за пропорційною виборчою системою в багатомандатному виборчому окрузі за виборчими списками місцевих організацій політичних партій.

Результати місцевих виборів засвідчили кардинальну зміну в розстановці політичних сил після місцевих виборів 2010 р. і вихід на політичну арену молодих політичних партій, які формувалися з різних соціально-демографічних груп, представників бізнес-структур та політиків, які або вийшли з лав колишніх політичних партій, або торували власний шлях у політиці. Характер симпатій волинських виборців до партій і виборчих блоків яскраво засвідчують результати виборів до Волинської обласної ради (табл. 5.13).

Таблиця 5.13

Результати виборів до Волинської обласної ради 2015 р.

№ з/п	Політичні партії та виборчі блоки	% голосів	Кількість мандатів
1	УКРОП	26,56	17
2	БПП «Солідарність»	20,31	13
3	ВО «Батьківщина»	18,75	12
4	ВО «Свобода»	10,94	7
5	Радикальна пртія Олега Ляшка	9,38	6
6	«Об'єднання «Самопоміч»	7,81	5
7	«Наш край»	6,25	4

Джерело: Центральна виборча комісія. Місцеві вибори. 2015. URL: http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/PVM057?PID112=12&PID102=455&PF7691=455&PT001F01=100&rej=0&pt00_t001f01=100#190

Індекс ENP показує, яка кількість політичних партій має вплив на політичні процеси й ступінь фрагментації партійної системи. Сім політичних партій потрапили у Волинську обласну раду з такою часткою голосів від загальної їх кількості, а саме: політична партія «Українське об'єднання патріотів – УКРОП» – 0,21, партія «Блок Петра Порошенка «СОЛІДАРНІСТЬ» – 0,17, політична партія Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» – 0,15, політична партія Всеукраїнське об'єднання «Свобода» – 0,08, Радикальна партія Олега Ляшка – 0,08, Політична партія «Об'єднання «Самопоміч» – 0,06, Політична партія «Наш край» – 0,05. Загальний індекс ефективної кількості партій (ENP) становив 7,63 для всіх 15 партій на виборах до Волинської обласної ради 2015 р.

2015 р. вибори до різних органів місцевого самоврядування проходили за різними виборчими системами. Так, вибори сільських та селищних голів відбувалися за однією системою, сільських і селищних рад – по суті, за

іншою, але принципово подібною, міських голів у містах із понад 90 тисяч виборців – за третьою, а міські, районні, селищні ради – за четвертою.

Знати й розуміти виборчу систему та сам механізм перерахунку голосів у мандати є необхідною умовою для українських громадян. Однак практика проведення виборів засвідчила, що як серед виборців, так і серед експертного середовища було мало громадян, які розуміли до кінця, як здійснюватиметься підрахунок голосів.

Ситуацію суттєво погіршило те, що територіальні виборчі комісії, на відміну від ЦВК, не мали своїх повнофункціональних сайтів, де б у зрозумілому вигляді подавалася вся доступна інформація про всіх суб'єктів виборчого процесу (дані про кандидатів, розміри виборчих округів, результати голосування). Відсутність повноцінної інформації з територіальних виборчих комісій не сприяє легітимізації обраної Волинської обласної ради.

На виборах у 2015 р. до обласних рад кандидатів могли висувати лише місцеві осередки політичних партій. Безпартійні кандидати або самовисуванці не могли балотуватися до обласної ради.

Політичні партії затверджували виборчий список, який складався з першого кандидата – лідера списку, котрий автоматично проходив у раду, якщо партія отримала мандати, – та інших кандидатів, які закріплювались або висувалися за певними територіальними виборчими округами.

Територія обласної ради ділилася на 64 округи. Така кількість депутатів мала бути обрана у Волинську обласну раду. Партії закріплювали за різними округами кандидатів зі свого партійного списку. Причому, в одному окрузі партія могла закріпити від 0 до 1 кандидата.

Тобто на якомусь окрузі партія може бути представлена конкретним кандидатом, а може й не бути – тоді виборці зможуть голосувати лише за партію.

На кожному окрузі, відповідно, був окремий бюлетень для голосування. Виборець міг обрати лише один варіант у бюлетені, а саме:

проголосувати просто за партію і її лідера, якщо вона не закріпила – не виставила кандидата на цьому окрузі або ж за партію та автоматично – її лідера, із кандидатом, закріпленим у конкретному окрузі.

У зв'язку з цим голос кожного виборця є обов'язково голосом за певну політичну партію і її лідера, а також може бути одночасно голосом за певного кандидата від місцевого осередку партії.

Нова виборча система мала певні особливості щодо визначення переможців виборів. Розглянемо деякі з них. По-перше, кандидат від політичної партії міг набрати найбільшу кількість голосів виборців у виборчому окрузі – але не отримати мандат і не потрапити до Волинської обласної ради, бо його партія в цілому по всій області набрала менше прохідного 5 % бар'єру.

По-друге, депутатами від деяких округів можуть стати кандидати, які зайняли не перше, а нижчі місця.

По-третє, кандидати тієї чи іншої політичної партії можуть лідирувати в усіх округах, однак мандати отримають не всі, якщо хоча б одна з політичних партій подолає прохідний 5 % бар'єр.

У виборчій системі, до обласної ради підрахунок голосі здійснювався в черговості отримання мандатів за відсотком отриманих голосів, а не за кількістю голосів.

До обласної ради можуть потрапити не ті кандидати, які набрали найбільше голосів партії, бо в них на округах була висока явка, а ті, кандидати, які набрали меншу кількість голосів, проте в них на окрузі була явка нижча, а тому у відсотках вони отримали більше.

Регіональні особливості специфіки політичного процесу зумовлені низкою факторів, а саме: географічним положенням, історичними процесами, етнічним складом, соціально-економічними умовами та менталітетом населення. Відповідно до цих особливостей і будуються стратегії виборчих кампаній. І не дивно, що «Аграрна партія України» не здобуде підтримки в

м. Києві, а «Партія угорців України» – будь-де, окрім прикордонних областей з Угорщиною. Очевидно, що загальнопартійна ідеологія партій повинна бути максимально універсальною, об'єднуючи проблематику якомога більшої кількості громадян, але ця ідеологія дещо видозмінюється на місцевому рівні.

Для розуміння регіональних політичних процесів важливо проаналізувати склад представницьких органів влади. До Волинської обласної ради у 2015 р. обрано 64 депутати. Депутати представляють сім політичних партій, а саме: політична партія «Українське об'єднання партіотів – УКРОП» – 17 депутатів, із них – 13 чоловіків і 4 жінки; БПП «Солідарність» – 13 депутатів, із них – 13 чоловіків та 0 жінок; політична партія Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» – 12 депутатів, із них – 9 чоловіків і 3 жінки; політична партія Всеукраїнське об'єднання «Свобода» – 7 депутатів, із них – 7 чоловіків та 0 жінок; Радикальна партія Олега Ляшка – 6 депутатів, із них – 6 чоловіків та 0 жінок; Об'єднання «Самопоміч» – 5 депутатів, із них 5 чоловіків і 0 жінок; Політична партія «Наш край» – 4 депутати, із них 4 чоловіки та 1 жінка. Лише 8 жінок обрано депутатами Волинської обласної ради. В одній політичній силі, а саме в політичній партії Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» є один представник, який належить до молоді, як соціально-демографічної групи. Головою Волинської обласної державної адміністрації є В. Гунчик, який представляє БПП «Солідарність» [355].

Луцька міська рада нараховує 42 депутати та Луцького міського голову. У 2015 р., за результатами виборів, у ній сформовані сім фракцій, проте «Наш край» не потрапив у раду, але рада поповнилася «Народним контролем». Найчисельнішою є фракція УКРОП, котра нараховує 15 обранців, «БПП Солідарність» – 7, «ВО Батьківщина» – 4, «Радикальна партія» – 3, «ВО Свобода» – 5, «Самопоміч» – 4, «Народний контроль» – 3. Міський голова, М. Романюк представляв БПП «Солідарність» [355].

Представництво «Нашого краю» у Волинській обласній раді, а «Народного контролю» в Луцькій міській раді – не єдина відмінність. На нашу думку, важливу роль у перемозі політичних сил відіграє соціальна структура та економічне становище населення м. Луцька й Волинської області, на які переважно опиралися місцеві осередки політичних партій, будуючи свої кампанії.

Специфікою регіонального політичного процесу є перемога політичної партії «Українське об'єднання патріотів – УКРОП» на місцевих виборах. Гегемонія новоствореної сили пояснюється не унікальною ідеологією чи яскравими політичними лозунгами, а «реальними хорошими справами», котрі зроблено фондом І. Палиці «Тільки разом».

Успіх політичної партії «Українське об'єднання патріотів – УКРОП» на Волині пояснюється передусім авторитетом депутата Верховної Ради України VI і VII скликань, члена політради партії «УКРОП» волинянина І. Палиці, який доклав багато зусиль для розбудови Луцька та області.

Успіх у м. Луцьку можна було очікувати, адже з 2012 р. фонд інвестував у місто понад 300 млн грн, а продукт, у котрий вкладалися гроші, стосувався практично кожної луцької сім'ї: діти їздили на відпочинок, студенти отримували іменні стипендії, соціально незахищені групи – фінансову допомогу, спортсмени – нові стадіони та реконструкцію центральної арени області «Авангарду» [340].

Саму ж виборчу кампанію «УКРОпівці» будували якраз таки на діяльності благодійного фонду та І. Палиці й робили це настільки переконливо, що люди, приходячи на дільниці, шукали лідера партії або Фонд «Новий Луцьк». Агітація з виборцями проводилася на масових заходах (відкриття майданчиків, закупівля обладнання та подарунків), а також «кампанією від дверей до дверей» [340].

Фінансування політичної партії «УКРОП» здійснювалося за підтримки ФПГ «Приват». Потрібно відзначити професійну роботу економічного та юридичного відділів партії. Навіть при наданні стипендій за успішне навчання, котрі відкрито вручалися студентам під час виборчої кампанії, не вважалися підкупом, адже вступали в дію лише по завершенню виборів.

Результат політичної партії «УКРОП» є переконливим: 15 із 42 у Луцькій міській раді та 17 із 64 у Волинській обласній раді як для новоствореної політичної партії виглядає більш ніж переконливим. А якщо додати сюди ще й «Радикальну партію Ляшка», яка з першого ж дня почала працювати пліч-о-пліч із командою І. Палиці – то результат є значним.

Із 2012 р. до сьогодні розширює свій вплив ФПГ «Приват» і переломними моментами стають саме трагічні події: смерть Б. Климчука зменшила супротив команді «Нового Луцька» в місті та області, а смерть І. Єремеєва похитнула багаторічну гегемонію останнього на окрузі № 23, де, за результатами останніх виборів, перемогла саме кандидат від «УКРОПу» І. Констанкевич, а в м. Луцьку, після смерті міського голови, М. Романюка, де завжди відчувалася підтримка І. Єремеєва, спостерігалося все менше спротиву в команди ФПГ «Приват».

БПП «Солідарність» є другою силою як за кількістю мандатів, так і за використаними ресурсами. У Луцькій міській раді вони мають сім депутатів, а в області – 12. Порівнюючи успіх БПП на президентських виборах 2014 р., де він набрав 54,70 %, то цей результат не є таким оптимістичним. Хоча зважаючи на стрімкість падіння рейтингів довіри до влади, то збереження за собою 1/5 складу рад – досить прийнятний результат [355].

Під час виборчого процесу потрібно виокремити адміністративний ресурс, що використовувався суб’єктами виборів. М. Романюк мав ресурс міського голови й слід було очікувати певний вплив на структури, котрі тією чи іншою мірою йому підпорядковуються, такі як школи, дитсадки,

бібліотеки тощо. Проте з 2012 р. дуже суттєво саме в цю сферу проводилося «вливання» і з боку фонду «Новий Луцьк». Багато дітей відвідало табір «Буковель», на території шкіл побудували спортивні майданчики, учителі отримували заохочення як у формі матеріально-технічних засобів, путівок чи відзнак, бібліотеки – нові книги, лікарні – обладнання тощо. Хоча більшість закладів соціальної сфери були задоволені наявним станом справ, але використати сповна адміністративний ресурс і владні повноваження команді БПП «Солідарність» не вдалося.

Результат, БПП «Солідарність», зумовлений використанням адміністративного ресурсу й меншою за масштабами агітаційною кампанією та фінансовими ресурсами, які використовував «УКРОП». Результат очевидний: 6 депутатів – представники районних державних адміністрацій або лікарень.

Наступною силою, котра пройшла до місцевих рад на Волині, є ВО «Батьківщина». Перш ніж переходити до регіонального аналізу, не можна не відзначити феномен партії Ю. Тимошенко: «біло-червоні» жодного разу не були поза бар'єром репрезентативності політичного олімпу з 2002 р., хоча їх рейтинг від виборів до виборів нагадує ламану лінію, адже результат міг змінюватися від 30 % на виборах 2007 р. до 5–7 % у 2002 та 2014 рр. [60].

Щодо Волинської області, то БЮТ асоціюють із командою, яка протистоїть ФПГ «Приват». Це чітко прослідковувалося на позачергових виборах до Верховної ради України, де реальна боротьба велася між І. Констанкевич і Л. Кирдою. Після трагічної загибелі народного депутата І. Єремеєва відбулися проміжні вибори депутатів до Верховної Ради України. Вони проходили на Волині 17 липня 2016 р. перемогла кандидат від партії «УКРОП», депутат облради І. Констанкевич. Вона отримала 57,42 % голосів виборців (44 123 голосів «за») [53].

Експертне середовище називало «третьою силою» С. Булу з Радикальної партії Олега Ляшка, проте це радше задоволення власних амбіцій і робота на загальнодержавний авторитет партії. Кандидат від провладної партії БПП «Солідарність» був технічним і набрав неповних 4 % голосів виборців [349].

Ще однією з причин, а точніше – відсутністю реальних кандидатів, окрім І. Констанкевич, потрібно вважати вагання «до останнього» про висування в окрузі № 23 командою «Континіуму», адже останні роки виборцям важко було уявити когось іншого своїм депутатом, окрім І. Єремеєва. Відомий бізнесмен мав авторитет та інвестував у райони значні кошти, котрі спрямовувалися на потреби людей: школи, садочки, клуби, дороги тощо. Він був засновником благодійного фонду «Волинська родина», котрий існує й до сьогодні.

Щодо фінансування ВО «Батьківщини» в м. Луцьку та області, то тут, як і у всіх партій, окрім «УКРОПу», кошти виділялися ситуативно. Кандидати розраховували на власні можливості й мали підтримку від ВО «Батьківщина» у вигляді листівок, газет, спостерігачів тощо. Загалом результат для партії достойний та прогнозований, тим більше, зважаючи на 5,68 % підтримки під час виборів до Верховної Ради України 2014 р. Результат ВО «Батьківщини» багато в чому залежить від авторитету її лідера Ю. Тимошенко й районних організацій партії. Окрім того, ВО «Батьківщина» під час виборчих кампаній завжди акцентує увагу на розв’язанні соціально-економічних проблем населення.

Радикальна партія Олега Ляшка – мабуть, найбільш неоднозначна сила. Результат, здобутий Радикальною партією, зазвичай, за рахунок гучних лозунгів і популістських обіцянок, котрі не можливо втілити. Кандидати в депутати маніпулювали свідомістю громадян та будували свою кампанію на популістських меседжах: «Винесемо олігархів на вилах!», «Визнати сім’ї з трьома і більше дітьми – багатодітними!», «Ринок у кожному населеному

пункті» тощо. Проте подальша діяльність «радикалів» у Луцькій міській та Волинській обласній радах свідчить, що вони всі діють за сценарієм «УКРОПу», підтримуючи всі їхні проекти рішень, голосування тощо. Наприклад, депутат обласної ради й колишній голова «радикалів» в області В. Кучер під час виборчої кампанії у окрузі № 23 відкрито виступав проти Л. Кирди (ВО «Батьківщина»), яка була реальним опонентом кандидату від УКРОПу. Тому можна вважати фракції Радикальної партії Олега Ляшка у Волинській обласній раді та Луцькій міській раді – сателітами УКРОПу та її лідера І. Палиці.

Об’єднання «Самопоміч» – політична партія, яка має підтримку в населення Волинської області. До переваг партії можна віднести формування «прозорих списків», популярність її лідера А. Садового, цікаву ідеологію, що спрямована на активних громадян. Об’єднання «Самопоміч» має більшу підтримку в Західній Україні. У Луцькій міській раді партія здобула чотири мандати а саме: юрист Т. Шляхтич, котрий є другим у рейтингу найактивніших депутатів за кількістю поданих запитів і звернень, активіст місії «Чорний тюльпан» М. Собуцький, громадська активістка А. Надточій, котра активно боролася проти забудови парку «Конякіна-Гордіюк» компанією «ЛДБК» та лідер обласної організації, секретар міської ради Ю. Вусенко.

Ідеологія «Самопомочі» розрахована на середній клас і покликана згуртовувати людей та об’єднувати їх заради розвязання спільних проблем. На нашу думку, політична партія «Самопоміч» може розраховувати в перспективі на більшу підтримку зі збільшенням кількості середнього класу.

Політична партія ВО «Свобода» є яскравим прикладом дієвості партійного бренду. Це одна з небагатьох політичних партій, яка має свою патріотичну ідеологію та набирає на виборах своїх 10 %. Націоналізм,

присутній у лозунгах ВО «Свободи», є досить неоднозначним, часто – різким, проте максимально актуальним для мобілізації своїх виборців.

У цієї сили є чітка лінія, котра прослідковується в усіх заявах і зверненнях, проектах рішень та голосуваннях. Хоча 5 депутатів Луцької міської ради підтримували міського голову М. Романюка, проте коли виникають різні погляди в стратегічному чи тактичному питанні – доходить справа і до конфліктів. ВО «Свобода» – це партійний бренд із чіткою ідеологією й своєю групою патріотичних виборців.

За результатами виборів, 2015 р. у представницьких органах влади представлені нові політичні сили, а саме: «Наш край» у Волинській обласній раді та «Народний Контроль» у Луцькій міській раді.

«Наш край» у Волинській області очолив С. Кравчук. Колишній багаторічний заступник Луцького міського голови в останні роки дещо розійшовся у поглядах із М. Романюком і відійшов від справ. Проявилося це ще під час виборів, де він підтримував І. Палицю та керував його штабом. У списку партії зібрано чимало колишніх політиків, бізнесменів, чиновників, котрі залишилися за бортом через ті чи інші причини, основна з яких – заборона Партії регіонів. Завдяки відомим особам партія набрала 5 % голосів волинян [237].

«Народний контроль» основний акцент робив на очищення влади та боротьбу з корупцією. Лідерами в м. Луцьку є П. Данильчук і М. Шелеп. Перший відомий ще з часів співпраці з І. Гузем та своєю громадською діяльністю, другий – активіст обласної громадянської мережі «ОПОРА», котра відслідковує чесність і прозорість політичних процесів. У Луцькій міській раді «Народний контроль» представлений трьома депутатами й свою діяльність акцентує на боротьбі з корупцією. Ці політичні партії суттєво не впливають на політичні процеси у Волинській області. Головне завдання для них на цьому етапі – розбудова партійних структур.

Усі політичні партії, представлені у Волинській області, використовують різні методи політичної агітації, а саме: адміністративний ресурс найбільш ефективно використовує провладний Блок П. Порошенка, фінансовий ресурс – УКРОП, популізм – Радикальна партія Олега Ляшка, націоналізм – ВО «Свобода», харизматичність лідера – ВО Батьківщина, «нові обличчя» – Об'єднання «Самопоміч» і «Народний контроль», «старі обличчя» – «Наш край».

Політичні партії активно співпрацюють з фінансово-промисловими групами. У цій співпраці простежено таку тенденцію: ФПГ погоджується вкладати кошти в політичні партії лише під час виборів – перетворюючи тим самим їх у передвиборчі проекти. За відсутності сталої соціальної бази мінливість процесу політичної структуризації зумовлена й тим, що місцеві організації політичних партій у Волинській області переважно є не виразниками інтересів соціальних груп, а прагматичними проектами фінансово-промислових груп, зростання кількості яких корелює з початком чергової електоральної кампанії.

Український дослідник Ю. Шведа наводить маштаби комерціалізації політики. За даними дослідника, «на всю виборчу кампанію 2012 р. у багатомандатному окрузі офіційно витрачено понад 600 млн грн (офіційно задекларовані витрати за час виборчої кампанії). Вагому частку з них витратила п'ятірка партій, які подолали виборчий бар'єр (218 млн грн – Партія регіонів, 107 млн грн – ВО «Батьківщина», 72 млн грн – КПУ, 33,7 млн грн – Політична партія «УДАР» і 23,2 млн грн – ВО «Свобода») [366, с. 90].

Потрібно зазначити, що найбільшу можливість знайти кошти, необхідні для виборчої кампанії, а відтак і бути представленими у владі, мають парламентські партії, які перебувають при владі. Натомість політичні сили, які не володіють значними фінансовими ресурсами, фактично опиняються в ролі аутсайдерів виборчих перегонів. Цікаво, що такий стан речей властивий

для України за відсутності традиції державного фінансування партій та розвиненої системи членських внесків.

Для визначення впливу й довіри політичних партій зі сторони виборців пропонується використовувати проміжний індекс підтримки партій (далі – ПІПП). «Індекс» – цифровий показник, який у відсотках виражає послідовні зміни якого-небудь економічного явища, а «проміжний» – який виникає або перебуває між двома чи кількома явищами, періодами, перехідний; розміщений, розташований у проміжку між чим-небудь основним, головним або як додаток до нього [4].

ПІПП обчислюється на підставі визначення розміру підтримки, яку має кожна партія під час виборів до парламенту й пізніше – до місцевих рад і навпаки. Результати парламентських та місцевих виборів виступають маркером підтримки й довіри до політичних партій. Завдяки цьому індексу можна визначати рівень підтримки партій під час їхньої каденції, а також індекс дає змогу партіям корелювати свою діяльність.

ПІПП указує на ті партії, які мають відносну вагу та він використовується для розуміння рівня підтримки виборців на національному й локальному рівнях із використанням порівняльного підходу. Якщо політичні партії отримали рівний відсоток голосів виборців у зіставленні з попередніми виборами, або цей відсоток не є нищим ніж 3 % від попередніх результатів виборів, то така політична партія користується довірою виборців. Похибка в 3 % голосів, на думку автора, може бути зумовлена об’єктивними чинниками (політичні, соціальні, етнічні, конфесійні тощо), які впливають на результат і не залежить від політичної партії.

Для визначення проміжного індексу підтримки партій та розуміння локального політичного процесу враховано відсоток голосів виборців, які проголосували за парламентські політичні партії-переможці на позачергових виборах до Верховної Ради України у 2007 р. і результати виборів політичних партій-переможців на виборах до обласних рад у 2010 р.

Переможцем позачергових виборів до Верховної Ради України у 2007 р. виявилася Партія регіонів, яка здобула загалом по Україні 34,37 % голосів виборців. Другу позицію отримало Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» – 30,71 % (табл. 5.14).

За даними, Українського центру політичних досліджень, переможцем місцевих виборів у 2010 р. виявилася Партія регіонів, яка здобула загалом по Україні 39,39 % голосів виборців у багатомандатних округах. Другу позицію в багатомандатних отримало Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» – 16,34 % голосів [168].

Таблиця 5.14

Проміжний індекс підтримки партій

№ з/п	Політичні партії та виборчі блоки	% голосів на виборах до ВРУ у 2007 р.	% голосів на виборах до обласних рад у 2010 р.	Проміжний індекс підтримки партій (+/-%) (ПІПП)
1	Партія регіонів	34,37	39,39	+ 5,02
2	Блок Юлії Тимошенко (2007 р.) і ВО «Батьківщина» (2010 р.)	30,71	16,34	– 14,37

Джерело: [авторські розрахунки].

У міжвиборчий період із 2007 р. до 2010 р. бачимо, що Партія регіонів здобула 5,02 % голосів підтримки виборців, а ВО «Батьківщина» – 14,37 % голосів виборців. Цей індекс (ПІПП) показує динаміку електоральних симпатій та констатує рівень підтримки/не підтримки політичних партій у певний хронологічний період, що дає змогу парламентським партіям змінювати тактику й стратегію своєї політичної діяльності, ураховуючи об'єктивні умови (рівень підтримки виборців). Цей індекс показує, яка

кількість політичних партій має суттєвий вплив на політичні процеси та ступінь фрагментації партійної структури.

Специфіка партійно-політичної структуризації в різних областях країни загалом уписується в схему еволюції партійної системи України, запропонованої вітчизняними фахівцями: 1990–1995 рр. (етап становлення багатопартійності); 1996–1999 рр. (етап формування системи поляризованого плюралізму); 2000–2004 рр. (етап переходу до системи поміркованого плюралізму); 2005– лютий 2010 рр. (етап стабілізації системи поміркованого плюралізму); 2010–2015 рр. (збереження системи поміркованого плюралізму з появою нових молодих політичних партій, які формувалися з громадських активістів та представників бізнес-структур) Це свідчить про запит на нові політичні сили в суспільстві.

Основні положення розділу викладено здобувачем у таких публікаціях: [402; 404; 407; 410; 413; 416; 419].

Висновки до розділу 5

Діяльність парламентських політичних партій спрямована на формування та забезпечення процесів обміну інформацією між різними політичними й соціальними групами в суспільстві. У демократичних політичних режимах політичні партії повинні використовувати різні канали та способи взаємодії з виборцями, зокрема соціальні мережі. В авторитарних політичних режимах інформація, зазвичай, передається одноканально від політичної еліти до мас. Окрім традиційних засобів масової інформації та комунікації (інформаційні агенції), з'являються нові форми взаємообміну інформацією й відносин комунікації (соціальні мережі). Активне ведення сторінки в соціальних мережах дає змогу швидко розповсюдити інформацію серед широкої аудиторії, дізнаватися про вподобання виборців і швидко взаємодіяти з громадянами, відповідаючи на важливі питання.

Досліджено нові форми комунікації парламентських партій із виборцями в соціальних мережах у різних регіонах України. Охарактеритовано взаємодію партій із виборцями в соціальних мережах у Закарпатській, Черкаській, Одеській та Волинській областях. Аналіз регіональних *Facebook-сторінок* парламентських політичних партій здійснювався за вісьмома критеріями, а саме: наявність сторінки на Фейсбуці, період активності сторінки, кількість підписників сторінки, кількість дописів, контент, кількість поширень, згадки про національних та місцевих політиків, тематика дописів.

Доведено, що комунікація парламентських політичних партій і виборців через соціальні мережі потребує покращення. Станом на перше півріччя 2018 р. розглянуто регіональні особливості взаємодії партій і виборців, зокрема в Закарпатській області спостерігаємо різні підходи щодо роботи політичних партій із виборцями в соціальних мережах, їх якісне і кількісне наповнення. Активність місцевих партійних організацій у Закарпатті представлена по-різному, починаючи від «Народного фронту» із мінімумом інформації й до «Об'єднання «Самопоміч» із великою кількістю

дописів. При цьому значна частина роботи в соціальних мережах зводиться до того, щоб перепостити інформацію про лідера партії. На приклад, «Народний фронт» за перше півріччя 2018 р. опублікував усього 23 новини, із яких 10 – про місцевого лідера В. Лунченка і 5 – про загальнонаціонального лідера А. Яценюка. Поширень новин – усього 17, вподобань – 31.

Відзначимо, що всі парламентські партії на Черкащині мають свої сторінки у соціальній мережі *Facebook*. Однак кількість читачів усіх сторінок відносно низька. Найбільше їх має сторінка обласного осередку ВО «Батьківщина» – 933. Сторінка «Народного фронту» й БПП «Солідарність» не мають і двох сотень читачів.

В Одеській області за кількістю публікацій лідирує ВО «Батьківщина», у якої загальна кількість публікацій – 620, в Об'єднанні «Самопоміч» – 436, БПП «Солідарність» – 27, «Народний фронт» – 24, «Відродження» – лише чотири. Невелика кількість публікацій у БПП «Солідарність» може бути пояснена тим, що сторінка обласної організації створена наприкінці березня 2018 р., а до цього часу інформування виборців відбувалося на сторінці «Моя Одеса».

У Волинській області найбільше підписників зібрала сторінка партії ВО «Батьківщина» – 7799. Найменше – у політичної партії «Опозиційний блок» – 215. Сторінки інших партій мають таку кількість прихильників: «Радикальної партії Олега Ляшка» – 4151, Об'єднання «Самопоміч» – 1375, БПП «Солідарність» – 684, «Народний фронт» – 310. Це свідчить про запит на нові форми взаємодії між політичними партіями й громадянами. Зазначається, що комунікації між політичними партіями та виборцями сприяють електоральні цикли, які активізують обмін інформації між різними суб'єктами.

З'ясовано тематику дописів на сторінках парламентських партій. У результаті дослідження визначено Топ-5 тем. Зокрема, найчастіше в соціальних мережах партій можна побачити дописи, що стосуються

соціальної сфери, економіки й промисловості, теми війни та АТО, децентралізації, ОТГ і результатів виборів.

Досліджуючи специфіку комунікацій політичних партій із виборцями в соціальних мережах, потрібно покращити їх взаємодію, а саме: у дописах на сторінці *Facebook* звертатися більше до виборців, ніж робити репости з інших сторінок і сайтів; спонукати виборців до коментування дописів та залучення до дискусій; на регіональних сторінках поширювати більше інформації місцевого значення й, навпаки, скоротити контент національного рівня. Однак і виборці, зі свого боку мають активніше долучатися до таких ініціатив парламентських політичних партій і створювати запит на них.

Висвітлення значної кількості загальнонаціональних новин призводить до того, що публікації майже не обговорюються, адже проблемні питання регіону залишаються за завісою та не виносяться на загальний розгляд. Тому соціальні мережі не використовуються саме як засіб комунікації з виборцями, а слугують лише новинним порталом і переважно не інформують про діяльність парламентських партій на місцях.

Отже, процеси взаємодії українських парламентських політичних партій і виборців ще не вийшли на рівень багатостороннього інформаційного обміну між суб'єктами політики. Комунікація виборець–партія та партія–виборець повинен мати системний, зрозумілий і продуктивний характер. На сучасному етапі українські парламентські політичні партії використовують комунікацію з виборцями через соціальні мережі задля впливу на масову свідомість та формування громадської думки, особливо напередодні виборів.

З'ясовано, що індекс ефективної кількості партій *(ENP)* показує, яка кількість політичних партій має вплив на політичні процеси й ступінь фрагментації партійної системи. Кількість ефективних партій завжди нижча від кількості партій, які беруть участь у виборах. Водночас *ENP* не показує ключові особливості партійних систем у категорії взаємодії партій між собою. Завдяки індексу *ENP* можемо констатувати, що фрагментація партійної системи України на парламентських (2012 р.) і місцевих виборах

(2015 р.) зросла. Фрагментація партійної системи, дає можливість зрозуміти, наскільки політична влада є розсіяною чи сконцентрованою. З іншого боку, кількість політичних партій впливає на політичну конкуренцію та тактику під час парламентських і місцевих виборів, а також на формування більшості.

Констатовано, що на виборах до Волинської обласної ради 2006 р. у Волинській області найбільше голосів здобув Блок Юлії Тимошенко (41,34 %): характерно, що його підтримка в міських округах (37,73 %), розміщених в обласному центрі (м. Луцьк), була нижчою, від сільських округів області. Друге місце в міських округах м. Луцька здобула партія «Наша Україна» (19,05 %), а в сільських округах за межами обласного центру підтримка партії «Наша Україна» була меншою й становила 18,85 %. В округах за межами м. Луцька домінуюча партія (Блок Юлії Тимошенко) значно переважає всі інші, але набирає менше ніж 50 % голосів.

За результатами місцевих виборів 2010 р. перемогло ВО «Батьківщина», але втратило 8,84 % голосів (результат – 32,5 %). У м. Луцьку ВО «Батьківщина» перемогло, але втратило 16,53 % (результат – 21,2 %). У м. Луцьку друге місце в більшості округів посіло ВО «Свобода» (13,3 %). Підтримка ВО «Свобода» в сільських округах була меншою й становила 7,5 %. Друге місце на обласному рівні отримала «Партія регіонів» (25 %). Однак у «міських» округах (м. Луцьк) рівень її підтримки становив усього 7,5 %.

Підкреслено, що на виборах до Волинської обласної ради 2015 р. у Волинській області найбільше голосів здобув УКРОП (26,56 %): характерно, що його підтримка в міських округах (35,71 %), розміщених в обласному центрі (м. Луцьк), була вищою, від сільських округів області. Друге місце в міських округах м. Луцька здобув БПП «Солідарність» (19,05 %), а в сільських округах за межами обласного центру його підтримка була більшою і становила 20,31 %.

За результатами методики «Трикутник Нагаями» досліджено, що лише у 2006 р. результати виборів до Волинської обласної ради перебувають у

сегменті **E**, а це свідчить, що між двома лідерами обласних перегонів немає інтенсивної електоральної боротьби. Цей сектор – це проміжна зона між тенденціями формування одно-, дво- та багатопартійної системи. На виборах 2010 р. та 2015 р. результати двох лідерів обласних перегонів містяться в сегменті **G** і характеризуються станом партійної конкуренції як такої, при якій домінуюча партія не має абсолютної більшості. Ця область вважаться конкурентною й у ній відбувається інтенсивне змагання між суб'єктами виборчого процесу. В електоральному циклі 2010 –2015 рр. обґрунтовані претензії на представництво інтересів волинян здобули нові політичні партії УКРОП, Об'єднання «Самопоміч», «Народний контроль» і «Наш край», але їм потрібно ще працювати над розбудовою партійних осередків на місцях.

Досліджено політичну конкуренцію в Закарпатській області 2010 р., зазначено, що результати, отримані двома партіями-переможцями, а саме: «Єдиний центр» (41,7 %), і Блок Юлії Тимошенко (35,2 %), перебувають у сегментах **G** «Трикутника Нагаями», що свідчить про відсутність домінантної партії на більшості території. Однак уже у 2015 р. констатуємо, що результати, отримані двома партіями-переможцями, а саме: «Єдиним центром» (29,69 %), і БПП «Солідарність» (23,44 %), містяться в сегментах **D** і **E**, а це виборчі округи (території), у яких немає домінування двох найбільших політичних партій. Особливістю електоральної підтримки в Закарпатській області є Берегівський район, у якому склалася ситуація, коли перша партія (КМКС Партія угорців України) отримала найвищу підтримку в регіоні (47,1 % голосів), хоча не змогла забезпечити половини голосів виборців, що означало би повне домінування. Указана партія національних меншин має велику підтримку через територіальну близькість з Угорщиною та національний склад населення району. У цьому районі другою за електоральною підтримкою під час місцевих виборів 2015 р. стала політична сила «Єдиний центр».

Указаний район за рівнем виборчої підтримки першої партії (КМКС Партія угорців України) майже наблизився до категорії територій, у яких

політична сила отримує 50 % голосів (за методикою «Трикутник Нагаями»). Отже, спостерігається тенденція до формування домінуючої партії, але лише в одному районі Закарпатської області. І це не відображає загальної картини в Закарпатській області в цілому, оскільки на виборах до обласної ради у 2015 р. політична партія «Єдиний центр» набрала лише 29,69 % голосів виборців.

Досліджено політичну конкуренцію в Харківській області у 2006 р. зазначено, що результати отримані двома партіями-переможцями, а саме: Партією регіонів (38,85 %), Блоку Юлії Тимошенко (9,78 %), перебувають у сегментах **D** і **E**, а це виборчі округи (території), у яких немає домінування двох найбільших політичних партій в електоральному просторі й вони не створюють інтенсивну конкуренцію одна одній. З'ясовано, політичну конкуренцію в Харківській області 2015 р. і констатовано, що зміщення в ліву частину сегменту **G** «Трикутника Нагаями» свідчить про відсутність домінантної партії на більшості території. Зі свого боку, спостерігаємо невеликі розриви між політичними партіями, що зайняли перше й друге місця. Зазначимо, що політична партія «Наш край», яка набрала 9,17 % голосів виборців і також порушила монополію політичної партії «Опозиційний блок». Це свідчить про фрагментацію електорального простору та збільшення кількості конкурентних партій у Харківській області.

Здійснено аналіз результатів виборів до обласних рад у 2006–2015 рр., який свідчить про те, що відбувалася фрагментація партійних систем в областях. Констатуємо, що у 2015 р. (місцеві вибори) політична конкуренція партій міститься в сегменті **G** і характеризується станом партійної конкуренції як такої, при якій партія переможець не має абсолютної більшості. Ця область вважається конкурентною й у ній відбувається інтенсивне змагання між суб'єктами виборчого процесу.

Специфіка партійно-політичної структуризації в різних областях країни корелюється зі схемою схемою еволюції партійної системи України, запропонованої вітчизняними фахівцями: 1990–1995 рр. (етап становлення

багатопартійності); 1996–1999 рр. (етап формування системи поляризованого плюралізму); 2000–2004 рр. (етап переходу до системи поміркованого плюралізму); 2005– лютий 2010 рр. (етап стабілізації системи поміркованого плюралізму); 2010–2015 рр. (збереження системи поміркованого плюралізму з появою нових молодих політичних партій, які формувалися з громадських активістів та представників бізнес-структур) Це свідчить про запит на нові політичні сили в суспільстві.

Зазначимо, що найбільшу можливість знайти кошти, необхідні для виборчої кампанії, а відтак і бути представленими у владі, мають парламентські партії, які перебувають при владі. Натомість політичні сили, які не володіють значними фінансовими ресурсами, фактично опиняються в ролі аутсайдерів виборчих перегонів. Цікаво, що такий стан речей простежуємо в Україні за відсутності традиції державного фінансування партій і розвиненої системи членських внесків.

Основні положення розділу викладено здобувачем у таких публікаціях: [407;413; 415; 423; 428; 429].

ВИСНОВКИ

Дисертаційна робота є цілісним дослідженням, у процесі якого здобувачем самостійно узагальнено, систематизовано та уточнено знання про політичну конкуренцію, на основі котрого отримано нові науково обґрунтовані результати, що спонукають по-новому поглянути на проблему використання технологій у діяльності парламентських політичних партій задля подолання виборчого бар'єру. Комплексне дослідження політичної конкуренції парламентських партій, ураховуючи світовий і вітчизняний досвід, дало підставу зробити такі висновки.

1. На основі проведеного огляду літератури та джерел з'ясовано, що в зарубіжній політичній науці дослідження функціонування політичних партій має сталу традицію. Однак наукова розробка проблеми політичної конкуренції парламентських партій ще не стала передметом політичної науки й досі залишається нерозв'язаною. У вітчизняній політичній науці спостерігаємо два провідні напрями дослідження політичних партій як інститутів представницької демократії. Перша група українських учених здійснює наукові пошуки щодо проблем розвитку та функціонування політичних партій у загальнонаціональному контексті через їх участь у виборчих процесах, аналіз виборчих систем, чинників, що впливають на електоральну поведінку (етнічних, соціальних, релігійних й ін.) тощо.

Інша група науковців розкриває окреслену проблематику за допомогою регіональних досліджень. Особливу увагу вчених зосереджено на функціонуванні парламентських політичних партій як суб'єктів політичного процесу в регіонах, однак бракує робіт прикладного характеру, зокрема стосовно аналізу політичної конкуренції парламентських політичних партій.

Установлено, що політичну конкуренцію парламентських партій можна вивчати через політичний дискурс, який спроможний виступати дієвим ресурсом (провладних чи опозиційних партій), конструюючи та змальовуючи певні обриси політичної реальності, і виконувати легітимацію тих чи інших

суб'єктів політики. У політичному дискурсі конструюється певна умовна реальність, що претендує стати політичною практикою. Іншими словами, через дискусію між політичними партіями щодо дихотомії «демократія–авторитаризм» у політичному й електоральному процесах можуть створюватися нові правила гри.

2. Суб'єктність політичних партій зумовлена тим, що вони беруть участь у завоюванні, використанні й утриманні політичної влади. Саме завдяки участі в політичних партіях громадяни та різні соціальні групи можуть брати участь у політичному, виборчому процесах й отримують владні повноваження. Ураховуючи амбівалентну сутність політичних партій, зазначимо, що, з одного боку, вони є складовими частинами громадянського суспільства, оскільки громадяни об'єднуються в інституції для захисту своїх інтересів, з іншого – впливають на політичну владу. Коли політичні партії отримують владні повноваження, то стають частиною політичної влади й уже з цих позицій взаємодіють з інституціями громадянського суспільства. Рівень та сутність такої взаємодії залежать від типу й особливостей політичного режиму.

З'ясовано, що конкурентною партійною системою вважається така, за якої більше, аніж одна партія, отримує реальні шанси виграти вибори або належати до переможної коаліції. За цієї системи в електоральному процесі бере участь декілька суб'єктів політики (політичних партій або блоків), котрі мають можливість подолати виборчий прохідний бар'єр і бути представленими в парламенті й таким чином отримати статус парламентської політичної партії.

Політична конкуренція між політичними партіями може чинити як позитивний, такі негативний вплив на розвиток суспільства. До позитивних складників відносимо демократизацію та регулювання політичного процесу на конкурентних засадах, формування активістської політичної культури в громадян, політичну соціалізацію особи, протидію соціальній апатії, абсентеїзму й політичному радикалізму. До негативних компонентів належить загроза розвитку демократії та її цінностям, оскільки під час

виборчих процесів політичні партії використовують маніпуляційні технології й можуть стати засобом досягнення тіньових, злочинних, антигуманних цілей.

Визначено можливі потенційні внутрішні переваги (сильні сторони) і недоліки (слабкі сторони) політичних партій. До сильних відносимо існування харизматичного лідера, досвід попередніх виборчих кампаній, статус парламентської партії та наявність фракції в парламенті, чіткої передвиборної програми, ресурсів (адміністративних, матеріальних, інформаційних, демографічних тощо), професійний кадровий потенціал, високий рівень мотивації членів партії, розгалужену й дієву мережу місцевих партійних осередків; існування наступальної стратегії чи іншої обґрунтованої стратегії тощо. Серед слабких сторін – відсутність харизматичного лідера, впливового лобі в парламенті, досвіду попередніх виборчих кампаній, професійного управління, менеджменту, розгалуженої мережі місцевих партійних осередків, наступальної чи іншої обґрунтованої стратегії, статус не парламентської партії, обмеженість ресурсів (адміністративних, матеріальних, інформаційних, демографічних тощо) тощо.

3. Визначено, що вирішальне значення для належного розуміння основних міжнародних принципів політичної конкуренції політичних партій має те, що вони не повинні розглядатися як засіб установлення надмірних обмежень для політичних партій із дотриманням прав громадян обіймати політичні посади особисто або як представники парламентських політичних партій чи організацій.

У світовій практиці правового регулювання увагу акцентовано на двох аспектах, а саме на правах та обов’язках політичних партій. У першому громадянам гарантовано право на об’єднання в політичні партії. У міжнародній практиці важливі принципи недискримінації й політичного плюралізму. Вони є істотними для рівної політичної конкуренції політичних партій. Нормативно-правові акти щодо політичних партій повинні бути націлені на сприяння плюралістичному політичному середовищу в країні.

Право громадян мати різні погляди внаслідок висловлення різних політичних позицій політичних партій є засадничим елементом демократичного політичного режиму.

Другий аспект міжнародного законодавства регламентує процеси реєстрації й підзвітності політичних партій. Вони повинні звітувати про свою діяльність виборцям. У нормативних актах обов'язково має передбачатися, що політичні партії в демократичних системах повинні відмовитися від використання насильства як політичного інструменту й не користуватися мовою «ненависті та ворожнечі» чи утримувати власні воєнізовані формування. У багатьох державах реєстрація політичних партій надає партіям низку переваг. Зокрема, реєстрація може бути необхідною для отримання державного фінансування, надання ефірного часу або доступу до балотування під час виборів. Важливо зазначити, що заборона чи розпуск політичних партій – це найбільш суворе з доступних обмежень політичних партій і застосовується воно лише тоді, коли всі інші обмежувальні заходи визнано недостатніми.

До головних характеристик політичних партій належать наявність спільної мети, певної документально оформленої програми, відповідної структури, за допомогою якої реалізуються поставлені цілі. Вони звільняють особистість від необхідності самостійно розв'язувати свої проблеми. Політичні партії відрізняються одна від одної організаційними структурами, менеджментом, джерелами фінансування та відносинами з органами влади (провладні й опозиційні) тощо. Парламентські політичні партії характеризуються різноманітними напрямами діяльності, за допомогою яких вони надають величезний комплекс послуг як своїм членам, так і суспільству загалом. У нас і досі не вироблено системи державницьких консолідуючих цінностей, які б поділялися більшістю впливових політичних партій. Наслідок цього – криза суспільної довіри, котра виявляється в тому, що громадяни не довіряють політичним партіям, які в умовах парламентських виборів маніпулюють конфесійними, етнічними, територіальними ознаками й

цінностями і використовують їх для роз'єднання жителів різних регіонів для набуття політичного капіталу.

4. Потрібно відзначити, що законодавство України щодо функціонування політичних партій певною мірою відповідає міжнародним демократичним європейським стандартам, котрі стосуються прав та свобод громадян, однак потребує подальшої лібералізації й послаблення контролю з боку держави. Зі свого боку, законодавство має дотримуватися принципів захисту національних інтересів і запобігати розвитку сепаратизму. Акцентовано увагу на тому, що політичні партії можуть отримати фінансування з різних джерел (членські внески, приватні пожертви, публічне (державне) фінансування).

Зауважимо, що найбільшу можливість знайти кошти, потрібні для виборчої кампанії, а відтак і бути представленими в уряді, мають парламентські партії. Натомість політичні сили, які не володіють значними фінансовими ресурсами, фактично опиняються в ролі аутсайдерів виборчих перегонів. Цікаво, що такий стан речей властивий Україні за відсутності традиції державного фінансування партій і розвиненої системи членських внесків.

Державне фінансування не повинно заперечувати потребу в членських внесках чи приватному фінансуванні. Важливо, щоб державні субсидії не були їх єдиним джерелом доходу. Констатовано, що політична суб'єктність парламентських партій зростає за варіативності джерел доходу.

5. З'ясовано, що громадські (а особливо волонтерські) організації залишаються лідерами довіри в суспільстві серед різних соціальних і державних інституцій. У громадян існує повна або переважна довіра до волонтерських організацій та громадських організацій в Україні. Водночас довіра до політичних партій становить близько 10 %. Обґрунтовано те, що політичні партії, які змагаються за здобуття чи утримання влади, мають використати ресурс довіри до громадських організацій. Для цього їм потрібно

співпрацювати з такими інституціями та залучати їхніх лідерів до орбіти своїх політичних інтересів.

Помаранчева революція та Революція гідності стимулювали суб'єктність громадських організацій і сприяли розвитку їхньої політичної складової частини. Під час соціально-політичних зрушень 2004-го та 2014 рр. відбулися суттєві зміни у відносинах між політичними партіями й громадськими організаціями за допомогою посилення ролі останніх та усвідомлення всіма суб'єктами політичного процесу необхідності врахування інтересів організованих груп суспільства.

Виокремлено особливості й напрями роботи громадських організацій, які працюють у політичній площині, а саме: здійснення низки моніторингів, таких як моніторинг програм політичних партій, виборчих списків та моніторинг роботи виборчих комісій; контроль за законністю проведення й прозорістю виборчих кампаній; перевірка списків виборців; навчання членів виборчих комісій і реалізація просвітницьких заходів для виборців, котрі голосують уперше; паралельний підрахунок голосів тощо (Комітет виборців України, «ОПОРА», «Чесно» та інші).

Потрібно звернути увагу на той факт, що після Помаранчевої революції й Революції гідності на виборах 2004–2015 рр. уперше громадські організації змогли залучити значні ресурси з місцевих джерел для проведення акцій не лише соціального, але й політичного характеру. Це відбулося завдяки ефективній діяльності громадських організацій у зазначений період і зростанню їхнього авторитету в суспільстві. Особливо вдало цю суспільно-політичну трансформацію для себе з користю використали парламентські опозиційні партії, які, заручившись громадською ініціативою, змогли знайти нові форми політичної боротьби за владу. Це до певної міри відображало процеси демократизації українського суспільства та спроби налагодження конструктивного діалогу між парламентськими політичними партіями й громадськими організаціями.

Важливу роль у Революції гідності відіграли опозиційні парламентські партії, які, відповідно до своїх політичних симпатій, від самого початку активно включилися в протестні акції, хоча спершу громадянське суспільство через своїх представників настоювало на «позапартійності» акцій. Усе ж таки після побиття студентів на майдані Незалежності парламентські опозиційні партії (Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина», Політична партія «УДАР» В. Кличка й Всеукраїнське об'єднання «Свобода») перебрали на себе головну кординаційну функцію в організації протестного руху.

6. Специфіка взаємодії парламентських політичних партій має низку особливостей: між ними на різних рівнях (національному, місцевому, локальному тощо) триває гостра боротьба за ресурси (економічні, інформаційні) і конкуренція стає особливо жорсткою у виборчий період. Сильними складниками, що впливають на інституційний розвиток політичних партій, є розуміння й розв'язання проблем громадян; намагання відстоювати інтереси населення з конкретних питань, які держава через різні причини не вирішує; добровільність членства в політичних партіях, що виключає примус.

Охарактеризовано індекс ефективної кількості партій *(ENP),* що показує, яка кількість політичних партій має вплив на політичні процеси та ступінь фрагментації партійної системи. Кількість ефективних партій завжди нижча від чисельності тих, які беруть участь у виборах. Водночас *ENP* не розкриває ключових особливостей партійних систем у категорії взаємодії партій між собою. Констатуємо, що у 2006 р. під час компаративного аналізу індексу *ENP* на національному (парламентські вибори) та регіональному (наприклад вибори до Волинської обласної ради) рівнях становив 3,4 і 3,08 відповідно. Це засвідчує наявність взаємозв'язоку між загальнонаціональними й місцевими процесами та ступінь фрагментації партійної системи. Однак завдяки індексу *ENP* можемо констатувати, що фрагментація партійної системи України на парламентських (2012 р. – 4,3) і місцевих виборах (2015 р. – 7,63) зросла.

7. Систематизовано тематику дописів на сторінках соціальних мереж парламентських партій. У результаті дослідження визначено Топ-5 тем. Так,

найчастіше в соціальних мережах парламентських партій можна натрапити на дописи, що стосуються соціальної сфери, економіки та промисловості, теми війни й АТО, децентралізації та ОТГ і результатів виборів, а також критики влади.

Досліджуючи специфіку комунікацій парламентських політичних партій із виборцями в соціальних мережах, варто покращити їх взаємодію, зокрема в дописах на сторінці Facebook більше звертатися до виборців, ніж робити репости з інших сторінок та сайтів; спонукати громадян до коментування дописів й участі в дискусіях; на регіональних сторінках поширювати більше інформації місцевого значення та, навпаки, скоротити контент національного рівня. Однак і виборці, зі свого боку, повинні активніше долучатися до таких ініціатив парламентських політичних партій і створювати запит на них.

Висвітлення значної кількості загальнонаціональних новин призводить до того, що публікації майже не обговорюються, адже проблемні питання регіону залишаються за завісою та не виносяться на загальний розгляд. Тому соціальні мережі не використовуються саме як засіб комунікації з виборцями, а слугують лише новинним порталом і здебільшого не інформують про діяльність парламентських партій на місцях.

Отже, процеси взаємодії українських парламентських політичних партій та виборців ще не вийшли на рівень багатосторонньої комунікації між суб'єктами політики. Комунікація виборець–партія й партія–виборець повинна мати системний, зрозумілий та продуктивний характер. На сучасному етапі українські парламентські політичні партії використовують комунікацію з виборцями через соціальні мережі задля впливу на масову свідомість і формування громадської думки, що зростає в передвиборчий період, тим самим збільшуючи потенціал конкурентоспроможності.

8. В інституційному розвитку політичних партій 2010–2014 рр. простежено трансформацію партійної системи з поміркованого плюралізму до аворитарної системи з партією-гегемоном (Партією регіонів). Однак такий розвиток подій зупинила Революція гідності, перемога якої привела до

революційної зміни політичної еліти та правлячих політичних партій. Унаслідок цього в партійній системі послаблюється поляризація між парламентськими й не парламентськими політичними партіями.

Досліджуючи політичні процеси під час Революції гідності, акцентуємо увагу на тому, що парламентські політичні партії володіють більшою суб'єктністю, а відтак більшими можливостями та ресурсами. Однак активна державотворча й громадянська позиція не парламентських партій дала їм змогу здобути прихильність виборців і подолати прохідний бар'єр на виборах до Верховної Ради України 2014 р. До українського парламенту потрапило чотири нові політичні партії, які були в опозиції до режиму В. Януковича («Народний фронт», Блок Петра Порошенка, Об'єднання «Самопоміч», Радикальна партія Олега Ляшка). Зі свого боку, «Партія регіонів» здійснила ребрендинг і трансформувалася в «Опозиційний блок» та також упевнено подолала 5 % бар'єр. Це свідчить про потребу нових політичних сил в українському суспільстві.

9. Досліджено процеси партійної конкуренції в контексті еволюції партійної системи України. Виокремлено чотири етапи її трансформації, під час кожного з яких відбувалися суттєві зміни: 1990–1998 рр. (етап становлення багатопартійності); 1998–2010 рр. (етап формування системи поміркованого плюралізму); березень 2010 р. – 2015 р. (етап посилення поляризації партійної системи). Окрім того, цей період характеризується політичною конкуренцією між партіями за соціокультурними, соціально-економічними та територіальними ознаками. Із 2015 р. і до сьогодні в партійній системі збережено сталу тенденцію поміркованого плюралізму з появою нових молодих політичних партій, котрі сформувалися з громадських активістів і представників бізнес-структур.

Авторська методика визначення рівня підтримки політичних партій через проміжний індекс підтримки партій (ПІПП) допомагає простежити динаміку електоральних симпатій та рівень підтримки політичних партій у певний період, що дає змогу парламентським партіям змінювати тактику й

стратегію своєї політичної діяльності, ураховуючи об’єктивні умови (рівень підтримки виборців). Цей індекс показує, яка кількість політичних партій має суттєвий вплив на політичні процеси та ступінь фрагментації партійних структур. ПІПП обчислюється на підставі визначення розміру підтримки, яку має кожна партія під час виборів до парламенту й пізніше – до місцевих рад і навпаки. Результати парламентських та місцевих виборів виступають маркером підтримки й довіри до політичних партій. Завдяки цьому індексу можна визначати рівень підтримки партій під час їхньої каденції, а також корелювати діяльність партій.

Методика «Трикутник Нагаями» довела свою ефективність під час аналізу регіональних особливостей політичної конкуренції й може застосовуватися щодо різних видів виборів, зокрема парламентських та місцевих. Для порівняння проаналізовано політичну конкуренцію політичних партій у західних і східних областях. Методика дала змогу порівняти рівень підтримки в «міських» та «сільських» виборчих округах парламентських політичних партій, а також визначити інтенсивність конкурентної боротьби.

Методикою з’ясовано, що в Україні майже за десятиліття з 2006 по 2015 р. інтенсивність політичної конкуренції між політичними партіями зросла. Результати виборів у зазначений період свідчать про те, що відбулися помітні зміни щодо електоральних уподобань виборців. 2015 р. на місцевих виборах до представницьких органів влади спостерігаємо відсутність домінування однієї партії, яка перемагає в більшості областях, та констатуємо невеликі розриви між політичними партіями, котрі зайняли перші й другі місця. Це свідчить про фрагментацію електорального простору та збільшення кількості конкурентних партій в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Аакер Д. Создание сильных брендов. Москва: «Издат.дом Гребенникова», 2003. 440 с.

2. Авксентьєв А. Регіональні особливості динаміки партійної системи та електорального балансу в Харківській області. URL: https://bit.ly/2uJaRUM (дата звернення 13.02.2019).

3. Агафонова Г. Роль політ. партій центристського спрямування у створенні демократичної партійної системи в України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. Луганськ, 2010. 21 с.

4. Академічний тлумачний словник української мови. URL.: http:// sum.in.ua/s/konkurencija (дата звернення: 12.10.2018).

5. Акімов Д. До питання технологізації політичної діяльності в сучасній Україні. *Політичний менеджмент.* 2007. № 6. С. 37–46.

6. Алескеров Ф., Платонов В. Систем пропорционального представительства и индексы представительности парламента. Москва: ГУ ВШЭ, 2003. 44 с.

7. Алмонд Г. Гражданская культура и стабильность демократии. *Полис.* 1992. № 4. С. 122–135.

8. Аналіз демографічної структури місцевих рад – 2015 ІАЦ «RATING Pro». URL: http://ratingpro.org/research/analiz_demografichnoi_struktury_misc/ evyh_rad2015.html (дата звернення: 10.08.2016).

9. Андерсен Б. Бизнес-процессы. Инструменты совершенствования. Москва: РИА «Стандарты и качество», 2003. 272 с.

10. Андреев С. Основы некоммерческого маркетинга. Москва: Прогресс–Традиция, 2000. 256 с.

11. Андрощук І. Еволюційні умови та особливості формування партій та партійної системи в Чехії. *Панорама політологічних студій. Науковий вісник*

Рівненського державного гуманітарного університету. Рівне, 2016. № 14. С. 196–201.

12. Андрощук І. Ультраправі політичні партії, їхнє походження, ідеологічне позиціонування та місце в партійній системі Чехії (1990–2015 рр.). Політикус. Одеса, 2016. Вип. 1. С. 7–12.

13. Анохин М. Политические технологии. *Вестник Российского университета дружбы народов: Серия: Политология.* 2000. № 2. С. 101–104.

14. Антемюк В. Імідж політичної партії як відображення політичної свідомості сучасного українського суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: 23.00.03 «Політична культура та ідеологія» / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2012. 18 с.

15. Антемюк В. Особливості структуралізації іміджу політичної партії. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2009. № 1. С.110–114.

16. Ануфриев Л. Партийная система Украины: особенности развития України. *Вісник Одеського національного університету.* 2008. Т. 13. Вип. 5. С. 569–577.

17. Арабаджиєв Д. Громадський моніторинг за виборчим процесом в Україні: монографія. Запоріжжя: Просвіта, 2014. 313 с.

18. Арабаджиєв Д. Етапи здійснення громадського моніторингу (на прикладі місцевих виборів в Україні в 2010 році). *Сучасна українська політика.* Київ: Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2013. Вип. 29. 348 с.

19. Аренков И. Бенчмаркинг и маркетинговые решения. Санкт-Петербург, 2005. 56 с.

20. Асоціація шкіл політичних досліджень при Раді Європи. URL: http://studrespublika.com/vidpovidalnist-lyudyny/?fbclid=IwAR1CWX0tTJtLRl5/d8_mhe2C1UlVYehunSSxWA05_sWah-KGZlzBVKY1z6P4 (дата звернення: 3.06.2019).

21. Бабкіна О. Деякі теоретико-методологічні проблеми сучасного етапу політичної трансформації. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса*. Київ, 2014. № 3. С. 36–50.

22. Багінський А. Політична символіка в процесі демократизації суспільства. *Політологічний вісник.* 2009. № 43. С. 266–276.

23. Багінський А. Політична символіка демократичної консолідації. *Гілея*. Київ, 2009. Вип. 27. С. 376–382.

24. Багмет М. Політичні меседжі в передвиборчій боротьбі в Україні. *Політичний менеджмент.* 2009. № 6. С. 72–84.

25. Базів В. Інструмент влади. Порівняльний аналіз походження і функціонування політичних партій у тоталітарних і демократичних політичних системах. Львів: Світ, 1999. 64 с.

26. Балабан Р. Політичний клас: виклики та ризики. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України.* Київ, 2010. Вип. 1. С. 110–120.

27. Барбер Б. Сильна демократія: політика учасницького типу. *Демократія:* антологія/упоряд. О. Проценко. Київ: Смолоскип, 2005. С. 254−262.

28. Батра Р. Рекламный менеджмент. Москва: Вильямс, 2000. 784 с.

29. Бахтиєв Р. Символічне насильство та демократія. *Політичне життя.* 2016. № 3. С. 91–95.

30. Бебик А. Базові засади політології: історія, теорія, методика, практика. Київ: МАУП, 2000. С. 200–201.

31. Бебик В. Електоральний політичний маркетинг: теорія і міжнародна практика. *Освіта регіону. Політологія, психологія, комунікації.* 2011. № 4. С. 325–331.

32. Бебик В. Політологія для політиків і громадянина: монографія. Київ: МАУП, 2004. 334 с.

33. Беккер Г. Человеческое поведение: экономический подход. Москва: ГУ ВШЭ, 2003. 672 с.

34. Белламі Р. Ліберальні права, соціалістичні цілі та обов’язки громадянина. *Лібералізм:* антологія. 2-ге вид./упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ: ВД «Простір»; «Смолоскип», 2009. С. 983–1000.

35. Белявцев М. Маркетинг. Донецк: Донец. нац. ун-т., 2003. 336 с.

36. Березовець Т. Війни в політиці. URL: http://www.polittech.org/index.php?option=com_content&task=view&id=455&Itemid=36 (дата звернення: 18.04.1918).

37. Биков И. Сетевая политическая коммуникация: теория, практика и методы исследования: монография. Санкт-Петербург, 2013. 200 с.

38. Бій із Голіафом: реформа партійних фінансів в Україні. URL: Режим доступу: https://dif.org.ua/article/biy-iz-goliafom-reforma-partiynikh-finansiv-v-ukraini (дата звернення: 13.08.2018).

39. Білецький М. Політичні партії України у взаємодії зі структурами влади. Становлення владних структур в Україні 1991–1996. Київ: ЗАТ «Українська прес група», 1997. 178 с.

40. Білоус А. Політичні об'єднання України. Київ, 1993. 185 с.

41. Білоус А., Гарань О. Становлення багатопартійності. *Політична думка*. 1993. №1. С. 22–25.

42. Бобраков-Тимошкин А. Проект «Чехословакия». Конфликт идеологий в Первой Чехословацкой республике (1918–38). Москва: Новое лит. обозрение, 2008. 224 с.

43. Богашева Н. Дослідження деяких аспектів еволюції виборчого законодавства України (1989–2006 роки)/Ін-т вибор. права. Київ: Фоліант, 2006. 146 с.

44. Бойко О. Феномен Української партійної системи: аналіз основних етапів формування, становлення та перспектив розвитку. *Історико-політичні проблеми сучасного світу:* зб. наук. ст. Чернівці: Рута, 2005. Т. 10–11. С. 194–207.

45. Бориславський Л. Парламентські вибори – 2006: недоліки і проблеми. *Вісник Центральної виборчої комісії*. Київ, 2006. №2 (4) С. 81–85.

46. Борисов М. Електоральна і партійна конкуренція в Росії та в Україні: результати трансформації правил гри. URL:

http://www.ipiend.gov.ua/uploads/pm/pm_55_56/borysov_elektoralna.pdf (дата звернення: 14.02.2019).

47. Бортніков В. Помаранчева революція на Волині: Історія. Факти. Документи: монографія. Луцьк: Волин. обл. друк., 2005. 224 с.

48. Бортнікова А. Еволюція партійно-політичного представництва в Луцькій міській раді. *Регіональні студії*: наук. журн. ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Ужгород, 2018. № 12. С. 47–51.

49. Бурдье П. Социология политики: пер. з фр./сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко. Москва: Socio-Logos, 1993. 336 с.

50. Бусленко В. Роль і місце політичної опозиції в контексті демократизації українського суспільства. *Розвиток демократії та демократична освіта в Україні: доп. IV міжнар. наук. конф.* Ялта, 2006. С. 91–96.

51. Бучин М. Демократичні вибори в Україні: принципи, механізми та технології реалізації: монографія. Львів: Вид-во Львів. політехніка. 2016. 452 с.

52. Бучин М. Еволюція демократичних принципів виборів та особливості їхньої реалізації в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра політ. наук. спец.: 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». Львів, 2016. 40 с.

53. В окрузі № 23 на Волині перемогла кандидат від «УКРОПу» депутат облради Ірина Костанкевич. URL: http://ua.interfax.com.ua/news/political/ /358466.html (дата звернення: 15.04.2017).

54. В Україні підрахували кількість політичних партій. URL: https://newwest.media/article/2018/2/6/v-ukrayini-pidrahuvali-kilkist-politichnih-partiy?oprd=1(дата звернення: 15.03.2018).

55. Василькова В. Порядок и хаос в развитии социальных систем: Синергетика и теория социальной самоорганизации. СПб., 1999. 459 с.

56. Вдовичин І. Консервативний варіант модернізації (політичні ідеї В. Липинського і сучасність). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ієні І. Ф. Кураса.* 2012. № 21. С.10–16.

57. Вдовичин І. Свобода і охлократія (відповіді В. Липинського на виклики сучасної цивілізаційної кризи). *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Міжнародні відносини.* 2012. № 21. С. 10 – 16.

58. Вебер М. Политика как призвание и профессия. *Вебер М. Избранные произведения:* пер. з ним./сост., общ. ред. и послесл. Ю. Давыдова; предисл. П. Гайденко. Москва: Прогресс, 1990. С. 644–706.

59. Верба С. Представницька демократія і демократичні громадяни: філософське та емпіричне розуміння. *Демократія:* антологія/упоряд. О. Проценко. Київ: Смолоскип, 2005. С. 943−982.

60. Верховна Рада України URL: https://wikipedia.org/wiki/%D0%92/%D0%B5%D1%80%D1%85% (дата звернення: 10.08.2017).

61. Вибори в Європейському Союзі. Лабораторія законодавчих ініціатив. Київ: ФАДА, ЛТД, 2006. 156 с.

62. Вибори в Іспанії: Народна партія перемогла, але без більшості. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/06/160627_spain_elections_sa (дата звернення: 10.08.2018).

63. Вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів 31 жовтня 2010 року: інформ. вид. Київ: Фенікс, 2011. 844 с.

64. Вибори до Волинської обласної ради 2006. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Вибори_до_Волинської_обласної_ради_2006 (дата звернення: 15.04.2019).

65. Вибори до Закарпатської обласної ради 2006. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Вибори_до_Закарпатської _обласної_ради_2006 (дата звернення: 15.04.2019).

66. Вибори до Харківської обласної ради 2006. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Вибори_до_Харківської_обласної_ради_2006 (дата звернення: 15.04.2019).

67. Вибори під мікроскопом. Порадник для членів ДВК та спостерігачів. Львів: ЛМГО «Інститут політичних технологій», 2003. 104 с.

68. Войтков В. «Третий сектор» загнан в пятый угол. *Власть и политика.* 2003. № 32–33. С. 12–13.

69. Волинська обласна рада. Місцеві вибори 2010. URL: https: http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2010/wp001 (дата звернення: 15.04.2019).

70. Волинський А. Стадії політичного процесу. Політико-правові основи класифікації. *Політичний менеджмент*. Київ, 2004. № 1. С. 41–51.

71. Гадзюк В. Вибори до Верховної Ради України-2014: моніторинг. *Інтернет-видання «Моя Вінниця». Масова комунікація: історія, сьогодення, перспективи.* 2015. № 7–8 (6). С. 53–57.

72. Гантер Р., Даймонд Л. Виды политических партий. Москва: ИНИОН РАН, 2006. С. 54–61.

73. Гарань В. Убити дракона. З історії Руху та нових партій України. Київ: Либідь, 1993. 356 с.

74. Гелей С. Політологія. Київ: Знання, 2007. 309 с.

75. Гендерний моніторинг місцевих виборів 2015 р. ВГО «Жіночий Консорціум України». URL: http://wcu-network.org.ua/ua/possessing-equal-rights/publications/Gendernii_montoring_mscevix_viborv_2015_roku_/ Analtichnii_zvt.(дата звернення: 10.09.2016).

76. Гендерний моніторинг парламентських виборів 2012 р. ВГО «Жіночий Консорціум України», Жіноча демократична мережа та ін. URL: https://issuu.com/wcuwcu/docs/publication_fin. (дата звернення: 10.08.2015).

77. Гендерний моніторинг парламентських виборів 2014 р. ВГО «Жіночий Консорціум України», мережа ГО та ін. URL: (дата звернення: 10.09.2016).

78. Гендерний склад та освіта депутатів міських рад. URL: https://www.oporaua.org/2-uncategorised/1163-jaku-osvitu-majutdeputaty-miskyh-rad. (дата звернення: 11.09.2016).

79. Гладій В. Місцеве самоврядування як ресурс політики євроінтеграції: досвід Вишеградської групи та перспективи для України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук спец.: 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». Львів, 2016. 20 с.

80. Глод О. Антиімміграційні партії як різновид крайніх правих. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія.* 2009. Вип. 12. С. 84–87.

81. Гнаповський О. Проблеми діяльності політичної опозиції в Україні: шляхи оптимізації. URL: http://naub.oa.edu.ua/2012/problemy-diyalnosti-politychnoji-opozytsiji-v-ukrajini-shlyahy-optymizatsiji-2/ (дата звернення: 10.03.2019).

82. Гоґвуд Б., Ґан Л. Аналіз політики для реального світу/пер. з англ. А. Олійник/наук. ред.; пер. В. Тертичка. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 396 с.

83. Голосов Г. Форматы партийных систем в новых демократиях. Институциональные факторы неустойчивости и фрагментации. *Полис.* 1998. № 1. С.106–129.

84. Гончар В. Перспективи корпоратизму в постіндустріальній цивілізації. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія*. Київ, 2007. № 87–88. С. 62–66.

85. Гонюкова Л. Політичні партії як інститут державної політики та управління: теоретико-методологічний аналіз: монографія. Київ: НАДУ, 2009. 392 с.

86. Горбатенко В. Еволюція политических партий от кадровых и массовых до картельных и новейших. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова.* 2016. Вип. 20. С. 49–55.

87. Горбатенко В. Політичні ризики: від теорії до практики. *Суспільно-політичні процеси.* 2016. Вип. 2. С. 55–69.

88. Горбатенко В. У пошуках майбутнього: до проблеми еволюції футурології як науки. *Наукові праці МАУП. Політичні науки.* 2017. Вип. 1. С. 35–48.

89. Горбатенко В. Аналітично-прогностичні знання та їх роль у суспільно-політичному розвитку. *Суспільно-політичні процеси.* 2017. Вип. 2–3. С. 13–39.

90. Горбатенко В. Громадянськість як умова самозбереження українського суспільства. *Studia politologica Ucraino-Polona.* 2015. Вип. 52. С. 95–101.

91. Горбатюк М. Основні теоретико-методологічні підходи до вивчення влади на місцевому рівні. *Наукові записки Інституту політичних та етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України.* 2016. Вип. 1. С. 23–54.

92. Горбулін В., Качинський А. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки: монографія. Київ: НСІД, 2010. 228 с.

93. Гош М. Крайні праві в Україні. URL: http://library.fes.de/pdffiles/bueros/ukraine/09549.pdf (дата звернення: 10.07.2017).

94. Грабовська С. Стан громадянського суспільства в Україні: міжрегіональний зріз та Львівщина. Львів: ЦПД, 2007. 96 с.

95. Гримська М. Демократія та питання внутрішньої політики у програмах крайніх правих політичних партій в країнах Європи. *Держава і право. Серія: Політичні науки*. Київ: Юрид. думка, 2015. Вип. 70. С. 224–235.

96. Гримська М. До питання про причини зростання електоральної підтримки крайніх правих політичних партій в державах ЄС. *Освіта регіону.* Київ: Ун-т «Україна», 2016. № 2 (43). С. 14–19.

97. Гримська М. Міграційна криза в ЄС 2014–16 рр. в контексті радикалізації електоральних преференцій. *Грані*. Дніпропетровськ, 2016. № 6 (134). С. 26–33.

98. Гримська М. Нові політичні партії правого спрямування в Європі: до питання термінології. *Гілея: науковий вісник.* 2015. Вип. 95. С. 419–423.

99. Гримська М. Основні етапи історії крайніх правих політичних партій у післявоєнній Німеччині (на прикладі Націонал-демократичної партії Німеччини). *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право.* 2015. № 1/2 (25/26). С. 76–82.

100. Гримська М. Проблематика об'єднаної Європи у програмах крайніх правих політичних партій. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна*. Серія: Питання політології. 2015. Вип. 28. С. 147–153.

101. Гримська М. Проблеми глобалізації в програмах крайніх правих політичних партій в країнах Європи. *Зовнішні справи.* 2016. № 5. С. 22–25.

102. Гримська М. Радикалізація електоральних преференцій в Угорщині: загальна характеристика. *Політологічний вісник:* зб. наук. праць. 2014. Вип. 76. С. 380–390.

103. Гримська М. Електоральні преференції крайніх правих партій в сучасній Європі: монографія. Київ : Центр учб. літ., 2015. 312 с.

104. Громадські організації дали оцінку висвітленню виборчої кампанії у ЗМІ. URL: http://osvita.mediasapiens.ua/media_law/government/gromadski_organizatsii_dali_otsinku_visvitlennyu_viborchoi_kampanii_u_zmi (дата звернення: 10.08.2018).

105. Громадянська мережа Опора: аналіз виборчої ситуації на Сході, Заході та Півдні України. URL: http://maidan.org.ua/static/lvivmai/1288022657.html (дата звернення: 10.03.2019).

106. Громадянськість в Україні, Білорусі та Молдові. URL: http://www.ucipr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=605:2m-nsk-domovlenost-gromadyanskih-susp-lstv&catid=15&Itemid=208&lang=ua (дата звернення: 11.04.2019).

107. Даль Р. О демократии / пер. с англ. А. С. Богдановского; под. ред. О. А. Алякринского. Москва: Аспект Пресс, 2000. 208 с.

108. Данилюк Ю., Бажан О. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. XX ст.). Київ: Рідний край, 2000. 616 с.

109. Де Сальва М. Прецедент Європейського суду по правам людини. Судова практика з 1960 по 2002 р. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2004. 1072 с.

110. Деггер Р. Участь у політичному житті і проблема апатії. *Демократія:* антологія / упоряд. О. Проценко. Київ: Смолоскип, 2005. С. 304−326.

111. Дем'яненко О. Концептуальні засади дослідження громадянського суспільства. URL: http://visnyk-ihu.at.ua/gymanit_14-5-.pdf (дата звернення: 15.08.2018).

112. Дем'янчук О. SWOT-аналіз політичної системи України в модернізацій ній парадигмі. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Кураса*. 2011. № 6 (56). С.12–25.

113. Денисенко В. Морально-етичні проблеми співвідношення політики та влади. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії*. Львів, 2014. Вип. 5. С. 42–52.

114. Денисенко В., Климончук В., Привалов Ю. Дискурс свободи: утопія та реальність вибору. Львів: Астролябія, 2007. 212 с.

115. Держава і громадянське суспільство в Україні: проблеми взаємодії: монографія/І. О. Кресіна [та ін.]; за ред. І. О. Кресіної; НАН України, Ін-т держави і права. Київ: Логос, 2007. 316 с.

116. Державна політика: підручник/Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; ред. кол.: Ю. В. Ковбасюк (голова), К. О. Ващенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови) [та ін.]. Київ: НАДУ, 2014. 652 с.

117. Державне фінансування політичних партій в Україні. URL: https://glavcom.ua/country/politics/derzhavne-finansuvannya-politichnih-partiy-v-ukrajini-sim-mifiv-480016.html (дата звернення: 13.03.2019).

118. Дублікаш Т. Мейнстрімізація крайніх правих в Європі: чи є загроза? *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент.* 2011. Вип. 6. С. 89–99.

119. Дублікаш Т. Стратегії виживання радикальних ідеологій: крайні праві у сучасних демократичних суспільствах. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.* 2010. № 889 (Вип. 25). С. 103–106.

120. Дюверже М. Политические партии. Москва: Академический проект, 2000. 538 с.

121. Ексклюзив «Гордона». Інтерв'ю з О. Донієм. URL: https://gordonua.com/ukr/publications/dony-poroshenko-ne-zmozhe-buti-pochesnim940111.html (дата звернення: 25.05.2019).

122. Елисеев С. Социальные и политические размежевания, институциональные предпосылки и условия консолидация партийных систем в демократическом транзите. *Политическая наука: Социально-политические размежевания и консолидация партийных систем.* 2004. № 4. С. 64–89.

123. Європейська партія України. URL: http://epu.in.ua/en/ (дата звернення: 25.04.2019).

124. Європейська комісія «За демократію через право» (Венеціанська комісія). *Вибори та демократія*, 2011. № 3 (29).С. 77–98.

125. Єдиний реєстр громадських формувань. URL: http://rgf.informjust.ua/ home/index (дата звернення: 10.08.2017).

126. Ємельянов В. Громадський моніторинг партійної політики в Україні: практика, проблеми, перспективи. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили.* 2008. Т. 79. Вип. 66. С. 6–13.

127. Завалевська В. Політичні партії України: участь у виборчому процесі з виборів народних депутатів України 2006 року. *Вісник Центральної виборчої комісії*, 2006. № 2 (4). С. 66–73.

128. Загальна декларація прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 15.04.2019).

129. Закарпатська обласна рада. Місцеві вибори 2010. URL: https: http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2010/wp001 (дата звернення: 15.04.2019).

130. Закон України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 10 липня 2010 р. № 2487.

131. Закон України «Про громадські об'єднання». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17 (дата звернення: 10.06.2018).

132. Закон України «Про політичні партії в Україні» від 5 квітня 2001 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2365-14. (дата звернення: 10.06.2018).

133. Закон України «Про політичні партії в Україні». – Верховна Рада. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14. (дата звернення: 10.06.2018).

134. Закон України від 10 липня 2010 р. № 2487-VI «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів». URL: http://zakon5.rada.gov.ua/ laws/show/2487-17 (дата звернення: 15.02.2019).

135. Закон України від 30 серпня 2010 р. № 2491-VI «Про внесення змін до Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної

Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів». URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2491-17 (дата звернення: 12.06.2018).

136. Захаренко К., Ярош Я. Молодіжні організації України: особливості функціонування: монографія. Луцьк: [б.в], 2012. 308 с.

137. Захаров Є. Громадський контроль і права людини. *Права людини в Україні. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи*. URL: http://khpg.org.index.php?id=1261552395 (дата звернення: 13.04.2018).

138. Звіт висновків Місії спостереження за парламентськими виборами 2006 року. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2006. № 2 (4). С. 55–65.

139. Здіорук С., Бичек В. Проблеми функціонування політичних партій України в системі владних відносин. Київ: НІСД, 2001.142 с.

140. Здорик М. Концептуалізація термінів «праві»/«ліві» у політико-партійному дискурсі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2009. № 861 (Вип. 15). С. 196–201.

141. Зеленько Г. Політична «матриця» громадянського суспільства: досвід країн Вишеградської групи та України. Київ: Знання України, 2007. 336 с.

142. Зеленько Г. Про стан і тенденції розвитку політичних партій. *Національна безпека і оборона. Центр Разумкова.* 2015. С. 77–78.

143. Зеленько Г. Проблема парламентських відносин між владною більшістю та опозицією. *Держава і суспільство в Україні: історія і сучасність.* Київ: ІПІЕД, 2013. С. 73–78.

144. Зленко А. Дипломатія і політика. Україна в процесі динамічних геополітичних змін. Харків: Фоліо, 2003. 559 с.

145. Ильясов Ф. Политический маркетинг. Искусство и наука побеждать на выборах. Москва: ИМА -пресс, 2000. 200 с.

146. Исаев Б. Теория партий и партийных систем: учеб. пособие. Москва: Аспект Пресс, 2008. 368 с.

147. Іванов О. Утворення націонал-демократичної партії Німеччини та спроби її утвердження в політичній системі ФРН (1964–1971 рр.). *Схід.* 2009. № 5 (96). С. 68–73.

148. Ірина Констанкевич обурена як парламентські партії витрачають народні гроші. URL: http://imk.net.ua/news/parliament/rina_konstankevich_oburena_yak_parlamentsk_part_vitrachayut_narodn_grosh (дата звернення: 10.08.2018).

149. Кармазіна М. Fake-утворення і mock-об'єкти у контексті виборів до Верховної Ради України. 2012 р. *Дзеркало тижня.* 2013. № 13. 5 квіт.

150. Кармазіна М. Політичний регіон: підстави формування та функціонування. *Наукові записки Інституту політичних та етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України*. Київ, 2016. Вип. 1. С. 4–23.

151. Кармазіна М. Політичні поняття і категорії: відтінки, постаті, метамарфози LOGOS'у. *Між історією і політикою*. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2015. С. 134–142.

152. Кац Р., Мэир П. Изменение моделей партийной организации и партийной демократии: возникновение картельных партий. Москва: ИНИОН РАН, 2006. С. 27–45.

153. Кемп Р. Легальный промышленный шпионаж: Бенчмаркинг бизнес-процессов: технологии поиска и внедрения лучших методов работы ваших конкурентов. Днепропетровск: Баланс-Клуб, 2009. 416 с.

154. Керівні принципи та Пояснювальна доповідь щодо законодавства про політичні партії: окремі аспекти. Висновок Венеціанської комісії CDL–AD (2004) 007. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права. Київ: FATA, LTD, 2008. С. 254–263.

155. Керівні принципи щодо заборони та розпуску політичних партій та подібних заходів. Висновок Венеціанської комісії CDL–INF (2000) 1. *Вибори та демократія.* 2007. № 4 (14). С. 82–95.

156. Кирн Г. Новая левая партия в Словении: Инициатива за демократический социализм. URL: http: //openleft.ru/?p=2412 (дата звернення: 10.08.2018).

157. Кількість юридичних осіб за організаційними формами. *Державна служба статистики України.* URL: http://www.ukrstat.gov.ua/edrpoy/ukr/ EDRPU_2018/ks_opfg/ ks_opfg_0118.htm (дата звернення: 15.04.2019).

158. Климончук В. Політичні свободи в українському націогенезі: монографія. Львів: ПАІС, 2011. 480 с.

159. Князева Е., Курдюмов С. Синергетика: начало нелинейного мышления. *Общественные науки и современность.* 1993. № 2. С. 44–53.

160. Кобелянська Л. Звіт Програми рівних можливостей та прав жінок в Україні за 2010 рік. Київ: Програма розвитку ООН в Україні, 2011. 38 с.

161. Кобець Ю. Використання SWOT-аналізу в дослідженнях політичних систем. *Політологічні читання імені професора Богдана Яроша:* зб. наук. праць Луцьк: Вежа-Друк, 2018. Вип. 7. С. 52–58.

162. Ковальчук В. До легітимації державної влади через демократичні вибори: досвід вітчизняного конституціалізму. *Держава і право. Юридчні та політичні науки*. Київ, 2010. № 47. С. 138–143.

163. Кодекс належної практики щодо політичних партій. *Вибори і демократія.* Київ: Ін-т виборчого права; Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія», 2010. Вип. 1 (23). 190 с.

164. Кодекс належної практики щодо політичних партій. *Вибори та демократія.* 2009. № 4 (22). С. 55–73.

165. Кодекс належної практики щодо політичних партій. *Вибори та демократія.* 2010. № 1 (23). С.84–120.

166. Колодій А. Праві, ліві та центр у політичному спектрі України: ретроспектива років незалежності. *Czechy. Polska. Ukraina. Partie i systemy partyjne. Stan i perspektywy*/[pod. red. Krzysztofa Kowalczyka i Łukasza Tomczaka. Torun: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2007. S. 68–100.

167. Коновалова О. SWOT-аналіз як основний інструмент стратегічного управління, його переваги і недоліки. URL: http://www.rusnauka.com/3_SND_2010/Economics/58123.doc.htm (дата звернення: 15.03.2019).

168. Конончук С., Горобчишина С. Динаміка партійного представництва в Україні після Революції Гідності. URL: http://www.ucipr.org.ua/publicdocs/dynamic%20delegat%20site.pdf (дата звернення: 13.10.2018).

169. Конституція України. *Верховна Рада України.* URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr (дата звернення: 15.04.2019).

170. Конституція України: Прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. Київ: Просвіта, 1996. 78 с.

171. Кормич Л. Формування партійної системи сучасної України. Одеса: Вид-во Тиврівського МП «Кобза», 2000. 192 с.

172. Корнієвський А., Якущик В. Молодіжний рух та політичні об’єднання в сучасній Україні. Київ: Київське братство, 1997. 248 с.

173. Короткий оксфордський політичний словник. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005. 789 с.

174. Коротков Д. Політична еліта України: становлення та розвиток у виборчому процесі: монографія. Харків: Вид-во ХНЕУ, 2012. 207 с.

175. Костюченко Т., Марценюк Т. Жінки в політиці в Україні та Грузії: громадська думка і мережева підтримка. *Наукові записки НаУКМА*. 2014. Т. 161. С. 72–83.

176. Кресіна І., Перегуда Є. Парламентські вибори в Україні: правові і політичні проблеми: монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. 368 с.

177. Кречмер Г.Фракції. Партії в парламенті. Київ: Заповіт, 1999. 115 с.

178. Круглик Н. Порушення журналістських стандартів у політичній журналістиці під час виборів президента України 2014 року. *Масова комунікація: історія, сьогодення, перспективи.* 2014. № 5–6 (5). С. 82–87.

179. Кудіна О. Зростання впливу громадсько – політичних об'єднань на політичні процеси: витоки феномену. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія*, 2009. Вип. 9. (276). С.113–119.

180. Кудрик В. Час правих і винуватих: чи варто Європі боятися радикальних популістів. URL: https://apostrophe.ua/ua/article/world/europe/2017-01-26/vremya-pravyih-i-vinovatyih-nujno-li-evrope-opas (дата звернення: 10.02.2019).

181. Латигіна Н. Базові параметри демократії. *Вибори та демократія.* 2008. № 4. С. 29–36.

182. Латигіна Н. Демократія: реалії *versus* утопії: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. 400 с.

183. Латигіна Н. Основні критерії, принципи та рівні здійснення демократії. *Політичний менеджмент.* 2009. № 3. С. 81–91.

184. Латигіна Н. Перспективи демократії. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України.* Київ, 2008. Вип. 38. С. 236–245.

185. Латигіна Н. Сучасні тенденції розвитку демократії у світовому політичному просторі. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України.* Київ, 2008. Вип. 42. С. 240–251.

186. Лациба М. Громадські організації на виборах. Київ: Укр. незалежний центр політ. дослідж., 2006. 56 с.

187. Левенець С. Лобіювання корпоративних інтересів в українських органах державної влади. *Політологічний вісник: зб. наук. праць.* 2012. Вип. 60. С. 395–406.

188. Легітимація влади: і довіра і толерантність як чинники соціального буття. URL: social-science.com.ua/article/650 (дата звернення: 10.02.2019).

189. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах: сравнительное исследование/пер. з англ., под ред. А. М. Салмина, Г. В. Каменской. Москва: Аспект Пресс, 1997. 287 с.

190. Лендьел М. Місцева демократія у країнах Центральної і Східної Європи: монографія. Ужгород: Мистецька лінія, 2011. 688 с.

191. Липсет С., Роккан С. Структуры размежеваний, партийные системы и предпочтения избирателей. Предварительные замечания. *Политическая наука: Социально-политические размежевания и консолидация партийных систем.* 2004. № 4. С. 204–235.

192. Литвин В. Атрибути та різновиди напівпрезидентської системи правління в Європі: інституційно-процесуальний і політико-поведінковий аспекти: монографія. Львів: Львів. нац. ун-т імені Івана Франка, 2018. 636 с.

193. Литвин В. До проблеми розрізнення напівпрезиденталізму та парламентаризму: напівпрезидентські системи з номінальними президентами у Центральній Європі (на прикладі Болгарії, Словаччини, Словенії та Чехії). *Rozwój polityczny i spoleczny państw Europy Środkowej i Wschodniej.* Kutno, 2013. S. 149–171.

194. Литвин В. Напівпрезидентські системи в країнах Центральної Європи: детермінанти дефініювання. *Transformacje ustrojowe w Europie Srodkowej i Wschodniej*. Kutno. 2012. S. 207–225.

195. Литвин В. Політична арена України. Дійові особи та виконавці. Київ: Абрис, 1994. 495 с.

196. Литвин В. Популістські партії у структурі модерних партійних систем країн Центральної Європи: порівняльний аналіз. *Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації.* 2012. № 2. С. 69–77.

197. Литвин В. Техніка «санітарного кордону» у формуванні урядових кабінетів європейських країн. *Тези звітної наукової конференції філософського факультету.* Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2012. Вип. 9. С. 282–285.

198. Литвин В. Урядова стабільність крізь призму партійних детермінант країн Центральної Європи. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія.* 2009. № 13. С. 110–118.

199. Ліберальний дискурс мас-медіа: навч. посіб./за заг. ред. В. Ф. Іванова. Київ: Академія україн. преси, 2011. 168 с.

200. Ліченко А. Мас-медіа як засіб реалізації зовнішньополітичних концепцій «softpower» і «smartpower». *Масова комунікація: історія, сьогодення, перспективи.* 2016. № 9–10 (7). С. 24–27.

201. Лозовий Е. Феномен української партійної системи, його місце в політичній системі України і перспективи розвитку. 1998. С. 60–61.

202. Лукач К. Вплив цифрових технологій на розвиток політичної комунікації. *Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації.* Запоріжжя, 2018. № 1 (33). С. 135–140.

203. Лясота А. Політичні традиції у забезпеченні динамічної рівноваги політичної системи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02. «Політичні інститути та процеси». Дніпропетровськ, 2005. 18 с.

204. Майбутнє України залежить від того, як вона буде нарощувати і будувати свої інститути. URL: https://ua.112.ua/polityka/maibutnie-ukrainy-

zalezhyt-vid-toho-iak-vona-bude-naroshchuvaty-i-buduvaty-svoi-instytuty-koks-295119 (дата звернення: 17.03.2019).

205. Майко Т. Міська рада як інститут локальної демократії в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец.: 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». Вінниця, 2017. 19 с.

206. Максимець Б. Політичні партії як чинники формування та реалізації стратегії державної політики: дис. ... канд. держ. упр.: 25.00.01. Київ, 2006. 221 с.

207. Макух О. Політичні партії і вибори: українські і світові практики: зб. ст. і тез за результатами наук. конф. «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 21 жовт. 2017 р./ відп. за вип. Анатолій Романюк, Віталій Литвин. Львів: Простір-М, 2018. Вип. 2. С. 269–271.

208. Малиновський В. Основні результати місцевих виборів 2015 р. у Волинській області. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Міжнародні відносини.* Луцьк, 2016. № 2.С. 124– 131.

209. Малишко М. Конституції зарубіжних країн та України. Київ: МАУП, 1999. 72 с.

210. Маркузе Г. К ситуации новых левых. URL: http://scepsis.net/library/id_2570.html (дата звернення: 15.08.2018).

211. Марценюк Т. Гендер і нація в українському суспільстві : маскулінності та Євромайдан 2013-2014. *Я: гендерний журнал.* 2015. № 1. (37). С. 4–9.

212. Марценюк Т. Кращі практики забезпечення гендерної рівності на роботі: міжнародний досвід і Україна. *Я : гендерний журнал*. 2014. № 2. С. 16–21.

213. Матвієнко А. Політико-правові засади територіальної організації держави: світовий досвід і Україна: монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2015. 376 с.

214. Матвійчик А. Громадські об'єднання як інститут громадянського суспільства. *Гілея,* 2010. С. 104–112.

215. Матола В. Союз вужа з їжаком: як в регіонах ділять владу. URL: http://lb.ua/news/2015/12/01/322320_soyuz_vuzha_z_izhakom_yak_regionah./html (дата звернення: 13.02.2019).

216. Мельник Т. Творення суспільства ґендерної рівності: міжнародний досвід. Закони зарубіжних країн з ґендерної рівності. 2-ге доп. вид. Київ: Стилос, 2010. 437 с.

217. Мельниченко В. Політичні партії на правовій орбіті. *Віче.* 1996. № 12. С. 15–22.

218. Меркотан К. Багатопартійність як чинник трансформації політичної еліти в Центрально-Східній Європі. *Політичний менеджмент. Спец. вип*. 2007. С. 117–125.

219. Мил Дж. С. Про свободу: есе/пер. з англ. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 463 с.

220. Мил Дж. С. Роздуми про представницьке врядування. *Мил Дж. С. Про свободу: есе.* Київ: «Основи», 2001. С. 132 –143.

221. Михальчук С. Інтернет-комунікації як чинник демократизації електоральної участі громадян України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук.: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». Львів, 2017. 20 с.

222. Михельс Р. Социология политической партии в условиях демократии. *Антология мировой политической мысли:* в 5 т. Т. II: Зарубежная политическая мысль XX в. Москва: Мысль, 1997. С. 185–197.

223. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 18.03.2019).

224. Міжнародні виборчі стандарти. Кодекс належної практики щодо політичних партій. *Вибори та демократія*. 2010. № 1 (23). С. 84–120.

225. Місцеві вибори – 2010. Пульс країни / відп. ред.: Когут А., Сідаш К. Київ: Лабораторія законодавчих ініціатив, 2011. 228 с.

226. Місцеві вибори в Україні 2006. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D1%96%D1%81%D1%86%D0% (дата звернення: 15.04.2019).

227. Модель SWOT-анализа. URL: //davtyan.pro/model-swot-analiza/ (дата звернення: 15.03.2019).

228. Молочко П. Політична партія. Політологія: навч. енцикл. слов. довід. для студентів ВНЗ I–IV рівнів акредитації. Львів: Новий Світ – 2000, 2014. С. 503–505.

229. Нагорна Л. Історична культура: концепт, інформаційний ресурс, рефлексивний потенціал. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2014. 382 с.

230. НАЗК розподілило кошти на фінансування політичних партій у 2019 році. URL: https://nazk.gov.ua/news/nazk-rozpodilylo-koshty-na-finansuvannya-politychnyh-partiy-u-2019-roci (дата звернення: 11.04.2019).

231. Наход М. Місцеві вибори – 2010: Волинська область. *Місцеві вибори – 2010. Пульс країни*/відп. ред. А. Когут, К. Сідаш. Київ: Лаб. законод. ініціатив, 2011. С. 57–65.

232. Недобросовісна конкуренція. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B5%D1%81%D1%83%D0%BC%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%BD%D0%B0_%D0%BA%D0%BE% (дата звернення: 15.09.2018).

233. Неурядові організації Європейського Союзу: порівняльний аналіз громадських організацій України. Київ, 2002. 48 с.

234. Никоненко С. Теоретические подходы к изучению политических партий. *Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки.* 2011. № 5. С. 11–15.

235. Нікіфорова І. Політична конкуренція в теоріях демократії. URL: http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2012-2-29.pdf (дата звернення: 14.04.2018).

236. Новий закон «Про громадські об'єднання». URL: http://khpg.org/index.php?id=1356729538 (дата звернення: 11.04.2018).

237. Оновлений виборчий список «Нашого краю». URL: http://www.hroniky.com/news/view/1325-onovlenyi-vyborchyi-spysok-nashoho-kraiu-do-volynskoi-oblasnoi-rady (дата звернення: 11.06.2017).

238. Опора провела в Черкасах публічну дискусію на тему комунікацій політичних партій з виборцями. URL: http://pro-vincia.com.ua/novini/ /news_poltika/38684-opora-provela-v-cherkasah-publchnu-diskusyu-na-temu-komunkacy-poltichnih-party-z-viborcyami.html (дата звернення: 15.03.2019).

239. Основи демократії: підруч. для студентів вищ. навч. закл./за заг. ред. А. Ф. Колодій; 3-тє вид., оновл. і доп. Львів: Астролябія, 2009. 832 с.

240. Остапець Ю. Еволюція партійних систем в умовах трансформації соціальних і політичних структур: методологія дослідження. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія.* Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2009. Вип. 9. С. 120–124.

241. Остапець Ю. Електоральні процеси в Україні: загальнонаціональний та регіональний виміри: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». Львів, 2016. 39 с.

242. Остапець Ю. Методологія дослідження еволюції та функціонування партійних систем в суспільствах, які трансформуються. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії.* 2011. № 1. С. 159–167.

243. Офіційний сайт Координатора проектів ОБСЄ в Україні. URL: http://www.osce.org/ukraine (дата звернення: 10.08.2016).

244. Офіційні результати парламентських виборів на Волині. *Волинські новини.* URL: http://www.volynnews.com/news/policy/ofitsiyni-rezultaty-parlamentskykh-vyboriv-na-volyni/ (дата звернення: 15.04.2019).

245. Павленко Р. Парламентська відповідальність уряду. Київ: КМ «Академія», 2002. 255 с.

246. Павленко Р. Парламентська відповідальність уряду: світовий та український досвід: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: 23.00.02/НАН України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. К., 2001. 16 с.

247. Пал Л. Аналіз державної політики. К.: Основи, 1999. 179 с.

248. Панчак-Бялоблодська Н. Уряди меншості в європейських парламентських демократіях: монографія. Львів: Простір-М, 2017. 481 с.

249. Панченко Т. Принцип субсидіарності у сучасному демократичному розвитку: монографія. Харків: Майдан, 2011. 368 с.

250. Парламентські партії майже не комунікують із закарпатськими виборцями через інтернет. URL: https://zaholovok.com.ua/parlamentski-partiji-maizhe-ne-komunikuyut-iz-zakarpatskimi-vibortsyami-cherez-internet (дата звернення: 12.03.2019).

251. Парсонс Т. О социальных системах. Москва: Академ. проект, 2002. 832 с.

252. Партійна система України до і після Майдану: зміни, тенденції розвитку, суспільні запити. *Національна безпека і оборона.* 2015. № 6–7. С. 2–67.

253. Партійна система України після парламентських виборів 2012: ефективне число партій і місце класифікації. URL: http://www.niss.gov.ua/articles/1062/ (дата звернення: 15.04.2019).

254. Партійна система України: особливості становлення, проблеми функціонування, тенденції еволюції. Національна безпека і оборона. 2010. № 5. С. 2–33.

255. Партійні системи з 1945 р. по 2019 р. URL: https://www.google.com/search?q=%D0%BA%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0chrome&ie=UTF-8 (дата звернення: 15.04.2019).

256. Патнем Р. Гра в кеглі наодинці: занепад соціального капіталу Америки. *Незалежний культурологічний часопис «Ї».* URL: http://www.ji.lviv.ua/n21texts/putnem.htm (дата звернення: 16.02.2017).

257. Пилаш Д. Левые в новом Европарламенте. URL: http://commons.com.ua/levye-v-novom-evroparlamente/ (дата звернення: 10.08.2018).

258. Питухина М. Выберет ли Италия Евросоюз? Lap Lambert Academic Publishing, 2011. 168 с.

259. Підсумкова конференція ОПОРИ: візії майбутнього країни після виборів. URL: https://oporaua.org/novyny/5762-pidsumkova-konferencija-opory-viziji-majbutnogo-krajiny-pislja-vyboriv (дата звернення: 5.02.2018)

260. Плахтій Т. Діяльність партій в сучасних умовах. URL: https://zbruc.eu/node/75432 (дата звернення: 15.04.2018).

261. Побочий І. Політичний популізм і його місце в сучасному протистоянні політичних сил в Україні. *Мультиверсум: Філософський альманах:* зб. наук. праць. Київ, 2008. Вип. 70. С. 42–52.

262. Поведа О. Особливості та перспективи розвитку чеського євроскептицизму. *Вісник Національного університету* «*Юридична академія України імені Ярослава Мудрого*». *Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія.* 2013. № 1 (15). С. 189–197.

263. Погребняк І. Електронний уряд (e-government) і електроннеурядування (e-governance): поняття та принципи функціонування. *Право та інновації*. 2014. № 3. С. 26–35.

264. Подгорна В. Формування партійної системи в Україні. URL: http: // www. – niisp. gov ua/vydanna/panorama (дата звернення: 10.03.2019).

265. Подемос: між популізмом та соціальними рухами. URL: https://commons.com.ua/uk/podemos-mizh-populizmom/ (дата звернення: 13.08.2018).

266. Політична енциклопедія/редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламент. вид-во, 2012. 808 с.

267. Політологічний енциклопедичний словник. Х. : Право, 2015. 816 с.

268. Польовий М. Політичні процеси: теорія та практика моделювання: монографія. Одеса: Фенікс, 2011. 288 с.

269. Посібник з питань застосування законодавства про вибори народних депутатів України (для членів дільничних виборчих комісій на виборах народних депутатів України 26 берез. 2006 р.). Київ: Вістка, 2005. 306 с.

270. Посібник з питань застосування законодавства про вибори народних депутатів України (для членів окружних виборчих комісій на виборах народних депутатів України 26 березня 2006 р.). Київ: Вістка, 2005. 306 с.

271. Посібник з питань застосування законодавства про вибори народних депутатів України (для членів дільничних виборчих комісій на позачерових виборах народних депутатів України 30 вересня 2007 р.). Київ: Нора-друк, 2007. 240 с.

272. Постоловський Р. Еволюція традицій партійної демократії в Чехословаччині у міжвоєнний період 1918–1938 рр. *Проблеми історії Центральної та Східної Європи*: зб. наук. праць. 2010. № 1. С. 107–116.

273. Примуш М. Політичні партії: історія та теорія. Київ: «Видавничий дім «Професіонал», 2008. 416 с.

274. Про вибори народних депутатів України: Закон України. Офіц. вид. Київ: Парламент. вид-во, 1997. 54 с.

275. Пуфлер Е. Партійна система незалежної України: особливості формування. *Нова політика.* 1997. № 1. С. 40–43.

276. Рамкова конвенція про захист національних меншин. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_055 (дата звернення: 12.09.2018).

277. Растоу Д. Переходы к демократии: попытка динамической модели. *Полис.* 1996. № 5. С. 5–15.

278. Романюк А. Внутрішньопартійна демократія як чинник розвитку та оцінки політичних партій України. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії.* 2018. Вип. 18. С. 354–362.

279. Романюк А. Крайні праві політичні партії – як нова сім'я політичних партій країн Західної Європи. *Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини.* 2005. Вип.15. С.131–141.

280. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи: інституціональний вимір. Львів: Тріада плюс, 2004. 392 с.

281. Романюк А. Скочиляс Р. Трансформація політичної системи України та Польщі в умовах європейської демократії: монографія. Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2004. 207 с.

282. Романюк А. Техніка «санітарного кордону» до радикальних партій у країнах Центрально-Східної Європи. *Українсько-польські політологічні студії.* 2014. № 4.С. 130–144.

283. Романюк А., Литвин В. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Вишеградської групи та інших країн Центрально-Східної Європи: монографія. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2016. 548 с.

284. Ростецька С. «Нові ліві» політичні партії в Європі: регіональний зріз. *Політикус.* 2016. Вип. 3. С. 84–87.

285. Ротар Н. Партійна самоіндентифікація чернівецької громади на парламентських виборах 2002-2014 рр. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса.* 2015. Вип. 3. С. 90 – 120.

286. Ротар Н. Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду: монографія. Чернівці: Рута, 2007. 472 с.

287. Руденко А. Актуальність використання політичного маркетингу політичними партіями в Україні. *Сучасна українська політика*, 2011. Вип. 24. С. 178–186.

288. Руденко А. Бренд партійного лідера на сучасному політичному ринку України. *Гілея*, 2012. Вип. 62 (№ 7). С. 700–706.

289. Руденко А. Візуалізація партійного продукту: назва та символіка в бренд-стратегії політичних партій України. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія*. 2012. Вип. 22 (3). – С. 157–162.

290. Руденко А. Парламентські вибори–2012 та партійна система України. *Сучасна українська політика*, 2012. Вип. 26. С. 104–114.

291. Руденко А. Політичний та партійний маркетинг: сутність, школи, категоріальний аппарат. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*, 2013. Вип. 6 (4). С. 83–88.

292. Савенко С. Використання вітчизняних символів як чинника дієвості рекламної технології в державному управлінні. *Ефективність державного управління.* 2011. Вип. 26. С. 222–230.

293. Сайт Всеукраїнської громадської організації «Комітет виборців України». URL: http://www.cvu.org.ua/page/about_cvu (дата звернення: 10.08.2016).

294. Сайт Громадянської мережі ОПОРА. URL: http://oporadp.org/sposterezhennya-za-viborami.html (дата звернення: 11.12.2018).

295. Сайт Лабораторії законодавчих ініціатив. URL: http://www.parlament.org.ua/index.php?action=budget&id=11& ar_id=1623&ch_ id=&as=0 (дата звернення: 11.12.2016).

296. Сакрієр О. Л. Технології конструювання іміджу лідера політичної партії у парламентських виборчих кампаніях України : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. політ. наук: 23.00.02 «Політичні інститути та процеси»/ О. Л. Сакрієр; Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 2012. 20 с.

297. Сакрієр О. Принципи конструювання іміджу політичної партії в Україні: особливості та сучасні тенденції. *Держава і право.* 2010. Вип. 50. С. 733–739.

298. Сальнікова С., Тимчук Т. Громадсько-політична активність населення європейських країн. *Соціологічні студії: наук./практ. журн.* Луцьк, 2017. №1 (10). С. 26–36.

299. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія: Дослідження структур, мотивів і результатів. Київ: АртЕк, 2001. 211 с.

300. Свєтлакова М. Еволюція партійної системи Італії в умовах парламентських виборів 2013 р. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія.* 2015. Вип. 12. С. 283–289.

301. Свєтлакова М. Політичний популізм в Італійській Республіці на прикладі «Руху п’яти зірок». *Сучасна українська політика.* 2013. Вип. 29. С. 258–279.

302. Свєтлакова М. Вплив світової фінансової кризи на соціально-політичне становище Італійської Республіки. *Грані.* 2014. Вип. 8 (112). С. 38–144.

303. Свєтлакова М. Електоральна апатія в Італійській Республіці: причини та наслідки. *Україна і світ: проблеми історії:* зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. Маріуполь: МДУ, 2014. С. 176–177.

304. Свєтлакова М. Євроскептицизм в діяльності італійських партій (на прикладі Ліги Півночі). *Українська державність: історія і сучасність:* зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (23 лист. 2012 р.). Маріуполь: МДУ, 2012. С. 288–289.

305. Свєтлакова М. Парламентські вибори 2006 р. в контексті політичного процесу в Італії. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія.* 2014. Вип. 10. С. 90–99.

306. Свєтлакова М. Партійні процеси в Італії: стан наукової проблеми. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія.* 2015. Вип. 2. С. 17–24.

307. Сергеєв В. Стратегічне управління політичними партіями. *Політичний менеджмент.* 2005. № 1. С. 113–121.

308. Середа Ю. Виборче законодавство: необхідність змін. *Наші вісті.* 2017. № 37. С.4–6.

309. Сидорчук О. Ставлення громадян до партій і джерел їхнього фінансування. URL: http: https://dif.org.ua/uploads/pdf/1456483459_4026.pdf (дата звернення: 11.04.2019).

310. Симончук О. Класи в політичній сфері суспільства: підтримка партій і довіра до них. URL: http://stmm.in.ua/archive/ukr/2018-2/8.pdf (дата звернення: 25.05.2019).

311. Сморгунов Л. Современная сравнительная политология. Москва: РОССПЭН, 2002. 472 с.

312. Соболєва Т. До питання партійної дисципліни в парламенті. *Парламент*. 2001. № 1. С. 31–33.

313. Соціологічна енциклопедія/уклад. В. Г. Городяненко. Київ: Академвидав, 2008. 456 с.

314. Ставченко С. Політичний бенчмаркінг як складова антикризової стратегії держави. URL: file:///C:/Users/User/Desktop/770-Article%20Text-1508-1-10-20161125.pdf (дата звернення: 15.02.2019).

315. Ставченко С. Управління політичною кризою в демократичних політичних системах: монографія. Дніпро: Вид.-полігр. дім «Формат А+», 2018. 296 с.

316. Старіш О. Глобалізація як чинник руйнування держави-нації. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії*. 2015. Вип. 6. С.56–67.

317. Степаненко В. Громадянське суспільство: дискурси і практики. Київ: Ін-т соціології НАН України, 2015. 420 с.

318. Степанова Н. Конфликтное взаимодействие политических субъектов: несколько методологических замечаний. *Вісник Одеського національного університету. Соціологія і політичні науки*. Одеса, 2009. Т. 14. Вип. 13. С. 444–451.

319. Танцюра В, Кобелянська Л. Виконання Україною конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. Київ: ПРООН, 2003. 191 с.

320. Тези до Стратегії розвитку України до 2020 року. Право народу. URL: http://pravonarodu.org.ua/tezi-do-strategiyi-rozvitku-ukrayini-do-2020-roku/ (дата звернення: 20. 11. 2016).

321. Технологии политической власти: зарубежный опыт / Иванов В. Н. , Матвиенко В. Я., Патрушев В. И.. Київ: Вища шк., 1994. 263 с.

322. Технология SWOT-анализа. URL: https://personalimage.ru/articles/facilitation/tekhnologiya-swot-analiza/ (дата звернення: 13.04.2019).

323. Тєлєтов О. Загальна концепція та інструменти політичного маркетингу. *Маркетинг і менеджмент інновацій.* 2013. № 2. С. 49–63.

324. Тимохін М. Аналіз передвиборчих программ політичних партій і блоків напередодні позачергових виборів 2007 р. *Теорія та практика державного управління.* 2007. Вип. 4 (23). С. 89–94.

325. Томенко М. Українська перспектива: історико-політологічні підстави сучасної державної стратегії. Київ, 1995.168 с.

326. Торяник В. Маркетингова орієнтація як системотвірний чинник сучасного політичного процессу. *Грані*. 2011. № 6 (80). С. 121–125.

327. Тосько Р., Новікова А. Застосування методики SWOT-аналізу для формування стратегії зміцнення національної безпеки в сфері державної політики. *Молодий вчений.* 2016. № 4 (31). С. 337–340.

328. Тупчієнко Л. Політичні технології: «за і проти». *Сучасна українська політика: політики і політологи про неї*. 2008. Спецвип.: політичні технології. С. 20–26.

329. Турчин Я. Принципи організації інституції виборів у науковій спадщині Отто Ейхельмана. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку:* зб. наук. праць. Львів: Ін-т народознав. НАНУ; Ін-т українознав. НАНУ, 2007. Вип. 19. С. 42–48.

330. У 2018 інтернет-користувачів стало 4 млрд, з них понад 3 млрд користуються соцмережами. URL: https://hromadske.ua/posts/u-2018-internet-koristuvachiv-stalo-4-mlrd-z-nih-ponad-3-mlrd-koristuyutsya-socmerezhami-doslidzhennya (дата звернення: 19.04.2019).

331. Угрин Л. Комунікаційна політика. Політологія: енцикл. слов. Львів: Новий Світ – 2000, 2014. С. 311–312.

332. Україна 2017–2018: нові реалії, старі проблеми (аналітичні оцінки). URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_Pidsumky_ukr_eng.pdf (дата звернення: 11.02.2019).

333. Українська Національна Асамблея. URL: http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/WEBPROC0V (дата звернення: 10. 08. 2015).

334. Українська Національна Асамблея. Центральна виборча комісія. Вибори народних депутатів України 26 березня 2006 року. URL: http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/w6p001 (дата звернення: 10. 08. 2017).

335. Український форум благодійників. URL: http://ufb.org.ua/sektor-blagodijnosti/privatna-blagodijnist/instrumenti-privatnoi-filantropii/volonterstvo.htm (дата звернення: 10.02.2019).

336. Умланд А. Націонал-екстремізм, що не відбувся? URL: http://www.shekhovtsov.org/articles/AntonShekhovtsov_Andreas-Umland-National_Extremism_that_Failed.pdf (дата звернення: 10. 08. 2017).

337. Фирсов Е. Опыт демократии в ЧСР при Томаше Масарике: коалиционный плюрализм (1928–1934). Москва: Ин-т славяноведения и балканистики РАН, 1997. 200 с.

338. Філіпович М., Ярош Я. Об'єднання громадян в українському державотворчому процесі. *KELM*. Lodz, 2018. №. 3 (23). S. 181–190.

339. Фінальний звіт за результатами ґендерного моніторингу на місцевих виборах 2015 року в Україні ВГО «Комітет виборців України». URL: http://www.cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug: finalnyi-zvit-za-rezultatamy-gendernogo-monitoryngu-2015 (дата звернення: 10.12.2015).

340. Фонд «Тільки разом» Ігоря Палиці. URL: http:// ufb.org.ua/aboutus/kerivnuctvo/members/noviy_lutsk.htm (дата звернення: 13.06.2017).

341. Фонд Демократичні ініціативи. URL: www.dif.org.ua/ua/commentaries/.../djowjdgowopgipwergprihgp.htm (дата звернення: 13.03.2019).

342. Фролов В. Политические силы в постсоциалистических обществах. Чехия и Словакия. *Общественные науки и современность*. 1993. № 2. С. 185–191.

343. Хома Н. Громадське лобіювання: зміст, можливості впливу, перспективи розвитку в Україні. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії.* 2014. Вип. 5. С. 86–94.

344. Хома Н. Еволюція партійної системи Японії. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Міжнародні відносини*. 2017. № 10. С. 45–49.

345. Хома Н. Моделі соціальної держави: світовий та український досвід: монографія. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2012. 592 с.

346. Хома Н. Феномен партійного інтернет-лідерства (на прикладі лідера італійської партії «m5s» Беппе Ґрілло. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії,* 2016. Вип. 8. С.83–88.

347. Хомин І. Принципи між партійних взаємодій у суспільствах, що трансформуються: теоретико-методологічний аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата політ. наук.: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». Львів, 2016. 20 с.

348. Хорішко Л. Партійний бренд як фактор технологізації політичного процессу. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї.* 2010. Вип. 21. С. 169–177.

349. ЦВК закінчила рахувати. URL: https://ar.volyn.ua/20160719-ofitsijno-iryna-konstankevych-peremohla/ (дата звернення: 12.07.2017).

350. ЦВК. Вибори народних депутатів України 2006 року. URL: http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/w6p001(дата звернення: 11.10.2018).

351. ЦВК. Позачергові вибори народних депутатів України 2007 року. URL:http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2007/w6p001 (дата звернення: 11.10.2018).

352. ЦВК: результати виборів депутатів Верховної Ради АР Крим, обласних, районних, міських, районних у містах, селищних, сільських рад. URL: http://www.cvk.gov.ua/pls/ vm2010/wp00117 (дата звернення: 14.04.2019).

353. Цели в области устойчивого развития. 17 целей для преобразования мира. URL: http://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/sustainable-development-goals/ (дата звернення: 12.03.2018).

354. Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 2015. Закарпатська обласна рада. URL: http:// http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/PVM057/?PID112=12&PID102=9129&PF7691=9129&PT001F01=100&rej=0&pt00_t001f01=100 (дата звернення: 16.04.2019).

355. Центральна виборча комісія. Місцеві вибори. 2015. Волинська обласна рада URL: http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/PVM057?PID/112=12&PID102=455&PF7691=455&PT001F01=100&rej=0&pt00_t001f01=100#190 (дата звернення: 19.04.2019).

356. Центральна виборча комісія. Місцеві вибори. 2015. Харківська обласна рада URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/pvm058pid112=12pid102=5441pf7691=5441pt001f01=100rej=0pt00_t001f01=100.html (дата звернення: 18.04.2019).

357. Чебаненко О. Місцеві вибори-2010. Загальні тенденції. *Місцеві вибори–2010. Пульс країни.* Київ: Лабораторія законодавчих ініціатив, 2011. С. 13–15.

358. Череватий С. Партійна система України: прогресивні тенденції з регресивним підтекстом. *Освіта регіону. Політологія, психологія, комунікації.* 2010. № 1. С. 25–31.

359. Чміль І. Коаліція ДЕМОС як чинник трансформації політичної системи Словенії. *Наукові праці. Серія Політологія.* Миколаїв. 2015. Вип. 248. С. 74–78.

360. Чміль І. Передумови виникнення та особливості діяльності суспільних рухів у країнах Вишеградської групи в період трансформації політичних систем. *Вісник Дніпропетровського університету: Серія Філософія. Соціологія. Політологія.* Дніпропетровськ, 2013. Вип. 23 (4). С. 97–104.

361. Чміль І. Протестні рухи країн Центрально-Східної Європи у 1980-1990 рр. (на прикладі Польщі, Чехії та Словаччини). *Вісник Львівського університету: Серія: Філософсько-політологічні студії.* Львів, 2015. Вип. 6. С. 238–247.

362. Шайгородський Ю. Ідеологія і міфологія у символічному світі політики. *Сучасна українська політика: політики і політологи про неї*, 2008. Спецвипуск: Політичні технології. С. 46–55.

363. Шаповал В., Журавльова Н. Феномен парламенту. Спроба наукового тлумачення дефініції. *Віче.* 2000. № 2. С.12–18.

364. Шведа Ю. Ідеологічні особливості партійної системи в Україні. *Українські варіанти.* 1997. № 1. С. 22–27.

365. Шведа Ю. Партійна система України на шляху до поляризованого плюралізму. *Українські варіанти.* 1998. № 3–4. С. 26–29.

366. Шведа Ю. Політичні партії України: виборчі партії чи виборчі проекти? Парламентські вибори 2012 року в Україні: наук. дослідж. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2013. С. 88–94.

367. Шведа Ю. Чи не є «закон диспаритету» М. Дюверже «розетським каменем» української партології. *Політичний менеджмент.* 2012. № 4–5. С. 57–64.

368. Шевченко О. Нові ліві. *Політична енциклопедія.* Київ: Парламент. вид-во, 2011. 504 с.

369. Шевченко и шестеро от КПРФ. Левые запустили праймериз на выборы мэра Москвы. URL: https://www.nakanune.ru/news/2018/04/18/22504866/ (дата звернення: 15.03.2019).

370. Шелемба М., Шелемба М. Партійна конкуренція на виборах до Закарпатської обласної ради: емпіричний аналіз. URL: https:///C:/Users/User/Downloads/1114-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-2177-1-10-20180409%20(4). (дата звернення: 15.04.2019).

371. Шелеп М., Наход М. Аналіз ефективності діяльності депутатського корпусу Луцької міської ради в контексті виборчої кампанії-2006. *Луцький замок*. 2006. 23 берез.

372. Шелеп М., Наход М. Волинська область. *Україна: рік після виборів*: моніторинг регіонів/за заг. ред. Когута І. О.; Лабораторія законодавчих ініціатив. Київ; Львів: Вид-во «Мс», 2007. 336 с.

373. Шепель В. Имиджелогия: секреты личного обаяния. Москва: Феникс, 2005. 480 с.

374. Шерман О., Каспрук І. Роль суспільних інститутів у боротьбі з гендерним насильством: польський досвід. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2011. Вип. 7. С.113–116.

375. Шеховцов А. Нові праворадикальні партії в сучасних європейських країнах: причини електоральної підтримки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси»/ *Чорномор. держ. ун-т ім. П. Могили.* Миколаїв, 2010. 17 с.

376. Шеховцов А. Новый правый радикализм в Европе как предмет исследования в отечественной и зарубежной историографии. *Науковий вісник «Гілея»:* зб. наук. праць. 2007. Вип. 9. С. 299–312.

377. Шеховцов А. Особливості політичної культури і електоральна підтримка нових праворадикальних партій в європейських країнах. *Політологічний вісник.* 2008. Вип. 37. С. 237–246.

378. Шипунов Г. Ідеї як основна складова ідеології політичних партій *Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політичні студії*. 2017. Вип. 11. С. 167–173.

379. Шипунов Г. Ідейно-інституційний розвиток лівих політичних партій: принципи дослідження: монографія. Львів: Простір-М, 2018. 470 с.

380. Шипунов Г. Ідеологія політичних партій: методологічні засади дослідження. *Політикус. Науковий журнал.* 2017. Вип. 3. С. 43–47.

381. Шипунов Г. Політичні партії «нової політики»: основні підходи до концептуалізації й індикатори визначення. *Вісник Львівського університету. Серія:Філософсько-політичні студії*. 2018. Вип. 18. С. 397–403.

382. Шипунов Г. Принципи концептуалізації ідейно-інституційної еволюції лівих політичних партій: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». Львів, 2019. 40 с.

383. Шубик М. Настоящее и будущее теории игр. *Математическая теория игр и её приложения.* 2012. Т. 4. Вып. 1. С. 93–116.

384. Шубін С. Політичний маркетинговий аналіз: метод, теорія, практика. Київ: Генеза, 2007. 112 с.

385. Шубін С. Генезис політичного маркетингу як галузі політичного знання. *Політичний менеджмент.* 2007. № 4. С. 65–73.

386. Шульга М. Этапы становления политической элиты в Украине в годы независимости. *Социология: теория, методы, маркетинг*. Київ, 2006. № 4. С. 24–37.

387. Щедрова Г. Політична конкуренція еліт у сучасній Україні: монографія. Дніпро, 2016. 390 с.

388. Щедрова Г. Сучасна політична лексика: енциклопедичний словник-довідник/І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.; за наук. ред. Хоми Н. М. Львів: «Новий Світ-2000», 2015. 396 с.

389. Щедрова Г., Щедров С. Формування політичної конкуренції еліт в сучасній Україні: монографія. Луганськ: Елтон-2, 2013. 303 с.

390. Щербакова Ю. Политический плюрализм и демократическое развитие Чехии и Словакии (конец 80–90–е годы XX в.): дис. на соискание ученой степени канд. ист. наук: 07.00.03. Москва, 2003. 164 с.

391. Щербина Ю. Колір у символіці політичних партій України як прийом маніпулювання. *Гілея*. 2011. Вип. 48. С. 843–849.

392. Юрченко Є. Еволюція виборчих технологій у сучасному політичному процесі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». Київ, 2008. 20 с.

393. Як парламентські партії комунікують зі своїми виборцями у соціальних мережах? URL: https://www.facebook.com/opora.volyn (дата звернення: 25.03.2019).

394. Як саме відбуватиметься фінансування партій. Опора. URL: https://rada.oporaua.org/kontakty-pryimalen-fraktsii-partii/11430-z-1-lypnia-vstupaie-v-sylu-zakon-pro-finansuvannia-partii (дата звернення: 16.02.2019).

395. Якименко Ю. Партійна система України у 2010-2015 рр.: зміни, тенденції, перспективи еволюції. *Держава і право:* зб. наук. праць. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2015. Вип. 68. С. 181–193.

396. Яковлев М. Сучасна тематика і методи досліджень політичних партій. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса.* 2011. Вип. 3. С. 21–30.

397. Якушик В. Політична система та політичний режим. *Політична думка.* 1994. № 4. С. 56–61.

398. Ярош Б. Ярош О. Загальна теорія політики. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім.Лесі Українки, 2005. 240 с.

399. Ярош О. Гендерні аспекти політичної діяльності: світовий досвід та Україна: монографія. Луцьк: ТЕРЕН, 2012. 372 с.

400. Ярош Б., Ярош Я. Український етнос та політичні партії у Польщі в міжвоєнний період (1921–1939 рр.). *Меншість польська в Україні. Меншість українська в Польщі по 1989 рік*. Chełm, 2009. S.11–21.

401. Ярош О. Моніторинг виборів як чинник деморатичного розвитку суспільства: гендерний аспект. *ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України*. Київ, 2016. Вип. 3–4 (83–84). С. 313–323.

402. Ярош Я. Взаємодія молодіжних громадських організацій з політичними партіями в Україні. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. Praha, 2017. № 4. (5). S. 89–94.

403. Ярош Я. Динаміка участі молодіжних організацій у політичній сфері суспільства: монографія. Луцьк: [б.в], 2013. С. 56–82.

404. Ярош Я. До проблеми суб'єктності політичних партій. *Журнал «Політичне життя» Донецького національного університету імені Василя Стуса*. Вінниця, 2017. № 3. С. 84–89.

405. Ярош Я. Ідеологічні засади діяльності політичних партій в Україні. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.* Луцьк, 2017. Вип. 6 (355). С. 225–229.

406. Ярош Я. Інституційний розвиток політичних партій в Україні. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.* Луцьк, 2016. Вип. 11 (336). С. 165–170.

407. Ярош Я. Комунікація українських політичних партій з виборцями у соціальних мережах. *Журнал «Політичне життя» Донецького національного університету імені Василя Стуса*. Вінниця, 2018. № 4. С. 62–67.

408. Ярош Я. Концептуальні аспекти дослідження об'єднань громадян. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.* Луцьк, 2016. Вип. 2 (327). С. 226–231.

409. Ярош Я. Концептуальні аспекти розробки проблеми функціонування молодіжних організацій: монографія. Луцьк: [б.в], 2013. С. 8–56.

410. Ярош Я. Місце і роль «третього сектору» в українському політичному процесі. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія*: *Політологія. Соціологія. Філософія.* Ужгород, 2007. Вип. 5–6. С. 304–309.

411. Ярош Я. Місце політичних партій в політичній системі України. *KELM.* Lodz, 2016. №.4 (16). S. 100–108.

412. Ярош Я. Особливості взаємодії виборчих і партійних систем. *Історико-політичні проблеми сучасного світу:* зб. наук. ст. Чернівці, 2009. Т. 19–20. С. 149–155.

413. Ярош Я. Особливості впливу політичних громадських об'єднань на сучасні державотворчі процеси в Україні. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія.* Ужгород. 2009. Вип. 11. С. 143–146.

414. Ярош Я. Особливості трансформації партійної системи України. *Політикус:* наук. журн. Південноукр. нац. пед. ун-ту ім. К. Д. Ушинського. Одеса, 2018. Вип. 2. С. 82–86.

415. Ярош Я. Передумови виникнення громадських об'єднань в Україні. *Панорама політологічних студій: Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету*. Рівне, 2013. Вип. 10. С. 108–114.

416. Ярош Я. Політична конкуренція партій в Україні (на прикладі Волинської області). *KELM.* Lodz, 2017. №. 3 (19). S. 297–301.

417. Ярош Я. Політичні партії як суб'єкти громадянського суспільства. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії.* Луцьк, 2018. № 2 (4). С. 145–155.

418. Ярош Я. Правові аспекти функціонування політичних партій в Україні. *KELM.* Lodz, 2017. №.2 (18). S. 220–226.

419. Ярош Я. Регіональні аспекти політичної конкуренції партій в Україні. *Журнал «Політичне життя» Донецького національного університету імені Василя Стуса*. Вінниця. 2018. Вип. 2. С. 86–91.

420. Ярош Я. Роль SWOT-аналізу у діяльності політичних партій. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії.* Луцьк, 2018. № 1 (3). С. 80–86.

421. Ярош Я. Роль політичних партій у реалізації державної політики в Україні. *Журнал «Політичне життя» Донецького національного університету імені Василя Стуса*. Вінниця. 2017. № 4. С. 54–58.

422. Ярош Я. Специфіка інституційного розвитку молодіжних організацій в Україні. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки.* Луцьк, 2012. Вип. 20 (245). С. 130–135.

423. Ярош Я. Специфіка співпраці політичних партій і громадських організацій у політичних процесах України. *Панорама політологічних студій: Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету.* Рівне, 2016. Вип. 14. С. 164–170.

424. Ярош Я. Співпраця влади і громадських організацій в реалізації державної молодіжної політики. *Системная трансформація общества: инновации и традиции:* сб. науч. трудов. Брест, 2013. Вип. X. С. 243 – 247.

425. Ярош Я. Теоретичні засади дослідження політичної конкуренції партій. *Журнал «Політичне життя» Донецького національного університету імені Василя Стуса*. Вінниця, 2018. Вип. 1. С. 91–97.

426. Ярош Я. Трансформація політичних партій в Україні. *S.P.A.C.E. SOCIETY, POLITICS, ADMINISTRATIONIN CENTRAL EUROPE:* електрон. наук.-практ. журн. Нац. ун-ту «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. Вип. 6. URL: www.space.nuoua.od.ua. (дата звернення: 10.05.2019).

427. Ярош Я. Трансформація політичних партій в Україні: монографія. Луцьк: [АКВА ПРІНТ], 2019. 274 с.

428. Ярош Я. Функціонування громадських організацій в контексті європейської інтеграції України. *Partnerstwo Wschodnie w kontekscie europejskich aspiracji Ukrainy.* Szczezecin, 2011. Wyd. 1. S. 87–201.

429. Ярош Я. Функціонування об'єднань громадян в Україні. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки:* зб. наук. праць. Харків, 2015. Вип. 2 (10). Ч. 2. С.167–177.

430. «Правий сектор» створив політичну партію. *Дзеркало тижня.* URL: http://dt.ua/POLITICS/praviy-sektor-stvoriv-politichnu-partiyu-140221_.html (дата звернення: 12.06. 2017).

431. «Праві» у Чехії: прихід до влади «празького Трампа», перспективи нової коаліції та ризики для України. URL: https://prm.ua/pravi-u-chehiyi-prihid-vladi-prazkogo-trampa-perspektivi-novoyi-koalitsiyi-ta-riziki-dlya-ukrayini/ (дата звернення: 13.08.2018).

432. Facebook для одеських організацій парламентських партій: засіб комунікації чи новинний ресурс? URL: https://izbirkom.org.ua/publications/politika-8/2018/facebook-dlia-odeskikh-organizatsii-parlamentskikh-partii-zasib-komunikatsiyi-chi-novinnii-resurs/ (дата звернення: 15.04.2019).

433. SWOT-анализ: правила и примеры составления. URL: https://www.gd.ru/articles/8078-swot-analiz (дата звернення: 15.04.2019).

434. Abou-Chadi T. Niche party success and mainstream party policy shifts – how green and radical right parties differ in their impact. *British Journal of Political Science.* 2016.Vol. 46. P. 417–436.

435. Afonso A. Choosing whom to betray: populist right-wing parties, welfare state reforms and the trade-off between office and votes. *European Political Science Review*. 2015. Volume 7. P. 271–292.

436. Aichholzer J. How has radical right support transformed established political conflicts? The case of Austria. *West European Politics.* 2014. Vol. 37. P. 113–137.

437. Aichholzer J. Psychological bases of support for radical right parties. *Personality and Individual Differences.* 2016. Vol. 96. P. 185–190.

438. Akkerman T. Comparing radical right parties in government: immigration and integration policies in nine countries (1996–2010). *West European Politics.* 2012. Vol. 35. P. 511–529.

439. Akkerman T. Pariahs or partners? Inclusion and exclusion of radical right parties and the effects on their policy positions. *Political Studies.* 2015. Vol. 63. P.1140–1157.

440. Akkerman T. Radical right parties in office: incumbency records and the electoral cost of governing. *Government and Opposition.* 2012. Vol. 47. P. 574–596.

441. Albert G. Hatred is the cheapest fuel: political power, not economics, is behind rising Czech nationalism. *Roma Rights Journal.* 2009. Vol.15. No.1. P. 23 – 33.

442. Anholt S. Brand New Justice: the upside of global branding. Oxford: Buterworh – Heinemann, 2003. 180 p.

443. Archetti C. The Wardrobe, the Politician, the Public and the Media: The Role of Image in the Construction of Political Identity (An Italian/British Comparison). University of Salford, 2012. 56 p.

444. Baudrillard J. Selected Writingsr. Cambridge, 1996. 223 p.

445. Berelson B. Content analysis in communication research. Glencoe: The Free Press, 1952. 220 p.

446. Black D. The Theory of Committees and Elections. Cambridge: University Press, 1958. 242 p.

447. Bongrand M. Marketing politico. Milano, 1995. 128 p.

448. Brennan G. The Reason of Rules: Constitutional Political Economy. Cambridge, 1985. 176 p.

449. Butler D. The British General Election of 2005. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2005. 275 p.

450. Campell A. The American Voter. New York: John White and Sons, 1960. 573 p.

451. Cheung A. What themes and political marketing strategies can be inferred from Barack Obama and Mitt Romney's Facebook images in the 2012 US Presidential Election Campaign?/Institute of Communications Studies, University of Leeds, 2013. 75 p.

452. Crozier M., Huntington Samuel P. and Watanuki Joji. The Crisis of Democracy: Report on the Govern ability of Democracies to the Trilateral Commission. New York: N.Y. University Press, 1975. 382 p.

453. Downs A. An economic theory of democracy. New Yorkю: Harper and Row, 1957. 310 p.

454. Fact Check-Ukraine. URL: https://twitter.com/factcheck_ua (дата звернення: 15.08.2018).

455. Fiorina M. Retrospective Votinq in American National Elections. New Haven: Yale University Press, 1981. 288 p.

456. Follett M. The new state: group organization the solution of popular government. University Park, PA: The Pennsylvania State University Press, 1998. 448 p.

457. Golder M. Explaining variation in the success of extreme right parties in Western Europe. *Comparative Political Studies.* 2003. Vol. 36. P. 432–466.

458. Golder M. Far right parties in Europe. *Annual Review Of Political Science.* 2016. Vol. 19. P. 477–497.

459. Golosov G. The Effective Number Of Parties: A New Approach. *Party Politics.* 2009. Vol. 10. P. 1–22.

460. Goodwin M. The contemporary radical right: past, present and future. *Political Studies Review.* 2009. Vol. 7. P. 322–329.

461. Green-Pedersen C. Immigration as a political issue in Denmark and Sweden. European Journal of Political Research. 2008. Vol. 47. P. 610–634.

462. Henneberg S. C. UnderstandinCONVg Political Marketing. *The Idea of Political Marketing.* Praeger: Westport, 2002. P. 93–171.

463. Henneberg S. Theory and Concept Development in Political Marketing: Issues and an Agenda. *Journal of Political Marketing.* 2007. Vol. 6. P. 5–31.

464. Kirchheimer O. Der Weg zur Allerweltspartei. Theorie und Soziologie der politischen Parteien. Bd. 2. Darmstadt, Neuwied, 1974. P. 113–137.

465. Kirchheimer O. Der Weg zur Allerweltspartei. Theorie und Soziologie der politischen Parteien. Bd. 2. Darmstadt, Neuwied, 1974. P. 113–137.

466. Kirchheimer O. The Transformation of Western European Party Systems. Political Parties and Political Development. New Jersey: Princeton University Press, 1966. P. 177–200.

467. Kitschelt H. European Party Systems: Continuity and Change. *Developmentsin West European Politics.* London: Mac Millan Press., 1997. 363 p.

468. Kitschelt H. Formation of party cleavages in post-communist democracies: theoretical propositions. *Party politics.* Vol. 1. № 4. 1995. P. 447–472.

469. Kotler Ph. Broadening the Concept of Marketing. *Journal of Marketing*. 1969. January. P. 10–15.

470. Krajni pravice a kraini levice v GR/[M. Bastl, M. Mares, J. Smolik, P. Vejvodova]. Prague: Grada, 2011. 288 s.

471. Kriesi H. Social Movements in a Globalizing World. Palgrave Macmillan, 2009. 272 p.

472. La Palombara J. The Origion and Development sof Parties. Political Parties and Political Development. M. Weiner. Princeton, 1996. 487 p.

473. Laasko M., Taagepera R. Effective Number of Parties: A Measure with Application to West Europe. *Comparative Political Studies.* 1979. Vol. 12. № 3. P. 3−27.

474. Lasswell H. The analysis of political behavior. New York: Oxford University Press, 1947. 314 p.

475. Lazarsfeld P. F. The people's choice. New York: Columbia University Press, 1968. 178 p.

476. Livernash R. Central Europe in World Resources 1992-93. New York and Oxford: Oxford University Press, 1992. P. 57–74.

477. Lees-Marshment J. Political Marketing: How to Reach that Pot of Gold. *Journal of Political Marketing*. 2003. Vol. 2 (1). P. 1–32.

478. Lees-Marshment J. The Marriage of Politics and Marketing. *Political Studies*, 2001. Vol. 49. P. 692–713.

479. Lees-Marshment J. The Political Marketing Revolution: The Political Marketing Revolution: Transforming the Government of the UK. Manchester University Press, 2004. 244 p.

480. Lijphart, A. Patterns of Democracy. Government Forms and Performance. In Thirty-Six Countries. New Haven: Yale University Press., 1999. 368 p.

481. Lindon D. Marketing politique et social. Paris, 1976. 248 p.

482. Lipset S. Party Systems and Voter Aligments: Cross – National Perspectives. London: Macmillan, 1967. 554 p.

483. Lipset S. Political Man the Social basis of politics. New York : Doubleday Anchor, 1960. 442 p.

484. Mainwaring S. Introduction: Party Systems in Latin America. *Building Democratic Institutions: Party Systems in Latin America.* Stanford: Stanford university Press, 1995. 578 p.

485. Mainwaring S. Party Systems in the Third Wave. *Journal of Democracy.* 1998. Vol. 9. № 3. P. 67–81.

486. Mair P. Party System Change. Approaches and Interpretations. Oxford: Clarendon Press, 1997. 244 p.

487. Mair P. The Problem of Party System Change. *Journal of Theoretical Politics.* 1989. Vol.1. P. 251–276.

488. Mayo E. The Human Problems of an Industrial Civilization. New York, Macmillan Co, 1933. 194 p.

489. McCormick R. E., Tollison R. D. Politicians, Legislation, and the Economy: An Inquiry into the Interest Group Theory of Government. Boston, MA: Martinus Nijhoff, 1981. 134 p.

490. Meleshevich A. Party systems in post-Soviet countries: a comparative study of political institutionalization in the Baltic States, Russia, and Ukraine. USA: Palgrave Macmillan, 2007. 262 p.

491. Nay J. Soft Power: The Means to Success in World Politics. NY.: Public Affairs, 2004. 194 p.

492. Newman B. Handbook of Political Marketing. New York, SAGE Publications, Inc. 1999. 816 p.

493. O'Shaughnessy N. The Phenomenon of Political Marketing. Houndmills; Basingstoke; London: Macmillan Press, 1990. 618 p.

494. O'Shaughnessy N. Propaganda and Politics: Weapons of Mass Seduction. London: Manchester University Press, 2004. 272 p.

495. O'Shaughnessy N. The simbolic state: A British experience. *Journal of Public Affairs.* 2003. Vol. 3. № 4. P. 297–312.

496. Owen G. Optimal location of candidates in ideological space. *International Journal of Game Theory.* 1989. Vol. 18. Issue 3. P. 339–356.

497. Perloff R. The dynamics of Political Communication: Media and Politics in a Digital Age. New York: Routledge, 2014. 488 p.

498. Political Parties end Democracy. Edited by Larry Diamond and Richard Gunter. Baltimore and London. The Johns Hopkins University Press, 2001. 356 p.

499. Popper K. Conjectures and Refutation. N.Y.: Harper &Row, 1963. 417 p.

500. Post C. What is left of Leninism? New European left parties in historical perspective. *Socialist Register. The Question of Strategy*. 2013. Vol. 49. P.175 – 197.

501. Rae Douglas W. A note on the Fractionalization of Some European Party Systems. *Comparative Political Studies.* 1968. Vol. 1. № 3. P. 413–418.

502. Riker W. The Political Psychology of Rational Choice Theory. *Political Psychology*. 1995. Vol. 16. No. 1. P. 23–44.

503. Sartori G. Parties and party systems. A framework for analysis. New York, 1976. 257 p.

504. Scammell M. Political marketing: Lessons for political science. *Political studies.* 1999. 47 (4). P. 718–739.

505. Scammell M. The Phenomenon of political marketing: the Thatcher contribution. *Contemporary Record.* 1994. № 8. P. 23–43.

506. Schedler A. Electoral Authoritarianism: The Dynamics of Unfree Competition. London: Lynne Rienner, 2006. 267 p.

507. Shama A. The Marketing of Political Candidates. *Journal of the Academy of Marketing Science*. 1976. Vol. 4. Issue 4. P. 764–777.

508. Shen F. Measuring issue and image in political advertising: an informational/transformational approach. College of Journalism and Communications, University of Florida, 2007. 31 p.

509. Smelser N. Theory of Collective Behavior. N. Y.: Free Press, 1962. 681 p.

510. Stigler G. The Citizen and the State: Essays on Regulation. Chicago: The University of Chicago Press, 1975. 209 p.

511. Swianiewicz P., Mielczarek A. Parties and Political Culture in Central and Eastern European Local Governments. *Faces of Local Democracy: Comparative Papers from Central and Eastern Europe.* Budapest: OSI, 2005. P. 26–27.

512. Taagepera R. Conservation of Balance in the Size of Parties. *Party Politics.* 2005. Vol. 11. P. 283–298.

513. The right in France: from revolution to Le Pen. [edited by N. Atkin and F. Tallett. London: I. B. Tauris, 2003. 336 p.

514. The rise of the far right in Europe. Populist shifts and «othering». London: Palgrave Macmillan UK, 2016. 272 p.

515. The White House's web-site, the page of the President of USA Barack Obama. URL: https://www.whitehouse.gov/administration/president-obama (дата звернення: 11.08.2018).

516. Van der Brug W. Anti-immigrant parties in Europe: ideological or protest vote? *European Journal of Political Research*. 2000. Vol. 37. Issue 1. P. 77–102.

517. Van der Brug W. Protest or mainstream? How the European antiimmigrant parties developed into two separate groups by 1999. *European Journal of Political Research*. 2003. Vol. 42. Issue 1. P. 55–76.

518. Van der Brug W. Why some anti-immigrant parties fail and others succeed. *Comparative Political Studies*. 2005. Vol. 38. Issue 5. P. 537–573.

519. Van Spanje J. Being intolerant of the intolerant: the exclusion of Western European anti-immigrant parties and its consequences for party choice. *Acta Politica.* 2009. Vol. 44. Issue 4. P. 353–384.

520. Van Spanje J. Contagious parties: anti-immigration parties and their impact on other parties' immigration stances in contemporary Western Europe. *Party Politics*. 2010. Vol. 16. Issue 5. P. 563–586.

521. Van Spanje J. Keeping the rascals in: anti-political-establishment parties and their cost of governing in established democracies. *European Journal of Political Research.* 2011. Vol. 50. Issue 5. P. 609–635.

522. Vasilopolou S. European integration and the radical right: three patterns of opposition. *Government and Opposition*. 2011. Vol. 46. Issue 2. P. 223–244.

523. Vasilopolou S. Varieties of Euroscepticism: the case of the European extreme right. *Journal of Contemporary European Research.* 2009. Vol. 5. Issue 1. P. 3–23.

524. Veugelers J. Social cleavage and the revival of far right parties: the case of France's National Front. *Acta Sociologica.* 1997. Vol. 40. Issue 1. P. 31–49.

525. Veugeles J. Right-wing extremism in contemporary France: a «silent counterrevolution»? *The Sociological Quarterly*. 2000. Vol. 41. Issue 1. P. 19–40.

526. Von Beyme K. Right-wing extremism in post-war Europe. *West European Politics.* 1988. Vol. 11. P. 1–18.

527. Wagner R. The Fiscal Organization of American Federalism. Chicago: Markham Publishing Co., 1971. 119 p.

528. Weissglass K. Image Manipulation in Political Advertisements: How Color and Music Influence Viewer Attitudes and Emotions. Haverford College, 2005. 72 p.

529. Williams M. A new era for French far right politics? Comparing the FN under two Le Pens. *Analise Social.* 2011. Vol. 46. Issue 201. P. 679–695.

530. Williams M. Are radical right-wing parties the black holes in party space? Implications and limitations in impact assessment of radical right-wing parties. *Ethnic and Racial Studie*. 2015. Vol. 38. Issue 8. P. 1329–1338.

531. Williams M. The impact of radical right-wing parties in West European democracies. New York: Palgrave Macmillan, 2006. 248 p.

532. Wilson A. Ukrainian nationalism in the 1990s: a minority faith. Cambridge & New York: Cambridge University Press, 1997. 320 p.

ДОДАТОК А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ
Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Монографія:

1. Ярош Я. Трансформація політичних партій в Україні: монографія. Луцьк: АКВА ПРІНТ, 2019. 274 с.

Рецензія: Цокур Є. Г. Рецензія на монографію Я. Б. Яроша«Трансформація політичних партій в Україні». *Політичне життя. Politikal life*: наук. журн. Донец. нац. ун-ту ім. Василя Стуса. Вінниця, 2019. № 3. С. 139–141.

Наукові статті, опубліковані у фахових виданнях України:

2. Ярош Я. Особливості взаємодії виборчих і партійних систем. *Історико-політичні проблеми сучасного світу:* зб. наук. ст. Чернівці, 2009. Т. 19–20. С. 149–155.
3. Ярош Я. Специфіка інституційного розвитку молодіжних організацій в Україні. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.* Луцьк, 2012. Вип. 20 (245). С. 130–135. (ISSN 1729-360X).
4. Ярош Я. Передумови виникнення громадських об’єднань в Україні. *Панорама політологічних студій. Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету.* Рівне, 2013. Вип. 10. С. 108–114.
5. Ярош Я. Концептуальні аспекти дослідження об’єднань громадян. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.* Луцьк, 2016. Вип. 2 (327). С. 226–231. (ISSN 1729-360X).
6. Ярош Я. Інституційний розвиток політичних партій в Україні. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.* Луцьк, 2016. Вип. 11 (336). С. 165–170. (ISSN 1729-360X).
7. Ярош Я. Б. Ідеологічні засади діяльності політичних партій в Україні. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.* Луцьк, 2017. Вип. 6 (355). С. 225–229. (ISSN 1729-360X).

Публікації у виданнях, уключених до міжнародних наукометричних баз:

8. Ярош Я. Функціонування об’єднань громадян в Україні. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки:* зб. наук. праць. Харків, 2015. Вип. 2 (10). Ч. 2. С.167–177.
9. Ярош Я. До проблеми суб’єктності політичних партій. *Політичне життя. Politikal life*: наук. журн. Донец. нац. ун-ту ім. Василя Стуса. Вінниця, 2017. № 3. С. 84–89.

10. Ярош Я. Роль політичних партій у реалізації державної політики в Україні. *Політичне життя. Politikal life*: наук. журн. Донец. нац. ун-ту ім. Василя Стуса. Вінниця, 2017. № 4. С. 54–58.

11. Ярош Я. Комунікація українських політичних партій з виборцями у соціальних мережах. *Політичне життя. Politikal life*: наук. журн. Донец. нац. ун-ту ім. Василя Стуса. Вінниця, 2018. № 4. С. 62–67.

12. Ярош Я. Політичні партії як суб'єкти громадянського суспільства. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії.* Луцьк, 2018. № 2 (4). С. 145–155.

13. Ярош Я. Теоретичні засади дослідження політичної конкуренції партій. *Політичне життя. Politikal life*: наук. журн. Донец. нац. ун-ту ім. Василя Стуса. Вінниця, 2018. Вип. 1. С. 91–97.

14. Ярош Я. Регіональні аспекти політичної конкуренції партій в Україні. *Політичне життя. Politikal life*: наук. журн. Донец. нац. ун-ту ім. Василя Стуса. Вінниця, 2018. Вип. 2. С. 86–91.

15. Ярош Я. Роль SWOT-аналізу у діяльності політичних партій. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії.* Луцьк, 2018. № 1 (3). С. 80–86.

16. Ярош Я. Трансформація політичних партій в Україні. *S.P.A.C.E. SOCIETY, POLITICS, ADMINISTRATIONIN CENTRAL EUROPE:* електронний наук.-практ. журн. Нац. ун-ту «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. Вип. 6. URL: www.space.nuoua.od.ua (дата звернення: 10.12.2018).

17. Ярош Я. Особливості трансформації партійної системи України. *Політикус:* наук. журн. Південноукр. нац. пед. ун-ту ім. К. Д. Ушинського. Одеса, 2018. Вип. 2. С. 82–86.

Статті, опубліковані в наукових періодичних виданнях інших держав:

18. Ярош Я. Місце політичних партій в політичній системі України. *KELM.* Lodz, 2016. № 4 (16). S. 100–108.

19. Ярош Я. Політична конкуренція партій в Україні (на прикладі Волинської області). *KELM.* Lodz, 2017. № 3 (19). S. 297–301.

20. Ярош Я. Правові аспекти функціонування політичних партій в Україні. *KELM.* Lodz, 2017. № 2 (18). S. 220–226.

21. Ярош Я. Взаємодія молодіжних громадських організацій з політичними партіями в Україні. *Evropsky politicky a pravni diskurz.* Praha, 2017. № 4 (5). S. 89–94.

22. Ярош Я. Функціонування громадських організацій в контексті європейської інтеграції України. *Partnerstwo Wschodnie w kontekscie europejskich aspiracji Ukrainy.* Szczezecin, 2011. Wyd. 1. S. 87–201.

23. Ярош Я. Співпраця влади і громадських організацій в реалізації державної молодіжної політики. *Системная трансформація общества: инновации и традиции:* сб. науч. трудов. Брест, 2013. Вип. X. С. 243–247.

24. Ярош Б., Ярош Я. Український етнос та політичні партії у Польщі в міжвоєнний період (1921–1939 рр.). *Меншість польська в Україні. Меншість українська в Польщі по 1989 рік.* Chełm, 2009. S.11–21 (0,25 друк. арк.) (особистий внесок здобувача: обґрунтовано особливості функціонування політичних партій).

25. Філіпович М., Ярош Я. Об'єднання громадян в українському державотворчому процесі. *KELM.* Lodz, 2018. № 3 (23). S. 181–190 (0,25 друк. арк.) (особистий внесок здобувача: зроблено класифікацію громадських об'єднань та проаналізовано тенденції їх трансформації).

Статті, які додатково відображають наукові результати дисертації:

26. Ярош Я. Місце і роль «третього сектору» в українському політичному процесі. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія*: *Політологія. Соціологія. Філософія.* Ужгород, 2007. Вип. 5–6. С. 304–309.

27. Ярош Я. Особливості впливу політичних громадських об'єднань на сучасні державотворчі процеси в Україні. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія.* Ужгород, 2009. Вип. 11. С. 143–146.

28. Ярош Я. Специфіка співпраці політичних партій і громадських організацій у політичних процесах України. *Панорама політологічних студій. Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету.* Рівне, 2016. Вип. 14. С. 164–170.

29. Ярош Я. Проблеми державотворення у працях В. Липинського. *В'ячеслав Липинський в історії, теорії та практиці українського державотворення:* матеріали міжнар. конф., 26–27 квіт. 2007 р. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. С. 335–359.

30. Ярош Я. Вступ України в НАТО (волинський вимір). *Україна–НАТО: регіональний вимір.* Львів, 2008. С. 61–65.

31. Ярош Я. Взаємовідносини державних структур з політичними та громадськими інститутами. *Децентралізація державного управління та розвиток місцевого самоврядування в контексті європейської практики:* матеріали наук.-практ. конф. Луцьк: СПД Гадяк Ж. В., 2008. С. 19–21.

32. Ярош Я. Особливості взаємодії органів публічної політики та громади у дослідженнях В. Парсонса. *Актуальні проблеми державного управління на сучасному етапі державотворення:* матеріали наук.-практ. конф. Луцьк: СПД Гадяк Ж. В., 2011. С. 147–149.

33. Ярош Я. Теоретичні аспекти дослідження об'єднань громадян у зарубіжній науковій думці. *Політологічні читання пам'яті професора Богдана Яроша*: зб. наук. праць. Луцьк: Твердиня, 2012. С. 129–134.

34. Ярош Я. Індикатори ефективності громадських інституцій. *Другі політологічні читання пам'яті професора Богдана Яроша*: зб. наук. праць. Луцьк: Вежа-Друк, 2013. С. 193–195.

35. Бугайчук А., Ярош Я. Трансформаційні процеси в партійній системі України. *Другі політологічні читання пам'яті професора Богдана Яроша*: зб. наук. праць. Луцьк: Вежа-Друк, 2013. С. 206–210 (0,1 друк. арк.) (особистий внесок здобувача: визначено етапи партійної системи України).

36. Голубович С., Ярош Я. Політичне розшарування українського суспільства. *Другі політологічні читання пам'яті професора Богдана Яроша*: зб. наук. праць. Луцьк: Вежа-Друк, 2013. С. 222–224 (0,1 друк. арк.) (особистий внесок здобувача: визначено чинники політичного розшарування.

37. Гринів А., Ярош Я. Фактори формування мережі громадських організацій. *Другі політологічні читання пам'яті професора Богдана Яроша*: зб. наук. праць. Луцьк: Вежа-Друк, 2013. С. 224–227 (0,1 друк. арк.) (особистий внесок здобувача: здійснено класифікацію громадських організацій).

38. Зінькевич Д., Ярош Я. Вплив релігійного чинника на специфіку політичних процесів в Україні. *Другі політологічні читання пам'яті професора Богдана Яроша*: зб. наук. праць. Луцьк: Вежа-Друк, 2013. С. 248–252 (0,1 друк. арк.) (особистий внесок здобувача: розкрито специфіку взаємодії політики й релігії).

39. Малиха М., Ярош Я. Тенденції глобального розвитку сучасного світу. *Другі політологічні читання пам'яті професора Богдана Яроша*: зб. наук. праць. Луцьк: Вежа-Друк, 2013. С. 292–298 (0,1 друк. арк.) (особистий внесок здобувача: розкрито головні тенденції глобального розвитку).

40. Ярош Я. Участь громадських організацій у політичних процесах України. *Політологічні читання пам'яті професора Богдана Яроша*: зб. наук. праць. Луцьк: Вежа-Друк, 2014. Вип. 3. С. 163–170.

41. Бугайчук А., Ярош Я. Політичне протистояння в Україні у листопаді 2013 – лютому 2014 рр., як класичний приклад революції. *Політологічні читання пам'яті професора Богдана Яроша*: зб. наук. праць. Луцьк: Вежа-Друк, 2014. Вип. 3. С. 179–182 (0,1 друк. арк.) (особистий внесок здобувача: виявлено чинники політичного протистояння).

42. Карпюк М., Ярош Я. Політична секуляризація в русинському питанні. *Політологічні читання пам'яті професора Богдана Яроша*: зб. наук. праць. Луцьк: Вежа-Друк, 2014. Вип. 3. С. 189–201(0,1 друк. арк.) (особистий внесок здобувача: розкрито особливості русинського питання).

43. Ярош Я. Сучасний стан довіри до політичних інститутів в Україні. *Політологічні читання пам'яті професора Богдана Яроша*: зб. наук. праць. Луцьк: Вежа-Друк, 2015. Вип. 4. С. 183–186.

44. Ярош Я. Функціонування об'єднань громадян у політичному режимі. *Політологічні читання пам'яті професора Богдана Яроша*: зб. наук. праць. Луцьк: Вежа-Друк, 2015. Вип. 4. С. 186–190.

45. Ярош Я. Теоретичні засади дослідження політичної опозиції. *V Всеукраїнські політологічні читання пам'яті професора Богдана Яроша*: зб. наук. праць. Луцьк: Вежа-Друк, 2016. С. 282–286.

46. Булавчик С., Ярош Я. Сучасний стан функціонування ультраправих об'єднань в Україні. *VI Всеукраїнські політологічні читання пам'яті професора Богдана Яроша*: зб. наук. праць. Луцьк: Вежа-Друк, 2017. С. 304–309 (0,1 друк. арк.) (особистий внесок здобувача: розкрито вплив об'єднань громадян на політичні процеси в Україні).

47. Ярош Я. Ідеологічна артикуляція політичних партій в Україні. *V Всеукраїнські політологічні читання пам'яті професора Богдана Яроша*: зб. наук. праць. Луцьк: Вежа-Друк, 2017. С. 134–142.

48. Ярош Я. Особливості взаємодії виборчої та партійних систем за різних форм державного правління. *Актуальні проблеми українського державотворення. Науковий збірник:* матеріали наук. конф., присвяченої 90-й річниці українських національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. та 65-річчю утворення УПА. м. Луцьк 16–17 лист. 2007 р. Луцьк: РВВ ЛНТУ, 2008. С. 184–195.

49. Ярош Я. Влада і гендер. *Основи гендерної рівності*: навч. метод. посіб. Луцьк: [б. в.], 2008. С. 50–57.

50. Ярош Я. Гендерний компонент партійного будівництва. *Основи гендерної рівності:* навч. метод. посіб. Луцьк: [б. в.], 2008. С. 134–143.

51. Ярош Я. Теоретичні засади дослідження об'єднань громадян у науковій думці. *Математика. Інформаційні технології. Освіта:* зб. ст. матеріалів конф. Луцьк: СНУ ім. Лесі Українки, 2015. С. 211–220.

52. Ярош Я. Перспективи розвитку молодіжного руху в Україні (християнський аспект). *Духовна компонента в системі вищої освіти України*. Луцьк: ЛНТУ, 2010. С. 252–262.

53. Ярош Я. Дослідження об'єднань громадян у зарубіжній науковій думці. *Математика. Інформаційні технології. Освіта:* зб. ст. матеріалів конф. Луцьк: СНУ ім. Лесі Українки, 2015. С. 114–118.

54. Ярош Я. Тенденції розвитку партійної системи. *Віче.* 2008. № 24. URL: http://veche.kiev.ua/journal/1263/ (дата звернення: 10.12.2018).

55. Ярош Я. Роль політичних партій в державотворчих процесах України. *Збірник матеріалів наукової конференції, присвяченої 135-й річниці від дня народження В'ячеслава Липинського*. Луцьк: Вежа-Друк, 2017. С. 187–191.

Відомості про апробацію результатів дисертації

1. Науково-практична конференція «Децентралізація державного управління та розвиток місцевого самоврядування в контексті європейської практики» (Луцьк, 17 червня 2008 р., очна форма участі).

2. Наукова конференція «Актуальні проблеми українського державотворення» (Луцьк, 15 листопада 2008 р., очна форма участі).

3. Міжнародна конференцяі «Меншість польська в Україні. Меншість українська в Польщі по 1989 рік» (Хелм, 12 листопада 2009 р., заочна форма участі).

4. VII Міжнародна наукова конференція «Системна трансформація суспільства: історичний досвід, сучасність, перспективи» (Брест, 13 червня 2010 р., заочна форма участі).

5. Всеукраїнська науково-практична конференція «Духовна компонента в системі вищої освіти» (Луцьк, 15 жовтня 2010 р., очна форма участі).

6. Громадські слухання по обговоренню Закону України «Про доброчесну поведінку державних службовців» (Луцьк, 11 вересня 2008 р., очна форма участі).

7. Міжнародна конференція «Партнерство східне в контексті європейського прагнення України» (Щецин, 19 листопада 2011 р., заочна форма участі).

8. Науково-практична конференція «Актуальні проблеми державного управління на сучасному етапі державотворення» (Луцьк, 27 жовтня 2011 р., очна форма участі).

9. VII Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні проблеми державного управління на сучасному етапі державотворення» (Луцьк, 14 листопада 2013 р., очна форма участі).

10. III Політологічні читання імені професора Богдана Яроша (Луцьк, 15 квітня 2014 р., очна форма участі).

11. П’ятий конгрес політологів України «Стратегічний курс України: політологічний дискурс» (Київ, 28 березня 2014 р., очна форма участі).

12. Семінар «Гендерні аспекти економічного та політичного просування жінок» (Київ, 13–15 листопада 2014 р., заочна форма участі).

13. Міжнародна науково-практична конференція «Нові медіа і громадянське суспільство» у рамках міжнародної програми «Школа сучасної журналістики» (Світязь, 28–30 серпня 2014 р., заочна форма участі).

14. Всеукраїнська конференція «Жінки–Суспільство–Політика: збільшуючи представництво, змінюючи правила» (Київ, 28 лютого 2014 р., заочна форма участі).

15. IV Політологічні читання імені професора Богдана Яроша (Луцьк, 24 квітня 2015 р., очна форма участі).

16. Міжнародний польсько-український круглий стіл «Політичні партії і вибори в Україні» (Київ, 26 червня 2015 р., заочна форма участі).

17. V Політологічні читання імені професора Богдана Яроша (Луцьк, 14 квітня 2016 р., очна форма участі).

18. VI Міжнародна науково-практична конференція «Особистість, суспільство, політика» (Люблін, 11–12 березня 2017 р., заочна форма участі).

19. VI Політологічн читання імені професора Богдана Яроша (Луцьк, 11 травня 2017 р., очна форма участі).

20. Круглий стіл з питань розвитку громадянського суспільства, пріоритетів та завдань державно-громадської взаємодії (Київ, 11 квітня 2017 р., заочна форма участі).

21. VII Політологічних читаннях імені професора Богдана Яроша (Луцьк, 26 квітня 2018 р., очна форма участі).

22. Всеукраїнська наукова конференція, присвячена 135-й річниці від дня народження В’ячеслава Липинського (Луцьк–Затурці, 24–26 квітня 2017 р., очна форма участі).

23. ІІ наукова конференція пам’яті Ю. Шведи «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (Львів, 21 жовтня 2017 р., очна форма участі).

24. «Третій рівень освіти в Україні: становлення та тенденції» (Луцьк, 17–19 листопада 2017 р., очна форма участі).

25. Круглий стіл: «Діяльність політичних партій у соціальних мережах» (Луцьк, 14 квітня 2018 р., очна форма участі).

26. ІІІ Міжнародна наукова конференція «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (Львів, 3 листопада 2018 р., очна форма участі).

27. VIII Політологічні читання імені професора Богдана Яроша (Луцьк, 17 квітня 2019 р., очна форма участі).

28. Науково-практичний семінар «Використання інформаційних технологій» (Луцьк, 12 червня 2019 р., очна форма участі).